

МАУП

Міжрегіональна
Академія управління
персоналом

Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні

Випуск 15

Хмельницький, 2026

**Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний
заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УКРАЇНІ**

Випуск 15

Хмельницький – 2026

УДК 342.7
ББК 67.9 (4Укр)
А 166

А 166 Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький : Вид-во МАУП, 2026. Вип. 15. 342 с.

НДДКР УкрІНТЕІ: 0123U104042

У збірнику наукових праць вміщено статті за матеріалами інтернет-конференції студентів та молодих вчених «Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні». Авторами статей розкрито такі питання: служба в органах місцевого самоврядування; правовий статус суб'єктів господарювання; інструменти примирення сторін в цивільному судочинстві; сучасні досягнення криміналістики; шляхи вдосконалення законодавства України та проблеми його адаптації до правової системи Євросоюзу; питання діяльності правоохоронних органів в Україні.

Редакційна колегія:

Білий Л. Г., директор Хмельницького інституту МАУП, кандидат педагогічних наук, доцент (головний редактор); **Парандій В.О.**, кандидат історичних наук, доцент (Хмельницький інститут МАУП), **Андрушко А.В.**, кандидат юридичних наук, доцент (Хмельницький університет управління і права імені Леоніда Юзькова); **Жданкіна Л.К.**, кандидат юридичних наук (visiting academic with School of Law at the University of Glasgow; LLM International Human Rights lecture, University of Strathclyde, United Kingdom); **Лисенко С.О.**, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор (Хмельницький інститут МАУП); **Мота А.Ф.**, доктор юридичних наук, доцент (Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького); **Охман О.В.**, кандидат юридичних наук (Хмельницький національний університет); **Олійник В.В.**, кандидат педагогічних наук, доцент (Хмельницький інститут МАУП); **Осмолян В.А.**, кандидат юридичних наук (Хмельницький інститут МАУП), **Савка О.І.**, кандидат юридичних наук (Хмельницький інститут МАУП), **Авсієвич А.В.**, доктор філософії в галузі права (Хмельницький інститут МАУП), відповідальна за випуск.

Рецензенти:

Дем'янова О.В., кандидат юридичних наук, доцент (м. Хмельницький)
Рабовська С.Я., кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Хмельницького інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 1 від 27.01.2026 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом
© автори статей,
2026

А.В. Авсієвич,
PhD, здобувачка вищої освіти
(м. Хмельницький, Україна)

ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ ТА СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Протягом усього періоду існування цивілізації людство неодноразово зазнавало руйнівного впливу воєн та їх наслідків, що супроводжувалися вчиненням діянь, які відповідно до норм чинного міжнародного права кваліфікуються як міжнародні злочини. Історичні події XX століття переконливо засвідчують, що такі протиправні дії становлять одну з найбільш гострих і складних проблем сучасного людства. Реакцією міжнародної спільноти на ці події стало рішуче засудження, публічний осуд та притягнення до відповідальності військових злочинців Другої світової війни, а також осіб, причетних до злочинів, скоєних наприкінці XX століття. Водночас проблема міжнародної кримінальної відповідальності держав та фізичних осіб за вчинення міжнародних злочинів і сьогодні не втрачає своєї актуальності.

Сучасний стан міжнародних відносин свідчить про те, що, попри значну кількість міжнародно-правових актів, створення численних міжнародних організацій та наявність ґрунтовного наукового доробку, людство й надалі потребує всебічного, системного та комплексного дослідження питань міжнародної кримінальної відповідальності. Особливої ваги зазначена проблематика набуває у контексті правозахисної діяльності в європейському просторі загалом та в Україні зокрема, з урахуванням сучасних суспільно-політичних і безпекових викликів.

Міжнародна кримінальна відповідальність посідає провідне місце серед інститутів міжнародного публічного права, оскільки спрямована на забезпечення стабільного миру, міжнародної безпеки та правопорядку у світовому масштабі. Разом із тим проблеми, пов'язані з міжнародно-правовою відповідальністю, мають складний, багатоплановий і специфічний характер, що зумовлює необхідність їх поглибленого наукового аналізу.

На сучасному етапі розвитку міжнародного права одним із ключових завдань міжнародної спільноти є підвищення ефективності

міжнародно-правового механізму забезпечення міжнародного правопорядку, практичне втілення якого здійснюється через діяльність постійно діючого органу міжнародного кримінального правосуддя – Міжнародного кримінального суду.

Система кримінального правосуддя формувалася протягом багатьох століть, однак у міжнародному правовому вимірі вона є відносно новим явищем. Концептуальною основою міжнародної кримінальної юрисдикції виступає прагнення людства до забезпечення миру, справедливості та ефективного правового захисту. Саме ідеї миру й справедливості стали визначальними орієнтирами у становленні та подальшому розвитку міжнародної кримінальної юстиції.

Очевидним є і той факт, що в умовах глобалізації спостерігається суттєве зростання рівня інтернаціоналізації злочинності, що, своєю чергою, стало однією з ключових передумов виникнення та розвитку міжнародного кримінального права як самостійної галузі. Останнє являє собою систему норм і принципів, спрямованих на регулювання співробітництва держав у сфері боротьби зі злочинами, передбаченими міжнародними договорами. Водночас саме проблема міжнародної кримінальної юрисдикції залишається однією з найбільш дискусійних у межах міжнародного права. Це зумовлено, зокрема, тим, що на думку М.В. Грушко поняття «юрисдикція» в міжнародно-правовій доктрині традиційно розглядається у двох взаємопов'язаних аспектах: «як процес формування норм, що регулюють суспільний порядок, та як механізм їх практичної реалізації і виконання» [1, с.14]. Безперечним є твердження, що кожна держава в межах власної території має право встановлювати правила поведінки, якщо відповідні дії стосуються її національних інтересів.

Категорія юрисдикції належить як до національного, так і до міжнародного права. Незважаючи на тривалу історію використання цього терміна та його широке застосування, у правовій науці й досі тривають дискусії щодо його визначення, особливо в контексті міжнародної юрисдикції [1, с. 15].

У теорії держави і права юрисдикція розглядається як прояв волі держави встановлювати власні правові приписи, здійснювати судочинство та де-юре забезпечувати виконання й дотримання прийнятих нормативно-правових актів через відповідні органи публічної влади. Етимологічно термін «юрисдикція» походить від

латинських слів *jus* – право та *dicō* – говорити, проголошувати, наказувати, що з давніх часів тлумачиться як «здійснення судочинства».

Як зазначає П. Маланчук, «різні підходи до тлумачення поняття «юрисдикція» ілюструються полемікою між двома відомими юристами-міжнародниками – М. Ейкхрестом та О. С. Черніченком». Згідно з позицією М. Ейкхреста, «юрисдикція характеризує владу держави над особами, майном і подіями». Натомість О. С. Черніченко критикує таке розуміння, наголошуючи, що «право регулює відносини між людьми, а не між людьми та речами, хоча й визнає, що правове регулювання здійснюється щодо людей з приводу речей і подій. Разом із тим, з огляду на положення римського права, відповідно до яких і особи, і речі, і юридично значущі події можуть перебувати під владою держави, позицію М. Ейкхреста не можна вважати хибною, оскільки держава встановлює щодо них відповідні правові режими, правила та процедури, реалізуючи свою юрисдикцію» [2, с. 163–165].

Загальновизнаним є положення про те, що держава має право встановлювати обов'язкові правила поведінки в межах власної території, що є невід'ємним елементом здійснення державного суверенітету. Водночас, незважаючи на тісний взаємозв'язок між суверенітетом і юрисдикцією, ці категорії не є тотожними.

Виходячи з історичних передумов формування міжнародного права, яке розвивалося під впливом цивілістичних концепцій та засад римського права, цілком обґрунтованим є використання терміна «юрисдикція» в міжнародно-правовій доктрині як сутнісної характеристики, насамперед, держави. Проте в умовах сучасного розвитку міжнародних відносин і з урахуванням значного масиву міжнародно-правових актів юрисдикція перестає бути виключно державною прерогативою. Все частіше вона розглядається у поєднанні з категорією «міжнародна», що дає підстави залежно від суб'єкта-носія розмежовувати державну та міжнародну юрисдикцію.

Розглядаючи юрисдикцію з позиції держави, слід виділити її основні складові: територіальну; активну персональну (громадянство); пасивну персональну; захисну (реальну, пов'язану з безпекою); а також універсальну. Виходячи з норм національного законодавства та з дотриманням положень міжнародного права, держава може встановлювати свою юрисдикцію на підставі будь-якої з цих складових або їх поєднання [3, с.144]. Таким чином, юрисдикція

постає як ознака суб'єктів міжнародного права, які наділені владними повноваженнями, здійснюють правове регулювання суспільних відносин і забезпечують його реалізацію за допомогою механізмів примусу.

Юрисдикція, що здійснюється в межах державної території, іменується територіальною та ґрунтується на територіальному принципі. Натомість екстратериторіальна юрисдикція реалізується поза межами державної території та базується на персональному принципі, відповідно до якого держава має право вимагати дотримання своїх законів від власних громадян, які перебувають за кордоном, хоча й не наділена правом застосування до них примусових заходів. У сучасній практиці цей принцип дедалі частіше поширюється і на осіб без громадянства, які постійно проживають на території відповідної держави.

Сутність поняття міжнародної кримінальної юрисдикції чітко сформульована українським ученим М. В. Буроменським, який визначає її як «право міжнародних судових органів у межах своєї компетенції розглядати та вирішувати кримінальні справи» [4, с. 365].

Функціонування механізму міжнародної кримінальної юстиції безпосередньо пов'язане з притягненням винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, що може здійснюватися як національними судовими органами, так і міжнародними судовими інституціями. Вибір відповідного механізму залежить від ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину. Як слушно зазначає професор М. Костенко, «чим тяжчим є злочин, тим більшою є потреба в наданні судовому розгляду міждержавного характеру» [3, с.44].

Забезпечення принципу невідворотності покарання передбачає комплексний підхід до юрисдикції, що поєднує ефективне функціонування національних судів із міжнародною кримінальною юрисдикцією. У цьому контексті міжнародно-правове розуміння юрисдикції міжнародного судового органу не може обмежуватися виключно визначенням меж його компетенції. Сукупність норм, що регламентують правові підстави юрисдикції, умови та порядок її здійснення, предметні, просторові, часові та персональні межі, доцільно розглядати як юрисдикційний режим міжнародного кримінального суду.

У дослідженні «Створення Спеціального міжнародного кримінального трибуналу щодо злочину агресії проти України:

теоретичні та практичні питання» С.Андрейченко підкреслює, що «юрисдикційний режим міжнародного кримінального суду має відповідати вимогам легітимності, єдності та цілісності. Легітимність юрисдикції означає правомірність створення судового органу та є визначальною для всіх інших аспектів його діяльності. Вимога єдності передбачає однакові умови здійснення юрисдикції щодо всіх осіб, ситуацій і держав, на які вона поширюється, тоді як цілісність юрисдикційного режиму означає узгодженість його елементів і неприпустимість обмежень, здатних порушити стабільність юрисдикційної системи» [5, с. 5].

Наведена позиція дозволяє комплексно осмислити міжнародну кримінальну юрисдикцію як владні повноваження міжнародних кримінальних судів щодо розгляду й вирішення кримінальних справ стосовно всіх осіб, ситуацій і держав, які підпадають під її дію, із використанням взаємопов'язаних елементів юрисдикційного механізму в чітко визначених межах.

Міжнародна кримінальна юрисдикція, незважаючи на різноманітність форм її реалізації, поділяється на два основні види: договірну (мультинаціональну) та загальнообов'язкову. Загальнообов'язкова міжнародна юрисдикція має примусовий характер, може обмежувати суверенітет держави навіть без її згоди та здійснюється від імені всього міжнародного співтовариства. Водночас договірна форма міжнародної кримінальної юрисдикції ґрунтується на добровільній згоді держав щодо об'єднання їхніх юрисдикційних повноважень.

Підсумовуючи аналіз поняття, принципів і функцій міжнародної кримінальної юрисдикції, слід зазначити, що юрисдикція є характерною ознакою суб'єктів міжнародного права, які наділені владними повноваженнями та здійснюють правове регулювання суспільних відносин, забезпечуючи його дотримання шляхом застосування відповідних механізмів примусу.

Період 1989–1998 років у науковій літературі нерідко визначається як «десятиліття надії», оскільки саме в цей час було закладено реальні підвалини для створення постійно діючого Міжнародного кримінального суду. Важливу роль у цьому процесі відіграли діяльність і судова практика Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, а також Спеціального суду по Сьєрра-Леоне [6]. Саме досвід функціонування цих органів продемонстрував

можливість і необхідність інституційного оформлення міжнародного кримінального правосуддя на постійній основі.

У 1989 році Генеральна Асамблея ООН у пункті 1 резолюції 44/39 запропонувала Комісії міжнародного права в межах роботи над проєктом Кодексу злочинів розглянути питання доцільності створення міжнародного кримінального суду. У 1992 році Комісією було сформовано спеціальну Робочу групу, яка дійшла висновку про необхідність заснування такого суду шляхом укладення міжнародного договору, тобто прийняття відповідного Статуту [7].

У 1993 році була створена робоча група з розробки проєкту Статуту міжнародного кримінального суду. Вже у 1994 році Комісія міжнародного права завершила підготовку проєкту та подала його Генеральній Асамблеї ООН із рекомендацією скликати дипломатичну конференцію для його обговорення та ухвалення міжнародної конвенції, яка б комплексно врегульовувала питання створення й функціонування Міжнародного кримінального суду. З цією метою було утворено Спеціальний комітет, що аналізував ключові проблеми, які впливали з проєкту Статуту, а також Підготовчий комітет, на який покладалося завдання підготувати зведений текст конвенції для подальшого винесення його на дипломатичну конференцію з метою підписання [8, с. 11–12].

У результаті тривалої, складної та ґрунтовної роботи 17 липня 1998 року на дипломатичній конференції в Римі було представлено фінальний проєкт Статуту. Під час голосування у 1998 році 120 держав висловилися на його підтримку, 7 держав проголосували проти, а 21 держава утрималася. Таким чином, Римський статут Міжнародного кримінального суду було офіційно ухвалено [9]. Подальший етап набрання чинності Статутом розпочався 11 квітня 2002 року, коли під час спеціальної церемонії в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку одразу 10 держав депонували свої ратифікаційні грамоти, що забезпечило досягнення необхідного мінімуму у 60 ратифікацій, передбаченого для набуття Статутом чинності [10].

Процедури кримінального переслідування, закріплені в Римському статуті, були побудовані з урахуванням базових принципів демократичної правової цивілізації. Як зазначає О. Скрильник, «особи, обвинувачені у вчиненні міжнародних злочинів, не піддаються позасудовим розправам або нелюдському поведінню; натомість щодо них здійснюється судовий розгляд із дотриманням

права на захист, принципу змагальності та презумпції невинуватості» [11, с. 65].

Водночас діяльність спеціально створених ООН трибуналів – Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ) та Міжнародного трибуналу щодо Руанди (МТР) – сприяла подальшому вдосконаленню положень Статуту, зокрема з урахуванням проблем, які виникали на стадії досудового розслідування або судового розгляду. Значна частина процесуальних рішень і підходів, напрацьованих у діяльності цих трибуналів, була відображена й у положеннях Римського статуту. Злочини, вчинені громадянами держав, які є учасниками МКС, підпадають під його юрисдикцію з моменту ратифікації Римського статуту відповідною державою. Станом на грудень 2025 року Римський статут було ратифіковано 125 державами світу. Із 193 держав – членів ООН 123 ратифікували Статут, 31 держава підписала, але не завершила процедуру ратифікації, тоді як 40 держав взагалі не приєдналися до нього [12, с.246].

Одноставну та послідовну підтримку діяльності Міжнародного кримінального суду висловили держави – члени Європейського Союзу, а також значна кількість інших країн з різних регіонів світу. Водночас Сполучені Штати Америки, російська федерація та Китай зайняли стриману позицію та утрималися від ратифікації Римського статуту. Окремі держави загалом критично ставляться до самої ідеї існування МКС, вважаючи, що його діяльність може обмежувати державний суверенітет і наділяє Суд надмірно широкою компетенцією [13].

У частині матеріального права Римський статут у статті 5 визначає чотири категорії міжнародних злочинів: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочин агресії [14]. При цьому характерною особливістю є те, що статті, які описують зазначені злочини, не містять санкцій як обов'язкового елементу кримінально-правової норми. Санкції встановлено в окремій статті 77 Статуту. Процесуальні аспекти діяльності Суду докладно врегульовані в розділах V і VI Римського статуту.

Прийняття цього міжнародного договору стало безпрецедентною подією, оскільки вперше в історії було створено постійно діючий міжнародний судовий орган, юрисдикція якого поширюється на найтяжчі злочини міжнародного характеру, що становлять загрозу для всього людства, – геноцид, злочини проти

людяності, військові злочини та злочин агресії (стаття 1 Статуту МКС) [14].

Міжнародний кримінальний суд наділений міжнародною правосуб'єктністю та володіє повним комплексом прав і обов'язків, притаманних суб'єктам міжнародного права. Його правоздатність має універсальний характер, що прямо закріплено в статті 4 Римського статуту, відповідно до якої «Суд наділяється такою правоздатністю, яка є необхідною для здійснення його основних функцій» [10].

Таким чином, Міжнародний кримінальний суд реалізує свою юрисдикцію у випадках, коли національні судові органи не бажають або не спроможні здійснювати належне кримінальне переслідування осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів. Крім того, юрисдикція МКС охоплює обов'язок держав – учасниць Римського статуту надавати Суду необхідну допомогу у проведенні розслідувань і здійсненні кримінального переслідування.

Завершуючи характеристику Римського статуту Міжнародного кримінального суду, слід зазначити, що він набирає чинності в перший день місяця, наступного після закінчення шістдесятиденного строку з моменту передачі Генеральному секретарю ООН шістдесятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання. Для кожної держави, яка ратифікує або приєднується до Статуту після депонування шістдесятого ратифікаційного документа, Статут набирає чинності в перший день місяця, що настає після спливу шістдесяти днів з моменту передачі відповідного документа депозитарію.

Список використаних джерел та літератури:

1. Грушко М. В., Мануїлова К. В. Юрисдикція в міжнародному праві: навчально-методичний посібник. Львів: Видавець Кошовий Б.-П.О., 2023. 85 с.
2. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом. Пер. з англ. / Х.: Консум, 2015. 592 с.
3. Міжнародне публічне право [Текст] : підручник / [В. М. Репецький та ін.]; за ред. проф. В. М. Репецького ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ф-т міжнар. відносин. 2-е вид., стер. К. : Знання, 2022. 437 с.
4. Буроменский М.В. Деякі судження про поняття міжнародного кримінального права. Вісник Академії правових наук України: Збірник наукових праць. 2023. №2 (33)- 3 (34). С. 359 – 370.
5. Андрейченко С. Створення Спеціального міжнародного кримінального трибуналу щодо злочину агресії проти України: теоретичні та практичні питання. Монографія. К.: Фенікс, 2025. 184 с.

6. Гнатовський М. Україна та Міжнародний Кримінальний Суд: Конституційний Аспект. URL: <https://voxukraine.org/uk/ukraine-and-the-international-criminal-court-a-constitutional-matter-ua/> (дата звернення 15.09.2025).
7. International Law Commission. Revised Report of the Working Group on the Draft Statute for an International Criminal Court UN A/CN.4/L.490/Add. 1. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/171306> (accessed 15.10.2025).
8. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підручник / [Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Волок Н. В., Коваль Д. О. ; за ред. проф. Зелінської Н. А.]. Одеса : Фенікс, 2020. 582 с.
9. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (accessed 15.09.2025).
10. Статут Міжнародного Кримінального суду за Римським договором 1998 р. Український часопис міжнародного права. 2022. №1. С. 73-121.
11. Скрильник О. О. Відповідальність за здійснення воєнних злочинів: міжнародно-правовий аспект. Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права. 2019. № 59. С. 65–73. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/5900/1/skrylnyk_59.pdf.
12. Максимович Р.О., Смоляр І.П. Роль національного правосуддя соціальної держави в підвищенні ефективності міжнародного кримінального правосуддя: проблеми та шляхи їх вирішення. DICTUM FACTUM. Кримінальне право та процес. 2025. № 1(17). С. 245-252.
13. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter> (accessed 15.09.2025).
14. Римський Статут Міжнародного кримінального суду, 17.07.1998 р., ратифіковано із заявами Законом України № 3909-IX від 21.08.2024 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588/para0152#o152 (дата звернення 15.09.2025).

А.В. Авсієвич,
аспірантка, PhD
(м. Київ, Україна)

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИРІШЕННІ СПОРІВ У МІЖНАРОДНОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ АРБІТРАЖІ (КРИЗЬ ПРИЗМУ АНАЛІЗУ КОМУНІТАРНОГО ПРАВА ДИРЕКТИВ ЄС)

Європейський Союз послідовно формує та вдосконалює нормативно-правову базу альтернативного вирішення спорів, зокрема із залученням онлайн-механізмів. Така тенденція зумовлена

необхідністю гарантування належного рівня захисту прав споживачів у сфері електронної торгівлі, а також створення повноцінного єдиного цифрового ринку. Початок формування відповідного правового регулювання в ЄС сягає 1990-х років із прийняттям перших актів у сфері захисту прав споживачів, однак інтенсивний розвиток відбувся у 2010-х роках із ухваленням Директиви 2013/11/ЄС та Регламенту 524/2013/ЄС. Як підкреслює П. Кортес, «ЄС є одним із провідних регіонів світу у формуванні правових механізмів онлайн-вирішення спорів» [1, с. 200].

Єдиний цифровий ринок розглядається як стратегічний пріоритет Європейської комісії, що передбачає створення уніфікованого правового простору для електронної комерції та належний захист інтересів як споживачів, так і суб'єктів господарювання. У цьому контексті важливим елементом виступає розвиток правового регулювання онлайн-вирішення спорів, що дозволяє ефективно врегульовувати конфлікти, які виникають у сфері електронної торгівлі. За даними Європейської комісії, обсяг електронної комерції в ЄС зріс із 200 млрд євро у 2010 році до понад 800 млрд євро у 2023 році, що свідчить про об'єктивну необхідність удосконалення відповідних механізмів.

Директива 2013/11/ЄС щодо альтернативного вирішення спорів між споживачами та підприємцями (ADR Directive) була прийнята з метою забезпечення універсального доступу до ефективних процедур ADR у державах-членах ЄС. Вона зобов'язує держави забезпечити функціонування відповідних механізмів у всіх секторах економіки, включаючи електронну торгівлю [2]. Документ встановлює базові стандарти якості ADR, зокрема вимоги до незалежності, прозорості, ефективності та справедливості процедур. Його прийняття відбулося в межах політики розвитку єдиного цифрового ринку.

Зокрема, Директива визначає критерії незалежності органів ADR, які мають діяти неупереджено та бути інституційно відокремленими від сторін спору. Це передбачає прозорі процедури призначення арбітрів чи медіаторів і виключення конфлікту інтересів. За оцінкою П. Кортеса, такі вимоги забезпечують об'єктивність та довіру до процедур ADR [1, с. 220].

Важливим елементом є також забезпечення прозорості, що передбачає належне інформування сторін щодо їхніх прав та обов'язків, а також доступ до інформації про процедуру розгляду

спору. Як зазначає М. Конлі Тайлер, це сприяє більш ефективному використанню механізмів ADR [3, с. 160].

Директива встановлює також вимоги щодо оперативності розгляду спорів: строк вирішення не повинен перевищувати 90 днів із моменту подання заяви. Це особливо актуально для електронної комерції, де швидкість вирішення спорів має критичне значення. При цьому, як наголошує П. Кортес, нормативний акт не обмежує форми реалізації процедур ADR, що дозволяє повноцінно інтегрувати цифрові технології та застосовувати онлайн-формати [1, с. 200].

Окрему увагу приділено інформаційній відкритості: суб'єкти господарювання зобов'язані інформувати споживачів про можливість використання ADR, зокрема шляхом розміщення відповідної інформації на вебресурсах та в умовах договорів. М. Конлі Тайлер підкреслює, що такі положення забезпечують доступність механізмів ADR для користувачів [3, с. 150].

Регламент 524/2013/ЄС (ODR Regulation) запровадив єдину онлайн-платформу для вирішення спорів між споживачами та підприємцями. Вона забезпечує можливість подання скарг, взаємодії сторін із ADR-органами через єдиний інтерфейс, багатомовність та безпечний обмін даними [4]. За інформацією Європейської комісії, щороку платформа обробляє понад 10 000 справ, а середній строк їх розгляду становить 30–45 днів. П. Кортес характеризує цей механізм як першу у світі регіональну систему онлайн-вирішення спорів [1, с. 250].

Функціональні можливості платформи (онлайн-ініціювання спору, електронна взаємодія, відстеження статусу справи, забезпечення конфіденційності) можуть бути адаптовані і до міжнародного комерційного арбітражу. Водночас, як зазначає М. Конлі Тайлер, потенціал цього інструменту виходить за межі суто споживчих спорів [3, с. 180]. Проте нинішня модель орієнтована переважно на B2C-сегмент, що, за оцінкою П. Кортеса, обумовлює необхідність створення окремих рішень для B2B-спорів [1, с. 320].

Важливе значення для цифровізації арбітражу має також Регламент eIDAS (910/2014/ЄС), який визначає правові засади електронної ідентифікації та довірчих послуг. Він забезпечує взаємне визнання електронних підписів у межах ЄС, що є критично важливим для укладення арбітражних угод в електронній формі. Як зазначає Дж. Хьорнле, це створює необхідні передумови для розвитку онлайн-арбітражу [5, с. 200].

Регламент диференціює три рівні електронного підпису — простий, удосконалений та кваліфікований, причому останній прирівнюється до власноручного підпису [6]. Використання кваліфікованого підпису, що базується на сертифікатах довірчих постачальників, гарантує високий рівень безпеки та автентичності. За оцінкою П. Кортеса, це є ключовим фактором юридичної чинності електронних арбітражних угод [1, с. 300].

Водночас проблема транскордонного визнання електронних підписів залишається актуальною, оскільки правові підходи різних держав відрізняються. Дж. Хьорнле наголошує на необхідності міжнародної гармонізації або створення універсальних механізмів визнання [5, с. 250].

Загалом правове регулювання ЄС орієнтоване переважно на споживчі відносини, що створює певні прогалини у сфері комерційного арбітражу. Як зазначає П. Кортес, це обумовлює потребу адаптації існуючих механізмів або розробки нових [1, с. 300]. Водночас накопичений досвід ЄС демонструє ефективність цифрових рішень та може бути використаний для розвитку онлайн-арбітражу у сфері B2B.

Поза межами ЄС цифровізація міжнародного комерційного арбітражу також набула значного розвитку. Провідні інституції, такі як International Chamber of Commerce, London Court of International Arbitration, Singapore International Arbitration Centre та Hong Kong International Arbitration Centre, активно впроваджують цифрові платформи та регламенти онлайн-слухань [7]. За їхніми даними, це дозволило скоротити витрати на 30–40% та прискорити розгляд справ на 20–25%.

Особливо інноваційними є підходи азійських інституцій, які застосовують штучний інтелект для аналізу доказів і блокчейн-технології для забезпечення незмінності даних. Як зазначає Г. Б. Борн, цей досвід має універсальне значення [8, с. 1450].

У США такі інституції, як American Arbitration Association та International Centre for Dispute Resolution, також активно впроваджують цифрові рішення, що дозволило скоротити витрати на 35–45% і прискорити процедури на 25–30%. А. Редферн підкреслює глобальний характер цього процесу [9, с. 600].

Згідно з даними International Chamber of Commerce, у 2020 році понад 80% слухань відбувалися онлайн, що підтверджує сталу тенденцію цифровізації. Опитування Queen Mary University of London

(2021) показало, що 95% респондентів очікують подальшого використання онлайн-форматів.

Міжнародні організації відіграють ключову роль у формуванні стандартів цифрового арбітражу. Зокрема, UNCITRAL розробила низку модельних актів, що створюють основу для використання електронних технологій. Як зазначає В. І. Нагнибіда, це сприяє гармонізації правових підходів [10, с. 103].

Таким чином, міжнародний досвід свідчить про активну цифрову трансформацію арбітражних процедур, що супроводжується підвищенням ефективності, зниженням витрат та розширенням доступу до правосуддя. Для України імплементація таких підходів має стратегічне значення, оскільки сприятиме розвитку міжнародної торгівлі, інтеграції у глобальні правові процеси та підвищенню конкурентоспроможності національної економіки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Cortés, P. *The Law of Consumer Redress in an E-Commerce World: Upgrading from Alternative to Online Dispute Resolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 350 p.
2. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes. *Official Journal of the European Union*. L 165/63.
3. Conley Tyler, M., Bretherton, D. *Seventy-six and Counting: An Analysis of ODR Sites*. Melbourne: University of Melbourne, 2003. 180 p.
4. Regulation (EU) No 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes. *Official Journal of the European Union*. – L 165/1.
5. Hörnle, J. *Cross-Border Internet Dispute Resolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 320 p.
6. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market (eIDAS Regulation). *Official Journal of the European Union*. L 257/73.
7. LCIA Arbitration Rules (2020). London Court of International Arbitration.
8. Born, G. B. *International Commercial Arbitration*. 3rd ed. The Hague: Wolters Kluwer, 2021. 4500 p.
9. Redfern, A., Hunter, M., Blackaby, N., Partasides, C. *Law and Practice of International Commercial Arbitration*. 6th ed. London: Sweet & Maxwell, 2015. 800 p.
10. Нагнибіда В. І. Роль міжнародних організацій у створенні загальних стандартів цифрового арбітражу. *Публічне право*. 2024. № 1(25). С. 95-108.

Р.Л. Авсієвич,
вчитель інформатики
(м. Хмельницький, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТІ: БАЛАНС МІЖ ІННОВАЦІЯМИ ТА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ

Швидкий розвиток цифрових технологій, а особливо систем штучного інтелекту, суттєво змінює сучасний освітній простір. Інструменти на основі AI стають доступними кожному вчителю та здобувачеві освіти, відкриваючи нові можливості для персоналізації навчання, автоматизації рутинних процесів і підвищення ефективності освітніх практик. Проте разом із потенціалом виникає низка нових викликів, які стосуються фундаментальних прав людини – права на приватність, рівний доступ до якісної освіти, академічну доброчесність і безпеку особистих даних [1; 2; 6]. Впровадження штучного інтелекту має супроводжуватися не лише технічною грамотністю, а й глибоким розумінням етичних та правових аспектів його використання [4; 6].

Саме тому сьогодні особливо важливо знайти баланс: як забезпечити інноваційність освіти та водночас гарантувати дотримання прав кожного учасника освітнього процесу. У своєму виступі я розгляну ключові можливості штучного інтелекту в навчальному середовищі, проаналізую потенційні ризики та запропоную підходи, що сприяють відповідальному й безпечному використанню цих технологій у школі.

Використання технологій штучного інтелекту в освіті відкриває значний потенціал, але водночас створює комплекс правових і етичних викликів, які неможливо ігнорувати. Насамперед постає питання захисту персональних даних здобувачів освіти. Алгоритми, що адаптують навчання або аналізують прогрес учня, часто потребують збору значного обсягу інформації [1; 2]. Це може включати поведінкові дані, історію виконання завдань, рівень успішності чи навіть особливості навчального стилю. Неналежне зберігання або передання таких даних стороннім сервісам створює ризики порушення права дитини на приватність, що сьогодні визначається одним із ключових компонентів захисту прав людини у цифрову епоху [7].

Етичним викликом стає і можливість появи алгоритмічних упереджень. Системи штучного інтелекту можуть помилятися, робити неправильні висновки або відтворювати приховані хиби у даних, на яких вони навчалися [4; 6]. Це може впливати на оцінювання, рекомендації та індивідуальні освітні траєкторії, створюючи нерівні умови для учнів. Не менш важливою є проблема доступності: далеко не всі школи мають однакові технічні можливості, що може посилювати цифрову нерівність [5].

Окрема увага потрібна питанню академічної доброчесності. Генеративні системи здатні створювати тексти, презентації чи проекти, і це потребує чіткого розуміння меж між допустимою допомогою й порушенням принципів чесності. Учні можуть ненавмисно порушувати норми, якщо не мають достатньо знань про етичні правила використання таких інструментів [7]. Так само актуальною є проблема авторського права – використання матеріалів, згенерованих штучним інтелектом, часто не дає змоги точно визначити, кому належить інтелектуальна власність [6].

Таким чином, упровадження штучного інтелекту в освіту вимагає відповідального підходу, який враховує не лише технічні можливості, а й потенційні ризики для прав учасників освітнього процесу. Забезпечення захисту даних, справедливості, прозорості та дотримання етичних норм має стати невід’ємною частиною сучасної освітньої політики [4; 6]. Досягнення балансу між впровадженням інновацій та гарантуванням прав людини в освіті вимагає системного й усвідомленого підходу. Передусім важливо, щоб використання штучного інтелекту в школі ґрунтувалося на принципах прозорості та обґрунтованості [4; 6]. Учителі й учні мають розуміти, як працює той чи інший інструмент, які дані він обробляє та з якою метою. Пояснення функціонування цифрових сервісів у доступній формі знижує ризики непорозумінь і сприяє формуванню довіри до технологій.

Не менш важливим є принцип мінімізації даних: системи мають збирати лише ту інформацію, яка є дійсно необхідною для освітнього процесу [1; 2]. Варто також впроваджувати локальні політики використання AI у школі, які регламентуватимуть правила роботи з такими інструментами, визначатимуть відповідальність та забезпечуватимуть чіткі етичні орієнтири для всіх учасників освітнього середовища [3]. Ключова роль у досягненні балансу належить учителю. Саме педагог визначає спосіб інтеграції інновацій

у навчання, встановлює коректні межі їх використання та формує культуру відповідального ставлення до цифрових технологій [7]. Учитель має допомагати здобувачам освіти усвідомлено використовувати AI не як засіб уникнення навчальної діяльності, а як інструмент для розвитку критичного мислення, творчості та самостійності. Водночас школа повинна створювати умови, де діти не бояться визнавати помилки, ставити питання й обговорювати етичні дилеми, пов'язані з новими технологіями.

Необхідним є і державний рівень регулювання. Встановлення етичних стандартів, рекомендацій щодо захисту персональних даних, а також підтримка технічної інфраструктури закладів освіти допомагають забезпечити рівний доступ до інновацій [1; 2; 3]. Справедливість, недискримінаційність і безпечність цифрових рішень мають бути закладені в основу державної політики [4; 6].

Отже, баланс між інноваційністю та дотриманням прав людини досягається там, де технології використовуються усвідомлено, а кожен учасник освітнього процесу, від учня до держави, розуміє свою роль у забезпеченні безпеки, прозорості та етичності. Лише за таких умов штучний інтелект стає не ризиком, а потужним ресурсом розвитку сучасної української освіти [5; 6].

Ефективне та безпечне впровадження штучного інтелекту в освітній процес неможливе без чітко окресленої ролі держави та вчителя. Саме їхня взаємодія визначає, чи стане AI інструментом розвитку, чи фактором ризиків для прав людини. На державному рівні ключовим завданням є створення прозорих регуляторних рамок, які визначають стандарти захисту персональних даних, етичні принципи використання цифрових технологій та вимоги до їх впровадження у школах [1; 2; 3]. Крім того, саме від державної політики залежить рівень технологічного забезпечення шкіл, доступ до якісного інтернету, рівність умов для міст і сіл, а також можливість учителів проходити системні курси підвищення кваліфікації з цифрової та медіаграмотності [5].

Водночас центральною фігурою у практичній реалізації інновацій залишається вчитель. Саме педагог виступає посередником між технологією та здобувачем освіти, визначаючи, як і в яких межах AI буде застосований [7]. Учитель не лише інтегрує нові інструменти в навчання, а й формує критичне ставлення до них, навчає дітей усвідомлено користуватися цифровими ресурсами, розуміти їхні можливості та обмеження. Він допомагає школярам розпізнавати

потенційні ризики, пов'язані з приватністю та академічною доброчесністю, та спрямовує використання штучного інтелекту у конструктивне русло як підтримку творчості, самостійності та відповідального навчання.

У такому поєднанні державна політика забезпечує безпечне середовище й рівні можливості, тоді як учитель формує культуру етичного та усвідомленого використання нових технологій у щоденній практиці. Разом вони створюють умови, за яких штучний інтелект стає не лише сучасним інструментом навчання, а й важливим елементом розвитку цифрової компетентності та захисту прав людини в українській освіті [6; 7].

Штучний інтелект відкриває значні можливості для розвитку сучасної освіти, проте його впровадження має ґрунтуватися на дотриманні прав людини, захисті персональних даних та забезпеченні справедливості для всіх учасників освітнього процесу [1; 2; 6]. Ефективність використання AI залежить від державної політики, що встановлює чіткі правила й гарантує рівний доступ до технологій, та від професійної позиції вчителя, який формує культуру відповідального й етичного використання цифрових інструментів [3; 7]. Лише за умов усвідомленого підходу інновації стають не ризиком, а ресурсом, що підсилює якість української освіти та зберігає права кожного здобувача освіти.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. Відомості Верховної Ради України, 2010, № 34, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 09.12.2025).
2. Міністерство освіти і науки України. Методичні рекомендації щодо відповідального використання штучного інтелекту в закладах освіти. Київ, 2023. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/metodichni-rekomendaciyi-shhodo-vidpovidalnogo-vikoristannya-shtuchnogo-intelektu> (дата звернення: 09.12.2025).
3. European Commission. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. Brussels: European Commission, 2019. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai> (дата звернення: 09.12.2025).
4. OECD. Digital Education Outlook 2023: AI in Education. Paris: OECD Publishing, 2023. URL: <https://www.oecd.org/education/digital-education-outlook-2023.htm> (дата звернення: 09.12.2025).
5. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of

personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation, GDPR). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679> (дата звернення: 09.12.2025).

6. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO, 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373434> (дата звернення: 09.12.2025).

7. UNICEF. Policy Guidance on AI for Children. New York: UNICEF, 2022. URL: <https://www.unicef.org/innovation/policy-guidance-ai-children> (дата звернення: 09.12.2025).

М.В. Баштова,
здобувачка вищої освіти
Н.Є. Керноз,
старший викладач
(м. Чернігів, Україна)

ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ В УКРАЇНІ: НОВІ ТЕНДЕНЦІЯ ЯК ВИКЛИКИ ТА ЇХ ПЕРСПЕКТИВИ

В умовах сьогодення цивільне законодавство України стоїть на порозі наймасштабнішого оновлення за всі роки незалежності для забезпечення життєздатності і відповідності сучасним потребам правового регулювання в державі. Фактично ми говоримо не про точкові правки, а про повне перезавантаження бачення структури Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, оскільки обговорюється не тільки існуючі назви книг й їх зміст, але й планується додавання нових книг.

Пропонуються наступні дев'ять книг ЦК України:

- книга 1 «Загальна частина», а не «Загальні положення»;
- книга 2 «Особисті права», а не «Особисті немайнові права фізичної особи»;
- книга 3 «Речове право», а не «Право власності та інші речові права»;
- книга 4 «Право інтелектуальної власності» - назва без змін;
- книга 5 «Зобов'язання», а не «Зобов'язальне право»;
- книга 6 «Спадкове право» - назва без змін;
- книга 7 «Сімейне право» - запропонована новела замість Сімейного кодексу України;
- книга 8 «Міжнародне приватне право» - запропонована новела замість Закону України «Про міжнародне приватне право»;

- книга 9 ««Гласність прав, правочинів та юридичних фактів» - запропонована новела [1].

Масштабність нових тенденцій щодо революційних змін чинного національного законодавства відповідає таким викликам сьогодення як цифровізація (діджиталізація), так й адаптація (приведення до стандартів ЄС). Разом із тим, низка положень ще потребують уточнень і доопрацювання, адже будь-яка комплексна реформа законодавства не може бути безболісною та однозначно прогнозованою.

Проектом Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» від 21.09.2025 № 14056 (далі - Проект № 14056) для захисту прав кожного особливої ваги набуває дослідження запропонованих нововведень глави з назвою «Позовна давність», адже саме від чіткості формулювання її правових норм залежить своєчасність звернення до суду за захистом порушених прав, свобод, інтересів. Оновлення підходів до позовної давності - не просто технічне доопрацювання, а важливий елемент усієї реформи, який має бути максимально вивіреном і логічним, щоб забезпечити реальний, а не декларативний захист прав. Очікується, що ці новели вплинуть не лише на тлумачення самого інституту, а й на логіку побудови оновленої редакції Цивільного кодексу в цілому. Порівняння чинних норм та запропонованих змін дозволяє побачити, у якому напрямі рухається законодавець, але як саме може змінитися правозастосування у майбутньому покаже час.

Аналізуючи загальний обсяг запропонованих новел-змін щодо позовної давності, варто зазначити, що серед усього блоку норм без корекцій залишаються лише статті 257 та 265 ЦК України. Це означає, що законодавець свідомо концентрує увагу не тільки на переосмисленні поняття «позовна давність», але й на її змістовому переавантаженні в усіх існуючих нормах.

Аналіз варто починати з зміни базової категорії терміну «позовна давність» як «це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу» (ст. 256 ЦК України) [2]. У редакції ЦК запропонованій в Проекті № 14056: «позовна давність «розумітиметься як: «строк, після спливу якого суб'єкт приватних відносин утрачає право на судовий чи інший юрисдикційний захист свого права або охоронюваного законом інтересу» [3]. У такому разі акцент зміщується з можливості подати

позов «у межах строку» на юридичний наслідок його пропуску - втрату захисту. Передбачається також уточнення щодо «іншого юрисдикційного захисту», що потенційно розширює межі застосування інституту.

Водночас такий підхід не є безспірним: у своїх зауваженнях Національна асоціація адвокатів України (далі-НААУ) звертає увагу, що формулювання про «втрату права на судовий або інший юрисдикційний захист» може створити ризик суперечності зі статтею 55 Конституції України, положеннями якої «гарантується кожному право на звернення до суду» [4]. Усталена доктрина та судова практика також розглядають позовну давність як інструмент матеріального права, що впливає на можливість задоволення заявленої вимоги, але не позбавляє особу права подати позов. Саме тому у своїх зауваженнях НААУ наголошує на необхідності збереження чинної концепції - коли сплив позовної давності обмежує обсяг правового захисту, але не блокує доступ до правосуддя [5]. Ми вважаємо слушною, логічною та обґрунтованою позицію НААУ, оскільки сприяє забезпеченню балансу між матеріально-правовими обмеженнями та конституційно гарантованим правом на доступ до суду.

Окремої уваги потребує дослідження запропонованого уточнення в щодо інтересу як «охоронюваного законом». У Проекті № 14056 не міститься його визначення, тому для тлумачення доводиться звертатися до правової позиції, висловленої у рішенні Конституційного Суду України від 01.12.2004 (справа про охоронюваний законом інтерес) як: «... це прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам»[6]. З огляду на це, доцільно було б передбачити визначення «охоронюваний законом інтерес» безпосередньо у Проекті № 14056, адже без чіткої дефініції складно забезпечити однозначне його застосування та зрозумілі межі захисту у приватних правовідносинах.

Подальші зміни стосуються статті 258 ЦК. Зокрема, Проектом № 14056 передбачається скорочення спеціальної позовної давності для стягнення неустойки (штрафу, пені) з одного року до шести місяців, хоча класичним був саме річний строк, тому можливе впровадження шестимісячного строку спрямоване на підвищення оперативності у спорах щодо забезпечувальних санкцій?

Однорічні строки позовної давності, ймовірно, зберігатимуть свою логіку: для вимог про спростування недостовірної інформації - з урахуванням заміни поняття «засоби масової інформації» на сучасне й ширше «медіа» відповідно до Закону України «Про медіа» [7], про переведення прав та обов'язків покупця, про недоліки проданого товару, розірвання договору дарування, спори щодо перевезення, оскарження дій виконавця заповіту та недійсність рішень загальних зборів товариства. Така термінологічна зміна має під собою нормативну основу й узгоджується з реаліями цифрового інформаційного простору.

Пропонується Проектом № 14056 також доповнення переліку спеціальних строків трьома сімейно-правовими вимогами: «щодо визнання та оспорування батьківства, а також визнання материнства» [3], що є логічно узгодженим з концепцією рекодифікації, у межах якої передбачається ухвалення окремої книги 7 «Сімейне право» [8]. Такий підхід дозволить чітко окреслити межі сімейних спорів і визначити для них відповідні спеціальні строки. Проте слід зауважити, що нині спеціальна давність встановлюється для певних видів відносин, а не для конкретних осіб. Проектом № 14056 же виписуються різні строки звернення залежно від того, хто саме подає вимогу, чим порушується принцип рівності учасників відносин і створюються різні умови захисту прав для окремих суб'єктів, але чи така зміна обґрунтована?

В Проекті № 14056 також пропонується істотне розширення спеціальних строків позовної давності: «...п'ятирічний - для правочинів, учинених під впливом насильства чи обману, десять років - для наслідків недійсних правочинів. Окремо передбачається запровадження тридцятирічного строку для відшкодування шкоди у сфері капітального будівництва, якщо вона спричинена протиправними діями підрядника та призвела до руйнувань чи аварій»[3]. Проте така пропозиція є дискусійною, оскільки виходить за межі логіки всієї системи позовної давності: загальний строк становить три роки, а спеціальні - переважно від одного до десяти. Установлення тридцятирічного строку створює відчутний дисбаланс,

може спричинити тривалу правову невизначеність щодо об'єктів будівництва й не відповідає міжнародним стандартам, зокрема ст.10.2 Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, де максимальний строк обмежено десятима роками [9].

Проектом № 14056 у статті 259 ЦК передбачається можливість збільшення тривалості позовної давності за домовленістю сторін, але не більш як на тридцять років від початку перебігу позовної давності, визначеного статтею 261 Кодексу. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. У цьому контексті вимога нотаріального посвідчення пряму пов'язана з роллю нотаріуса, зміненою у статті 18 ЦК Проектом № 14056[3], яка фактично надає йому функцію «фільтра» для дій, що мають правові наслідки без звернення до суду. Нотаріальне посвідчення забезпечує, усвідомлення сторонами змісту домовленості та непогодження на зміну строків під тиском чи поспіхом. Таким чином, нотаріус має виступити гарантом достовірності волевиявлення та контролю якості угоди, що особливо важливо, оскільки зміна строків позовної давності безпосередньо впливає на можливість подальшого захисту прав. Одночасно положеннями Проекту № 14056 виписується заборона «скорочення за домовленістю сторін позовної давності, встановленої законом», чим будуть збережені мінімальні гарантії захисту для всіх учасників правовідносин.

Зміни до статті 260 та оновлена стаття 254 ЦК Проектом № 14056 демонструють прагнення законодавця спростити та уніфікувати правила обчислення строків. Планується відмова від прив'язки до статті 254 ЦК, що мінімізуватиме застосування детальних технічних правил (півроку, квартал, півмісяця, перенесення через вихідні тощо). У центрі обчислення залишатимуться загальні правила статей 253, 255 ЦК. В редакції статті 254 ЦК пропонується зробити акцент на «моменті отримання документа адресатом», що має знизити кількість спорів щодо початку перебігу строків.

Розширене та конкретизоване бачення початку перебігу позовної давності планується Проектом № 14056 в статті 261 ЦК: передбачені відмінності перебігу для загальної « з моменту завершення календарного року в якому особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого права та/або охоронюваного законом інтересу та про особу, яка його порушила» та спеціальної позовної давності «від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про

порушення..., якщо інше не визначено законом» [3]. Такий підхід викликає сумніви, оскільки різні підходи для схожих за змістом вимог можуть призвести до непередбачуваних результатів у правозастосуванні, що не узгоджуються з міжнародними стандартами.

Положеннями Проекту № 14056 пропонують доповнити ЦК новою статтею 24-1 з назвою «Поняття дитини», відповідно до якої прямо визначається юридичний статус дитини, встановлюючи, що він зберігається до досягнення повноліття, але принципово по новому пропонують: « у відносинах з батьками повнолітні дочка, син зберігають юридичний статус дитини незалежно від досягнення повноліття»; окремо планується розмежування малолітніх (до 14 років) і неповнолітніх (14-18 років) [3], що дозволить точніше окреслити обсяг їхньої цивільної дієздатності та відповідальності. Отже словосполучення «неповнолітня особа» пропонується замінити на юридично коректніший і сучасніший термін «дитина», що є цілком логічний і послідовний крок, адже ще Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх» законодавець уніфікував термінологію, замінивши поняття «неповнолітні» на «діти» в актах, що регулюють відповідні правовідносини [10]. Такий підхід буде сприяти уніфікації термінологічного апарату ЦК, Закону України «Про охорону дитинства»[11] й усуненню протиріччя, що виникали через використання цих понять в різних актах по різному.

У статті 262 ЦК, що регулює позовну давність у разі зміни сторін у зобов'язанні, Проектом № 14056 пропонуються помітні зміни: узагальнене «сторін» конкретизовано як «кредитора або боржника», а слово «змінює» - на «впливає». Але принциповим доповненням пропонується положення: «перебіг позовної давності для нового кредитора або боржника продовжується у порядку, визначеному для попереднього кредитора або боржника» [3].

Проектом № 14056 у статті 263 ЦК передбачається уточнення підстав зупинення перебігу позовної давності й уточнюється вплив непереборної сили, замінюючи «або» на «та», щоб підкреслити одночасну наявність усіх ознак події для зупинення перебігу позовної давності. Також пропонується уточнення положення щодо перебування позивача або відповідача у складі Збройних Сил або інших військових формувань «під час дії особливого періоду», а термінологічний оборот «що переведені на воєнний стан» пропонують

виключити[3], що робить норму більш гнучкою та застосовною до різних обставин. Основні принципи - перебіг позовної давності зупиняється на час існування таких обставин і продовжується після їх усунення - залишається без змін.

Проектом № 14056 у ст. 264 ЦК пропонується розширений перелік підстав переривання позовної давності. Крім традиційних визнання боргу або пред'явлення позову до одного із кількох боржників чи частини вимоги, додано нові підстави: «пред'явленням у відповідному процесі в компетентному суді майнової вимоги до боржника, стосовно якого відкрито провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність); пред'явленням до суду заяви про видачу судового наказу до боржника; вчиненням нотаріусом виконавчого напису; укладенням договору про проведення медіації щодо врегулювання спору, предметом якого є певні вимоги, в частині вимог, що є предметом спору, переданого для врегулювання шляхом проведення медіації; з моменту початку арбітражного розгляду у міжнародному комерційному арбітражі; з моменту початку розгляду спору третейським судом; в інших випадках, визначених законом» [3].

Пропозиція введення цих нових підстав буде логічним наслідком зміни загальної концепції захисту цивільних прав. Адже паралельно Проектом № 14056 пропонується нова стаття 16-1 в ЦК, якою вперше прямо передбачається «можливість звернення до третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу чи іншої уповноваженої інституції для захисту цивільних прав». Це узгоджується з положеннями ст.21 Цивільного процесуального кодексу (далі-ЦПК) України, де зазначено право сторін передати спір на розгляд третейського суду[12]. Тобто третейський розгляд як альтернативна форма правосуддя перестають бути «додатковими» або периферійними механізмами - законодавець інтегрує їх у загальну систему способів захисту, що логічно вимагає визнання їх впливу й на перебіг позовної давності.

Разом із цим варто звернути увагу на дискусійність окремих підстав, зокрема такої як «виконавчий напис нотаріуса», який за своєю правовою природою є документом, що ґрунтується на попередньому визнанні заборгованості як «безспірної» та лише відкриває можливість примусового виконання. Хоч він не є аналогом судового позову, але чи доцільно пропонувати як самостійну підставу для переривання позовної давності?

Включення медіації до переліку підстав переривання позовної давності має чітке нормативне підґрунтя й не є довільним розширенням, оскільки з 15.12.2021 року набрав чинності Закон України « Про медіацію» [13], тому в ЦК вперше Проектом № 14056 пропонується доповнення спеціальною статтею 18-1 щодо захисту медіатором цивільних прав та/або охоронюваних законом інтересів «шляхом проведення медіації як позасудової процедури врегулювання цивільного конфлікту (спору) у випадках та в порядку, визначених законом та/або договором» [3].

Крім того, у п. 1 ч. 2 ст. 264 ЦК Проектом № 14056 залишено термін «боржників», хоча в сучасному процесуальному контексті більш точним є «відповідачі». Це узгоджується з п. 15 ч. 1 ст. 28 ЦПК України, де зазначено, що «позови до кількох відповідачів, які проживають або перебувають у різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходження одного з них за вибором позивача» [12]. Використання слова «відповідач» робить норму точнішою та узгодженою саме з процесуальною термінологією.

Проектом № 14056 у статті 266 ЦК передбачається нововведення щодо застосування універсального підходу до додаткових вимог: замість конкретного переліку норма поширюватиметься на всі вимоги, що впливають із основної. У новій редакції пропонується уточнення формулювання щодо додаткових вимог: замість переліку конкретних прикладів, таких як стягнення неустойки або накладення стягнення на заставлене майно, залишено загальне положення. Тобто вплив строку позовної давності за основною вимогою автоматично означає вплив строку і за будь-якими пов'язаними додатковими вимогами, незалежно від їх конкретного виду.

У статті 267 ЦК Проектом № 14056 запланована зміна назви на «Юридичні наслідки впливу позовної давності» та конкретизація інтересу як «охоронюваного законом». Особливу увагу приділено найважливішій конкретизації - пункту 3, де замість «до винесення ним рішення» вказано «під час розгляду справи судом першої інстанції до ухвалення ним рішення по суті позовних вимог». Це уточнення усуне будь-яку невизначеність щодо моменту, коли сторона має заявити про вплив позовної давності, роблячи норму більш конкретизованою, а тому й передбачуваною у правозастосуванні.

Проектом № 14056 у статті 268 ЦК у існуючий перелік вимог, на які позовна давність не поширюється, пропонується додатково

включити таку нову вимогу як «із сімейних правовідносин, зокрема щодо встановлення, визнання чи оспорювання батьківства та материнства, крім випадків, визначених цим Кодексом»[3]. Заміна в пункті 1 статті 268 ЦК традиційного термінологічного обороту «немайнові права» на більш точний і змістовний «особисті права» свідчить про зміщення акценту від формальної класифікації до сутнісного розуміння природи таких прав. Такий підхід узгоджується із майбутньою концепцією особистих прав, що запропонована іншим Проектом Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої» від 21.09.2025 № 14057 у главі з назвою «Загальні положення про особисті права», а саме у статті 269 уперше сформульовано комплексне визначення особистого права як «право невід'ємно пов'язане з особою, що не має економічної природи та спрямоване на задоволення фізичних, психічних, психологічних, духовних, емоційних, культурних, соціальних та інших нематеріальних потреб та інтересів особи». У тій же статті визначено момент виникнення особистих прав для фізичних та юридичних осіб, їхню невідчужуваність, відсутність спадковості та можливість обороту лише форм їхнього вираження (імені, зображення, голосу, інформації тощо) [14]. Нова структура різних Проектів № 14056, № 14057 генерує логічний зв'язок між оновленою базовою термінологією та змістом статті 268 ЦК, формуючи цілісну модель регулювання особистих прав у майбутній редакції.

Проведений аналіз запропонованих нововведень Проектом Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» щодо норм про позовну давність показує чітку тенденцію до сучасного та практично орієнтованого регулювання. Зміни підвищують передбачуваність правозастосування, зменшують формалізм і адаптують цивільне законодавство до цифрової та соціально динамічної реальності, водночас зберігаючи баланс між інтересами різних суб'єктів. Водночас є моменти, які потребують особливої уваги та додаткового дослідження на уточнення аби уникнути непорозумінь у судовій практиці.

Список використаних джерел та літератури:

1. Оприлюднено для громадського обговорення проекти Книг 4, 6 і 8 Цивільного кодексу України. *Офіційний портал Верховної Ради України.*

- 01.11.2025. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/267717.html> (дата звернення: 02.12.2025).
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV . Дата оновлення: 18.11.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.12.2025).
3. Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої: Проект Закону України від 21.09.2025 № 14056. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=14056&conv=9> (дата звернення: 01.12.2025).
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 02.12.2025).
5. Рекодифікація книг ЦК: НААУ подала зауваження і пропозиції. *Національна асоціація адвокатів України*. 16.10.2025. URL: <https://unba.org.ua/news/10868-rekodifikaciya-knig-ck-naau-podala-zauvazhennya-i-propozicii.html> (дата звернення: 02.12.2025).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): Рішення Конституц. Суду України від 01.12.2004 № 18-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> (дата звернення: 02.12.2025).
7. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. Дата оновлення: 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 02.12.2025).
8. Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень сімейного права: Проект Закону України для громадського обговорення. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76431.pdf> (дата звернення: 02.12.2025).
9. Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА) від 01.01.1994. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf> (дата звернення: 02.12.2025).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх: Закон України від 07.02.2007 № 609-V. Дата оновлення: 07.01. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-16#Text> (дата звернення: 02.12.2025).

11. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. Дата оновлення: 06.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 02.12.2025).
12. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.12.2025).
13. Про mediaцію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 02.12.2025).
14. Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої: Проекту Закону України від 21.09.2025 № 14057. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=14057&conv=9> (дата звернення: 02.12.2025).

О.А. Вергелес,
аспірантка
(м. Київ, Україна)

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Державна реєстрація земельної ділянки (далі – Реєстрація) є правовим явищем та здійснюється у Державному земельному кадастрі (далі – Кадастр) [1]. Вона є елементом ведення Кадастру та спрямована на внесення інформації про формування земельної ділянки та присвоєний їй кадастровий номер до Кадастру [2].

В правовому аспекті юридичну відповідальність за порушення у сфері Реєстрації можна розглядати як правові відносини, що полягають у примусовому встановленні обов'язків або позбавленні певних прав особи, яка порушила відповідні встановлені законодавством обов'язки щодо Реєстрації. До таких осіб може належати державний кадастровий реєстратор, сертифікований інженер-землевпорядник (далі – СІЗ) або заявник. Ця відповідальність настає у разі наявності усіх елементів правопорушення. На основі аналізу доктринальних підходів, правопорушення у сфері державної реєстрації земельної ділянки можна класифікувати за різними критеріями: 1) за змістом – порушення норм земельного права щодо Реєстрації; 2) за формою – порушення приписів земельного законодавства, що регулюють Реєстрацію [3, с. 405]. Юридична відповідальність за порушення у сфері Реєстрації настає лише за

наявності правових підстав, які встановлені чинним законодавством України [4, с. 301].

Приписи, які закріплені у земельному законодавстві щодо правопорушень у сфері Реєстрації, є бланкетними (наприклад, ст. 211 Земельного кодексу України, ст. 39 Закону України «Про Державний земельний кадастр», ст. 69 Закону України «Про землеустрій»), тобто відсилають до інших нормативно-правових актів адміністративного та кримінального законодавства, які встановлюють заходи юридичної відповідальності.

Підстави юридичної відповідальності є сукупністю обставин, виключно за наявності яких юридична відповідальність стає можливою та є належною. Якщо такі підстави відсутні, відповідальність виключається. В правовій науці підстави юридичної відповідальності поділяються на: юридичні (нормативні) [5, с. 377], фактичні та процесуальні. Тому для настання юридичної відповідальності за порушення норм щодо Реєстрації мають бути наявні: а) порушення правових норм, які закріплені чинним земельним законодавством України; б) наявність протиправного вчинку як юридичного факту, інших обставин, які є основою для юридичної відповідальності; в) підстави настання юридичної відповідальності для правопорушника, вина якого встановлена у процесуальному документі – правозастосовному акті, виданому компетентним суб'єктом владних повноважень з додержанням усіх вимог до такої процедури (наприклад, кваліфікаційною комісією інженерів-землевпорядників).

Під час вирішення питання про юридичну відповідальність винних осіб, необхідно зважати на наявність або відсутність підстав, що виключають або звільняють від відповідальності. Відповідно до чинного законодавства України підстави, що виключають юридичну відповідальність, свідчать проте, що діяння не може вважатися правопорушенням, незважаючи на зовнішню форму правопорушення. Відповідно юридична відповідальність не настає внаслідок відсутності того чи іншого елементу складу правопорушення. Підставами, що виключають юридичну відповідальність, у випадку Реєстрації можуть бути: а) неосудність (наприклад, у разі обмеження дієздатності або встановлення повної недієздатності СІЗ, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України припиняє дію сертифікату СІЗ) [6]; б) необхідна оборона; в) крайня

необхідність; г) малозначущість правопорушення; г) казус (випадок) [5, с. 378-379].

До принципів юридичної відповідальності, які також є принципами юридичної відповідальності щодо Реєстрації, належать наступні принципи-складові принципу верховенства права: 1) правова визначеність щодо підстав, наслідків, юридичної відповідальності, прав та обов'язків; 2) законність підстав юридичної відповідальності; 3) невідворотність юридичної відповідальності; 4) рівність всіх перед законом; 5) індивідуалізація юридичної відповідальності; 6) неможливість притягнення до юридичної відповідальності двічі за одне і те саме правопорушення; 7) недопустимість притягнення до юридичної відповідальності за діяння, яке на час вчинення не визнавалося законом як правопорушення. Цей перелік не є вичерпним [4, с. 306].

Згідно з галузевою належністю норм виділяють наступні види юридичної відповідальності щодо Реєстрації: адміністративна, кримінальна, цивільна, матеріальна, дисциплінарна, земельно-правова.

Адміністративна відповідальність встановлена Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) від 07.12.1984. Відповідно до ст. 53⁻² зазначеного Кодексу посадові особи несуть відповідальність за перекручення або приховування даних Кадастру у вигляді штрафу від п'яти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Згідно зі ст. 53⁻⁶ КУпАП, державні кадастрові реєстратори, які порушують строки внесення відомостей до Кадастру, надають відомості з Кадастру, вимагають документів для внесення відомостей до Кадастру або для надання відомостей з Кадастру, які не передбачені законодавством, несуть відповідальність у вигляді штрафу від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У випадку повторності цього правопорушення протягом року (тобто якщо було накладено стягнення за цією ж статтею) настає відповідальність у вигляді штрафу від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відповідно до ст. 188⁻⁴⁷ КУпАП, якщо заявник подає завідомо недостовірні відомості під час Реєстрації для отримання інформації або під час запитування інформації із Кадастру в паперовій формі, він несе відповідальність у вигляді штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Також передбачена

підвищена юридична відповідальність у разі повторюваності цього правопорушення протягом року [7].

Кримінальна відповідальність щодо Реєстрації прямо не передбачена у Кримінальному кодексі України. Проте кримінальна відповідальність може наставати за іншими видами правопорушень, наприклад, у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг або проти власності [8].

Майнова (матеріальна) відповідальність щодо Реєстрації поділяється на цивільну відповідальність та матеріальну відповідальність за трудовим правом. Цивільна відповідальність встановлюється відповідно до глави 81 (створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи) та глави 82 (відшкодування шкоди) Цивільного кодексу України. СІЗ обов'язково підлягають страхуванню. У разі настання страхового випадку, що включають випадки завдання шкоди, яка заподіюється внаслідок необережності, недогляду і професійних помилок СІЗ, страховик виплачує страхове відшкодування [9].

Матеріальна відповідальність за земельні правопорушення настає відповідно до положень трудового права згідно приписів ст. ст. 130-138 Кодексу законів про працю України та обмежується частиною заробітної плати.

Дисциплінарна відповідальність може застосовуватися до державного кадастрового реєстратора чи СІЗ та настає за порушення трудової дисципліни відповідно до трудового права. Стягнення включають догану або звільнення [10]. Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про державний земельний кадастр» державний кадастровий реєстратор є державним службовцем, тому його юридична відповідальність регулюється статтями 65 та 66 Закону України «Про державну службу». Дисциплінарна відповідальність СІЗ за порушення приписів законодавства у сфері землеустрою передбачена у ст. 68 Закону України «Про землеустрій» та передбачає такі стягнення як: позбавлення (припинення дії), зупинення дії кваліфікаційного сертифіката СІЗ. Юридична відповідальність СІЗ щодо порушень норм права, які регулюють його професійну відповідальність, в юридичній науці розглядаються спеціальною дисциплінарною відповідальністю, оскільки СІЗ не обов'язково може бути суб'єктом трудових правовідносин, але за своїм характером такі види відповідальності належать до дисциплінарних. Підстави для зупинення, включають серед іншого, зазначення завідомо

неправдивих даних, що призвело до викривлення інформації в Державному реєстрі сертифікованих інженерів-землевпорядників. Підставами для припинення дії сертифікату СІЗ є: встановлення Кваліфікаційною комісією факту порушення СІЗ законодавства у сфері землеустрою та Кадастру, що призвело до порушення прав та/або законних інтересів замовників документації із землеустрою, юридичних або фізичних осіб, держави, територіальної громади; рішення суду за фактами неякісного проведення землеустрою СІЗ; наявність у СІЗ непогашеної судимості за корисливі кримінальні правопорушення; з'ясування факту неправомірної видачі кваліфікаційного сертифіката [11]. З 2024 року на вебсайті Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру оприлюднюються пояснення щодо найбільш поширених порушень СІЗ. Серед найбільш частих підстав для звернення Держгеокадастр виділяє розробку неналежного виду землевпорядної документації, відсутність вказівки про обмеження щодо земельної ділянки у землевпорядній документації, розробку проектів землеустрою щодо відведення земельної ділянки з безоплатної передачі земель у приватну власність [12].

Земельно-правова відповідальність загалом є застосуванням санкцій до особи, яка порушує норми земельного права, що передбачає у результаті настання негативних наслідків земельно-правового характеру для такої особи [3, с. 424]. Щодо виділення такої відповідальності як самостійного виду відповідальності існує наукова дискусія. У випадку з Реєстрацією таким видом може бути скасування державної реєстрації земельної ділянки, якщо особа протягом року не реєструє право власності за собою на відповідну земельну ділянку [1].

Отже, у разі порушень норм земельного права щодо Реєстрації настає юридична відповідальність, якщо відсутні підстави для звільнення від неї. До юридичної відповідальності щодо Реєстрації застосовуються принципи, які є елементами принципу верховенства права (законність, рівність перед законом, неможливість притягнення відповідальності двічі за одне і те ж порушення тощо). Можуть застосовуватися адміністративна, кримінальна, цивільна, дисциплінарна та земельно-правова види відповідальності. До суб'єктів, щодо яких можуть застосовувати відповідні види юридичної відповідальності. Відносять державного кадастрового реєстратора, сертифікований інженера-землевпорядника та заявника.

Список використаних джерел та літератури:

1. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
2. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
3. Мірошниченко А. М. Земельне право України: підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 678 с. (дата звернення: 07.12.2025).
4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с. (дата звернення: 07.12.2025).
5. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с. (дата звернення: 07.12.2025).
6. Про питання сертифікації інженерів-землевпорядників та інженерів-геодезистів: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 27.10.2021 № 317. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1582-21#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24): Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
8. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
9. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
10. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
11. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення: 07.12.2025).
12. Держгеокадастр започатковує публікацію роз'яснень щодо найпоширеніших порушень, які надходять до Кваліфікаційної комісії в скаргах на дії сертифікованих інженерів-землевпорядників – Головне управління Держгеокадастру у Тернопільській області. *Головне управління Держгеокадастру у Тернопільській області – Офіційний веб-сайт.* URL: <https://ternopilaska.land.gov.ua/info/derzhgeokadastr-zapochatkovuye-publikacziyu-rozjasnen-shhodo-najposhyrenishyh-porushen-yaki-nadhodyat-do->

Р.О. Гаврік,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)

СПОСОБИ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИНАХ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Відповідно до ст. 18 Сімейного кодексу України учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу; суд застосовує способи захисту, які встановлені законом (зокрема ч. 2 цієї ж статті) або домовленістю (договором) сторін. Поіменованими у сімейному законодавстві України способами захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин, які застосовуються судом, а саме: встановлення правовідношення (шляхом встановлення фактів походження дитини від матері або батька, реєстрації та розірвання шлюбу, визнання права спільної власності на майно, що є предметом спору подружжя, визначення способу надання утримання іншому з подружжя); примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку (шляхом присудження до обов'язкової сплати аліментів на утримання подружжя); припинення правовідношення, а також визнання його недійсним (анулювання), скасування (шляхом розірвання шлюбу або припинення режиму окремого проживання подружжя, припинення режиму спільного майна на майно подружжя із розподілом його між подружжям, припинення виплати аліментів у зв'язку із припиненням права на утримання, визнання шлюбу недійсним); припинення дій, які порушують сімейні права; відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права; відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено цим Кодексом або договором; зміна правовідношення (шляхом надання права на шлюб неповнолітній особі, зміни прізвища із шлюбного на дошлюбне, зміни правового режиму частини майна із спільного на роздільне із збереженням режиму спільності на інше майно, збільшення або зменшення розміру аліментів на утримання

подружжя); визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб [1; 2, с. 24-25], крім того окремим способом захисту сімейних прав та інтересів є також встановлення режиму окремого проживання подружжя [3, с. 32],

Також окремі, як поіменовані, так і непоіменовані в сімейному законодавстві, способи захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин застосовуються іншими юрисдикційними органами:

а) нотаріусами (вчинення виконавчого напису на сімейних договорах; засвідчення згоди учасника сімейних відносин на вчинення іншим певних дій правового характеру чи засвідчує участь у сімейних відносинах від імені іншого учасника; накладення заборони відчуження батьками майна дитини за зверненням органу опіки та піклування; після прийняття законопроекту № 5644 – також здійснення розірвання шлюбу у випадках, коли розірвання шлюбу за рішенням суду не є обов’язковим) [4, с. 71];

б) органами державної реєстрації актів цивільного стану (анулювання сімейного правовідношення шляхом анулювання актового запису про шлюб, що є недійсним; припинення сімейного правовідношення, яке виявляється у наявності у відповідних органів повноваження здійснювати розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке не має дітей або за заявою одного із подружжя у разі, якщо інший з подружжя визнаний безвісно відсутнім або оголошений померлим через складання актового запису про розірвання шлюбу; встановлення або зміна батьківського правовідношення через складання актового запису про народження дитини або внесення до нього змін) [5, с. 104];

в) органами опіки та піклування (встановлення сімейного правовідношення, його зміна, надання права здійснювати окремі права та обов’язки як батьків чи законних представників дитини, припинення дій, які порушують сімейні права дитини шляхом її тимчасового відібрання від осіб – порушників зазначених прав) [6, с. 93];

г) органами прокуратури (припинення дій, які порушують сімейні права дитини шляхом її тимчасового відібрання від осіб – порушників зазначених прав, правова експертиза рішення органу опіки та піклування про негайне відібрання дитини) [7, с. 143];

д) Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини (сприяння батькам у самозахисті сімейних прав та інтересів дитини, що проявляється у надання правової інформації батькам, необхідної для здійснення самозахисту, розгляді звернень від них та інформування стосовно кращого способу вирішення питання; моніторинг стану додержання сімейних прав та інтересів дитини і сприяння поновленню порушених сімейних прав та інтересів дитини іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями шляхом направлення обов'язкових до виконання актів реагування) [8, с. 109];

е) правозахисними організаціями (організація переговорів (медіації) між учасниками сімейних відносин щодо урегулювання спірних питань, зокрема пов'язаних з поновленням порушеного, невизнаного або оспорюваного сімейного права чи інтересу, поновлення порушеного, оспорюваного сімейного права чи інтересу, його визнання через фіксацію цього в угоді за результатами медіації) [8, с. 109].

Вище викладені способи захисту сімейних прав та інтересів (при цьому цей список не є вичерпним і звичайно є ширшим, однак стосуються таких учасників сімейних відносин як подружжя, батьки та діти, обмежено – також інших членів сім'ї та родичів. Що стосується таких учасників сімейних відносин як учасники фактичних шлюбних відносин, то можна визнати, що ті способи захисту сімейних прав та інтересів таких осіб як батьків чи дітей звичайно також можуть бути застосовані, оскільки хоч і сімейне законодавство містить презумпцію батьківства особи, що перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, однак не заперечує походження дитини від батьків, що не перебувають у шлюбі, а також не містить різниці у змісті та захисті прав та інтересів дитини, що народжена від батьків, що перебувають у шлюбі чи не перебувають у шлюбі. Щодо способів захисту сімейних прав та інтересів учасників фактичних шлюбних відносин, що виникають саме із фактичного сімейного зв'язку, слід зупинитися на цьому питанні детальніше.

Фактичні шлюбні відносини у сімейно-правовій доктрині визначаються як правовідносини жінки та чоловіка, що спрямовані на виникнення сімейних прав та обов'язків, однак які не зареєстровані у органах державної реєстрації актів цивільного стану, а отже – не мають державного захисту в аспекті визнання за ними усіх правових наслідків шлюбу (крім окремих майнових прав та обов'язків щодо

спільно набутого майна та аліментних зобов'язань) [9, с. 21]. Дійсно, якщо проаналізувати діюче сімейне законодавство, можемо побачити лише наступний спосіб захисту сімейних прав та інтересів учасників фактичних шлюбних відносин, не пов'язаний із їх статусом як батьків, які можуть бути захищені судом як встановлення правовідношення. Цей спосіб стосується таких питань: встановлення спільної сумісної власності на майно набуте, за час перебування у фактичних шлюбних відносинах, через встановлення факту перебування у таких відносинах або після такого встановлення; визначення обов'язку надавати утримання одному з учасників фактичних шлюбних відносин з аналогічних підстав. При цьому, поза увагою законодавця залишається можливість застосування інших способів захисту сімейних прав та інтересів учасників фактичних шлюбних відносин, а також прав немайнового характеру. Це викликано положенням ч. 2 ст. 21 Сімейного кодексу України, відповідно до якої проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя, в той же час ці особи відповідно до ч. 2 ст. 9 цього ж Кодексу можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Таким чином, учасники фактичних шлюбних відносин відповідно до сімейного законодавства України відносяться до учасників сімейних відносин, оскільки відповідно до термінології кодексу «проживають однією сім'єю», а також оскільки у самому кодексі частково йдеться про їх сімейні права. Крім уже визначеного у Сімейному кодексі України права на укладання сімейних договорів, визначається також право: на майно, набуте ними за час спільного проживання (ст. 74), на утримання у разі непрацездатності одного з учасників, якщо вона настала під час спільного проживання або на утримання у разі проживання з нею, ним їхньої дитини (ст. 91), на визнання розірвання шлюбу фіктивним у разі продовження спільного проживання після розірвання шлюбу (ст. 108), на усиновлення дитини (ст. 211) [1]. Таке обмежене поширення прав подружжя на учасників фактичних шлюбних відносин не є простою недоліком законодавчої техніки. Так, чинне сімейне законодавство таких держав Європи, як Республіка Польща, Республіка Молдова, Словацька Республіка, Румунія, Федеративна Республіка Німеччина взагалі не урегульовує питання фактичних шлюбних відносин, французьке сімейне законодавство передбачає лише способи захисту майнових прав учасників фактичних шлюбних відносин (учасників цивільного партнерства),

ширші можливості для захисту, в тому числі особистих немайнових прав учасників фактичних шлюбних відносин, надаються законодавством Угорщини, Швеції, Норвегії та Португалії, при цьому лише законодавство останньої країни повністю урівнює сімейні права та інтереси подружжя та учасників фактичних шлюбних відносин [9, с. 86-90].

У зв'язку із цим, проєкт Цивільного кодексу України, створений у контексті рекодифікації цивільного законодавства України, містить ті ж положення, що й чинне сімейне законодавство, що в цілому відповідає законодавству інших держав, хоча й більш детально урегульовує саме майнові наслідки перебування у фактичних шлюбних відносинах. З одного боку, у ст. 16 Книги першої проєкту Цивільного кодексу України визначено перелік способів захисту цивільних прав та інтересів судом, при чому не визначено обмежень їх застосування лише на учасників сімейних відносин, що перебувають у шлюбі. Крім того, у ст. ст. 17, 18, 18-1 Книги першої проєкту Цивільного кодексу визначено можливість застосування інших способів захисту прав та інтересів, в тому числі учасників сімейних відносин іншими суб'єктами – органами державної влади, місцевого самоврядування, нотаріусами, медіаторами. Хоча у ст. 1 Книги сьомої проєкту Цивільного кодексу учасники фактичних шлюбних відносин не визначені як члени сім'ї, однак у ст. 3 вони визначені як особи, що проживають однією сім'єю у фактичному шлюбному союзі, причому на низ обмежено поширюються положення сімейного законодавства, а саме Глави 10, 13 та 14 Книги сьомої. Ці книги стосуються питань правового режиму майна подружжя та права подружжя на утримання. Таким чином, потенційно суд може застосувати до учасників фактичного шлюбного союзу такі способи захисту, як визнання права (встановлення факту перебування у фактичному шлюбному союзі, визнання права спільної власності на майно, що є предметом спору, визначення способу надання утримання іншому з учасників фактичного шлюбного союзу); примусове виконання обов'язку в натурі (шляхом присудження до обов'язкової сплати аліментів на утримання учасника фактичного шлюбного союзу); припинення правовідношення (шляхом припинення режиму спільного майна на майно учасників фактичного шлюбного союзу із розподілом його між ними, припинення виплати аліментів у зв'язку із припиненням права на утримання); зміна правовідношення (шляхом зміни правового режиму частини майна із спільного на роздільне із

збереженням режиму спільності на інше майно, збільшення або зменшення розміру аліментів на утримання учасника фактичного шлюбного союзу). Звичайно, цей перелік способів захисту сімейних прав та інтересів учасників фактичних шлюбних відносин є ширшим за існуючий, крім того учасники фактичних шлюбних відносин мають право врегулювати свої майнові відносини іншим чином, якщо тільки такий договір не спрямований на порушення прав або інтересів третіх осіб (а отже передбачити способи захисту своїх прав у договірному порядку, в тому числі в частині управління спільним майном або його поділу); учасники фактичних шлюбних відносин як сторони аліментного зобов'язання мають право укласти договір про сплату аліментів, у якому визначити умови, розмір та строки їх виплати). Визнання договору, укладеного учасником фактичного шлюбного союзу недійсним також може розглядатися як спосіб захисту сімейних прав та інтересів (анулювання правовідношення), у разі невиконання платником аліментів свого обов'язку за договором про сплату аліментів нотаріус може застосувати такий спосіб захисту як примусове виконання обов'язку в натурі шляхом накладання аліментного виконавчого напису [10; 11].

Отже, способи захисту сімейних прав та інтересів учасників фактичних шлюбних відносин як батьків чи дітей можуть бути застосовані до таких осіб без обмежень, оскільки хоч і сімейне законодавство містить презумпцію батьківства особи, що перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, однак не заперечує походження дитини від батьків, що не перебувають у шлюбі, а також не містить різниці у змісті та захисті прав та інтересів дитини, що народжена від батьків, що перебувають у шлюбі чи не перебувають у шлюбі. В чинному сімейному законодавстві наявний лише один спосіб захисту сімейних прав та інтересів учасників фактичних шлюбних відносин, не пов'язаний із їх статусом як батьків, які можуть бути захищені судом як встановлення правовідношення, а саме – встановлення спільної сумісної власності на майно набуте, за час перебування у фактичних шлюбних відносинах, через встановлення факту перебування у таких відносинах або після такого встановлення; визначення обов'язку надавати утримання одному з учасників фактичних шлюбних відносин з аналогічних підстав. При цьому, поза увагою законодавця залишається можливість застосування інших способів захисту сімейних прав та інтересів учасників фактичних шлюбних відносин, а також прав немайнового характеру, оскільки сімейне законодавство

не визнає за ними особистих немайнових прав, а майнові права визнає досить обмежено. Таке обмежене поширення прав подружжя на учасників фактичних шлюбних відносин відповідає європейській практиці, оскільки в законодавстві європейських держав сімейні права учасників фактичних шлюбних відносин або не визнаються, або захищаються лише окремі майнові права. У проєкті Цивільного кодексу, створеному в контексті рекодифікації цивільного законодавства визначені такі способи захисту сімейних прав учасників фактичного шлюбного союзу: визнання права (встановлення факту перебування у фактичному шлюбному союзі, визнання права спільної власності на майно, що є предметом спору, визначення способу надання утримання іншому з учасників фактичного шлюбного союзу); примусове виконання обов'язку в натурі (шляхом присудження до обов'язкової сплати аліментів на утримання учасника фактичного шлюбного союзу, застосування нотаріусом аліментного виконавчого напису); припинення правовідношення (шляхом припинення режиму спільного майна на майно учасників фактичного шлюбного союзу із розподілом його між ними, припинення виплати аліментів у зв'язку із припиненням права на утримання); зміна правовідношення (шляхом зміни правового режиму частини майна із спільного на роздільне із збереженням режиму спільності на інше майно, збільшення або зменшення розміру аліментів на утримання учасника фактичного шлюбного союзу); анулювання правовідношення (визнання договору, укладеного учасником фактичного шлюбного союзу недійсним).

Список використаних джерел та літератури:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2022 року (із наступними змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Салюк П. І. Захист сімейних прав та інтересів судом. Дис. ... докт.філ. Спец. 081 – Право. Хмельницький, 2023. 238 с.
3. Гаврік Р. О. Встановлення режиму окремого проживання як спосіб захисту сімейних прав та інтересів подружжя, батьків та дітей. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 28-34. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.4>.
4. Гаврік Р. О. Вчинення окремих юридичних дій нотаріусом в системі способів захисту сімейних прав та інтересів. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 56-73. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.2.8>.
5. Гаврік Р. О. Особливості застосування окремих способів захисту сімейних прав та інтересів органами державної реєстрації актів цивільного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Випуск 3. С. 101-106. DOI:

<https://doi.org/10.35774/app2022.03.101>.

6. Гаврік Р. О. Особливості застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування: питання змісту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 89-93. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.16>.

7. Гаврік Р. О. Способи захисту сімейних прав та інтересів, що застосовуються органами прокуратури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 141-143. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/31>.

8. Гаврік Р. О. Способи захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними органами та організаціями. *Економіка, фінанси, право*. 2024. № 2. С. 107-110. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2024.2.22>.

9. Лучковський В. В. Фактичні шлюбні відносини. Дис. ... докт.філ. Спец. 081 – Право. Хмельницький, 2021. 225 с.

10. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) розміщення книги першої: проект Закону № 14056 від 21 вересня 2025 року. *Законопроекти*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>.

11. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень сімейного права». Книга Сьома. Проект для громадського обговорення. *Цивільний кодекс України: громадське обговорення та кодифікація*. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga7.pdf>.

К.П. Гоцман,

здобувачка вищої освіти

О.С. Кочина,

кандидат юридичних наук, доцент

(м. Чернігів, Україна)

ГАРМОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА З ПРАВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У сучасних умовах розвитку Україна знаходиться на етапі докорінних змін у правовій системі відповідно до принципів і стандартів Європейського Союзу. Наша держава дотримується даного вектору через свій стратегічний вибір, а саме інтеграцію до європейського політичного, економічного та правового простору. Піку своєї актуальності цей процес набуває у сфері приватного права, адже саме воно служить основою для розвитку ринкових відносин,

міжнародної торгівлі, а також укріплення взаємодії між громадянами, суб'єктами господарювання та державою. Гармонізація українського приватного права з європейськими стандартами має на меті не тільки забезпечення відповідності законодавства України нормам ЄС, а й активно сприяє ефективному захисту прав людини, утвердженню принципу верховенства права, підвищенню рівня юридичної визначеності, прозорості та доступності правосуддя.

Актуальність даної теми полягає у тому, що активні євроінтеграційні процеси неодмінно супроводжуються масштабними змінами в законодавстві, імплементацією міжнародних договорів, оновленням механізмів правового регулювання та врахуванням рішень Європейського суду з прав людини.

Метою даної роботи є дослідження процесу гармонізації приватного права України та правової системи Європейського Союзу, визначення основоположних засад та інструментів гармонізації, аналіз впливу міжнародних стандартів та судової практики на розвиток національного законодавства, а також пошук можливих шляхів вдосконалення приватноправових інститутів у зв'язку з євроінтеграційним курсом України.

На даний час Україна активно реформує систему права під принципи та норми Європейського Союзу. Зважаючи на головний вектор розвитку України, а саме євроінтеграцію, важливим аспектом повноцінного входження до європейського простору є приведення правової системи нашої держави до засад правого регулювання, що діють у Європейському Союзі. Особливого значення даний процес набуває у галузі приватного права [1, с. 5-6].

Н. С. Кузнецова влучно зазначає, що даний факт підкріплюється різними причинами: інтеграційними процесами, що покликані гармонізувати певні правові норми та створити нову Європейську культуру, що буде ґрунтуватися на загальноприйнятих фундаментальних цінностях; а також тим, що приватне право є ядром у питанні глобалізації. Варто розуміти, що останнім часом, у Європі вирішальне значення для створення напрямів гармонізації приватного права мали науковці, що у відповідь на критику законодавчої та правозастосовної діяльності ЄС об'єднувалися у робочі групи та розробляли засади і зводи права, що могли б стати основою згармонізованих приватноправових норм [2, с. 51-52].

Зважаючи на це, ми можемо спостерігати внесення суттєвих змін до законодавства України, зокрема приватного права, що глибоко

впливає на сфери економіки та торгівлі. Розвиток світової економіки має досить велике значення для зближення та взаємопроникнення систем права провідних економік світу. Саме тому, Х. Романів дійшов висновку, що держави які не дотримуються даної тенденції, не здійснюють потрібні дії, які б сприяли формуванню та розвитку єдиного правового простору, не є повноцінними членами світової економіки, а тому, позбавляють своїх громадян можливостей брати активну участь у торговому співробітництві, укладати зовнішньоекономічні угоди та інше [3, с. 382-384]. Даний процес є надзвичайно важливим, адже основне завдання ЄС – це міжнародна торгівля і від її рівня розвитку залежить рівень добробуту населення.

Найважливішим напрямом гармонізації приватного права України з правом Європейського Союзу є імплементація набутого досвіду правового регулювання. Належне використання досвіду партнерів є важливим етапом покращення дії засад верховенства права та доступності правосуддя.

Початком процесу гармонізації приватного права можна вважати підписання у 1994 році Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, цим документом було налагоджено співробітництво між Україною та країнами-членами ЄС, а також кожна держава-учасниця зобов'язувалася надавати вільний доступ до судів чи інших компетентних органів іншій стороні, дотримуючись принципів рівноправ'я, свободи та уникати дискримінації за будь-якими ознаками.

Також важливим стало прийняття Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». В. В. Бонтлаб звертає увагу на те, що даний процес є досить повільним та послідовним і здійснюється, зазвичай, через процес імплементації, тобто введення до правової системи України міжнародних договорів, а також забезпечення виконання їх норм [4, с. 71-76].

Наступним кроком стала ратифікація 16 вересня 2014 року Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що дала змогу перевести процес євроінтеграції у практичну фазу [5, с. 37-40].

Якщо брати імплементацію досвіду Європейського Союзу, то важливу роль відіграють рішення Європейського Суду, що засновані на дотриманні Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Слід звернути увагу, що для вирішення спірних питань

Європейський Суд з прав людини найчастіше використовує положення Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практикою самого Суду, що була вироблена за багато років застосування даної Конвенції. Поряд із Конвенцією Суд також звертає увагу на загальні принципи, які діють у правових системах держав-учасниць [6, с. 43-44].

Серед основоположних принципів І. Ізарова виділяє: основні права людини, рівність, юридична визначеність, право бути заслуханим, пропорційність та субсидіарність, а також деякі науковці виділяють принципи прозорості та взаємної довіри [7, с. 35].

Дані принципи мають широкий спектр застосування, до прикладу: прийняття нових чи внесення правок до вже існуючих законів, а також прийняття судових рішень і вирішення конфліктів.

Згадуючи наведені вище принципи, варто звернути увагу на Європейське Зібрання контрактного права, що було створено комісією на чолі з професором Оле Ландо. Дана робота почалася у 1989 році і завершилася у 2002 році та має три частини. У першій містяться загальні принципи приватного права у другій - принципи, які регулюють механізми укладення договорів, а в третій - поняття множинності кредиторів та боржників, переведення боргу, уступки вимоги, позовна давність та інші важливі інститути договірної права.

Основні засади європейського договірної права, що розроблялися видатними європейськими науковцями у сфері приватного права протягом 20 років, стали надзвичайно важливим джерелом сучасного приватного права.

На даному етапі розвитку можна Н. С. Кузнєцова наголошує на тому, що вони відіграли і відіграють надважливу роль у складному процесі гармонізації європейського приватного права. Згодом дані роботи розширювалися і досягли масштабів підготовки Європейського кодексу приватного права [8, с. 49-52].

Важливе значення для гармонізації системи приватного права України та норм Європейського Союзу мають такі міжнародні організації як ЮНСІТРАЛ, УНІДРУА, Гаазька конференція з міжнародного права тощо. Прийняті цими організаціями правові документи містять стандарти, що слугують своєрідним орієнтиром для подальшого покращення вітчизняного приватного права. Найбільш відомим є стандарт «Принципи, дефініції, модельні правила приватного права ЄС» (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR),

основною ідеєю якого є відмова від прямого контролю відносин у сфері приватного права. Даний стандарт сприяє покращенню комунікації між членами європейського суспільства задля вирішення проблем приватного права.

Варто погодитися з думками Н. С. Кузнецової та інших фахівців про те, що у зв'язку з прагненням України інтегруватися до Європейського Союзу та важливості необхідного пристосування українського законодавства, DCFR мають братися до уваги при доопрацюванні проєкту цивільного права, зокрема при вдосконаленні вітчизняного бачення принципів цивільного права та цивільного законодавства.

Враховуючи таке серйозне призначення DCFR, досить важливим є ґрунтовне дослідження положень DCFR та розробку можливих напрямів вдосконалення приватного права України у зв'язку з євроінтеграційних процесів.

Якщо розглядати переважні напрями гармонізації сучасного приватного права України із правом країн ЄС, крім універсальних способів, зазначених у принципах приватного права, безсумнівно важливим та актуальним є перегляд засад договірного права України з огляду на вже існуючі міжнародні та європейські стандарти [6, с. 45-46].

Розглядаючи дане питання, слід звернути увагу на те, що в процесі гармонізації приватного права України з правом Європейського Союзу виникають певні проблеми.

Зокрема, А. С. Довгерт виділяє проблему невідповідності чинного ЦК сучасним тенденціям розвитку галузі приватного права. Для вирішення даної проблеми використовується рекодифікація, головною метою якої є оновлення та гармонізація правового регулювання у сфері приватного права, а також приведення її до вимог ринкової економіки [9, с. 29-31].

Отже, у наш час Україна перебуває на етапі активної реформації правової системи, зокрема і приватного права. Проведення даних реформ в умовах євроінтеграції має важливе значення, адже сприяє гармонізації вітчизняного законодавства, впровадження нових європейських правових інститутів та модернізації правової системи. Варто зазначити, що даний процес є досить довгим, адже бере свій початок у 1994 році, коли було підписано Угоду про партнерство і співробітництво, і триває й досі, але найважливішою подією в контексті гармонізації приватного права України з європейською

правовою системою стало ухвалення у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Таким чином, гармонізація українського приватного права з правом Європейського Союзу є досить складним, багатограним, але від того не менш важливим процесом. Вона дає змогу зміцнити підвалини правової держави, удосконалити ринкову економіку, підвищити рівень правового захисту населення та пришвидшити інтеграцію України до європейської спільноти.

Список використаних джерел та літератури:

1. Методологічні питання приватного права: монографія / за ред.: О. Д. Крупчана та З. В. Ромовської. У 2-х ч. Ч. 1. Київ, 2021. 300 с.
2. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.
3. Романів Х. Євроінтеграція національного приватного права як умова правового прогресу. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні : матеріали V Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Львів, 10 груд. 2021 р.). Львів : ЛДУВС, 2021. С. 382-384.
4. Бонтлаб В. В. Тенденції гармонізації цивільного процесуального законодавства України та ЄС: науково-правовий аспект. Судова апеляція. 2015. № 1. С. 71-76.
5. Вступ до приватного права: навч.-метод. посіб. / за ред. проф. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2019. 200 с.
6. Кузнецова Н.С. Перспективи розвитку приватного права в контексті європейської інтеграції України. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 трав. 2018 р.). Харків, 2018. С. 40-46.
7. Ізарова І. Реформа цивільного процесу впродовж періоду незалежності України: нові цілі та засади. Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України : колект. монографія / за заг. ред.: Юрія Притики та Ірини Ізарової. Київ : ВД «Дакор», 2021. С. 32-59.
8. Кузнецова Н.С., Кохановська О. В. Сучасне приватне право України: вектори європейського розвитку. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 3(86). С. 49-55.
9. Довгерт А. С. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. Право України. 2019. № 1. С. 27-41.

М.І. Граб,
кандидат юридичних наук, доцент,
В.-В. В. Кабанов,
здобувач вищої освіти
(м. Львів, Україна)

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексний аналіз імплементації норм Римського статуту Міжнародного кримінального суду в національну систему кримінального правосуддя України як складової механізму захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. Розкрито зміст принципу комплементарності, проаналізовано його вплив на розвиток національного кримінального законодавства та судової практики, а також визначено значення імплементації міжнародних стандартів кримінальної відповідальності для процесів державотворення. Особливу увагу приділено забезпеченню прав потерпілих від міжнародних злочинів та проблемам правозастосування в Україні.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, Римський статут, комплементарність, воєнні злочини, захист прав потерпілих, державотворення.

Захист прав людини є базовою цінністю демократичної правової держави та одним із ключових критеріїв її легітимності. В умовах збройного конфлікту ці права зазнають найбільших загроз, що зумовлює необхідність застосування спеціальних міжнародно-правових механізмів відповідальності. Міжнародне кримінальне право, закріплюючи кримінальну відповідальність за найтяжчі злочини, виступає важливим інструментом протидії безкарності та гарантією дотримання фундаментальних прав людини [1, ст. 5].

Для України питання імплементації норм міжнародного кримінального права має не лише міжнародно-правове, а й внутрішньодержавне значення, оскільки безпосередньо пов'язане з реформуванням кримінального правосуддя, зміцненням верховенства права та процесами післяконфліктного державотворення.

Принцип комплементарності є наріжним каменем юрисдикційної моделі Міжнародного кримінального суду. Відповідно

до статті 17 Римського статуту, справа є неприйнятною для МКС, якщо вона належним чином розслідується або розглядається національними органами держави [1, ст. 17].

Зміст цього принципу полягає у визнанні пріоритету національного кримінального правосуддя за умови його ефективності та добросовісності. Водночас комплементарність створює стимул для держав удосконалювати власні правові системи, адаптуючи їх до міжнародних стандартів кримінальної відповідальності [6, р. 100–103].

Таким чином, принцип комплементарності не лише розмежовує юрисдикцію між міжнародним і національним рівнями, а й виконує функцію каталізатора правових реформ, спрямованих на посилення захисту прав людини.

Римський статут закріплює кримінальну відповідальність за злочини, що посягають на основоположні права людини, зокрема право на життя, свободу, особисту недоторканність і людську гідність [1, ст. 7; 1, ст. 8].

Особливістю міжнародного кримінального права є визнання індивідуальної кримінальної відповідальності незалежно від офіційного статусу особи, що безпосередньо сприяє утвердженню принципу рівності перед законом [1, ст. 27]. Такий підхід має суттєве значення для захисту прав людини, оскільки усуває можливість уникнення відповідальності шляхом використання владних повноважень.

Крім того, Римський статут передбачає спеціальні механізми участі потерпілих у кримінальному провадженні та їх захисту, що істотно розширює традиційні підходи до кримінального судочинства [1, ст. 68].

Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду стала важливим етапом інтеграції України до системи міжнародної кримінальної юстиції [2]. Вона зумовила необхідність приведення національного кримінального та кримінального процесуального законодавства у відповідність до міжнародних стандартів.

Кримінальний кодекс України містить норму про відповідальність за воєнні злочини (ст. 438), яка є ключовою для реалізації принципу комплементарності на національному рівні [3, ст. 438]. Водночас ухвалення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського

статуту спрямоване на уточнення складів злочинів, розширення юрисдикції національних судів та вдосконалення процесуальних механізмів розслідування [4, п. 1].

Однією з ключових новел міжнародного кримінального права є розширене розуміння ролі потерпілих у кримінальному процесі. Римський статут визнає право потерпілих на участь у провадженні, захист їхньої безпеки, приватності та гідності, а також право на відшкодування шкоди [1, ст. 68].

На національному рівні імплементація цих положень сприяє формуванню комплексного механізму захисту прав потерпілих, який поєднує кримінально-правові та процесуальні гарантії. Такий підхід має особливе значення для України, де кількість осіб, які постраждали від воєнних злочинів, є значною.

Забезпечення прав потерпілих також корелює з положеннями міжнародного гуманітарного права, зокрема спільною статтею 3 Женевських конвенцій, яка встановлює мінімальні стандарти гуманного поводження [5, спільна ст. 3].

Незважаючи на позитивні законодавчі зрушення, імплементація норм міжнародного кримінального права в Україні супроводжується низкою проблем. До них належать складність збирання доказів у зоні бойових дій, необхідність спеціальної підготовки слідчих і суддів, а також узгодження національних процесуальних норм із міжнародними стандартами.

Окремою проблемою є забезпечення балансу між національною юрисдикцією та співпрацею з Міжнародним кримінальним судом, що потребує чіткої координації між органами державної влади та міжнародними інституціями [1, ст. 86; 6, р. 104–106].

Імплементація норм Римського статуту має системний вплив на процеси державотворення, оскільки сприяє утвердженню верховенства права, підвищенню довіри суспільства до правосуддя та формуванню правової культури відповідальності.

Ефективне переслідування міжнародних злочинів виступає не лише механізмом захисту прав людини, а й важливим чинником стабілізації суспільних відносин у післяконфліктний період.

Імплементація норм Римського статуту Міжнародного кримінального суду в національну систему кримінального правосуддя України є ключовим інструментом забезпечення захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. Принцип комплементарності сприяє розвитку національних правових механізмів, а розширення гарантій

прав потерпілих формує сучасну модель кримінального правосуддя, орієнтовану на людину. Подальше вдосконалення законодавства та правозастосовної практики є необхідною умовою ефективного державотворення та утвердження принципу невідворотності відповідальності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Rome Statute of the International Criminal Court : adopted on 17 July 1998. – Rome.
2. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX // *Голос України*. – 2024.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26.
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду : Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX // *Голос України*. – 2024.
5. Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р.
6. Stahn C. The Law and Practice of the International Criminal Court. Oxford : Oxford University Press, 2015. 864 p.

А.В. Дідик,

викладач-методист

С.В. Алексов,

викладач

(м. Хмельницький, Україна)

ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) суттєво змінює підходи до організації державного управління, надання публічних послуг та реалізації прав і свобод людини. Автоматизація управлінських процесів, використання алгоритмів машинного навчання для прийняття рішень, аналізу великих масивів даних і прогнозування соціально-економічних процесів відкривають нові можливості для підвищення ефективності діяльності органів державної влади. Водночас активне впровадження ШІ породжує

низку етичних і правових викликів, що потребують комплексного наукового осмислення.

У контексті євроінтеграції України особливої актуальності набуває питання узгодження національних підходів до використання штучного інтелекту з європейськими стандартами, заснованими на повазі до прав людини, принципах верховенства права, прозорості та підзвітності. Європейський Союз розглядає ШІ як стратегічну технологію, водночас наголошуючи на необхідності запобігання дискримінації, порушенням права на приватність і зловживанням автоматизованими системами ухвалення рішень.

Метою статті є комплексний аналіз етичних та правових викликів використання штучного інтелекту у сфері державного управління та захисту прав людини, а також визначення основних напрямів формування відповідального та людиноцентричного підходу до впровадження ШІ в Україні з урахуванням європейського досвіду.

Штучний інтелект у сфері державного управління розглядається як сукупність технологій і алгоритмів, здатних імітувати когнітивні функції людини, зокрема аналіз інформації, навчання, прогнозування та підтримку прийняття управлінських рішень. У практиці публічного адміністрування ШІ використовується для оптимізації адміністративних процедур, обробки звернень громадян, управління державними реєстрами та моніторингу соціальних процесів [1, с. 29].

Разом із позитивними ефектами застосування ШІ постає питання меж допустимої автоматизації управлінських рішень. Надмірна залежність від алгоритмів може призвести до зниження ролі людського контролю, що є критично важливим у контексті захисту прав людини та забезпечення справедливості управлінських рішень.

Одним із ключових етичних викликів використання ШІ в публічній сфері є проблема алгоритмічної упередженості. Алгоритми машинного навчання навчаються на основі історичних даних, які можуть містити дискримінаційні практики або соціальні стереотипи. У результаті автоматизовані системи можуть відтворювати або навіть посилювати нерівність у доступі до публічних послуг, соціальних виплат чи правосуддя [2, с. 41].

Важливим етичним аспектом є прозорість функціонування систем ШІ. Так звані «чорні скриньки» алгоритмів ускладнюють розуміння логіки прийняття рішень, що суперечить принципам відкритості та підзвітності державної влади. Громадяни мають право

знати, яким чином автоматизовані системи впливають на їхні права та законні інтереси.

Використання ІІІ у сфері державного управління безпосередньо пов'язане з обробкою значних обсягів персональних даних, що актуалізує питання захисту права на приватність. Європейські правові підходи, зокрема положення GDPR, встановлюють обмеження щодо автоматизованого прийняття рішень, які мають юридичні або подібні наслідки для особи [3, с. 22].

Одним із ключових правових викликів є визначення відповідальності за рішення, прийняті із застосуванням систем штучного інтелекту. У разі завдання шкоди громадянам постає питання, хто саме має нести юридичну відповідальність: розробник алгоритму, орган державної влади, який його застосовував, чи посадова особа, що ухвалила рішення на основі рекомендацій ІІІ. Відсутність чіткого правового механізму розмежування відповідальності створює ризики правової невизначеності.

Важливим аспектом захисту прав людини є забезпечення права на оскарження рішень, ухвалених із використанням автоматизованих систем. Відповідно до європейських стандартів, особа має право вимагати перегляду такого рішення за участю людини, отримати пояснення логіки його прийняття та домогтися виправлення помилок. Реалізація цього принципу є необхідною умовою дотримання верховенства права в умовах цифровізації публічного управління.

Не менш значущим є принцип обов'язкового людського контролю (human-in-the-loop), який передбачає участь посадової особи у прийнятті остаточного управлінського рішення. Такий підхід дозволяє мінімізувати ризики автоматизованих помилок, забезпечити індивідуальний підхід до кожної ситуації та запобігти безпідставному обмеженню прав і свобод громадян.

У таблиці 1 висвітлені основні етичні та правові ризики використання ІІІ у державному управлінні.

Таблиця 1 – Основні етичні та правові ризики використання ІІІ у державному управлінні

Категорія ризику	Характеристика
Алгоритмічна дискримінація	Відтворення соціальної нерівності та упереджень
Порушення приватності	Неконтрольована обробка персональних даних

Відсутність прозорості	Неможливість пояснення логіки рішень ШІ
Розмивання відповідальності	Складність визначення відповідального суб'єкта

Європейський Союз розробляє комплексну систему правового регулювання штучного інтелекту, спрямовану на забезпечення безпечного та етичного використання технологій. Важливим кроком у цьому напрямі є Акт ЄС про штучний інтелект (EU AI Act), який передбачає класифікацію систем ШІ за рівнем ризику та встановлення відповідних вимог до їх використання [4, р. 17].

Зазначений підхід ґрунтується на принципі людиноцентричності, відповідно до якого технології мають служити інтересам людини та суспільства, а не навпаки. Досвід ЄС може бути використаний Україною для формування власної моделі регулювання ШІ з урахуванням національних особливостей.

У країнах Європейського Союзу технології штучного інтелекту активно впроваджуються в систему публічного управління з дотриманням принципів законності, пропорційності та захисту прав людини. Провідними прикладами ефективного та відповідального використання ШІ є Естонія, Нідерланди та Франція, де цифрові рішення інтегруються в адміністративні процеси з обов'язковим людським контролем.

Естонія вважається одним із лідерів цифрового врядування в Європі. У системі державного управління цієї країни штучний інтелект використовується для автоматизованої обробки адміністративних запитів, аналізу соціальних даних та прогнозування потреб громадян. Важливою особливістю естонської моделі є децентралізована архітектура обміну даними X-Road, яка мінімізує ризики концентрації персональної інформації та забезпечує високий рівень інформаційної безпеки.

У Нідерландах застосування ШІ в державному управлінні супроводжується жорстким правовим і етичним контролем. Особлива увага приділяється недопущенню алгоритмічної дискримінації та забезпеченню прозорості автоматизованих рішень. Показовим є досвід перегляду та обмеження використання алгоритмічних систем у соціальній сфері після виявлення порушень прав громадян, що свідчить про ефективність механізмів правового захисту.

Франція зосереджує зусилля на впровадженні штучного інтелекту в аналітичну та прогностичну діяльність органів державної

влади, зокрема у сфері публічних фінансів, транспорту та безпеки. При цьому французька модель передбачає обов'язкову оцінку впливу ІІІ на права людини та дотримання принципу прозорості алгоритмів.

В Україні використання штучного інтелекту в державному управлінні перебуває на стадії становлення та реалізується переважно в межах пілотних проєктів і цифрових сервісів. Порівняно з країнами ЄС, національна практика характеризується нижчим рівнем нормативної деталізації, що зумовлює потребу в запозиченні європейських підходів до регулювання, контролю та захисту прав людини.

Порівняльний аналіз свідчить, що країни Європейського Союзу орієнтуються на поєднання інноваційності та правової обережності, тоді як для України пріоритетним завданням є формування системної моделі впровадження ІІІ з урахуванням європейських стандартів.

Освітні заклади відіграють ключову роль у формуванні відповідального ставлення до використання штучного інтелекту. Підготовка фахівців у сфері інформаційних технологій, публічного управління та права повинна передбачати вивчення етичних принципів, правових обмежень і соціальних наслідків застосування ІІІ [5, с. 64].

На рисунку 1 представлено узагальнену модель етичного та правового контролю використання штучного інтелекту у сфері державного управління.

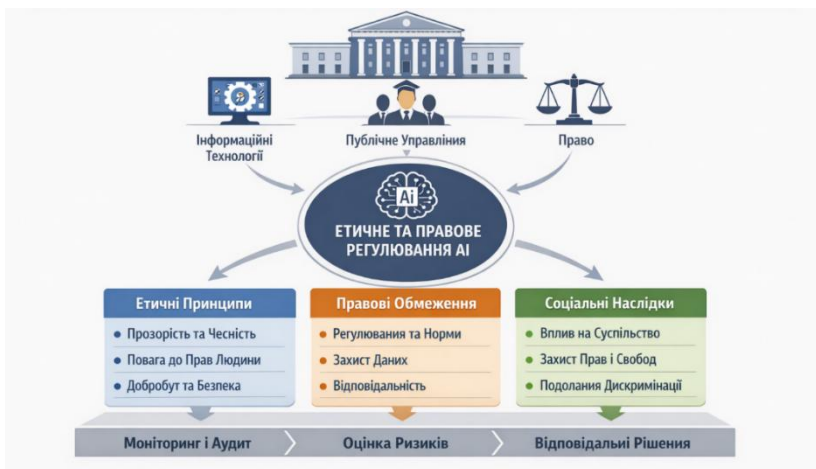

Рисунок 1 – Модель етичного та правового контролю використання штучного інтелекту у сфері державного управління

Подальший розвиток нормативно-правового забезпечення використання штучного інтелекту в Україні має ґрунтуватися на гармонізації з європейськими стандартами, забезпеченні прозорості алгоритмів та запровадженні механізмів громадського контролю. Важливим напрямом є також створення інституційних структур, відповідальних за моніторинг і аудит систем ІІІ [6, с. 118].

Впровадження технологій штучного інтелекту у сфері державного управління має не лише правові та організаційні, а й суттєві соціальні наслідки. Автоматизація управлінських процесів впливає на характер взаємодії громадян з органами влади, трансформує роль державного службовця та змінює очікування суспільства щодо швидкості, якості та справедливості надання публічних послуг.

Одним із ключових соціальних викликів є ризик зниження рівня довіри громадян до державних інституцій у разі непрозорого використання алгоритмічних систем. Якщо рішення, що мають істотний вплив на права та обов'язки особи, приймаються без належного пояснення або можливості оскарження, це може призвести до відчуження громадян від процесів публічного управління. Саме тому забезпечення відкритості та підзвітності систем ІІІ є важливою умовою збереження демократичних цінностей.

Водночас використання штучного інтелекту створює передумови для підвищення соціальної справедливості за умови його коректного та етичного застосування. Алгоритмічні системи можуть сприяти зменшенню корупційних ризиків, уніфікації адміністративних процедур та забезпеченню рівного доступу громадян до публічних послуг. У країнах Європейського Союзу ці переваги реалізуються через поєднання технологічних інновацій із жорсткими правовими гарантіями захисту прав людини.

Особливого значення набуває питання цифрової нерівності, яка може посилюватися внаслідок активного впровадження ІІІ. Обмежений доступ окремих груп населення до цифрових сервісів, недостатній рівень цифрової грамотності або відсутність альтернативних каналів комунікації з органами влади можуть призвести до дискримінації та соціального виключення. У цьому контексті держава має забезпечити інклюзивний характер цифрової трансформації та збереження можливостей для реалізації прав усіх громадян.

Таким чином, баланс між інноваційним розвитком державного управління та захистом прав людини є ключовим завданням у процесі впровадження штучного інтелекту. Досягнення цього балансу можливе лише за умови поєднання правового регулювання, етичних стандартів, ефективного людського контролю та системної освітньо-просвітницької роботи.

Використання штучного інтелекту у сфері державного управління відкриває значні можливості для підвищення ефективності публічної влади. Водночас етичні та правові виклики, пов'язані з автоматизацією управлінських рішень, потребують системного та людиноцентричного підходу. Гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, розвиток етичних норм і підвищення рівня цифрової грамотності є ключовими умовами безпечного та відповідального використання ШІ в Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson, 2021. 1152 p.
2. Floridi L. Ethics of Artificial Intelligence. Oxford: Oxford University Press, 2020. 320 p.
3. Regulation (EU) 2016/679 (GDPR). Official Journal of the European Union, 2016. p. 1–88.
4. Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence (AI Act). European Commission, 2021. p. 1–108.
5. Moroz S. Digital Ethics in Public Administration. Warsaw: Academic Press, 2021. p. 55–78.
6. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. Київ, 2020. 25 с.

А.В. Дідик,
викладач-методист
(м. Хмельницький, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ГРОМАДЯН У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується активними процесами цифрової трансформації, що охоплюють практично всі сфери життєдіяльності людини – державне управління, економіку, освіту, охорону здоров'я, соціальну сферу та приватне життя громадян. Широке впровадження інформаційно-

комунікаційних технологій зумовлює зростання обсягів персональних даних, які збираються, обробляються, передаються та зберігаються в електронному вигляді. У зв'язку з цим питання інформаційної безпеки та захисту персональних даних набувають особливої актуальності та стають одним із пріоритетних напрямів державної політики.

У процесі євроінтеграції України забезпечення належного рівня інформаційної безпеки є не лише внутрішньою потребою держави, а й важливою умовою інтеграції до єдиного європейського інформаційного та цифрового простору. Європейський Союз розглядає захист персональних даних як фундаментальне право людини, що закріплене в основоположних документах та деталізоване в Загальному регламенті захисту даних (GDPR [1]). Відповідно, гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами є необхідною передумовою для забезпечення прав і свобод громадян у цифровому середовищі.

Актуальність даного дослідження зумовлена також зростанням кількості кіберзагроз, інформаційних атак, витоків даних та порушень конфіденційності персональної інформації, що особливо загострилися в умовах гібридної війни та глобальної нестабільності. Недостатній рівень інформаційної культури користувачів, обмежені технічні ресурси та фрагментарність нормативно-правового регулювання ускладнюють ефективний захист персональних даних в Україні.

Метою статті є комплексний науковий аналіз теоретичних і практичних аспектів інформаційної безпеки та захисту персональних даних громадян у процесі євроінтеграції України, визначення основних викликів, проблем і перспектив розвитку національної системи захисту інформації відповідно до стандартів Європейського Союзу.

У науковій літературі інформаційна безпека розглядається як складне міждисциплінарне поняття, що охоплює сукупність правових, організаційних, технічних і соціальних заходів, спрямованих на захист інформаційних ресурсів від загроз внутрішнього та зовнішнього характеру. Основними складовими інформаційної безпеки є забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації [2, с. 34].

У контексті цифрового суспільства особливого значення набуває кібербезпека, яка є складовою інформаційної безпеки та зосереджується на захисті інформації в електронному середовищі, комп'ютерних мережах і автоматизованих системах. Кіберзагрози

мають динамічний характер і постійно еволюціонують, що потребує безперервного вдосконалення методів і засобів захисту.

Персональні дані визначаються як будь-яка інформація, що стосується ідентифікованої або такої, що може бути ідентифікована, фізичної особи. До персональних даних належать, зокрема, відомості про ім'я, дату народження, місце проживання, ідентифікаційні номери, дані про освіту, стан здоров'я, фінансову інформацію та цифрові ідентифікатори. Захист персональних даних передбачає встановлення чітких правил їх обробки, зберігання та використання, а також відповідальність за порушення цих правил [3, с. 18].

Система правового регулювання захисту персональних даних в Україні формується на основі Конституції України, яка гарантує право на недоторканність приватного життя, а також спеціальних законів та підзаконних нормативно-правових актів. Ключовим нормативним документом є Закон України «Про захист персональних даних» [4], який визначає правові засади обробки персональної інформації та права суб'єктів персональних даних.

Разом з тим, у країнах Європейського Союзу діє Загальний регламент захисту даних (GDPR), який встановлює уніфіковані та обов'язкові для виконання правила обробки персональних даних, незалежно від територіального розміщення суб'єктів господарювання. Особливістю GDPR є орієнтація на принцип відповідальності контролера даних, посилення прав суб'єктів персональних даних та запровадження значних фінансових санкцій за порушення [5, с. 52].

Порівняльний аналіз законодавства України та ЄС дозволяє виокремити як позитивні зрушення у напрямі гармонізації, так і низку проблемних аспектів, що потребують подальшого нормативного та інституційного вдосконалення (таблиця 1).

Таблиця 1 – Порівняльна характеристика вимог до захисту персональних даних в Україні та ЄС

Критерій	Україна	Європейський Союз (GDPR)
Нормативна база	Закон України «Про захист персональних даних»	Загальний регламент захисту даних
Права суб'єкта даних	Право доступу, виправлення, знищення	Розширений перелік прав, включно з правом на забуття

Відповідальність за порушення	Адміністративна	Значні фінансові санкції
Контрольні органи	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини	Незалежні наглядові органи

Процес інтеграції України до європейського інформаційного простору супроводжується зростанням інтенсивності кіберзагроз, що спрямовані як на державні інформаційні ресурси, так і на персональні дані громадян. Серед найбільш поширених загроз можна виокремити фішингові атаки, використання шкідливого програмного забезпечення, несанкціонований доступ до баз даних та витоки конфіденційної інформації [6, с. 21].

Особливу небезпеку становлять порушення захисту персональних даних у сферах електронного урядування, освіти, охорони здоров'я та фінансових послуг, де зосереджені значні обсяги чутливої інформації. Недостатній рівень технічного захисту, обмежені фінансові ресурси та брак кваліфікованих фахівців ускладнюють ефективну протидію сучасним кіберзагрозам.

Освіта є одним із ключових чинників формування культури інформаційної безпеки та відповідального ставлення до персональних даних. Заклади освіти, зокрема фахові коледжі та заклади вищої освіти, відіграють важливу роль у підготовці майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій та суміжних спеціальностей. Освітні програми повинні включати вивчення нормативно-правових аспектів захисту персональних даних, європейських стандартів кібербезпеки та практичних навичок безпечної роботи з інформацією [7, с. 67].

Особливого значення набуває формування у здобувачів освіти усвідомлення персональної відповідальності за збереження конфіденційної інформації, дотримання принципів академічної доброчесності та етичних норм роботи з даними. Саме системна освітня діяльність сприяє розвитку цифрової грамотності та зменшенню ризиків порушення інформаційної безпеки в суспільстві.

На рисунку 1 представлено узагальнену модель системи забезпечення інформаційної безпеки та захисту персональних даних в освітньому середовищі, яка охоплює правовий, організаційний і технічний рівні.

Рисунок 1 – Модель системи забезпечення інформаційної безпеки та захисту персональних даних в освітньому середовищі

Важливим етапом цифрової трансформації України стало впровадження екосистеми електронних державних сервісів «Дія», яка забезпечує надання адміністративних послуг, доступ до цифрових документів та взаємодію громадян з органами державної влади в онлайн-форматі. Функціонування таких сервісів передбачає обробку значних масивів персональних даних, що актуалізує питання їх надійного захисту відповідно до європейських стандартів.

У контексті вимог Загального регламенту захисту даних (GDPR) цифрові сервіси повинні ґрунтуватися на принципах законності, прозорості, мінімізації даних та обмеження мети їх обробки. Застосування цих принципів у межах платформи «Дія» сприяє підвищенню довіри громадян до електронних сервісів і формуванню позитивного іміджу України як цифрової держави.

Разом з тим, інтеграція сервісів «Дія» до європейського цифрового простору потребує подальшого вдосконалення механізмів контролю доступу до персональних даних, впровадження принципу *privacy by design* та забезпечення ефективного реагування на інциденти інформаційної безпеки. Особливу увагу слід приділяти інформуванню громадян щодо їхніх прав як суб'єктів персональних даних, зокрема права на доступ, виправлення та обмеження обробки інформації [5, с. 61].

Таким чином, розвиток цифрових державних сервісів, з одного боку, відкриває нові можливості для підвищення ефективності публічного управління, а з іншого – потребує системного підходу до забезпечення інформаційної безпеки та захисту персональних даних відповідно до стандартів Європейського Союзу.

З метою більш ґрунтовного аналізу доцільно конкретизувати основні переваги та ризики функціонування екосистеми «Дія» у порівнянні з провідними європейськими e-government сервісами, такими як eIDAS (ЄС), X-Road (Естонія) та gov.uk (Велика Британія).

До ключових переваг цифрової платформи «Дія» слід віднести високий рівень інтегрованості державних реєстрів, зручність користування та орієнтацію на принцип «держава в смартфоні». У порівнянні з багатьма європейськими e-government системами, український сервіс характеризується швидкими темпами впровадження цифрових документів, спрощеним доступом до адміністративних послуг та мінімізацією паперового документообігу. Аналогічні підходи реалізовані в Естонії, яка вважається лідером цифрового врядування в Європі, однак український досвід вирізняється масштабністю та адаптацією до умов воєнного часу.

Водночас серед потенційних ризиків функціонування «Дії» слід виокремити концентрацію великих масивів персональних даних у централізованих інформаційних системах, що підвищує їх привабливість для кібератак. У європейських e-government сервісах, зокрема в естонській системі X-Road, застосовується децентралізований підхід до обміну даними, який знижує ризики несанкціонованого доступу та масових витоків інформації. Крім того, європейські платформи значну увагу приділяють принципу *privacy by default*, що передбачає максимальний рівень захисту персональних даних за замовчуванням.

Окремим аспектом є рівень поінформованості користувачів щодо обробки їхніх персональних даних. У країнах ЄС суб'єкти даних мають чітко визначені та широко реалізовані механізми реалізації своїх прав відповідно до GDPR, тоді як в Україні ці механізми перебувають на стадії активного формування. Це зумовлює необхідність посилення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення та подальшого вдосконалення нормативно-правового регулювання.

Порівняльний аналіз цифрового сервісу «Дія» та європейських e-government платформ свідчить про значний прогрес України у сфері

цифровізації державного управління. Водночас досягнення повної відповідності стандартам Європейського Союзу вимагає подальшого розвитку механізмів захисту персональних даних, впровадження децентралізованих технологічних рішень та системного врахування вимог GDPR на всіх етапах життєвого циклу даних.

Подальший розвиток національної системи інформаційної безпеки в Україні має здійснюватися з урахуванням європейського досвіду та міжнародних стандартів. Пріоритетними напрямками є вдосконалення законодавства, посилення інституційної спроможності органів контролю, розвиток технічної інфраструктури кіберзахисту та підвищення рівня цифрової грамотності населення [8, с. 121].

Важливе значення має також розширення міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки, участь України в європейських програмах та ініціативах, спрямованих на обмін досвідом і кращими практиками захисту персональних даних.

У процесі євроінтеграції України інформаційна безпека та захист персональних даних громадян набувають стратегічного значення. Забезпечення належного рівня захисту персональної інформації є необхідною умовою реалізації прав і свобод людини в цифровому суспільстві та формування довіри до електронних сервісів. Гармонізація національного законодавства з нормами Європейського Союзу, зокрема положеннями GDPR, сприятиме підвищенню ефективності системи захисту персональних даних та зміцненню позицій України на шляху європейської інтеграції.

Список використаних джерел та літератури:

1. General data protection regulation (GDPR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/en/legal-content/summary/general-data-protection-regulation-gdpr.html> (дата звернення: 27.11.2025).
2. Баранов О. А. Інформаційна безпека в інформаційному суспільстві. Київ.: Юрінком Інтер, 2019. 256 с.
3. Кузнецова Н. С. Захист персональних даних: правові аспекти. Харків: Право, 2020. 180 с.
4. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. Дата оновлення: 14.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 27.11.2025).
5. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council (GDPR). Official Journal of the European Union, 2016. p. 1–88.
6. Ліпкан В. А. Кібербезпека України: виклики та перспективи. Київ: КНТ, 2021. 312 с.
7. Moroz S. Information Security Education in the EU. Warsaw: Academic Press,

2020. р. 55–78.

8. Національна стратегія кібербезпеки України. Київ, 2021. 34 арк.

Ю. М. Зарічнюк,

здобувачка освіти

Науковий керівник: О.В. Когут,

кандидат юридичних наук, доцент

(м. Хмельницький, Україна)

МІЖНАРОДНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У ВОЄННИЙ ЧАС

Упродовж останнього десятиліття світ став свідком жорстоких військових конфліктів, що призвели до загибелі мільйонів мирних жителів. Під час таких конфліктів відбуваються серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. На жаль, сьогодні ми спостерігаємо ці порушення в ході війни, яку російська федерація розв'язала проти України 24 лютого 2022 року. Протягом багатьох років було укладено низку міжнародних угод, спрямованих на захист цивільного населення у мирний час та під час збройних конфліктів. Підтримуємо думку про те, що ці норми не здатні ефективно захистити права цивільних осіб та військових, а також не забезпечують належний захист від тиранії авторитарних режимів [1, с.132]. Такі порушення можуть бути кваліфіковані як геноцид чи військові злочини.

Міжнародне право прав людини і міжнародне гуманітарне право мають спільну мету – забезпечити гідність усіх людей і гуманне ставлення до них. У більшості випадків міжнародне гуманітарне право застосовується лише під час війни між державами, тоді як міжнародне право прав людини було створено для захисту людей у мирний час. Але ситуація змінилася, і міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини все більше взаємо проникають. Норми міжнародного права прав людини все частіше застосовуються під час збройних конфліктів, а регіональні правозахисні організації все частіше звертаються до правил ведення бойових дій під час збройних конфліктів при оцінці того, чи мали місце порушення міжнародного права прав людини [2, с. 7-8].

Незважаючи на те, мирний час чи воєнний, норми міжнародного права прав людини залишаються актуальними в обох випадках, так як

вони стосуються безпосередньо людей та їхніх прав. Проте під час збройних конфліктів необхідно враховувати певні особливості воєнного часу, так як не можна забезпечити всі права людини в повній мірі. Коли фіксуються порушення, виникає питання, які права людини чи норми міжнародного гуманітарного права були порушені? У випадку збройного конфлікту в першу чергу увага приділяється міжнародному гуманітарному праву, а вже потім слід звертатися до міжнародного права прав людини.

Основним суб'єктом, який має зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом, є держава як основний суб'єкт міжнародного права. [3, с.48]. На основі цього сформовано систему відповідальності за порушення законів і звичаїв війни. У рамках виконання міжнародних зобов'язань Україна застосовує норми міжнародного гуманітарного права щодо захисту жертв війни, зокрема цивільного населення, осіб, які більше не беруть участі у бойових діях, а також цивільних об'єктів. Норми міжнародного гуманітарного права застосовуються також і для охорони небезпечних об'єктів та культурних цінностей [4, с. 142]. Станом на сьогодні міжнародне право покладає на кожную державу основну відповідальність за забезпечення правових стандартів у випадку збройного конфлікту. Згідно з вимогами міжнародної спільноти, закони країн, які є членами міжнародних організацій, повинні відповідати міжнародним нормам і принципам [5].

Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року чітко встановлюють обов'язок сторін конфлікту захищати цивільне населення та цивільні об'єкти від нападів. Під час ведення бойових дій учасники бойових дій зобов'язані це враховувати [6; 7].

Цивільне населення потребує захисту міжнародного гуманітарного права у двох випадках: 1) під час активної фази збройного конфлікту – від нападів і наслідків застосування сил проти військових об'єктів та комбатантів; 2) коли опиняються під владою супротивника. У першому випадку застосовуються принципи розрізнення та пропорційності, в іншому – основним джерелом захисту є Женевська конвенція (IV) 1949 року, яка охоплює осіб, які опиняються в конфлікті або окупації, під владою держави-окупанта, громадянами якої вони не є. Конвенція встановлює правила захисту цивільних осіб, зокрема щодо санітарних і безпечних зон, евакуації та медичної допомоги, а також забезпечує гуманне поводження з ними. Також Женевська конвенція регулює захист цивільних осіб, які

перебувають на окупованій території [8, с. 45].

Міжнародні договори, щодо захисту прав людини, також мають велике значення навіть у внутрішніх збройних конфліктах. Можливо, найважливішим є те, що міжнародні документи з прав людини сприяють розширенню і вдосконалюють різноманітні режими захисту міжнародного гуманітарного права, прирівнюючи зобов'язання щодо прав людини до основи гуманітарних міркувань, щоб сприяти їх зміцненню. Механізми забезпечення дотримання зобов'язань за міжнародними документами з прав людини можуть бути використані як альтернативний засіб забезпечення дотримання режимів гуманітарного захисту під час збройного конфлікту [9].

Право на життя є фундаментальним правом людини, яке закріплено в міжнародних документах як універсального, так і регіонального характеру. Захист цього права є пріоритетним обов'язком кожної держави, все людське життя є найвищою цінністю для будь-якої країни. Це право визнається основоположним і вважається нормою *jus cogens* (імперативна норма загального міжнародного права) відповідно до міжнародного звичаєвого права. Тому не дивно, що Конвенція розглядає право на життя як одне з найбільших вагомих своїх положень. Як і в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, право на життя в Конвенції належить до категорії прав, від яких не допускається жодних відхилень навіть у надзвичайних умовах [10]. Європейський суд з прав людини загалом утримується від кваліфікації ситуації як збройного конфлікту, що є основою для застосування норм міжнародного гуманітарного права. Основним питанням, яке розглядає Європейський суд з прав людини, є те, чи порушила держава положення Конвенції. Таким чином, суд не має юрисдикції для оцінки того, чи дотримувалася держава положення Женевської конвенції про захист жертв війни (1949) або Додаткових протоколів до неї [6; 7].

Коли йдеться про взаємозв'язок та взаємодію міжнародного права з прав людини та міжнародного гуманітарного права, слід зазначити, що обидва ці галузі міжнародного права обов'язково застосовуються, особливо в умовах збройних конфліктів. Міжнародне гуманітарне право характеризується звичаєвим характером своїми нормами і спеціальними положеннями, тоді як право прав людини регулює правові відносини між державами та їхніми громадянами під час збройних конфліктів [4, с.144]. Однак між міжнародним гуманітарним правом та міжнародним правом прав людини існують

суттєві відмінності. Зокрема, міжнародне гуманітарне право спрямоване на мінімізацію страждань під час війни, тоді як міжнародне право прав людини покликане захищати людей від тиранії. Гуманітарне право, яке застосовується в умовах внутрішніх збройних конфліктів, обов'язкове для всіх сторін конфлікту, включаючи уряд та організовані збройні формування. У той же час, право на життя, згідно з нормами прав людини, покладає відповідальність виключно на уряди. Міжнародне гуманітарне право є категорично обов'язковим і не допускає жодних винятків, тоді як міжнародні договори з прав людини зазвичай передбачають можливість обмеження деяких прав за певних обставин [3, с. 49].

Міжнародні договори у сфері захисту прав людини зберігають свою чинність навіть під час збройних конфліктів. У Консультативному висновку щодо законності погрози ядерною зброєю або її застосування, Міжнародний суд ООН наголосив, що гарантії, передбачені Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, продовжують діяти у воєнний час, за винятком випадків, визначених у статті 4 цього Пакту [10].

Збройні конфлікти справляють глибоко негативний вплив на процес державотворення, підриваючи основоположні принципи суверенітету, територіальної цілісності та прав людини. На тимчасово окупованих територіях України відбуваються масові порушення фундаментальних прав і свобод, зокрема права на життя, свободу, особисту недоторканність, гідне поводження, справедливе судочинство, свободу пересування, право на власність та соціальний захист.

Відмова держави від захисту прав людини на окупованих територіях не вирішує ключових проблем, таких як збереження державного суверенітету і забезпечення правового порядку. Тому пріоритетним завданням для України залишається розробка нових моделей правозахисної діяльності, здатних забезпечити належний захист громадян навіть в умовах збройного конфлікту.

Водночас, сучасна правозастосовна практика, зокрема підхід Європейського суду з прав людини, демонструє можливість поєднання стандартів міжнародного гуманітарного права з гарантіями, передбаченими Конвенцією. Важливими є розроблені принципи необхідності, пропорційності та допустимості застосування сили, які дозволяють досягати справедливих правових рішень.

Однак для ефективного врегулювання збройних конфліктів

необхідне подальше дослідження цієї проблематики. Особлива увага має бути зосереджена на питаннях запобігання конфліктам, дотримання норм гуманітарного права та захисту прав людини навіть у найскладніших умовах війни. Це дозволить напрацювати дієві шляхи і механізми, які сприятимуть сталому розвитку держави та суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ногас Н. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. Актуальні проблеми правознавства. № 4 (32). 2022. С. 132-136.
2. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., Київ, 2018. 208 с.
3. Алямкін Р.В. Міжнародно-правовий режим захисту прав людини під час внутрішніх збройних конфліктів. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 6. С. 47-51.
4. Розумовський О.С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. Вип. 70. С. 141-145.
5. Щербіна М.Г. Захист прав людини в умовах збройного конфлікту. Збірник тез круглого столу, присвяченого 72-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2021. 165 с
6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими ООН; Конвенція, Угода, Положення від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153# (дата звернення: 7.12.2024).
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року ООН; Протокол, Міжнародний документ від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 7.12.2024).
8. Гнатовський М. М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. Одеса: Фенікс, 2015. 92 с.
9. Мануїлова К. В. Міжнародний захист прав людини та його взаємодія з міжнародним гуманітарним правом під час збройних конфліктів. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С.442-444.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148

Dr. Larysa Zhdankina,
(University of Glasgow, Scotland, UK)

NECESSITY OF THE FRAMEWORK CONVENTION ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) AND HUMAN RIGHTS (POLICY BRIEF)

1. EXECUTIVE SUMMARY

This brief examines whether the Framework Convention on AI and Human Rights¹ (Convention) is necessary, or whether existing European Convention on Human Rights² (ECHR) protections are sufficient. AI creates fair-trial risks the ECHR was not drafted to regulate directly, especially in criminal justice and mass-atrocity contexts.

Under Article 6 ECHR, this brief highlights four gaps: opacity, privatisation, mass processing, and weak contestability. The *State v. Loomis*³ case proves this is not theoretical. Eric Loomis was sentenced to six years partly because an algorithm called COMPAS labelled him ‘high risk.’ He could not challenge it. The court acknowledged the problem but lacked a legal framework to address it.

It is recommended to ratify the Convention, but strengthen human oversight, enforcement powers for oversight, and contestability tools, including access to independent expertise.

2. INTRODUCTION

In May 2024, the Council of Europe adopted the first binding AI treaty to align AI with human rights, democracy, and the rule of law. This brief recommends ratification of the Convention with targeted strengthening of oversight and procedural safeguards in high-risk justice uses.

This paper evaluates that question through one lens: the right to a fair trial (Article 6 ECHR). Criminal justice is where AI risks are clearest and

¹ Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (opened for signature 5 September 2024) CETS 225.

² Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights, as amended) (ECHR) ETS No 5.

³ *State v Loomis*, 881 NW 2d 749 (Wis 2016).

consequences most severe. Get this wrong, and innocent people go to prison.

This brief argues that the ECHR, while foundational, is insufficient to address the procedural risks AI creates in criminal justice, and that the Convention provides a necessary and proportionate complement.

3. METHODOLOGY

This policy brief uses a doctrinal and policy-oriented method. It analyses Article 6 ECHR and the Council of Europe Framework Convention on AI, with a focus on fair trial guarantees, contestability, and procedural safeguards. It also draws on selected case law and secondary literature on algorithmic opacity, bias, and accountability in criminal justice.

4. WHAT ARTICLE 6 REQUIRES

Article 6 ECHR guarantees everyone charged with a crime the right to a ‘fair and public hearing’ by an ‘independent and impartial tribunal.’ Courts must give reasoned decisions. Defendants must be able to challenge evidence against them.

In *Taxquet v Belgium*,⁴ the Court ruled that the accused must understand the basis of a conviction. Without robust reasoning, the right to meaningful appeal and challenge is undermined. Algorithmic decision-making structurally resists this standard.

5. CHALLENGES AI CREATES

Opacity

Modern AI systems, especially machine learning systems, are often ‘black boxes’, which creates serious risks in high-stakes decisions such as criminal justice.⁵ Even their creators cannot fully explain how they reach conclusions.⁶

Algorithms such as COMPAS are used across the United States to predict whether defendants will commit crimes again. It analyses 137 factors and

⁴ *Taxquet v Belgium* (2010) App no 926/05 (ECtHR Grand Chamber).

⁵ Cynthia Rudin, ‘Stop Explaining Black Box Machine Learning Models for High Stakes Decisions and Use Interpretable Models Instead’ (2019) 1 *Nature Machine Intelligence* 206, 206.

⁶ Jenna Burrell, ‘How the Machine “Thinks”: Understanding Opacity in Machine Learning Algorithms’ (2016) 3 *Big Data & Society* 1, 3 - 5.

outputs a risk score from 1 to 10.⁷ The problem is that the algorithm is proprietary: a trade secret. No one outside the company knows how it works.

In 2016, journalists at ProPublica analysed over 7,000 COMPAS scores.⁸ They found the algorithm was wrong almost as often as it was right. It mislabeled Black defendants as ‘high risk’ at nearly twice the rate of white defendants.⁹ But defendants sentenced using COMPAS cannot challenge these scores because they cannot see how the algorithm works.

This clashes with Article 6’s demand for reasoned, contestable decision-making.

Private Companies

Article 6 assumes accountable public decision-makers, but AI tools are built and controlled by private vendors. Where the model is proprietary, responsibility becomes blurred: the judge may be a formal decision-maker, but the logic driving the outcome sits with the seller.

In *R (Bridges) v Chief Constable of South Wales Police*,¹⁰ the Court of Appeal found the AFR deployment unlawful due to inadequate legal controls, insufficient assessment, and weak oversight, showing how governance gaps arise when complex systems are deployed without enforceable safeguards.

While this case focused on privacy (Article 8), not fair trial, the question remains: if a defendant is arrested based on facial recognition and prosecuted based on that evidence, how does Article 6 apply? The current framework provides no clear answer.

Mass Processing

Article 6 requires individualised justice. Algorithms work differently. They are designed to find patterns across large datasets. COMPAS does not assess Eric Loomis as a unique person with specific circumstances. It categorises him based on statistical correlations (neighbourhood, age, prior arrests), treating him as a data point, not a person.

Risk assessment tools are not designed to assess the individual offender, standing before the court. Algorithmic scores systematically suppress

⁷ ‘State v Loomis: Wisconsin Supreme Court Requires Warning Before Use of Algorithmic Risk Assessments in Sentencing’ (2017) 130 *Harvard Law Review* 1530.

⁸ Julia Angwin and others, ‘Machine Bias’ (ProPublica, 23 May 2016).

⁹ *ibid.*

¹⁰ *R (Bridges) v Chief Constable of South Wales Police* [2020] EWCA Civ 1058.

individual circumstances - the very factors that Article 6 requires courts to assess.

The Cross-Examination Problem

Article 6(3)(d) gives defendants the right to examine witnesses against them. With human experts, the defence can test methods and assumptions. This right must be practical, not only formal. Where key prosecution evidence cannot be properly tested, courts must apply strong counterbalancing safeguards to protect fairness. In *Schatschaschwili v Germany*, the Court emphasised that Article 6(3)(d) rights must be practical and effective, not merely formal. Where algorithmic evidence is structurally untestable, this standard cannot be met without systemic reform.¹¹

With proprietary algorithms, the defence often cannot test how an output was generated or weighted. If evidence is effectively untestable, adversarial truth-finding is undermined. The right to challenge evidence may exist in law but prove illusory in practice.¹²

6. RESEARCH AND RESULTS

The ECHR's Limitations

The ECHR operates reactively: harm must occur, a victim must pursue years of litigation, and systemic reform cannot follow from individual rulings alone.

ECHR is also general. What does reasoning mean for AI? How much transparency is enough? When can black box models be used, if ever? ECHR does not answer because it was written before these questions existed.

ECHR primarily binds states. Private companies like Equivant are only indirectly affected. ECHR cannot mandate that a company test its algorithm for bias before selling it to courts. It cannot require regular audits. It cannot create a pre-approval system. It can only punish violations after harm occurs.

Some Member States may argue that stronger AI regulation will slow innovation, increase costs, and create administrative burdens for courts, police, and public authorities. These concerns are real, but the Convention is not a blanket ban: it is risk-based (Article 16), allows supervised testing and safe innovation (Article 13), and focuses on proportionate safeguards

¹¹ *Schatschaschwili v Germany* (2015) 63 EHRR 5 (GC) [107]–[131].

¹² *Ibrahim and Others v United Kingdom* (2016) 63 EHRR 2 (GC) [274].s

in high-risk contexts. Clear safeguards can also reduce litigation risk and increase public trust in AI use.

The Convention as a Complement.

Articles 4 and 5 anchor AI use in human rights and the rule of law. The Convention then adds enforceable tools across the AI lifecycle, including transparency and oversight (Article 8), remedies and procedural safeguards that support contestability (Articles 14 - 15), and risk and impact management with documentation and testing where appropriate (Article 16). It also preserves existing ECHR protection (Article 21) and allows wider safeguards (Article 22).

Courts, Contestability, and Transitional Justice.

Article 14 requires accessible and effective remedies. It also says key information must be documented and shared with authorised bodies and, where appropriate, affected persons. That information must be enough to let people contest decisions made, or strongly influenced, by AI and sometimes to contest the system itself. People must also be able to complain to competent authorities. Article 15 adds procedural safeguards when AI has a significant impact on rights, including notice when a person is interacting with an AI system.

These provisions apply equally in transitional justice settings. Combined with oversight and lifecycle risk controls, the Convention helps prevent 'black box' justice by making AI decisions transparent, reviewable, and open to challenge.

7. POLICY IMPLICATIONS AND RECOMMENDATIONS

The analysis in Section 6 identifies three structural deficits: the absence of ex ante controls, weak enforcement, and inadequate contestability for individuals affected by algorithmic decisions. The following measures are the minimum needed to make fair trial protection effective in high-risk AI use.

Define 'meaningful human oversight' for high-risk AI so reviewers have time, competence, and power to override, and ban fully automated liberty-affecting decisions (Article 5).

Give oversight bodies clear enforcement powers - pre-deployment approval, audits, complaint investigations, binding orders, and penalties so oversight is real, not symbolic (Article 8).

Create a right to an independent court-appointed AI expert (state-funded) to test reliability and bias and explain findings, ensuring equality of arms.

Establish a procedure for reporting on approvals, errors, bias tests and complaints, plus a regular three-year effectiveness review and updates to technical standards.

8. CONCLUSION

The ECHR remains the foundation of fair trial rights, but AI introduces risks that require ex ante controls and practical contestability.

The Convention fills this gap by combining lifecycle duties with oversight and remedies. Ratification, with targeted strengthening of Articles 5, 8 and 14 - 15, is the quickest way to keep fair trial protection effective in the AI age.

REFERENCES

Cases and Legislation

Ibrahim and Others v United Kingdom (2016) App nos 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09 (ECtHR Grand Chamber)

R (Bridges) v Chief Constable of South Wales Police [2020] EWCA Civ 1058

Schatschaschwili v Germany (2015) App no 9154/10 (ECtHR Grand Chamber)

State v Loomis 881 NW 2d 749 (Wis 2016)

Taxquet v Belgium (2010) App no 926/05 (ECtHR Grand Chamber)

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights, as amended) (opened for signature 4 November 1950, entered into force 3 September 1953) ETS 5

Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (opened for signature 5 September 2024) CETS 225

Secondary Sources

Angwin J and others, 'Machine Bias' (*ProPublica*, 23 May 2016)

Burrell J, 'How the Machine "Thinks": Understanding Opacity in Machine Learning Algorithms' (2016) 3 *Big Data & Society* 1

Rudin C, 'Stop Explaining Black Box Machine Learning Models for High Stakes Decisions and Use Interpretable Models Instead' (2019) 1 *Nature Machine Intelligence* 206

'State v Loomis: Wisconsin Supreme Court Requires Warning Before Use of Algorithmic Risk Assessments in Sentencing' (2017) 130 *Harvard Law Review* 1530

Wexler R, 'Life, Liberty, and Trade Secrets: Intellectual Property in the Criminal Justice System' (2018) 70 *Stanford Law Review* 1343

Završnik A, 'Criminal Justice, Artificial Intelligence Systems, and Human Rights' (2020) 20 *ERA Forum* 567

А.В. Керекеша,
здобувачка вищої освіти
Науковий керівник: О.В. Когут,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)

ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

Виконання судових рішень є завершальною та однією з найважливіших стадій судочинства, адже саме на цьому етапі досягається головна мета правосуддя – реальне поновлення порушених прав, свобод і законних інтересів особи. Без належного виконання рішень суду принцип верховенства права залишається декларативним, а довіра суспільства до судової системи – формальною. Тому забезпечення дієвого механізму виконання судових рішень є однією з ключових передумов функціонування демократичної та правової держави [1, с.12]. Актуальність тематики обумовлена не лише хронічною проблемою невиконання судових рішень в Україні, а й новими викликами, спричиненими повномасштабною війною, що триває з 2022 року. Збройна агресія російської федерації призвела до руйнування інфраструктури, зміни територіальної підсудності судів, обмеження доступу громадян до правосуддя та ускладнення процесів примусового виконання. Значна кількість виконавчих проваджень залишилась у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, що фактично унеможливило їх завершення [2, с.74].

Проблема виконання судових рішень в Україні вже тривалий час є системною, про що неодноразово зазначав Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у рішеннях у справах *Юрій Миколайович Іванов проти України* (2009 р.) [3]. та *Бурмич та інші проти України* (2017 р.) [4]. ЄСПЛ констатував, що невиконання рішень національних судів є порушенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статті 1 Першого протоколу до неї. Це свідчить, що проблема носить не лише адміністративний, а й конституційний та міжнародно-правовий характер.

Метою цього дослідження є аналіз сучасного стану системи виконання судових рішень в Україні, виявлення головних проблем у мирний і воєнний період, а також визначення шляхів їх подолання з урахуванням європейських стандартів ефективного правосуддя.

Система виконання судових рішень в Україні сьогодні функціонує у змішаному форматі – через державну виконавчу службу та інститут приватних виконавців. Впровадження приватного виконання стало спробою запровадити конкуренцію, підвищити мотивацію виконавців і скоротити строки проваджень [5, с.103]. Частково ці цілі були досягнуті: приватні виконавці демонструють вищу оперативність, активніше комунікують із боржниками, використовують сучасні цифрові інструменти. Проте їхня діяльність досі обмежена – вони не мають права виконувати рішення, у яких стороною є держава, державні чи комунальні підприємства. Крім того, кількість приватних виконавців залишається недостатньою для забезпечення потреб у масштабах усієї країни.

Державна виконавча служба, незважаючи на численні реорганізації, продовжує стикатися з тими ж проблемами, які супроводжують її протягом багатьох років. Серед них – надмірна бюрократизація процедур, кадровий дефіцит, низький рівень матеріально-технічного забезпечення та наявність корупційних ризиків. Державні виконавці часто перевантажені, не мають належних ресурсів для ефективного виконання рішень, а бюрократичні перепони гальмують сам процес. Як наслідок, значна кількість справ відкладається на невизначений термін або фактично не доводиться до кінця.

Особливу проблему становить невиконання судових рішень, боржником за якими є держава. Обсяг таких зобов'язань вимірюється мільярдами гривень, а механізм їх реального погашення залишається вкрай неефективним. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на системному характері цього порушення. Зокрема, у справі *«Бурмич та інші проти України»* він визнав, що невиконання національних судових рішень є масовою проблемою, яка потребує комплексного вирішення на державному рівні. Відсутність ефективного механізму відшкодування громадянам завданої шкоди не лише підриває довіру до української судової системи, а й створює репутаційні ризики на міжнародній арені [4, с. 60].

На стан виконання судових рішень суттєво вплинуло й запровадження воєнного стану. Багато виконавчих проваджень виявилися неможливими до реалізації через окупацію частини територій, втрату майна боржників або відсутність доступу до об'єктів стягнення. Деякі виконавці були змушені евакуюватися, а частина з них мобілізована до Збройних Сил України [6, с.3]. До того

ж уряд запровадив низку обмежень, зокрема щодо примусового стягнення із військовослужбовців або переселенців. Усе це ускладнило роботу як державних, так і приватних виконавців.

Водночас війна створила нову категорію справ – відшкодування шкоди, завданої агресією, компенсація за зруйноване житло, соціальні виплати постраждалим та внутрішньо переміщеним особам [7, с.157]. Такі справи потребують створення спеціального правового механізму виконання, який би враховував не лише воєнні реалії, а й поствоєнну відбудову. Очевидно, що традиційна система примусового виконання у її нинішньому вигляді не здатна впоратися з такими масштабними викликами.

Разом із тим останні роки характеризуються помітним прогресом у сфері цифровізації виконавчого процесу. В Україні запроваджено Єдиний реєстр боржників, Автоматизовану систему виконавчого провадження, а також налагоджено онлайн-взаємодію виконавців із банками та державними реєстрами. Ці нововведення дозволили підвищити прозорість, скоротити строки розгляду справ і зменшити ризики зловживань. Однак повна інтеграція інформаційних систем державних органів досі не завершена, а окремі елементи цифрової інфраструктури працюють фрагментарно.

Таким чином, сучасний стан системи виконання судових рішень в Україні можна охарактеризувати як перехідний. З одного боку, відбувається поступова модернізація інституцій, формування конкурентного середовища між державними та приватними виконавцями, розвиток електронних сервісів. З іншого – зберігаються глибокі структурні проблеми: неефективність державної виконавчої служби, обмеження повноважень приватних виконавців, брак фінансування, а також відсутність належного контролю за виконанням рішень проти держави [8, с.19].

Одним із першочергових напрямів розв'язання цієї проблеми є удосконалення законодавчої бази. Сучасна нормативна система виконавчого провадження в Україні потребує не косметичних, а глибоких структурних змін. Йдеться про необхідність ухвалення комплексного закону, який чітко визначав би відповідальність держави та її посадових осіб за невиконання судових рішень. Такий закон має передбачати конкретні строки для здійснення виконавчих дій, механізми фінансової компенсації громадянам у випадках затримки, а також чітку систему контролю та санкцій за ігнорування судових актів. Окрім цього, важливо переглянути чинне

законодавство про виконавче провадження, усунувши надмірну формалізацію процедур і скоротивши ті етапи, які не несуть правового сенсу, але затягують процес.

Важливу роль у реформуванні системи може відіграти розвиток інституту приватних виконавців. Створений у 2016 році, цей інститут став однією з найпомітніших новацій, спрямованих на підвищення ефективності виконання рішень [9, с.47]. Однак потенціал приватних виконавців поки що реалізований не повністю. Держава повинна розширити сферу їхньої діяльності, дозволивши працювати зі справами, де боржником є державні підприємства чи органи влади. Крім того, слід збільшити кількість приватних виконавців у регіонах, де сьогодні їх критично бракує, забезпечити для них справедливую конкуренцію з державною виконавчою службою та встановити прозорі механізми контролю за їхньою діяльністю. Такий підхід не лише підвищить результативність виконання судових рішень, а й створить здорову конкуренцію, що стимулюватиме якісні зміни в усьому секторі.

Окремого значення набуває цифровізація виконавчого процесу. У сучасному світі ефективність державних інституцій прямо залежить від рівня використання інформаційних технологій. Запровадження системи «Електронного виконавчого провадження» дозволить зробити процес виконання судових рішень максимально прозорим і контрольованим. Автоматизований облік справ, онлайн-доступ до їхнього стану, інтеграція з базами даних судів, банків та державних реєстрів дадуть змогу мінімізувати корупційні ризики та людський фактор. Водночас необхідно створити публічний реєстр невиконаних судових рішень, який забезпечить громадський контроль і підвищить відповідальність боржників. Цифрова трансформація у цій сфері має стати не просто технічною інновацією, а складовою нового правового мислення, орієнтованого на відкритість і підзвітність [10, с.76].

Не менш важливим є зміцнення інституційної спроможності органів, що здійснюють виконання судових рішень. Державна виконавча служба потребує оновлення як у кадровому, так і в матеріально-технічному плані. Виконавці мають бути забезпечені сучасними інструментами для пошуку боржників, доступом до баз даних, засобами електронного моніторингу активів. Підвищення кваліфікації працівників, створення системи регулярного навчання та атестації, а також впровадження мотиваційних механізмів оплати праці здатні зробити виконавчу службу більш професійною і

результативною. Водночас варто створити незалежний орган нагляду, який контролюватиме ефективність роботи виконавців та дотримання ними етичних стандартів.

Окремою ланкою проблеми є виконання судових рішень проти держави. Саме ця категорія справ становить найбільшу частку невиконаних рішень, що зумовлює численні звернення громадян до Європейського суду з прав людини. Для розв'язання цієї ситуації слід створити державний компенсаційний фонд, із якого громадянам відшкодовуватимуть присуджені суми у випадках затримки виконання. Крім того, варто запровадити механізм автоматичного включення заборгованостей за рішеннями судів до державного бюджету наступного року. Такий підхід унеможливить ситуацію, коли виконання рішення залежить від доброї волі окремих чиновників.

Невід'ємною складовою покращення ситуації має стати підвищення правової культури громадян і посадовців. Суспільство повинно усвідомлювати, що невиконання судових рішень – це не просто бюрократичне порушення, а підриєв самої основи правової системи. Необхідно проводити масштабні інформаційно-просвітницькі кампанії, роз'яснювати значення судових рішень, формувати повагу до закону як до безумовного орієнтира поведінки. Водночас державні службовці мають проходити спеціальні курси з юридичної відповідальності за невиконання судових рішень.

Варто також зважити на міжнародний досвід. У країнах Європейського Союзу питання виконання судових рішень давно вийшло за рамки бюрократичних процедур і сприймається як невід'ємна частина правосуддя. У Польщі та Литві система приватних виконавців функціонує прозоро й ефективно, у Німеччині виконавці несуть персональну відповідальність за результат своєї діяльності, а у Франції запроваджено комплекс електронних інструментів контролю, що забезпечують абсолютну прозорість процесу. Україна може й повинна адаптувати найкращі європейські практики, враховуючи власні соціально-економічні реалії [11, с.22].

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що проблеми виконання судових рішень в Україні мають системний характер, але воєнна ситуація додатково поглибила їх, створивши нові виклики для держави. Подолання цієї кризи потребує комплексного підходу, який має включати:

- посилення відповідальності посадових осіб за невиконання судових рішень;

- відновлення матеріально-технічної бази виконавчої служби у звільнених регіонах;
- розширення повноважень приватних виконавців;
- запровадження механізмів компенсації шкоди за неможливість виконання рішення через бойові дії;
- удосконалення взаємодії між судами, виконавчою службою та органами державної влади.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні концепції післявоєнного відновлення системи виконання судових рішень, адаптації українського законодавства до європейських стандартів та створенні умов для стабільного функціонування механізмів правосуддя навіть в умовах кризових ситуацій. Реалізація цих завдань сприятиме відновленню довіри до судової влади та утвердженню принципу невідворотності правосуддя в Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гончаренко В. Верховенство права як основа демократичної держави. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 256 с.
2. Дубина О. Виконання судових рішень у період воєнного стану. Харків: Право, 2023. 148 с.
3. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (2009). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-95032%22%7D>
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Бурмич та інші проти України» (2017). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22%3A%22003-5881734-7499812%22%7D>
5. Міністерство юстиції України. Звіт про діяльність приватних виконавців за 2022 рік. Київ. 2023.
6. Міністерство юстиції України. Звіт про стан виконання судових рішень у період воєнного стану. Київ. 2023.
7. Скакун О. Правові аспекти компенсації шкоди, завданої війною. К.: Наукова думка, 2023. 280 с.
8. Коваленко Л. Стан і перспективи реформування виконавчої служби. Харків: Право, 2020. 198 с.
9. Савченко Д. Інститут приватних виконавців: проблеми та перспективи розвитку. К.: НАПрНУ. 2021. 184 с.
10. Андрійчук Т. Виконання судових рішень проти держави: проблеми правозастосування. К.: Юрінком, 2020. 142 с.
11. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ). Report on the Efficiency of Justice Systems. Strasbourg. 2022.

Н.Є. Керноз,
старший викладач
А.Р. Касимова,
здобувачка вищої освіти
(м. Чернігів, Україна)

ПРЕДСТАВНИЦТВО В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМНІСТЬ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Інститут представництва у цивільному судочинстві є ключовим елементом механізму забезпечення прав людини та доступу до правосуддя, а сучасні умови розвитку української правової системи, зокрема цифровізація судового процесу (впровадженням підсистеми «Електронний суд») та оновлення процесуальних механізмів (процедур), актуалізують необхідність комплексного аналізу його оновленого з 15.12.2017 року правового регулювання щодо уніфікації. Наявні колізії між конституційними положеннями та нормами чинного національного законодавства: новий конституційний обмежений і субсидіарний статус прокуратури щодо «представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом» (п.3 ч. 1 ст. 131-1); дискусії щодо скасування адвокатської монополії, конституційно проголошеної (ч. 4 ст. 131-2) [1]; проблемність участі органів та осіб, що діють в інтересах, інших у випадках, встановлених законом; недоліки пов'язані з функціонування електронних кабінетів тощо, свідчать про потребу комплексного вдосконалення законодавства. У цьому контексті важливо враховувати останні рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ), Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), Верховного Суду (далі – ВС), висновки Європейської Комісіїю «За демократію через право» (далі – Венеційська Комісія), які підкреслюють значення досконалого адаптованого до стандартів ЄС національного законодавства, особливо щодо дотримання правової визначеності як складової верховенства права при встановленні меж повноважень представників під час реалізації ними своїх функцій та узгодженості правового регулювання процесуальних механізмів для єдності правозастосування. Саме тому дослідження проблемних питань представництва у цивільному судочинстві та шляхи їх вирішення є необхідною передумовою підвищення ефективності впровадження конституційної моделі судового захисту прав і свобод

кожного з обмеженим і субсидіарним впливом прокурорів при представництві інтересів держави в суді.

У сучасній правовій системі України важливе місце займають норми, що регулюють участь осіб у правовідносинах через представників та визначають гарантії отримання правничої допомоги. Законодавче підґрунтя таких відносин окреслюється статтею 237 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, відповідно до якої представництво це: «правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє» [2].

Разом із тим реалізація цього конституційного права вимагає чіткого процесуального механізму, який визначає порядок участі представників у цивільному судочинстві. Новелою процесуального законодавства з 15.12.2017 року стала нова класифікація учасників судового процесу відповідно до якої їх поділили на 3 категорії: 1) учасники справи, до яких законодавчо віднесено органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (зокрема, прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, інші); 2) представники (відокремлені від осіб, які брали участь у справі, а на сьогодні це сторони й треті особи); 3) інші учасники судового процесу.

Саме тому належне визначення прав і обов'язків сторін, третіх осіб та їхніх представників є важливою умовою забезпечення доступу до правосуддя в цивільному процесі. Згідно з ч. 1 ст. 58 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України: «сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво – нововведений термін з 15.12.2017 року) та (або) через представника»[3].

Положеннями ст. 60 ЦПК України визначено коло осіб, які можуть виступати представниками: «1) адвокати; 2) законні представники – у більшості випадків доручають ведення справи в суді іншим особам (ст. 59 ЦПК); 3) бути будь-яка особа, яка досягла 18 років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, зазначених у ст. 61 лише у певних справах (з трудових відносин і малозначних спорах) і у системному зв'язку з положеннями ст. 62 – лише при наявності належно оформлених документів на здійснення представництва в суді; ст. 64 ЦПК визначає повноваження представника в суді: «він здійснює процесуальні права та обов'язки

особи, яку представляє, у межах виданої довіреності або ордера; припинення повноважень представника або обмеження його дій повинно бути повідомлено суду письмово; у разі втрати повноважень представник не може представляти іншу сторону або третю особу з вимогами щодо того самого предмета спору»[3].

Викликом конституційної судової реформи 2016 року стало оновлення засад щодо представництва в ст.ст. 59, 131-1, 131-2 Основного Закону України.

На конституційному рівні проблемність реалізації ключових гарантій ст. 55 Основного Закону держави неможлива без професійної правничої допомоги. Провідну роль у сучасній моделі судового представництва інтересів іншої особи відіграє інститут адвокатури в Україні в конституційно оновленому статусі спеціальною ст. 131-2 Основного Закону України, якою передбачено: «для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, ... незалежність якої гарантується; виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді та захист від кримінального обвинувачення», що не відповідає наступним положенням: «*законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена*» [1].

Запровадження адвокатської монополії на представництво, розпочате у 2016 році, передбачало встановлення виключного права адвокатів представляти інтереси інших осіб у судах (на відміну від держави – виключно прокурором). Попри наявність винятків, виписаних в ч. 5 ст. 131-2 Конституції України, на практиці виник конфлікт, що створило підґрунтя для подальших законодавчих пошуків у напрямів можливого коригування моделі адвокатського представництва.

Подальший розвиток ситуації привів до появи законодавчої ініціативи, спрямованої на скасування адвокатської монополії. Проектом Закону про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) від 29.08.2019 №1013 (далі – Законопроект № 1013), яким передбачається вилучення зі ст. 131-2 останньої частини та нова редакція частини 4: «Виключно адвокат здійснює захист особи від кримінального обвинувачення» [4], а отже це стосується виключно кримінального судочинства.

Однак така ініціатива отримала критичну оцінку професійної спільноти. Зокрема, Національна асоціація адвокатів України (далі – НААУ) у своєму офіційному висновку наголосила, що Законопроект №1013: «...не відповідає вимогам ч.1ст. 157 Конституції України, оскільки фактично скасовує та обмежує конституційне право людини на отримання професійної правничої допомоги, гарантоване ст. 59; надання права представництва особам, які не мають статусу адвоката, знижує рівень гарантій захисту прав людини та суперечить міжнародним стандартам правничої допомоги, ... усталеному світовому досвіду та становить концептуальний крок назад у розвитку правової держави в Україні; розширення права представництва на осіб із різним правовим статусом створює ризики для забезпечення належної якості юридичної допомоги та загрожує стабільності механізмів захисту прав і свобод громадян»[5].

Наразі, політико-правовий статус цієї ініціативи так і не був остаточно визначений: хоча наявний Висновок КСУ від 31.10.2019 року № 4-в/2019 у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України[6], парламент не завершив передбачене ст. 159 Основного Закону України повторне голосування щодо внесення змін, але з картки Законопроекту №1013 вбачається його включення до порядку денного за № 4586-IX від 03.09.2025 до ВРУ[4]. Через це питання адвокатської монополії та меж її застосування продовжує залишатися предметом наукових дискусій. Невизначеність щодо майбутнього моделі представництва підсилює існуючі проблеми правозастосування.

Однією з ключових проблем є також термінологічна та змістовна неузгодженість норм ЦК України, ЦПК України та спеціальних законів, які регулюють порядок надання правничої допомоги. Зокрема, поняття «представництво», «правнича допомога» та повноважень представника інколи тлумачаться по-різному, що ускладнює правозастосування та породжує суперечливу судову практику, особливо щодо самопредставництва юридичних осіб та органів публічної влади. Це підкреслює доцільність удосконалення законодавчої уніфікації базових понять та гармонізації положень ЦПК України із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Питання адвокатської монополії в цьому контексті набуває додаткового змісту. З одного боку, участь виключно адвокатів у судах вважається гарантією якісної правничої допомоги та професійного захисту. З іншого – надмірне обмеження кола представників може ускладнювати доступ до правосуддя, особливо у віддалених регіонах. Якщо модель представництва буде змінюватися, таке коригування повинно враховувати й цифрові механізми, адже саме «Електронний суд» повинен забезпечувати чітку реєстрацію представників, підтвердження їхніх повноважень та прозорість процедур, що дозволить уникнути зловживань і забезпечити безперервність процесу.

Особливого значення у врегулюванні цих питань набуває позиція КСУ, викладена у Рішенні №4-р(II)/2025: «... адвокатура є складовою системи правосуддя, а її незалежність і професійність є необхідними умовами реалізації права особи на правничу допомогу, гарантованого ст. 59 Конституції України; ... сучасна адвокатська діяльність нерозривно пов'язана з ефективним використанням інформаційних технологій, у тому числі ЄСІТС та підсистеми «Електронний суд», які забезпечують доступ до нормативних актів, матеріалів справи та комунікації між судом і учасниками процесу; норми Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» мають тлумачитися в узгодженні з Конституцією, а рішення органів адвокатського самоврядування можуть бути нормативними, проте їх дія поширюється лише на адвокатів і не може визначати прав чи обов'язків для інших осіб» [7]. Отже, визнання ч.3 статті 57 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» конституційною усуває правову невизначеність та підтверджує стабільність системи професійного представництва.

У цивільному судочинстві законодавчо виписано різні межі для представництва органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Особливої уваги потребує дослідження місця прокурора серед інших учасників справи через конституційно оновлений його статус з 30.09.2016 року щодо «представництва ним інтересів держави в суді у виключних випадках, встановлених законом». Предметом розгляду КСУ на відповідність Конституції України стали приписи ст. 23 спеціального Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 року № 1697–VII[8], який у Рішенні КСУ від 03.12.2025 р. № 6-р(II)/2025 констатував неконституційність окремих приписів: «...абз.1 ч.3 статті

23 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 року № 1697–VII зі змінами в тім, що вони «надають прокуророві можливість здійснювати представництво інтересів держави в суді у зв'язку з нездійсненням або неналежним здійсненням захисту цих інтересів органом державної влади, органом місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження та відтермінував утрату ними чинності до 01.01.2027 року» (п.п.2,3), та непоширення цього Рішення КСУ « на правовідносини щодо представництва прокурором інтересів держави в суді, які виникли під час чинності окремих приписів абз.1 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», попри визнання їх неконституційними, та продовжив їх існування після втрати ними чинності (п. 4) ? [9].

На відміну від представника сторони (законного представника, адвоката, іншого особи як представника), прокурор не діє від імені конкретної особи, а реалізує свої функції з метою захисту інтересів держави лише у виключних випадках, що проблемно виписані у спеціальному Законі України «Про прокуратуру»: «у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади (ОДВ), орган місцевого самоврядування(ОМС) чи інший суб'єкт владних повноважень (СВП), до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу» (абз. 1 ч. 3 ст. 23)[8]. «Приписи «не здійснює» та «неналежним чином здійснює», є оцінними, оскільки законодавчо не визначані відповідних випадків та критеріїв/ознак для встановлення цих випадків,... для визначення меж дискреції, якими мають керуватися і прокурор, і суд, щодо встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді... має наслідком можливість керуватися фактично лише власним суб'єктивним розумінням, ...не відповідають вимозі юридичної визначеності як складнику конституційного принципу верховенства права (правовладдя)... створюють ризики надмірної дискреції прокурора, ...приводять до втручання в реалізацію права на судовий захист на стадії звернення до суду» [9].

При цьому прокурор зобов'язаний у зверненні (позовній чи іншій заяві, скарзі) обґрунтувати «в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для

звернення до суду..., а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах». При невиконанні зазначеного обов'язку суд має залишити звернення без руху й надати час на усунення як недоліку, а у разі його невиконання – в п.4 ч. 4 ст. 185 ЦПК України виокремлена така спеціальна підстава для повернення заяви як «відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави...» [3].

Відповідно до положень ЦПК України прокурор наділений наступними повноваженнями (формами представництва): «– звертатися до суду з позовом; – вступати за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду по суті; – брати участь у розгляді справи за власними позовами; – ініціювати провадження перегляду (апеляційне, касаційне, за нововиявленими або виключними обставинами)(ч. 3 ст. 56); – підтримувати позов (заяву) і вимагати розгляду справи по суті навіть у разі відмови органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах чи поданні ним заяви про залишення позову без розгляду (ч. 4 ст.57); – ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та отримувати з них копії з метою вирішення питання щодо наявності підстав для ініціювання перегляду судових рішень у справі, розглянутій без його участі чи вступу у справу за позовом (заявою) іншої особи(ч. 4 ст.57); за винятком права укладати мирову угоду» (ч. 1 ст.57) [3]. Крім того, відповідно до положень ч.6 ст. 24 Закону України «Про прокуратуру» також може: «брати участь у виконавчому провадженні при виконанні рішень у справі, в якій прокурором здійснювалося представництво інтересів громадянина або держави в суді (п. 6); з дозволу суду ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та матеріалами виконавчого провадження, робити виписки з них, отримувати безоплатно копії документів, що знаходяться у матеріалах справи чи виконавчого провадження(п.7)» [8].

Коло прокурорів, що наділені повноваженнями здійснювати окремі форми представництва інтересів держави в суді виписані в статті 24 Закону України «Про прокуратуру», до якої двічі вносилися зміни у 2019 році, але законодавець не спромігся в ч.ч. 4,5,6 цієї статті залежно від різновидів судочинства (цивільне, адміністративне, господарське чи кримінальне) термінологічний оборот «заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом»[8] – привести у відповідність до новел процесуального законодавства, що діють з

15.12.2017 – замінити на «заяву про перегляд за виключними обставинами».

Законодавча невизначеність компенсувалася судовою правотворчістю, що підтверджується практикою Верховного Суду з 2018 по 2024 р.р. згенерованому в «Дайджесті судової практики Верховного Суду щодо особливостей правового статусу прокурора в судовому процесі», зміст якого зведено до 5 критеріїв, а саме:

«І. Підстави представництва прокурором інтересів держави в суді:

1.1. Бездіяльність або відсутність органу, уповноваженого державою на захист її інтересів у спірних правовідносинах, як підстава для представництва прокурором інтересів держави в суді.

1.2. Дотримання прокурором порядку щодо попереднього повідомлення відповідного суб'єкта владних повноважень про звернення з позовом до суду.

1.3. Представництво інтересів держави в особі державних / комунальних підприємств, установ, організацій, суб'єктів господарювання.

1.4. Особливості здійснення представництва прокурором інтересів держави в окремих видах правовідносин: а) у сфері: охорони дитинства, дотримання процедури надзорного контролю, цивільного захисту, публічних закупівель, в земельних спорах, охорони навколишнього середовища, житлових правовідносин; б) у справах: з питань містобудування у справах із питань благоустрою; в) особливості застосування нечинного Закону України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 року № 1789-ХІІ.

II. Застосування позовної давності у справах за участю прокурора.

III. Реалізація положень процесуального законодавства у справах за участю прокурора: 1) строки звернення до суду з позовом; 2) перевірка судом підстав представництва прокурором інтересів держави в суді; 3) участь прокурора на різних стадіях судового процесу.

IV. Розподіл судових витрат у справах за позовом прокурора в інтересах держави.

V. Юрисдикція суду у справах за участю прокурора»[10].

У своєму рішенні КСУ від 03.12.2025 р. № 6-р(II)/2025 підкреслив:

– «на практиці прокурорська діяльність у сфері представництва інтересів держави набуває значних масштабів: кількість розпочатих справ, не пов'язаних із кримінальним провадженням, становила: у 2017 році – 6252, у 2018 – 5924, у 2019 – 4905, у 2020 – 5120, у 2021 – 5343, у 2022 – 4775, у 2023 – 7692, а у 2024 – вже 9179, що свідчить про поширену практику..., яка є несумісною з конституційно визначеним винятковим характером таких випадків;

– законодавець не врахував оновлену модель прокуратури, сформовану конституційною судовою реформою 2016 року;

– окреслив перелік ситуацій, коли участь прокурора є виправданою: відсутність органу, уповноваженого на захист інтересів держави, колізії повноважень або інші об'єктивні обставини, що унеможлиблюють належний захист без участі прокуратури;...що узгоджується з висновками Венеційської Комісії від 24.07.2015 року [CDL-PI(2015)016]... визнала їх правомірними, доки їх здійснюють із дотриманням принципу поділу державної влади, зокрема – поваги до незалежності судів, принципів субсидіарності, спеціалізації, безсторонності прокурорів та рівності сторін» (пункт 40);

– юридичне регулювання представництва прокурором інтересів держави в суді має чітко закріплювати його допоміжний (субсидіарний) характер, а також забезпечувати, щоб прокуратура, виконуючи цю функцію, вчиняла в суді відповідні процесуальні дії у разі, якщо цього вимагає потреба в захисті інтересів держави, не здійснювала функцій інших СВП без наявності об'єктивних підстав і тільки у виключних випадках та в порядку, що визначені законом, *а не у випадках, визначених органами прокуратури*;

– хоча законодавець і має дискрецію щодо унормування в законах України випадків і порядку здійснення представництва прокуратурою інтересів держави в суді, однак обов'язковим є те, щоб такі випадки не лише установлювалися законом, а й були об'єктивно винятковими, чітко обмеженими, зведеними до мінімально необхідних, обумовленими особливими обставинами та сприймалися стороннім спостерігачем не як загальні правила, а саме як винятки, зокрема: невизначеність (відсутність) у законодавстві України СВП, уповноваженого на захист відповідних інтересів держави; колізії повноважень кількох органів публічної влади, якщо це унеможливлює захист ними інтересів держави в межах спірної компетенції; заподіяння шкоди інтересам держави правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діями, якщо цивільний позов у

кримінальному провадженні не був чи не міг бути поданий або залишений без розгляду; звернення до прокуратури уповноваженого на захист інтересів держави суб'єкта з клопотанням про подання позову до суду; виявлення прокурором під час здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням фактів порушення або загрози порушення важливих інтересів держави, що потребують належного судового захисту»

– покладають на законодавця обов'язок під час унормування діяльності прокуратури формулювати приписи закону, які визначають порядок реалізації її конституційно встановлених функцій, так, щоб не допускати дублювання або підміни прокуратурою інших органів публічної влади, а також не наділяти її повноваженнями оцінювати належність виконання ними своїх функцій поза встановленими Основним Законом України механізмами;

–... винятковий процесуальний інструмент прокуратури, закріплений у п. 3 ч.1 ст. 131-1 Основного Закону України, перетворено на універсальний механізм представництва інтересів держави в суді, чим розширено зміст цієї конституційної функції прокуратури» [9].

Разом із тим питання надмірної процесуальної активності прокурора або втручання у приватноправові відносини перебуває у фокусі ЄСПЛ через дисбаланс й порушення положень п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї. У 2024 році проти України у провадженні ЄСПЛ перебувало близько 200 справ щодо витребування майна за позовами прокурорів, що ініціювали судовий розгляд в інтересах держави [11].

Показовою є справа «Шмакова проти України»: заявниця отримала земельну ділянку на підставі рішення міської ради, оформила право власності, побудувала будинок; прокурор, діючи в інтересах держави, подав позов на рішення міської ради; національні суди задовольнили позов. ЄСПЛ у рішенні від 11.11.2024 року, заява № 70445/13 констатував порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, обґрунтовуючи: «...земельна ділянка не мала жодних ознак особливого публічного інтересу (не відносилася до земель водного чи лісового фонду, не мала статусу історичної спадщини); відповідне втручання було непропорційним; покладення на державу додаткових фінансових витрат – 11 тис. євро компенсації заявниці [12].

Після комплексного дослідження інституту представництва з урахуванням конституційних змін 2016 року в Україні, позицій КСУ у контексті забезпечення стандартів права на справедливий судовий розгляд відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ, а також виявлення випадків відсутності єдності практики у рішеннях Верховного Суду, уявляється можливим констатувати:

- сучасний інститут представництва в цивільному судочинстві України перебуває на етапі активної трансформації, зумовленої необхідністю поєднати конституційні гарантії професійної правничої допомоги й обмеженим і субсидіарним характером здійснення прокурором представництва інтересів держави в суді з дотриманням вимоги процесуальної економії та потреби цифровізації правосуддя;

- приписи ст. 55, ст. 59, ч.2 ст. 129, п. 3 ч. 1 ст. 131-1, ч.ч.4,5 ст. 131-2 Конституції України суттєво впливають на конституційну модель судового захисту прав і свобод як особи (фізичної, юридичної), так і держави;

- відсутність змін в Законі України «Про прокуратуру» свідчить про те, що приписи цього Закону залишилися в редакції, яка не враховує оновлену конституційну модель прокуратури;

- колізійність, термінологічна та змістовна неузгодженість норм Цивільного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та спеціальних Законів України: «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про прокуратуру», дискусії щодо адвокатської монополії, неоднаковий доступ до якісної правничої допомоги свідчать про потребу комплексного вдосконалення законодавчого врегулювання практичних механізмів представництва, що сприятиме гармонізації національного законодавства й єдності правозастосування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.12.2025).
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 18.11.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.12.2025).
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15> (дата звернення: 05.12.2025).

4. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) від 29.08.2019 №1013. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/195>(дата звернення: 05.12.2025).
5. Законопроект №1013 не відповідає вимогам частини першої статті 157 Конституції України - звернення НААУ до КСУ. URL: <https://unba.org.ua/news/4761-zakonoproekt-1013-ne-vidpovidaє-vimogam-chastini-pershoi-statti-157-konstitucii-ukraini-zvernennya-naau-do-ksu.html> (дата звернення: 05.12.2025).
6. Висновок Конституційного Суду України від 31.10.2019 року № 4-в/2019 у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_v_2019.pdf (дата звернення: 05.12.2025).
7. Рішення Конституційного Суду України від 01.09.2025 р. № 4-р(II) у справі за конституційною скаргою Плєскача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України частини третьої статті 57 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (щодо оприлюднення актів органів адвокатського самоврядування). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_r_2_2025.pdf (дата звернення: 05.12.2025).
8. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Дата оновлення: 07.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 05.12.2025).
9. Рішення Конституційного Суду України від 03.12.2025 р. № 6-р(II)/2025 у справі за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю «Рейнір Бізнес Груп» щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзацу першого частини третьої, абзаців першого, другого, третього частини четвертої статті Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 року № 1697-VII (щодо представництва прокурором інтересів держави в суді). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_r_2_2025.pdf(дата звернення: 05.12.2025).
10. Дайджест судової практики Верховного Суду щодо особливостей правового статусу прокурора в судовому процесі. Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по жовтень 2024 року. Упоряд.: сектор систематизації практики Верховного Суду департаменту аналітичної та правової роботи. Київ, 2025. 90 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Daigest_prokyloru_2018_2024.pdf (дата звернення: 05.12.2025).
11. Практику розгляду справ, у яких прокурор представляє інтереси держави в суді, обговорили під час презентації результатів тематичного експертного

дослідження. Сайт ВС. Публікація від 12.11.2024 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1700844>(дата звернення: 05.12.2025).

12. Рішення ЄСПЛ від 11.01.2024 року справа «Шмакова проти України» (заява № 70445/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j26#Text (дата звернення: 05.12.2025).

Н.Є. Керноз,
старший викладач,
А.О. Лиса,
здобувачка вищої освіти
(м. Чернігів, Україна)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Керівним принципом у Декларації прав дитини проголошується «найкраще забезпечення інтересів дитини», оскільки саме «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» [1].

З 2014 року в умовах збройної агресії РФ та особливо після повномасштабного вторгнення 24.02.2022 р. спостерігається ускладнення реалізації прав дітей через ризики для їхнього життя, здоров'я та безпечного середовища проживання. Зростають загрози психологічного та соціального неблагополуччя, ускладнюються доступ до освіти, медичної допомоги, правосуддя, захисту порушених прав, оскільки законодавчо виписані традиційні процесуальні підходи механізму правового регулювання не завжди здатні ефективно реагувати на виклики, зумовлені негативними наслідками війни в Україні. За таких об'єктивних обставин, положення законодавства потребують фундаментальних змін для адаптації національних судових стандартів через впровадження процесуальних новацій по забезпеченню найкращих інтересів дитини, що є критично важливим для виконання конституційно проголошеного обов'язку держави «...збереження генофонду Українського народу» відповідно до положень ч.1 ст.16 Основного Закону України [2]. Тому, зокрема захист прав дітей у порядку цивільного судочинства залишається одним із найважливіших і водночас проблемних питань сучасного правового регулювання в Україні.

Повномасштабна збройна агресія проти України суттєво змінила соціально-правовий контекст, в якому здійснюється цивільне судочинство, особливо у спорах щодо дітей.

Військові дії, насильницьке відібрання дітей від батьків, примусове переміщення населення, руйнування цивільної інфраструктури, тимчасова окупація окремих територій та трансформація сімейних відносин у зв'язку з виїздом або мобілізацією одного з батьків дитини – усе це створює нову об'єктивну реальність, на яку необхідно впливати через застосування у судочинстві міжнародних правових стандартів.

Особливо гостро ці процеси впливають на неможливість належного захисту прав дітей, які є найбільш вразливою категорією. Суди опинилися перед необхідністю адаптувати класичні стандарти національного правосуддя до умов воєнного стану, зберігаючи загальноприйняте положення ст.3 Конвенції про права дитини (далі – Конвенція ООН) «...якнайкращого забезпечення інтересів дитини...» [3], тобто пріоритету найкращих інтересів дитини.

«Війна сформувала нові виклики у сфері сімейних і цивільних спорів, зокрема: встановлення походження дітей, забезпечення спадкових прав у разі загибелі військовослужбовців, оформлення фактів народження на тимчасово окупованих територіях, визначення місця проживання дитини, визначення способів участі батьків у вихованні при вимушеній міграції тощо» [4].

Тому варто зазначити, що захист прав дітей у цивільному процесі під час війни став не лише юридичною, але й гуманітарною місією судової влади.

Положеннями ст.52 Конституції України проголошується: «рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; заборону насильства над дитиною та переслідування за законом у разі її експлуатації; обов'язок держави «утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»; заохочення і підтримання державою благодійницької діяльності щодо дітей» [2].

Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК) України у ст.ст.13,45, 150, 293 тощо, що регулюють справи, пов'язані із сімейними правовідносинами, забезпечує можливість використання тимчасових заходів захисту, негайного реагування на загрозу правам дитини, а також закріплює основоположні принципи доступу до правосуддя [5].

Водночас, положення ст.7, ч.4 ст.19 Сімейного кодексу (далі – СК) України підкреслюють безумовний пріоритет найкращих інтересів дитини, зокрема за обов’язковою участю органів опіки та піклування «при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним» [6].

Слід підкреслити, що суди України активно переймають міжнародний досвід та орієнтуються на підходи ЄСПЛ, зокрема у справі «М. С. проти України», де наголошується: «у справах щодо дітей держава зобов’язана створити так зване «процесуальне середовище, дружнє до дитини» та ухвалювати рішення, які мінімізують будь-яку шкоду для її психологічного стану» [7].

Однак, «збройна агресія проти України кардинально змінила практику розгляду справ за участю дітей, необхідно зробити акцент на таких ключових трансформаціях:

1) переміщення значної кількості дітей та батьків, що впливає на юрисдикцію суду та необхідність врахування місця фактичного проживання;

2) зростання кількості справ про визначення місця проживання дітей, встановлення опіки та тимчасового влаштування;

3) необхідність забезпечення безпеки та психологічної стабільності дітей, включаючи питання евакуації;

4) зміна соціального середовища, що впливає на можливість одного з батьків належним чином здійснювати виховання дитини;

5) зростання кількості спорів між батьками, які перебувають у різних країнах, що потребує врахування міжнародних конвенцій, норм міжнародного приватного права та практики судів ЄС» [4].

У 2022-2025 роках у судовій системі запроваджено низку інновацій, які сприяли забезпеченню належного захисту дітей, а саме:

1) згідно з положеннями ст.212 ЦПК України допускається проведення засідання в режимі відеоконференції, що стало ключовим інструментом у випадках, коли переміщення дитини або батьків є небезпечним чи неможливим; саме дистанційні засоби дозволяють

уникнути травматизації дитини та забезпечити оперативність судового процесу;

2) спрощення процедур доказування – через втрату документів, реєстрів або неможливість отримання довідок суди допускають альтернативні джерела доказів: електронні копії, свідчення органів місцевого самоврядування, повідомлення з Єдиного державного демографічного реєстру, інформацію з освітніх установ тощо як наслідок положень ст. ст. 95,100 ЦПК України;

3) тимчасові заходи забезпечення позову щодо дітей – відповідно до п.3 ч.1 ст.150 ЦПК України суд має право вживати негайних заходів через «встановлення обов’язку вчинити певні дії, у разі якщо спір виник із сімейних правовідносин» [5], зокрема: «встановлювати тимчасовий порядок спілкування з дитиною або тимчасове місце її проживання, що під час війни стало застосовуватися значно частіше в позиціях Верховного Суду. Сучасні виклики зумовили трансформацію традиційних підходів до здійснення правосуддя у сімейних спорах: замість формального дотримання усталених процесуальних конструкцій суди дедалі частіше орієнтуються на реальний стан дитини, забезпечуючи належне практичне правозастосування та враховуючи стандарти, сформовані ЄСПЛ» [4].

У період воєнного стану Верховний Суд напрацював нові підходи під час розгляду сімейних справ, які мають застосовуватися судами незалежно від конкретних обставин справи, оскільки керівним орієнтиром залишається конвенційний принцип «найкращого забезпечення інтересів дитини». Реалізація якого передбачена положеннями ч.2 ст.12 ЦПК України: «збирання доказів у цивільних справах не є обов’язком суду..., але суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб...» [5].

Окрему увагу суди приділяють дітям, які були переміщені, втратили батьків або були з ними розлучені внаслідок бойових дій, застосовуючи підвищену процесуальну чутливість та враховуючи їхню особливо вразливу ситуацію. Тому, особливого значення набуває психологічний стан дитини, оцінка якого для суду має бути ключовим доказовим елементом. При цьому, суди мають діяти максимально злагоджено з іншими органами, оскільки будь-яке затягування судового процесу здатне створити додаткові ризики для життя чи здоров’я дитини.

Також у контексті реалій воєнного стану важливою залишається проблема аліментних зобов'язань, зокрема заборгованості, що виникла до смерті платника аліментів. Правова природа переходу аліментної заборгованості до спадкоємців ґрунтується на положеннях ст.608 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України: «зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою» [8]. Аліментний обов'язок як особистий припиняється зі смертю платника, однак заборгованість, що вже сформувалася переходить до спадкоємців у межах вартості спадкового майна. Такий підхід послідовно підтверджується судовою практикою Верховного Суду, зокрема постановою Касаційного цивільного суду у складі ВС від 16.06.2021 р. у справі №754/17704/18 констатується: «заборгованість зі сплати аліментів на момент смерті спадкодавця входить до спадщини, і спадкоємці зобов'язані її погасити в межах вартості отриманого спадкового майна» [9].

Особливої уваги потребують справи щодо встановлення юридичного факту утримання дитини військовослужбовцем, оскільки від правильності правової кваліфікації залежить доступ дітей до соціальних гарантій, пенсії у разі втрати годувальника та інших передбачених державою виплат. Тому «подібні справи потребують ретельної оцінки фактичних даних: спільного проживання, матеріальної допомоги, належно підтверджених допустимих доказів фінансової участі у забезпеченні дитини. Але в реаліях сьогодення ці процеси ускладнені через втрату чи недоступність доказів.

Не менш складними у процесі доказування залишаються спори щодо встановлення походження дитини після смерті «ймовірного» батька: «обмежені можливості проведення ДНК-експертиз, відмова родичів померлого від надання зразків або непередбачувані результати порівняння ДНК з іншими дітьми. Тому, у таких справах суд повинен оцінювати не лише біологічні докази, а й широкий комплекс обставин: характер стосунків між сторонами, фактичне спільне проживання, поведінку сторін у період вагітності тощо» [4], що дозволить забезпечити найбільш повний захист прав дитини при спадкуванні.

Окремою болючою проблемою, що загострилася в умовах воєнного стану, є неналежна організація евакуації українських дітей за кордон. Офіс Уповноваженого Верховної Ради з прав людини оприлюднив звіт після відвідування українських дітей-сиріт в

Туреччині, в якому наголошено про суттєві порушення прав дітей: «...незабезпечення державою належного контролю за умовами перебування, доступу до безпеки, медичної допомоги та психологічної підтримки; недостатність фахівців для супроводу та відсутність системного моніторингу; психологічний та фізичний вплив на дітей; окремі випадки фактів сексуального насильства...» [10, 11].

Такі ситуації викликають особливе занепокоєння та резонанс у суспільстві, оскільки суперечать забезпеченню найкращих інтересів дитини як керівному принципу міжнародного стандарту, зокрема таким положенням Конвенції ООН:

- 1) захист дитини від усіх форм експлуатації (ст.36);
- 2) заборона катуванням та іншого жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження (п. а ст.37),
- 3) зобов'язання вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними (ч.4 ст.38);
- 4) зобов'язання вживати «всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів; таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини » (ст.39) [3], а також положенням ст.52 Конституції України, яким забороняється «насильство над дитиною» та гарантується «переслідування за законом у разі її експлуатації» [2].

Важливо зазначити, що: «вихователя, дії якого призвели до шкоди дітям (вагітність 2 дівчат віком 15 та 17 років), був лише понижений у посаді, але залишився працювати з дітьми, що суперечить принципу відповідальності за забезпечення безпеки неповнолітніх» [10].

Такий підхід не відповідає нормам національного законодавства та дослідженим міжнародним конвенційним стандартам, зокрема положенням ст.19 Конвенції ООН щодо вжиття «всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи

сексуальні зловживання, з боку... будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину» [3]. Адже гарантії захисту дитини передбачають як відшкодування шкоди, так і необхідність притягнення винних осіб до відповідальності.

Таким чином, у своїй практиці Верховний Суд наголошує: воєнний стан та пов'язані з ним негативні об'єктивні обставини повинні розглядатися судами як юридично значимі факти при забезпеченні найкращих інтересів дитини. При цьому суди мають враховувати сукупність обставин, пов'язаних з вимушеним переміщенням, евакуацією, перебуванням за кордоном або проживанням дитини в нових сімейних чи соціальних умовах; зміну безпекової ситуації в певному регіоні як підставу для перегляду встановленого порядку участі одного з батьків у вихованні дитини; психологічний стан дитини, особливо якщо вона стала свідком бойових дій, зазнала втрати близьких або пережила травматичні події тощо.

Захист прав дитини під час здійснення правосуддя в порядку цивільного судочинства в умовах війни перетворюється на багатовимірне завдання, що вимагає узгодженого застосування положень Конституції України, міжнародних стандартів, практики ЄСПЛ та норм чинного законодавства держави. У центрі цих підходів незмінним має бути забезпечення найкращих інтересів дитини, враховуючи її безпеку, психологічну стійкість, стабільність умов проживання та реального доступу до правосуддя, незважаючи на обмеження й труднощі, спричинені збройною агресією РФ проти України.

Відповідно до ч.2 ст.19 Конвенції ООН про права дитини заходи захисту мають включати: «... ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї; ...здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування ... у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною; ...порушення початку судової процедури».

Список використаних джерел та літератури:

1. Декларація прав дитини: прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 29.11.2025).

2. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.11.2025).
3. Конвенція ООН про права дитини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 29.11.2025)
4. Ступак О. Суддя ВС у КЦС розповіла про сучасні виклики в сімейних спорах: Офіційний сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1920746/> (дата звернення: 29.11.2025)
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. №1618-IV. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 28.11.2025).
6. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. №2947-III. Дата оновлення: 12.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 29.11.2025).
7. Рішення ЄСПЛ у справі «М. С. проти України». URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#/%22itemid%22:\[%22001-175140%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#/%22itemid%22:[%22001-175140%22]) (дата звернення: 29.11.2025)
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV. Дата оновлення: 18.11.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.11.2025).
9. Постанова Касаційного цивільного суду у складі ВС від 16.06.2021 р. у справі №754/17704/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98088111> (дата звернення: 02.12.2025).
10. Дітей били зарядками до телефонів, обмежували у їжі, змушували зніматися у промовідео: звіт Офісу Омбудсмена після відвідин українських дітей-сиріт, евакуйованих Фондом Шостака до Туреччини. Офіційний сайт «Слідство.Інфо». URL: <https://www.slidstvo.info/news/ditey-byly-zariadkamy-do-telefoniv-obmezhuvaly-u-izhi-zmushuvaly-znimatysia-u-promovideo-zvit-ofisu-ombudsmena-pislia-vidvidyn-ukrainskykh-ditey-syrit-evakuyovanykh-fondom-shostaka-do-turechchyny/> (дата звернення: 02.12.2025).
11. Після евакуації українських дітей-сиріт до Туреччини двоє неповнолітніх дівчат повернулися вагітними від турків: Офіційний сайт «Слідство.Інфо». URL: <https://www.slidstvo.info/news/pislia-evakuatsii-ukrainskykh-ditey-syrit-do-turechchyny-dvoie-nepovnolitnikh-divchat-povernulysia-vahitnymy-vid-turkiv/> (дата звернення: 02.12.2025).

В.Ю. Кісілевич,
здобувач вищої освіти
Науковий керівник: А.В. Авсієвич,
доктор філософії в галузі права
(м. Хмельницький, Україна)

ПОРУШЕННЯ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна триває з 2014 року, саме відтоді перед Україною поставилося багато викликів. Але 24 лютого 2022 року з повномасштабним вторгненням в Україну сильно змінилися життя мільйонів українців.

Захист прав дитини в умовах воєнного стану — це особливо важлива та складна задача, оскільки діти є найбільш вразливою категорією населення під час війни. Порушення прав дитини в умовах воєнного стану є серйозною проблемою, яка вимагає уваги та дій. Воєнний стан може призвести до порушень прав дітей через військові дії, переміщення людей, та інші фактори, що впливають на їхнє здоров'я, освіту та безпеку.

Дитина, як і кожна людська істота, від народження має всі права людини, проте, під час війни порушуються численні права дитини: право на життя, право бути із сім'єю, право на здоров'я, право на розвиток особистості, а також право на турботу і захист [1].

Резолюціями Ради Безпеки ООН на міжнародному рівні було визначено декілька серйозних порушень проти дітей у рамках збройного конфлікту. Згідно з Кримінальним кодексом України та Римським статутом Міжнародного кримінального суду ці діяння мають ознаки відразу кількох міжнародних злочинів.

Російська Федерація послідовно чинить непропорційні та невибіркові напади, обстріли цивільної критичної інфраструктури, захищених об'єктів, як-от лікарень, шкіл, від чого здебільшого страждає цивільне населення і що стає причиною загибелі та каліцтва населення, зокрема дітей.

Відповідно до статті 6 Конвенції про права дитини кожен неповнолітній має невід'ємне право на життя, і держави повинні забезпечити, наскільки це можливо, виживання та здоровий розвиток дитини. [2]

Стаття 3, спільна для чотирьох Женевських конвенцій,

забороняє насилля над життям і особистістю дитини, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури. Міжнародне гуманітарне право зобов'язує сторони збройного конфлікту розрізняти військові та цивільні цілі, а цивільне населення, до якого належать неповнолітні, має бути захищене від наслідків ведення бойових дій.

Україною формально на законодавчому рівні додержано вимоги щодо забезпечення безпеки дітей від насильства, на практиці неможливо вберегти дітей від злочинів, які вчиняються країною-агресором, всупереч нормам міжнародного права. Україна вимушена звертатися до Міжнародного кримінального суду, Міжнародного Суду ООН та інших міжнародних організацій з метою притягнення до відповідальності винних за жорстокі порушення прав людини, зокрема дитини.[3]

Під час бойових дій Російська Федерація зробила ряд протиправних дій наприклад:

1) Вербування дітей до збройних сил супротивника й використання у бойових діях - РФ залучає неповнолітніх до участі в збройному конфлікті у ролі шпигунів та коректувальників обстрілів, а також до кампанії примусової мобілізації українських громадян на тимчасово окупованих територіях.

Міжнародне право забороняє вербувати або використовувати дітей віком до 15 років як солдатів або допускати їх до участі у бойових діях. Дана норма має звичайний характер. Призов на військову службу та мобілізація дітей, які не досягли 15-річного віку, або їх використання для ведення бойових дій є воєнним злочином..

2) Зґвалтування та інші форми сексуального насильства- під час бойових дій на Сході та Півдні України були зафіксовані факти сексуального насильства стосовно дівчат віком від 6 до 17 років.

Стаття 3, спільна для чотирьох Женевських конвенцій, вимагає гуманного поводження з усіма цивільними особами, зокрема дітьми, забороняючи зґвалтування та сексуальне насильство.

3) Викрадення – під час російсько-української війни масштабним проявом агресії стало саме викрадення дітей. Тисячі дітей примусово перемістили або депортували до Росії, деякі з дітей зараз вважають зниклими безвісти. Серед них більшість була вивезена із одним із законних представників, проте частина — сироти, а також діти, позбавлені батьківського піклування або діти без супроводу з інших створених Росією причин (вбивства батьків, розлучення з

батьками, відпочинок у таборах, диспансеризація тощо).

Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини забороняють викрадення та свавільне позбавлення дітей волі. Згідно зі статтею 3, спільною для чотирьох Женевських конвенцій, захоплення заручників є порушенням законів та звичаїв ведення війни. Стаття 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни забороняє незаконні депортації та примусове переміщення цивільного населення, зокрема дітей, із окупованої території..

4) Напади на школи та лікарні - за час війни багато закладів освіти постраждали від бомбардувань, ракетних та інших обстрілів, велика кількість з них зруйновано повністю. Враховуючи загрозу обстрілів закладів освіти, навчальний процес у закладах переривається через необхідність прямувати до укриттів під час оголошення повітряної тривоги. Альтернативний спосіб ведення навчального процесу дистанційно також додає проблем наприклад: відсутність у частини дітей доступу до технологій, підключення до інтернету та електроенергії внаслідок обстрілів енергетичної інфраструктури або ж внутрішнього переміщення і неможливості обладнати простір для навчання в новому місці проживання означає, що багато учнів не мають доступу до освіти.

За час війни через бомбардування та системні атаки Росії було пошкоджено значна кількість об'єктів закладів медичної інфраструктури, велика частина зруйновано повністю без можливості відновлення. Найбільше постраждали заклади освіти та медичні заклади в активних районах введення активних бойових дій: Харківщина, Донеччина, Миколаївщина, Київщина, Чернігівщина, Дніпропетровщина, Херсонщина та Запоріжжя. Також значна кількість пошкоджених закладів на окупованих територіях отримати дані щодо ступеня руйнування та кількості закладів неможливо.

Школи та лікарні є цивільними об'єктами, які піклуються про потреби дітей і можуть надавати притулок. Навмисні атаки на освітні або медичні установи — серйозне порушення Женевських конвенцій та воєнний злочин. У разі сумнівів у контексті розрізнення завжди передбачається, що школи та лікарні залишаються цивільними об'єктами, захищеним від нападу. Згідно зі статтями 24 та 28 Конвенції про права дитини неповнолітні мають право на освіту та на найвищий досяжний рівень фізичного й психічного здоров'я. У разі збройного конфлікту держави зобов'язані докладати найбільших

зусиль задля забезпечення згаданих прав.

5) Відмова в доступі до гуманітарної допомоги

Починаючи з 24 лютого 2022 року російські військові послідовно перешкоджають роботі гуманітарних коридорів: розстрілюють автомобілі з написом «Діти», не погоджуються з евакуацією або порушують режим евакуації цивільного населення, не надають доступ до окупованих територій гуманітарним вантажам.

Діти на окупованих територіях також мають обмежений доступ до медикаментів, а часто і до їжі та питної води, і це зумовлене відмовою РФ допускати на ці території гуманітарні конвої.

Росія як окупаційна держава зобов'язана надати дітям, що перебувають під її ефективним контролем, можливість відвідувати навчальні заклади, забезпечити нормальний стан функціонування медичних закладів та підтримку громадського порядку за допомогою місцевих поліцейських сил. Росія повинна сприяти належному функціонуванню на окупованій території закладів, відповідальних за піклування про дітей. Вона зобов'язана забезпечувати постачання харчових продуктів та медикаментів населенню на окупованих територіях, а за необхідності — дозволити третім сторонам надати гуманітарну допомогу.

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. №302 утворено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Метою діяльності цього штабу є сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану.[4]

Основні завдання штабу:

1) координація дій органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо організації евакуації дітей;

2) координація дій органів виконавчої влади щодо розміщення та задоволення потреб дітей, евакуйованих у безпечні регіони України, та тих, які переміщені у держави тимчасового перебування;

3) здійснення контролю за постановкою на консульський облік дітей в державі їх тимчасового перебування.

4) забезпечення повернення дітей до України після припинення воєнних дій;

5) визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань щодо захисту прав дитини в умовах воєнного стану;

6) прийняття оперативних рішень щодо захисту прав дітей;

7) моніторинг дотримання соціальних стандартів та прав дітей у державах їх тимчасового перебування, а також організація їх повернення в Україну;

8) інформування громадян України та міжнародної спільноти про становище та потреби в захисті дітей в умовах воєнного стану.

Запровадження у 2023 році механізму примусової евакуації дітей із зони воєнних дій і збройних конфліктів є найбільш дієвим дієвим кроком, спрямованим на захист прав дітей в умовах воєнного стану та має спонукати батьків більш зважено підходити до питання виконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Евакуація – це організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення. [5]

Розрізняють такі види евакуації: обов'язкова, загальна або часткова, тимчасова або безповоротна.

Евакуація населення здійснюється відповідно до Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 р. № 841 [6].

З метою захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, в умовах воєнного стану обласні військові адміністрації за погодженням з органами військового командування на відповідній території та Координаційним штабом з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану можуть прийняти рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії.

Обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей здійснюється за супроводом одного з батьків, або іншого законного представника.

Рішення про проведення обов'язкової евакуації має містити інформацію про: строки проведення евакуації; збірні та приймальні пункти евакуації; державні органи з числа органів з евакуації, їх територіальні підрозділи, які залучаються до проведення евакуації; контактні дані уповноважених осіб приймальних пунктів евакуації.

Відмова батьків, або інших законних представників від

обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей, де ведуться бойові дії, не допускається.

До органів з евакуації належать комісії з питань евакуації, збірні пункти евакуації, проміжні пункти евакуації, приймальні пункти евакуації.

Комісії з питань евакуації відповідають за планування евакуації на відповідному рівні, підготовку населення до здійснення заходів з евакуації, підготовку органів з евакуації до виконання завдань, здійснення контролю за підготовкою проведення евакуації, приймання і розміщення евакуйованого населення, матеріальних і культурних цінностей.

Збірні пункти евакуації призначені для збору і реєстрації евакуйованого населення та організації його вивезення (виведення) у безпечні райони і розміщуються поблизу залізничних станцій, маршрутів евакуації, а також на наявних міських площах, у відкритих безпечних місцях або безпечних приміщеннях.

Проміжні пункти евакуації розміщуються на зовнішньому кордоні зони надзвичайної ситуації, пов'язаної з радіоактивним (хімічним) забрудненням, для пересадки населення з транспорту.

Приймальні пункти евакуації розгортаються для приймання, ведення обліку евакуйованого населення, матеріальних і культурних цінностей та відправлення їх до місць постійного (тимчасового) розміщення (збереження) у безпечних районах.

Евакуація населення проводиться у безпечні райони, визначені органом, який приймає рішення про проведення евакуації. У разі коли евакуйоване населення неможливо розмістити у безпечному районі, його частина може розміщуватися на території регіону, суміжного з небезпечним районом, за погодженням з місцевими держадміністраціями такого регіону.

Під час війни багато дітей примусово перемістили або депортували до Росії. Повернення примусово депортованих дітей регулюється Порядком виявлення та повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України №551 від 14.05.2024 року (далі - Порядок). [7]

Женевська конвенція про захист цивільного населення додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів забороняють: депортацію, примусове переселення, та регулюють питання евакуації.

Процес виявлення та повернення дітей координує Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. До суб'єктів, які беруть участь у пошуку, поверненні, забезпеченні соціального захисту та реінтеграції дітей, належать представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, СБУ, державного підприємства «Український національний центр розбудови миру».

Індивідуальний план заходів з повернення дитини розробляється Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України із залученням громадських об'єднань та благодійних фондів, уповноваженого законного представника дитини та інших уповноважених органів та являє собою комплекс заходів з пошуку, повернення, забезпечення соціального захисту та реінтеграції депортованих або примусово переміщених дітей, дітей, які перебувають під ризиком депортації або примусового переміщення з території Російської Федерації, Республіки Білорусь, тимчасово окупованої території України, або з виїзду їх в треті безпечні країни.

Індивідуальний план розробляється з урахуванням потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, місця перебування та місця повернення, її культурної та етнічної приналежності та забезпечує її повноцінну реінтеграцію і можливість повернення до місця постійного проживання в Україні або інтеграції її на новому місці проживання в Україні.

Індивідуальний план включає:

- 1) формування особистої справи дитини, що містить інформацію, необхідну для пошуку та ідентифікації дитини;
- 2) розроблення переліку послідовних заходів з повернення дитини, що здійснюються законним представником дитини або уповноваженою ним особою;
- 3) забезпечення супроводу під час вчинення нотаріальних дій;
- 4) супроводження під час оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон;
- 5) забезпечення дитини, її законного представника або уповноваженої ним особи проїзними документами;
- 6) здійснення орієнтовного розрахунку добових, вартості проживання дитини, законного представника дитини або

уповноваженої ним особи під час поїздки, пов'язаної з поверненням дитини на територію України;

7) забезпечення дитини речами після її повернення в Україну згідно з переліком речей першої необхідності, визначеним Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

У разі отримання інформації про дитину посадові особи державних органів, інші заінтересовані юридичні та фізичні особи не пізніше наступного робочого дня зобов'язані повідомити Державній службі у справах дітей про таку дитину.

Також у період війни проблематика визначення місця проживання дитини стала особливо актуальною. Війна ускладнила це питання через масовий виїзд дітей за кордон та реальну загрозу їхньому життю та здоров'ю в Україні. Сотні тисяч дітей покинули країну з одним із батьків, а інші змінили місце проживання в межах України.

У переважній більшості випадків місце проживання дитини визначається за спільною згодою батьків, а при досягненні 10-річного віку до уваги береться згода самої дитини. В свою чергу, дитина, якій виповнилося 14 років та батьки якої проживають окремо, самостійно приймає рішення щодо місця свого проживання.

Тим не менш, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким з них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Одним з варіантів визначення місця проживання дитини є укладення договору про місце проживання дитини.

Предметом даного договору є визначення місця проживання та дії з виховання, навчання, догляду за дитиною або поєднаних цих елементів, спрямованих на забезпечення нормального фізичного, духовного та морального розвитку дитини. Договір укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

Другим варіантом є звернення до органу опіки та піклування.

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування. Для вирішення спору органом опіки та піклування необхідно звернутись до районної, державної адміністрації, виконавчого органу міської, районної у містах, сільської, селищної ради. Місцевий орган опіки та піклування,

який призначить засідання комісії, викличе обох батьків, проведе з ними бесіди, оцінить інші обставини та винесе відповідне рішення.

Засідання спеціальних комісій у органах опіки та піклування проводяться у разі потреби, але не рідше ніж один раз на місяць.

Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

Останнім варіантом є судовий порядок вирішення спорів про місце проживання дитини

Якщо той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, зокрема якщо він ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод.

Суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування.

Позовна заява про визначення місця проживання дитини подається в порядку цивільного судочинства до районних, районних у містах, міських та міськрайонних судів за зареєстрованим місцем проживання чи місцем перебування відповідача.

Дитина віком від 10 до 14 років має право висловити власну думку про ставлення до кожного з батьків і вказати, з ким із них вона бажає проживати. Така думка заслуховується безпосередньо у суді. З 14 років дитина може самостійно обирати з ким із батьків їй проживати. А свідки можуть підтверджувати відповідальне ставлення до виконання батьківських обов'язків.

При розгляді судом спорів щодо місця проживання дитини обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою.

Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є

недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

В умовах повномасштабної війни питання повернення дітей з-за кордону стало більш гостро. В багатьох сім'ях рішення про виїзд дитини за кордон було прийнято батьками спільно, проте є і такі випадки, коли один з батьків (чи законних представників) самовільно, без згоди іншого з батьків, здійснив вивезення дитини за кордон. Або ж виїзд відбувся за спільною згодою, але після завершення узгодженого періоду перебування дитини за кордоном (в порушення усної або письмової домовленості) той з батьків, з яким перебуває дитина, відмовляє у її поверненні в Україну.

Основним міжнародно-правовим актом, який регулює порядок повернення дитини або доступу до дитини до вирішення питання про повернення дитини в Україну є Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року. [8]

Конвенція спрямована на забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або утримуваних у будь-якій із Договірних держав, та забезпечення того, щоб права на опіку і на доступ, передбачені законодавством однієї Договірної держави, ефективно дотримувалися в інших Договірних державах. Її підписали 86 країн, в тому числі і Україна.

Питання про сприяння поверненню дитини - з-за кордону на територію України чи з території України за кордон та забезпечення реалізації права доступу до дитини регулюється Порядком виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2006 року № 952. [9]

Суть Конвенції полягає в тому, що один із батьків не має права одноосібно приймати рішення про зміну місця проживання дитини та, зокрема, вивозити її в іншу державу. А у випадку виникнення такої ситуації дитина має бути негайно повернута в державу свого постійного проживання для того, щоб компетентний орган саме цієї держави як держави постійного місця проживання дитини прийняв рішення про визначення місця проживання дитини та участь у її вихованні батьків.

Конвенція застосовується до будь-якої дитини, яка не досягла 16 років, і яка постійно проживає в Договірній державі безпосередньо перед вчиненням порушення.

Таким чином, Конвенція передбачає можливість для звернення з двома видами заяв: про повернення дитини та про забезпечення

права доступу до дитини.

Заява про повернення дитини, яку направляють на підставі Конвенції, повинна бути складена державною мовою і супроводжуватися перекладом на офіційну мову запитуваної держави або англійську мову та містити: інформацію про заявника, про дитину, і про особу, яка ймовірно вивезла або утримує дитину; підстави, які обґрунтовують вимогу про повернення дитини; всю наявну інформацію про дитину і про особу, з якою може перебувати дитина.

До заяви додаються фото дитини та документи, які її обґрунтовують, наприклад, завірена копія судового рішення або договору між батьками, у якому визначено місце проживання дитини або порядок здійснення права піклування про дитини, письмові свідчення.

Слід зазначити, що виключно суди тієї держави, де знаходиться дитина, мають право розглядати по суті справи на підставі Конвенції. Тобто, лише суд може вирішити питання про повернення дитини або відмовити у її поверненні, а також прийняти рішення щодо способів участі у спілкуванні з дитиною.

Виходячи зі змісту Конвенції, вбачається, що для прийняття рішення про повернення дитини суду важливо встановити, що: дитина постійно проживала в державі-учасниці безпосередньо перед переміщенням або утримуванням; переміщення або утримування дитини було порушенням прав на опіку згідно із законом тієї Держави; заявник фактично здійснював такі права на опіку на час переміщення або утримування дитини, або здійснював би такі права, якби не переміщення.

Якщо при розгляді справи про повернення дитини встановлено факт незаконного переміщення або утримування дитини, згідно з зобов'язанням за Гаазькою Конвенцією, це має однозначним наслідком повернення дитини до держави її постійного місця проживання.

Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право на регулярні особисті стосунки і прямі контакти з обома батьками.

Батьки, інші члени сім'ї та родичі, зокрема ті, які проживають у різних державах, не повинні перешкоджати одне одному реалізувати право дитини на контакт з ними, зобов'язані гарантувати повернення дитини до місця її постійного проживання після реалізації нею права на контакт, не допускати неправомірної зміни її місця проживання (стаття 16 Закону України «Про охорону дитинства»)[10]

Конвенція не застосовується у разі вивезення дитини тимчасово без наміру змінити державу постійного проживання дитини або заявником надано нотаріально засвідчену згоду на зміну дитиною держави постійного місця проживання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Захист прав дітей в умовах воєнного стану. Голос України. URL: <http://www.golos.com.ua/article/359877>.
2. Конвенція про права дитини від 21 грудня 1995 р. № 995_021. Дата оновлення: 16.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995021#n288>. (Дата звернення: 26.11.2024).
3. Турченко О.Г., Пилипишина І.І. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. Електронне наукове видання Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. №2. С. 64-69. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/issue/view/15637>.
4. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. №302. Дата оновлення 09.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.11.2024).
5. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17?find=1&text=%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F#w1_1 (дата звернення: 25.11.2024).
6. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 р. №841. Дата оновлення 17.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#n11> (дата звернення 26.11.2024).
7. Про затвердження Порядку виявлення та повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.2024 р. №551. Дата оновлення 01.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
8. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 р. № 995_188. Дата оновлення: 29.04.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text (дата звернення: 28.11.2024).
9. Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2006 р. №952. Дата оновлення 21.05.2020. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.11.2024).

10. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. №2402-III. Дата оновлення: 06.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n156> (дата звернення: 25.11.2024).

В.Ю. Кісілевич,
здобувач вищої освіти
Науковий керівник: В.А. Осмолян,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ ЯК КОМПЛЕКСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

Кожна держава характеризується певною формою, тобто вираженням організації та здійснення влади. Форма держави є складним соціальним явищем, що дає можливість визначити характер існування і напрями розвитку держави, властивості її устрою, правління та режиму. Форма держави складається з трьох елементів: форми державного правління, форми державного устрою, форми державного режиму.

Форма держави визначається: національним складом населення, територіальними розмірами, історичними традиціями народу, культурними традиціями народу та іншими факторами. Форма держави не є разовою і вічно встановленою, вона постійно змінюється і розвивається.

Три складові форми держави, є різні, але відносяться сукупно до одного поняття, мають єдність і взаємно зв'язана між собою. Ці три складові утворюють одне поняття. Форма держави створює умови для її правової системи. Форма держави відбиває організацію влади. Поняття «форми держави» відбиває єдність, універсальність, структуру держави.

В цілому форма держави — це її устрій, який проявляється в характері політичних відносин громадян між собою, громадян і держави в процесі здійснення нею управління суспільними справами; сукупність способів організації, устрою і здійснення державної влади, що виражають її сутність.

Тобто суть поняття «форма держави» – це порядок організації і здійснення державної влади, які виражають її сутність.

У різних державах форми держави набувають своїх особливостей та ознак це спричинено розвитком і особливістю суспільства. Завдяки цій різноманітності форма держави збагачується новим змістом.

Форма державного правління – це елемент форми держави, який характеризує порядок утворення, структуру і повноваження вищих державних органів державної влади, характер їх взаємовідносин між собою та населенням способи легітимізації державної влади.

Форма правління, державний устрій і політичний режим — не окремі явища, а елементи, або аспекти, органічного цілого, тобто форми держави, які її характеризують [1, С. 88].

Форма державного правління дає можливість визначити структуру вищих органів державної влади, визначити порядок утворення цих органів, визначити порядок розподілу повноважень між вищими органами. За формою державного правління усі держави поділяють: на монархії та республіки.

Ядром «правлячих» органів складають: глава держави, парламент (як законодавчий орган), уряд (як виконавчий орган) [2, С. 38].

Монархія є найстарішою формою правління, яка існувала впродовж багатьох століть. У сучасному світі як форма правління існує приблизно в 30 державах світу.

Ознаки монархії: монарх виступає головою держави; монарх є одноосібним правителем; монарх (у більшості випадках) є головнокомандувачем збройних сил; владні повноваження поширюється на всі сфери суспільного життя; влада є спадковою; влада є незалежною та безстроковою.

Особливістю монархії є те що, монарх юридично безвідповідальний (відсторонити монарха від влади неможливо) [3, С. 45].

Монархія – це форма державного правління, за якої вища державна влада повністю або частково належить одній особі – монарху, часто передається у спадщину представником правлячої династії.

Юридичною ознакою будь-якої монархії є наслідування влади самого монарха. Порядок престолонаслідування, звичайно, визначається конституцією [4, С. 103]. Залежно від характеру

повноважень і обсягу повноважень монарха, взаємовідносин монарха з населенням, усі монархії поділяють на необмежені та обмежені.

Необмежена монархія – це вид монархічної форми правління, за якої влада монарха нічим і ніким не обмежена.

Ознаки необмеженої монархії: законотворцем виступає голова держави; відсутня конституція, як основний закон; монарх виступає головою всіх гілок влади.

Різновиди необмеженої монархії:

1) абсолютна – вид необмеженої монархії, де влада монарха не обмежується, відсутні органи влади, вся державна влада зосереджена у руках монарха. Цей вид притаманний феодалним і рабовласницьким суспільствам. Зараз існує в Омані. В Омані немає представницького органу, немає конституції, султан виступає очільником всіх гілок влади. Також, основні риси абсолютної монархії зберігаються в таких державах, як: Бахрейн, Катар, Об'єднані Арабські Емірати.

Основною ознакою абсолютної монархії є відсутність яких-небудь державних органів, що обмежують владу монарха.

2) обмежена (конституційна) монархія – це така монархічна форма правління, при якій монарх, його влада обмежується конституцією та повноваженнями певних державних органів.

Різновиди обмеженої монархії:

1) парламентська монархія – вид обмеженої монархії, при якій влада є обмеженою в усіх сферах державної влади, за монархом закріплюється представницькі повноваження. В такій монархії законодавчу владу виконує парламент, а виконавчу уряд. Монарх затверджує уряд, але не може на нього впливати.

Часто гілки влади діляться на законодавчу та виконавчу. Крісло голови держави передається у спадок. Парламентська більшість формує уряд. Монарх немає представників у владі. Монарх на відміну від президента має свої атрибути – корона, трон, двір тощо. В таких державах конституції прописують главу держави як певний символ єдності народу, неподільності народу, символ держави. Монарх зберігає політичну нейтральність.

У парламентській монархії влада монарха в законодавчій, виконавчій і судовій сферах діяльності символічна [5, С. 75].

Парламентський вид монархії зберігся в таких сучасних державах, як: Японія, Данія, Швеція, Бельгія, Велика Британія.

Наприклад, у Великобританії не існує конституції як єдиного нормативно-правового акта, порівняно з Іспанією, Швецією, Бельгією, але функціонує представницький орган влади – парламент [6, С. 77].

2) дуалістична монархія – вид обмеженої монархії, в якій є подвійність вищих органів державної влади, монарх посідає центральне місце. Монарх очолює виконавчу владу й уряд. Виборним органом виступає парламент, за монархом збережено право вето. Монарх відповідальний перед урядом, але не перед парламентом, своїми указами може регулювати багато сфер суспільних відносин. Часто зберігається спадковий порядок передачі влади. Монарх наділений правом обирати міністрів уряду, останній перебуває під його контролем. Усі міністри підвладні монарху і несуть відповідальність перед ним. Монарх на законодавчому рівні визначається священним і недоторканим. В сучасному світі основні риси зберігаються у Марокко, Саудівській Аравії тощо.

В дуалістичній монархії присутнє розподілення влади. В ній законодавча влада належить парламенту, виконавча влада належить монарху або уряду, який формує та очолює монарх. Судова гілка влади виступає більш незалежною.

Республіка – це форма державного правління, державна влада здійснюється через представницькі органи. Представницькими органами можуть бути президент, парламент. Представницькі органи обираються на певний строк.

Республіка на сьогоднішній день являється сучасною, зручною, досконалою формою державного правління.

Ознаки республіки: наявність колегіального чи одноосібного глави держави; виборність влади на певний строк; джерело влади є народ; органи влади мають обмеженість терміну повноважень. Джерелом влади є народ.

В сучасному світі налічується близько 150 держав, які є республіками.

Президентська республіка – це форма державного правління, за якої керівництво державою здійснює обраний президент, який поєднує повноваження глави держави і глави уряду.

Президентську республіку характеризує незалежне становище президента і парламенту один від одного. Виконавча гілка влади держави зосереджена в руках президента, який є головою уряду, а

законодавча гілка представлена виборним колегіальним органом – парламентом.

Ознаки президентської республіки: президент є главою уряду; президент обирається народом; лише президент має формувати уряд, парламент не має впливу на уряд; президент не може розпустити парламент.

У президентських республіках президент наділений такими державно-владними повноваженнями: правом законодавчої ініціативи, правом призначати референдум, вводити надзвичайний стан, а також вирішує по суті окремі категорії справ, наприклад, щодо нагородження державними відзнаками, помилування, надання громадянства), є верховним головнокомандувачем збройних сил, представляє державу на міжнародному рівні [7, С. 54].

У сучасному світі представниками такого виду республіки є: Сполученні Штати Америки, Аргентина, Туреччина, Мексика.

Парламентська республіка – це форма державного правління, в якій державна влада належить парламенту.

Ознаки парламентської республіки: парламент виступає «главою держави». Парламент може обиратися; уряд формується з представників партій парламенту; парламент може відправляти у відставку уряд.

Уряд формується парламентом з числа депутатів. Уряд несе відповідальність перед парламентом. Парламент може висловити недовіру і відправити уряд у відставку. Голова держави може розпустити парламент і призначити дострокові парламентські вибори. Главу держави обирає парламент, він виступає контролером виконавчої влади. Главу уряду призначає президент. Парламент працює на законодавчу функцію і контролює виконавчу владу.

В парламентській республіці можливе існування поста президента. Але, на відміну від президентської республіки, він обирається не населенням, а парламентом, якому підзвітний. Президент має переважно представницькі функції, а реальна влада належить главі уряду [8, С. 55].

Сучасними представниками парламентської республіки є: Ізраїль, Німеччина, Італія, Словенія, Чехія.

Змішана республіка – це форма державного правління, за якої державна влада поєднує ознаки парламентської республіки і президентської республіки.

Ознаки змішаної республіки: глава держави (президент) і парламент обираються всенародним голосуванням; глава держави пропонує склад уряду, який обговорюється і затверджується парламентом; парламент може відправити уряд у відставку; функції глави уряду та президента не співпадають і являються різними; глава держави має самостійний статус.

Парламентсько-президентська республіка – це вид змішаної республіки, при якій парламент має повноваження контролю за президентом, якого обрав народ, контролю за формуванням уряду, за здійсненням виконавчої влади. Парламент наділений правом «зняття» президента – імпічмент. За президентом закріплюються повноваження по формуванню і керівництву діяльності уряду. Президент має право призначати вибори, якщо це законно, і достроково розпускати парламент.

Президентсько-парламентська республіка – це вид змішаної республіки, при якій президент має більше повноважень, ніж парламент. Має ширші повноваження впливу на уряд – у вигляді його формування, керівництва, а тому наділений правом відправити уряд у відставку.

Саме змішана республіка є однією з провідних сучасних форм правління.

На даний час змішана республіка є провідною у таких державах: Туніська Республіка, Польща, Україна, Португалія, Арабська Республіка Єгипет.

Якщо говорити про форму Української держави, то в Україні процеси встановлення і подальшого розвитку демократично-правового режиму встановила Конституція України, яку прийняли у 1996 році [9]. Україна є демократичною державою, у якій проголошено республіканську форму правління.

В Україні формою правління є «змішана республіка» – парламентсько-президентська республіка.

З 1996 року в Конституції України була реалізована президентсько-парламентська модель республіки. В 2004 році вона була змінена на парламентсько-президентську, однак з приходом до влади В.Януковича відбулося повернення до старої моделі. Після «Революції гідності» у 2014 році було прийнято рішення про відновлення парламентсько-президентської республіканської моделі правління [10, С. 27].

Це можна підтвердити наступними чинниками:

1) Президент України обирається всенародно на умовах загального, вільного, прямого виборчого права, яке проводиться шляхом таємного голосування. Президент України обертається на 5 років (не більше двох строків підряд), він є главою держави і виступає від її імені.

2) Єдиним законодавчим органом в Україні визнається її парламент, представлений Верховною Радою України. Конституційний склад становить 450 депутатів. Строк повноважень депутатів складає 5 років.

3) На основі коаліції депутатів, вносяться пропозиції щодо кандидатів на посаду Прем'єр-міністра та інших кандидатів, що можуть входити до складу уряду. Президент України має право подати кандидата на посаду Прем'єр-міністра.

4) Верховна Рада України має право усунути Президента України з поста в порядку імпічменту у разі здійснення державної зради або іншого злочину, а Президент України має право розпуску парламенту, якщо парламент не виконує свої повноваження, такі як: не сформовано коаліцію протягом місяця; не сформовано новий Кабінет Міністрів України протягом двох місяців; протягом місяця однієї пленарної сесії не розпочалося одне пленарне засідання.

За формою державного устрою Україна є унітарною державою, що прописано у статті 2 Конституції України. Автономна Республіка Крим є невід'ємною частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її повноважень. Україна – єдина централізована держава, в якій територія поділена на адміністративно-територіальні одиниці, що не мають суверенітету. Територіальний устрій України складають 24 області та Автономна Республіка Крим, що є адміністративною автономією.

Тобто Україна за формою державного устрою є унітарна держава з автономними утвореннями.

Унітарну форму України можна обґрунтувати її етнічним складом, сформованим історичним підґрунтям, економічним, культурним та політичним чинникам.

По формі державного режиму Україна є демократичною державою, в якій єдиним джерелом влади є народ України. Право зміни форми державного режиму України належить виключно народові. Народ може приймати участь у вирішенні та управлінні державними справами шляхом виборів, референдуму.

Конституційний лад України ґрунтується на принципі пріоритету права і свободи людини і громадянина. Те, що народ є єдиним джерелом влади, прописано в Конституції України у статті 5. Влада народу реалізується безпосередньо через гілки влади: судову, виконавчу, законодавчу. Кожна з гілок влади має взаємодію з іншими.

Конституція України визначає органи державної влади як органи законодавчої, судової та виконавчої влади. Відповідно, Конституція України визначає, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є Парламент – Верховна Рада України. Конституція України проголошує Президента України главою держави. Також Конституція України проголошує Кабінет Міністрів України найвищим органом виконавчої влади.

Отже, Україна є незалежна держава, соціальна, правова, парламентсько-президентська республіка, в якій джерелом влади виступає народ.

Список використаних джерел та літератури:

1. Опришко В.Ф., Шульженко Ф.П. ; Правознавство : підручник – Київ : Київський національний економічний університет, 2003 – 767 с.
2. Письменицький А.А., Гапотій В.Д., Попенко Я.В., Поліщук В.Г. ; Теорія держави і права : навчальний посібник – Мелітополь : ФОП Одноріг Т.В., 2017 - 298 с.
3. Гусарев С.Д., Тихомирова О.Д. ; Теорія держави і права : навчальних посібник – Київ : Національна Академія Внутрішніх Справ, 2017 – 320 с.
4. Кельман М.С., Мурашин О.Г. ; Загальна теорія держави і права : підручник – Київ : Кондор, 2006 – 477 с.
5. Скаун О.Ф. ; Теорія держави і права : підручник – Харків : Консум, 2000 - 618 с.
6. Мороз С.П. ; Теорія держави : навчальний посібник – Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2016 – 119 с.
7. Тополевський Р.Б., Федіна Н.В. ; Теорія держави і права : навчальний посібник - Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020 – 268 с.
8. Гладкий С.О. ; Теорія держави і права : навчально-методичний посібник – Полтава : Полтавський університет економіки і торгівлі, 2016 – 371 с.
9. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст.141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Волошкевич Г.А., Джолос С.В., Дробот Ж.А., Коваль Т.В., Комзюк В.Т., Кононенко Ю.С., Мойсієнко В.М., Парамонова О.С., Сокурєнко О.М., Шаповал Т.Б. ; Правознавство : підручник – Черкаси : Черкаський національний університет, 2019 – 686 с.

В.Ю. Кісілевич,
здобувач вищої освіти
Науковий керівник: О.В. Охман,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)

СУЧАСНА СИСТЕМА ПОКАРАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Права людини завжди є найвищою соціальною цінністю в демократичній державі. Вони визначають свободу та безпеку кожної особи. В Україні, Конституція закріплює що людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою цінністю суспільства. Водночас найбільшу роль у забезпеченні правопорядку відіграє система покарань. Вона спрямована не лише на покарання винних, а й на виправлення людини та попередження нових кримінальних правопорушень, що є невід'ємною частиною захисту прав усього громадського суспільства. Отже, питання захисту прав людини та справедливості у системі покарань взаємопов'язані, тому що від їх збалансованості залежить довіра суспільства до держави та рівень правової культури в Україні.

Покарання – це невід'ємна частина людського суспільства. Завжди люди шукали способи карати тих, хто порушував закони та норми поведінки. Покарання є засобом правового примусу публічного характеру і представляє країну при визначенні злочинності діяння, покарання за вчинення дії, загальних принципів призначення покарання, виконання покарання, причин та умов звільнення покарання тощо. Вона має монопольне становище і має на меті запровадити покарання у відповідній інституційній системі та її повноваженнях [1, с. 150].

У правовій державі головне завдання покарання виступати гарантом належного визнання, дотримання і захисту прав людини та виконувати каральну функцію. Тому законодавець передбачив систему покарань для забезпечення стабільності в державі. Українська система покарань є однією із найбільших за обсягом та найбільш диференційованих порівняно з системами покарань інших європейських держав. Така кількість видів покарань у цілому є характерною для пострадянських і постсоціалістичних країн Східної Європи. У той же час, у багатьох західноєвропейських країнах

кількість видів покарань є значно меншою: часто законодавець «обходиться» 4–5 видами покарань [2, с. 168].

Кримінальне покарання призначається за ті правопорушення, які є кримінальними правопорушеннями, тобто містять всі ознаки складу кримінального правопорушення. Оскільки винність одна із ознак злочину, то, зрозуміло, покарання застосовується до особи, визнанної винною у вчиненні кримінального правопорушення [3]. Без вини призначення покарання неможливе, і якщо суд не встановить провини конкретної особи у скоєнні конкретного кримінального правопорушення, то така особа не може бути покарана [4, с. 92].

Система покарань у кримінальному праві України є впорядкованою сукупністю видів покарань, що відображає адекватну реакцію держави на різні прояви кримінально протиправної поведінки. Вона характеризується цілісністю, оскільки слугує законодавчою основою для визначення караності кожного кримінального правопорушення через чітко встановлені види та межі покарань у нормах Особливої частини КК України; цілеспрямованістю, яка полягає в досягненні цілей виправлення засудженого, запобігання новим кримінальним правопорушенням і забезпечення індивідуалізації кримінальної відповідальності; структурністю, що проявляється у наявності системи з 14 основних і додаткових покарань, кожне з яких має власні правообмежувальні властивості; обов'язковістю для суду, який при призначенні покарання повинен керуватися виключно визначеним законом переліком; а також вичерпністю, оскільки ст. 51 КК України не допускає застосування будь-яких інших видів покарань, не передбачених кримінальним законом. Функції системи покарань, напряду пов'язані з метою покарань. Виправна функція системи покарань покликана забезпечити дотримання норм, скорегувати протиправну поведінку правопорушника на шлях корисливої для суспільства.

Попереджувальна функція системи покарань полягає у стримуванні осіб від вчинення кримінальних правопорушень шляхом усвідомлення неминучості та негативних наслідків покарання, як основного, так і додаткового, що спонукає до вибору правомірної поведінки; водночас справедливий, пропорційний й адекватний санкції здатні ефективно запобігати кримінальній протиправності. Відновлювальна функція системи покарань спрямована на

поновлення соціальної рівноваги, порушеної вчиненим злочином або кримінальним проступком.

Система покарань структурно поділяється на підсистеми, зокрема щодо повнолітніх і неповнолітніх осіб, кожна з яких має власний, законодавчо визначений і обмежений перелік видів покарань, упорядкованих за ступенем зростання карального впливу залежно від тяжкості кримінального правопорушення. Окреме місце в цій структурі посідає підсистема додаткових покарань, яка виконує допоміжну функцію та застосовується виключно у поєднанні з основним покаранням для цілеспрямованого впливу на особу винного; при цьому додаткове покарання може мати більший обсяг правообмежень, ніж основне, що забезпечує гнучкість та індивідуалізацію кримінальної відповідальності. Правомірне суспільство неможливе без існування покарання, покарання є одним із засобів, який дозволяє втримувати порядок на належному рівні, але не ставить за мету знущання над порушником, а зміну його світогляду, на той який буде безпечним для суспільства [5, с. 134].

Класифікація покарань як елементів системи здійснюється за такими основними критеріями: за суворістю – від штрафу, громадських та виправних робіт, обмеження волі, арешту, службових обмежень для військовослужбовців, конфіскації майна та пробаційного нагляду до позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі; за юридичним значенням – основні та додаткові; за визначенням строку – строкові та безстрокові; за суб'єктом – для загальних та спеціальних суб'єктів; за віком – для повнолітніх та неповнолітніх; за видом правопорушення – покарання за злочини та кримінальні проступки.

Ця класифікація відображає логічну структуру системи покарань і забезпечує її гнучкість та індивідуалізацію відповідальності. Покарання в кримінальному праві України – це захід державного примусу, який застосовується виключно за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення.

Штраф – невід'ємна складова системи покарань. Штраф – найлегший вид покарання у КК України. Це грошове стягнення, що накладається судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч. Штраф може бути розстрочено або замінено

громадськими роботами, виправними роботами або позбавленням волі.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – це додаткове покарання, яке полягає у застосуванні до засудженого, що має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас за тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Це єдине покарання, яке не включено в жодну санкцію статті Особливої частини КК України, його не передбачає, залишаючи призначення на розсуд суду. Даний вид покарання карання знаходиться тісно у дисциплінарних та адміністративних проступках, і не виявляє карального впливу як вид кримінального покарання.

Позбавлення державної нагороди України – це один з найновіших додаткових видів покарання, яке полягає, що в особи, яка засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, яка має державну нагороду України, може бути позбавлена за обвинувальним вироком суду такої державної нагороди України. За змістом правообмежень покарання у виді позбавлення державної нагороди України полягає у тому, що особа, яка позбавлена державної нагороди України, втрачає назавжди право на усі права і пільги, що були нею отримані, які передбачені спеціальними законами. [6, с. 636]

Громадські роботи – це вид покарання, яке передбачає виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Громадські роботи – це необхідна складова системи покарань за проступки і за нетяжкі злочини, що ставить фізичні і емоційні вимоги до правопорушника, передбачає самодисципліну та демонструє що правопорушник може зробити і щось корисне для суспільства.

Виправні роботи встановлюються строком від шести місяців до двох років і відбуваються за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт провадиться вирахування у дохід держави. Виправні роботи – це міра державного примусу, що застосовується в якості основного виду покарання до засудженого, який має або не має основного місця роботи, з утриманням частини його заробітної плати в дохід держави. Виправні роботи є більш м'яким порівняно з іншими і є альтернативною щодо арешту, позбавлення волі тощо.

Службові обмеження для військовослужбовців – це окремий захід державного примусу, який застосовується виключно за вироком суду до засудженого військовослужбовця за вчинення кримінального правопорушення. Цей вид покарання полягає в примусовому відбування покарання за місцем проходження служби, що супроводжується певними фінансовими та кар'єрними обмеженнями.

Конфіскація майна – найбільш суворе із існуючих у чинному КК України додаткових покарань, адже засуджений позбавляється майна або його частини і права на нього. Конфісковане не повертається, а права обов'язково переходять до держави. На відміну від спеціальної конфіскації, яка може застосовуватися навіть до осіб, що не досягли віку кримінальної відповідальності, основна конфіскація майна є покаранням і застосовується лише до засуджених повнолітніх осіб. Конфіскація стосується майна, придбаного до моменту засудження. Суд повинен чітко визначити, яку саме частину майна конфіскувати, або перелічити предмети, що підлягають конфіскації, з врахуванням того майна, яке не підлягає конфіскації.

Пробаційний нагляд – один з найновіших основних видів покарання у кримінальному праві. Виступає альтернативою позбавленню волі, що передбачає обмеження прав засудженого без ізоляції від суспільства. Пробаційний нагляд передбачає покладання на людину обов'язків, таких як періодична реєстрація в органах пробації, повідомлення про зміну місця проживання та неможливість виїзду за кордон без дозволу, а також наявність додаткових обмежень, встановлених судом, наприклад, електронний контроль, дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля; працевлаштуватися, пройти курс лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки, тощо.

Пробація є важливою та динамічною альтернативою традиційним формам покарання в системі кримінального правосуддя, яка робить акцент на реабілітації, реінтеграції та залученні громади [7, с. 106]. Правову основу пробації в Україні створює насамперед Закон України «Про пробацію», який визначив основні принципи, завдання та механізми системи пробації. Законодавчий акт передбачає, що пробація застосовується на основі принципів гуманізму, законності, індивідуального підходу, поваги до прав і свобод людини та недискримінації [8].

Арешт – тримання засудженого в умовах ізоляції. На засуджених до арешту поширюються права, обов'язки, заборони та обмеження, встановлені для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, але з певними привілеями.

Обмеження волі – тримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Обмеження волі із направленням у виправну установу відкритого типу може бути призначено повнолітнім працездатним особам. Воно обмежує право на особисту свободу і право на працю, оскільки, засуджені до обмеження волі відбувають покарання у виправних центрах із обов'язковим залученням до праці.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – це вид покарання який призначається військовослужбовцям строкової служби, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. Покарання спрямоване на обмеження права на особисту свободу, а відтак, його можна вважати різновидом позбавлення волі на певний строк. Тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, на теперішній час є не актуальним, тому що головний завданням Збройних сил України є оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

Позбавлення волі на певний строк полягає в ізоляції і поміщення засудженого до кримінально-виконавчої установи закритого типу строком від одного до п'ятнадцяти років. Позбавлення волі є найсуворішим видом покарання за Кримінальним кодексом України. Воно передбачає примусову ізоляцію засудженої особи від суспільства та поміщення її до установ виконання покарань.

Довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується коли суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк. Довічне позбавлення волі – це найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, від суспільства у спеціальних кримінально-виконавчих

установах. Він полягає у тому, що засуджений утримується у місцях позбавлення волі до біологічної смерті або до звільнення за певним рішенням.

Кримінальне законодавство завжди приділяло особливу увагу неповнолітнім правопорушникам. Молодість суб'єкта кримінального правопорушення у більшості випадках розглядається підставою пом'якшення чи звільнення від покарання. Покаранню неповнолітніх притаманні основні цілі покарання – забезпечити фактор загрози покарання, коли застосування покарання повинно вплинути і зупинити осіб від вчинення кримінальних правопорушень; та коли покарання повинне карати і скорегувати поведінку молодого суб'єкта. Відповідно до ст. 98 Кримінального кодексу України: «До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань: 1) штраф; 2) громадські роботи; 3) виправні роботи; 4) арешт; 5) позбавлення волі на певний строк. До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» [9].

Система покарань для неповнолітніх має відмінності від системи покарань для неповнолітніх осіб. КК України передбачено п'ять видів основних покарань для неповнолітніх:

1. Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення, якщо не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт.

2. Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин і полягають у виконанні неповнолітніми робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

3. Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року. Однак, і громадські, і виправні роботи можуть призначатися лише з 16 років, тоді, як за окремі правопорушення відповідальність настає уже з 14.

4. Арешт, полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до

сорока п'яти діб. Заарештований неповнолітній попри зменшені строки утримання так само обмежується у своєму праві пересування, вибору занять.

5. Позбавлення волі найменш застосовуючий вид покарання у кримінальному праві, адже, неповнолітні знаходяться на найважливішому етапі формування своєї особистості і позбавлення волі може направити життєвий шлях в неопозитивний напрям. Строк даного виду покарання для неповнолітніх є від 6 місяців до 10 років, крім випадку вчинення особливо тяжкого злочину, поєднаного з умисним позбавленням життя людини – на строк до 15 років.

Отже система покарань – це соціально сформована історична, ідеологічна, правова та політична категорія, яка є динамічним явищем, що відображає цінності, інтереси, потреби суспільства і держави на різних етапах їхнього розвитку. Система покарань насамперед – це перелік усіх покарань, що розташовані у певному порядку від найлегшого до найтяжчого. Система покарань побудована на принципах системності, суворості, індивідуальності. Варто також зазначити, система покарань втілюється через певні рівні. Загальний рівень це статті 34 КК України, де відбувається чіткий поділ кримінального правопорушення на проступки, нетяжкі, тяжкі, особливо тяжкі злочини; та ст. 51 КК України, в якій структурно побудована система покарань. Конкретизований рівень у статтях ОЧ КК України, де подано більш детальну й конкретну інформацію та конкретизується покарання за кожен вид кримінального правопорушення. Структура санкцій кримінально-правових норм є відображенням структури системи покарань. Санкція норми включає у себе таку юридичну конструкцію як покарання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Александров Ю.В., Клименко В.А. Кримінальне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер. 2004. 327 с.
2. В'юник М. В. Щодо питання оптимізації системи кримінальних покарань. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 148-155.
3. Сейтумеров Е., Корогод С. «Покарання в кримінальному праві України.» *The 9 th International scientific and practical conference «Scientific progress: innovations, achievements and prospects»*: збірник наукових праць. Мюнхен: MDPC Publishing. 2023. С. 643-647.
4. Виговський Д. Л. Проблеми визначення сутності поняття «покарання, не пов'язане з позбавленням волі». *Засади функціонування кримінальної*

юстиції : збірник тез. Хмельницький :Хмельницький університет управління та права ім. Л. Юзькова, 2019. С. 92.

5. Дмитришен Д. А., Радочинський О. Д, Шведова Г. Л. До питання про види покарань в Україні. *Правова політика України: історія та сучасність: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного семінару* (Житомир, 06 жовтня 2023 р.). Житомир, 2023. С. 132-135.

6. Парасюк Н. М. Позбавлення державної нагороди України у системі покарань. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 1. С. 634-639 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/221d3fc7-d44a-4dbc-9178-56041d7a6de2/content> (дата звернення: 05.11.2025).

7. Ільїна О.В. Пробація як інструмент альтернативного покарання в Україні: особливості та можливості впровадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. №4 С. 103-106.

8. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>. (дата звернення: 05.11.2025).

9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.11.2025).

А.М. Когунь,

*кандидат юридичних наук,
старший інспектор з особливих доручень
(з дислокацією в Хмельницькій області)*

В.П. Кулик,

*старший інспектор з особливих доручень
(з дислокацією у Вінницькій області)*

І.А. Ніколаєва,

*старший інспектор з особливих доручень
(з дислокацією у Тернопільській області)*

А.М. Тодоріко,

*старший інспектор з особливих доручень
(з дислокацією у Чернівецькій області)*

ВETERАНСЬКА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: РЕАЛЬНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОКРАЩЕННЯ (З ПОЗИЦІЇ ПРАВохоронного МОніТОРингу)

В умовах сьогодення, незважаючи на продовження загарбницьких дій рф ветеранська політика є стратегічно важливим елементом національної безпеки та соціальної стабільності. Швидко

зростання кількості ветеранів та їхніх потреб (психологічна, медична реабілітація, реінтеграція, працевлаштування) вимагає переосмислення існуючої моделі політики. Підтримка повернення ветеранів до цивільного життя та їх інтеграції в ринок праці - спільне завдання держави та бізнесу. Його успішне вирішення безпосередньо впливатиме на темпи економічного відновлення країни. Про це йшлося під час пресконференції в “Укрінформі” за участі заступниці Міністра економіки України Тетяни Бережної та представників провідних роботодавців країни [1].

На сучасному етапі вдосконалення ветеранської політики вимагає переходу від реагуючої (реактивної) моделі до проактивної, людиноцентричної системи, що передбачає мінімізацію бюрократії та максимальне використання сучасних технологій.

Важливим кроком у цьому напрямку стало прийняття 11 березня 2025 року Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” щодо формування комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері» (реєстр. №11007).

Цей Закон створює підґрунтя для формування та реалізації узгодженої державної політики у ветеранській сфері, а також сприяє всебічній підтримці ветеранів війни, членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни Захисників та Захисниць України, членів сімей осіб, зниклих безвісті у зв’язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, членів сімей осіб, які перебувають у полоні, а також постраждалих учасників Революції Гідності [2]. Також необхідно відмітити важливість схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках, відповідно до розпорядження КМУ від 29 листопада 2024 р. № 1209-р [3].

На нашу думку необхідно виокремити основні першочергові заходи для покращення стану ветеранської політики. Це:

1. Модернізація та удосконалення. єдиного цифрового профілю ветерана. Для цього необхідно забезпечити проактивне надання послуг. Це означає, що після отримання статусу ветерана (УБД/ОІВ) в його електронний кабінет автоматично підтягуються всі доступні пільги, програми реабілітації та можливості працевлаштування без необхідності подання додаткових паперових заяв. Відповідно

необхідно врахувати провадження через національну систему електронної взаємодії, яка з'єднає державні реєстри та інформаційні системи для безпечного обміну даними між органами влади. Завдяки їй державні органи можуть швидко та безпечно обмінюватися інформацією, що дозволяє створювати цифрові послуги для громадян та бізнесу та значно спрощує їх взаємодію з державою.

2. Посилення ролі ветеранських хабів на рівні громад (ОТГ). Важливо перенесення акценту надання послуг з обласних центрів на первинний рівень. Хаби мають стати "єдиним вікном" для всіх ветеранських питань (психологічна допомога, юридичні консультації, допомога у складанні бізнес-планів). Цікавий досвід таких країн як Данія, Королівства Нідерланди, Канади [3].

3. Фінансове стимулювання регіональних програм. Необхідно впровадження державного співфінансування регіональних програм, які довели свою ефективність (наприклад, програми будівництва доступного житла або іпотеки для ветеранів), з умовою дотримання єдиних національних стандартів якості.

4. Також існує нагальна проблема удосконалення системи моніторингу та правозахисту щодо проходження військово-лікарських та медико-соціальних експертних комісій (ВЛК/МСЕК). Необхідно запровадити чіткі критерії для оцінки роботи комісій, включаючи час очікування та рівень задоволеності ветеранів.

5. Запровадження спеціалізованої підготовки персоналу НПУ, наприклад впровадити обов'язковий навчальний курс для дільничних офіцерів поліції, патрульних, служби освітньої безпеки, ювенальної превенції та слідчих на тему "Особливості взаємодії з особами, які мають досвід участі у бойових діях (ПТСР)". Наголос має бути зроблений на деескалації конфліктів та превентивній роботі, мінімізуючи використання силових методів, створити в структурі регіональних ГУНП відділи консультантів-ветеранів (з числа ветеранів, що мають психологічну або юридичну освіту), які виступатимуть медіаторами між поліцією, ветеранами та громадськістю.

6. Психологічна реінтеграція та перекваліфікація. Впровадження моделі "рівний-рівному". Систематизувати та фінансувати державним коштом програми ветеранського менторства, де ветерани, які успішно реінтегрувалися, допомагають побратимам. Це має стати офіційно визнаною формою психологічної підтримки та реінтеграції.

Проведений аналіз засвідчив, що ветеранська політика в Україні потребує значної трансформації, викликаной безпрецедентним збільшенням кількості ветеранів внаслідок повномасштабної агресії рф. Попри наявність широкої нормативно-правової бази, її практична реалізація демонструє значні системні прогалини, особливо на регіональному рівні. Основною проблемою є бюрократична інертність та реактивний характер надання послуг. Критичною залишається ситуація із проходженням ветеранами ВЛК та МСЕК, а також із затримками у фінансовому та житловому забезпеченні.

Також встановлено, що якість і доступність послуг (реабілітація, працевлаштування) істотно залежать від фінансової спроможності та політичної волі місцевих громад, що створює нерівні умови для ветеранів у різних регіонах.

Існує гостра необхідність інституційного посилення Національної поліції України, зокрема на регіональних рівнях, як зовнішнього правозахисного монітора та як важливого суб'єкта реінтеграції через програми працевлаштування та спеціалізованої превентивної роботи.

Запропоновані шляхи ґрунтуються на принципах інституційної синергії та адресності допомоги.

Ветеранська політика в Україні має стати національним пріоритетом, перетворившись із системи пільг на систему інвестицій у людський капітал, що є запорукою успішної повоєнної відбудови та національної стійкості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мінекономіки. Успішна інтеграція ветеранів в цивільне життя - запорука швидкого економічного відновлення країни (2024) [Веб-сайт] / Режим доступу: URL <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=f7856741-e912-4aef-8ab5-86554b761670&title=UspishnaIntegratsiiaVeteraniv>
2. Верховна Рада України. (2024) [Веб-сайт] / Режим доступу: URL <https://www.rada.gov.ua/news/razom/259612.html>
3. Верховна Рада України. (2024) [Веб-сайт] / Режим доступу: URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text>
4. Міністерство у справах ветеранів. Королівство Данія сприятиме проектам підтримки українських ветеранів (2024) [Веб-сайт] / Режим доступу: URL: <https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/korolivstvo-daniya-spriyatime-proyektam-pidtrimki-ukrayinskih-veteraniv>.

О.Є. Коломієць,
здобувачка вищої освіти
Науковий керівник: К. П. Владовська,
докторка філософії з права
(м. Хмельницький, Україна)

ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Умови воєнного стану створюють правову ситуацію, за якої держава змушена тимчасово переглядати межі реалізації конституційних прав і свобод громадян задля гарантування національної безпеки, оборони та захисту державного суверенітету. Конституція України передбачає можливість таких обмежень, але встановлює чіткі рамки, процедури та застереження від свавільного втручання держави у сферу прав людини. Згідно зі статтею 64 Конституції України, в умовах воєнного чи надзвичайного стану окремі права і свободи можуть бути обмежені, однак таке обмеження допускається виключно на підставі закону та лише в межах, необхідних для досягнення легітимної мети – забезпечення обороноздатності та безпеки держави [1].

Правова природа воєнного стану визначена Законом України «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон). У статті 1 цього Закону встановлюється, що воєнний стан є особливим правовим режимом, який передбачає надання органам державної влади та військовому командуванню додаткових повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене цілями безпеки, обмеження прав і свобод людини [2]. Закон не перераховує прямо перелік конституційних прав, які можна обмежувати, проте визначає конкретні заходи, що можуть застосовуватися та фактично призводять до обмеження прав людини. Так, стаття 8 Закону передбачає можливість запровадження особливого режиму пересування, комендантської години, обмеження роботи підприємств, контролю за засобами масової інформації, заборони проведення масових зібрань, примусового відчуження майна для потреб оборони.

Наукові дослідження, зокрема автора Н. Петечел, підкреслюють, що правова спроможність введення обмежень під час воєнного стану заснована на тому, що воєнний стан – є основною

правовою базою для обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. Водночас вони підкреслюють, що такі обмеження мають бути виключно тимчасовими, можливими лише якщо вони прямо передбачені Конституцією чи законом, і не повинні суперечити міжнародному праву [3, с. 143].

Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 8 Закону, може встановлюватися особливий режим в'їзду і виїзду, обмежуватися пересування громадян та рух транспортних засобів [2]. На практиці це проявляється, наприклад, у запровадженні комендантської години або обмеженні виїзду з певних зон під час активних бойових дій. Такі заходи, хоч і обмежують конституційне право на свободу пересування (ст. 33 Конституції), можуть бути необхідними для захисту населення, запобігання диверсіям та забезпечення безпеки. При цьому ці обмеження мають носити тимчасовий характер і діяти лише протягом періоду воєнного стану.

Свобода мирних зборів може підлягати обмеженню лише за умови реальної загрози безпеці населення, наприклад, під час активних бойових дій у певних регіонах. Закон надає можливість тимчасово забороняти проведення мітингів, демонстрацій та інших масових заходів, щоб захистити життя і здоров'я громадян. Водночас такі обмеження мають застосовуватися виключно у конкретних, обґрунтованих обставинах і не можуть використовуватися як інструмент тиску або для обмеження політичної активності громадян.

Не менш важливим є регулювання інформаційного простору, п. 11 ст. 8 Закону надає державі повноваження контролювати діяльність медіа, інтернет-ресурсів та телерадіоорганізацій, зокрема блокувати поширення дезінформації або матеріалів, що шкодять обороноздатності країни [2]. Хоча такі заходи обмежують право на свободу слова та інформації (ст. 34 Конституції), вони можуть застосовуватися з метою забезпечення безпеки держави. Водночас надмірне чи необґрунтоване блокування ресурсів може перетворитися на цензуру, тому важливо, щоб існували чіткі правові критерії та механізми контролю.

В умовах воєнного стану закон передбачає також можливість тимчасового вилучення майна фізичних та юридичних осіб для потреб оборони (пп. 4, 12 ст. 8 Закону). Це може включати транспорт, приміщення, обладнання, технічні засоби зв'язку, необхідні для розміщення військових або забезпечення логістики. Такі дії обмежують право власності (ст. 41 Конституції), тому важливо, щоб

існував механізм компенсації вартості або повернення майна після завершення воєнного стану. На сьогодні такі механізми вже є, зокрема згідно зі Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» держава має право примусово відчужити майно приватних або комунальних власників для потреб захисту і оборони. У разі такого примусового відчуження передбачено повне відшкодування вартості майна – або попередньо, або після передачі майна державі [4]. Це означає, що під час воєнного стану власник майна не втрачає право на компенсацію. Вилучення майна може бути законним, але має супроводжуватися обов'язковим відшкодуванням його вартості, що забезпечує баланс між державними потребами та правами громадян.

Крім того, п. 9 ст. 8 Закону дозволяє обмежувати діяльність організацій, якщо вона загрожує безпеці держави, порушує суверенітет, сприяє воєнній агресії або пропагує насильство [2]. У разі публічних закликів до колаборації, сепаратизму чи капітуляції організація може бути заборонена. Це обмежує право на об'єднання та політичну діяльність, проте має здійснюватися виключно за наявності серйозних і законних підстав.

Мета заходів обмеження – забезпечити безпеку держави та населення, захист суверенітету, ефективну оборону. У кризових умовах (війна, агресія, загроза територіальній цілісності) деякі базові свободи можуть становити ризик: наприклад, вільне пересування чи збори – сприятимуть переміщенню диверсантів або масовим панікам; необмежена свобода слова – можуть сприяти поширенню дезінформації, що шкодить обороні; не врегульоване користування майном – заважати мобілізації ресурсів.

Однак необхідно, щоб такі обмеження були тимчасовими, суворо законом передбаченими, пропорційними загрозі і щоб існували гарантії від зловживань. Наприклад, при примусовому вилученні майна – із чітким механізмом компенсації; при обмеженні медіа – із прозорими критеріями й можливістю апеляції; при обмеженні пересування – обґрунтовані часові й територіальні рамки. Без таких запобіжників обмеження легко можуть перетворитися на інструмент сваволі. Тобто обмеження прав не мають бути безмежними або використовуватися як форма репресій. Заходи мають застосовуватися в межах, необхідних для забезпечення оборони та безпеки, без зайвої жорсткості, із зазначенням строків та з врахуванням прав громадян.

Ми погоджуємось із думкою В. Теремецького, що при введенні обмежень прав і свобод під час воєнного стану державні заходи повинні підлягати оцінці за критеріями необхідності та пропорційності. Це означає, що обмеження має бути застосоване лише тоді, коли існує реальна, конкретна загроза – наприклад, загроза національній безпеці, суверенітету, життю або безпеці громадян – і лише у тій формі, яка є найменш шкідливою для прав людини, але водночас достатньою для досягнення мети [5, с. 352]. При цьому обмеження не можуть бути постійними чи довільними, не повинні перевищувати того, що справді потрібно для захисту, і мають супроводжуватися чіткими юридичними підставами. Якщо держава вводить заходи, які йдуть значно далі, ніж необхідно – надто суворі, тривалі чи без чітких меж – це порушує саму суть правової допустимості таких обмежень. Принцип пропорційності слугує основоположним механізмом, який дає змогу балансувати між державними інтересами – безпекою, обороною, захистом населення – та індивідуальними правами і свободами громадян, навіть в умовах воєнного стану.

Водночас важливо зауважити, що навіть під час воєнного стану не всі права й свободи можуть бути обмежені. Це випливає з положень Конституція України, зокрема зі статті 64, де чітко зазначено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежуватись, крім випадків, передбачених Конституцією, а також – що під час воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені права й свободи, передбачені низкою статей Конституції.

Так, серед прав і свобод, які навіть у воєнний час залишаються непорушними, належать право на рівність перед законом і рівні конституційні права для всіх (ст. 24), право на невідчужуваність громадянства та зміну громадянства (ст. 25), право на життя (ст. 27), право на повагу до його гідності (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканість (ст. 29), право на звернення до державних органів та отримання відповіді (ст. 40), право на судовий захист і презумпцію невинуватості (ст. 55, 62, 63) тощо [1].

Це означає, що навіть під час воєнного стану – держава не має права припинити дію цих фундаментальних гарантій. Управління правами під час воєнного стану має здійснюватися таким чином, щоб забезпечити баланс: з одного боку – необхідні державні заходи для безпеки та оборони, з іншого – гарантії захисту найважливіших прав людини. Будь-яке обмеження має бути не просто обґрунтованим і

потрібним – але й застосованим з використанням найменш обмежувальних засобів, з чіткими строками дії та механізмами відновлення прав після припинення режиму воєнного стану. Таким чином можна зберегти легітимність державних дій і забезпечити, що навіть у кризових обставинах права й свободи громадян залишаться захищеними.

Право на свободу та недоторканність особи – гарантоване статтею 29 Конституції [1]. Це означає, що навіть за умов воєнного стану затримання, арешт чи тримання під вартою можливі лише за чітко визначеною й законною процедурою, з обов'язковим рішенням суду. Водночас гарантується право на судовий захист, право на захист своєї справи, право на справедливий суд, право на захист – ці права також заборонено обмежувати. Це означає, що навіть в умовах воєнного стану держава не може припинити роботу судів або позбавити людину можливості звернутися до суду, захищати свої права, оскаржувати дії влади.

Не менш фундаментальним є право людини на рівність перед законом, на рівні права і свободи, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних чи релігійних переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови чи інших ознак – це гарантовано статтями Конституції, які також віднесені до тих, що не можуть бути обмежені під час воєнного стану.

Крім того, недоторканість житла, право на житло, право на шлюб і сім'ю, рівні права й обов'язки у шлюбі, рівність дітей незалежно від походження, право на звернення до органів влади та місцевого самоврядування, право на звернення за захистом до суду чи до уповноважених органів, право на відшкодування матеріальної або моральної шкоди у разі незаконних дій – також віднесено до тих прав і свобод, які заборонено обмежувати навіть у стані війни.

З огляду на викладене, можна дійти висновку, що воєнний стан створює умови для тимчасового обмеження конституційних прав і свобод громадян з метою забезпечення національної безпеки та оборони держави. Такі обмеження мають застосовуватися виключно на підставі закону, бути пропорційними загрози та тимчасовими за характером. Держава може регулювати пересування громадян, проведення масових заходів, діяльність медіа та використання майна, але ці заходи повинні супроводжуватися чіткими механізмами контролю і гарантіями від зловживань. Принцип пропорційності та

необхідності є ключовим для забезпечення балансу між інтересами держави та правами людини. Водночас Конституція України встановлює низку прав, які не можуть бути обмежені навіть під час воєнного стану, серед яких свобода та недоторканність особи, право на справедливий суд, рівність перед законом, недоторканість житла та захист сім'ї. Забезпечення цих невідчужуваних прав є основою правової захищеності громадян у кризових умовах. Ефективне правове регулювання воєнного стану передбачає одночасне поєднання необхідних обмежень для безпеки держави та захисту фундаментальних прав людини. Дотримання цих принципів сприяє легітимності державних дій та зміцнює правовий порядок навіть у періоди кризових викликів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 23.11.2025).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 23.11.2025).
3. Петечел Н. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *International journal "LAW & SOCIETY"*. 2024. № 9. С. 141–146.
4. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI : станом на 28 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 26.11.2025).
5. Теремецький В. І. Принцип пропорційності як правовий механізм забезпечення балансу між публічними інтересами та правами людини. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2025. № 2. С. 343–360.

Х.І. Лебідь,
здобувачка вищої освіти
Науковий керівник: А.В. Авсієвич,
доктор філософії в галузі права
(м. Хмельницький, Україна)

ОМБУДСМАН УКРАЇНИ: ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Роль омбудсмана в Україні набуває особливого значення в умовах війни, коли права людини піддаються численним ризикам і системним порушенням. У період збройного конфлікту діяльність омбудсмана зосереджується на моніторингу правозахисної ситуації, захисті цивільного населення та підтримці осіб, які постраждали від воєнних дій. Омбудсман виступає незалежним інституційним механізмом контролю за дотриманням законності та забезпеченням основоположних прав і свобод громадян.

Однією з ключових функцій омбудсмана є захист осіб, які стали жертвами насильства, дискримінації чи інших порушень у зв'язку з війною. Йдеться, зокрема, про внутрішньо переміщених осіб (ВПО), змушених покинути місця проживання, а також громадян, які постраждали від дій військових або незаконних збройних формувань. Омбудсман забезпечує правову підтримку таких осіб, представляє їх інтереси перед органами державної влади та сприяє отриманню гуманітарної допомоги.

Важливим напрямом діяльності є співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН, ОБСЄ та Червоний Хрест, з метою здійснення ефективного моніторингу порушень прав людини та привернення уваги міжнародної спільноти до гуманітарних проблем. Український омбудсман також бере участь у розробці рекомендацій для іноземних урядів і міжнародних інституцій щодо реагування на порушення прав людини в умовах війни.

Окрім цього, значна увага приділяється законодавчій діяльності. Омбудсман підтримує ініціативи, спрямовані на вдосконалення правового регулювання захисту прав громадян у воєнний час, а також на розширення соціальних гарантій для ВПО та інших вразливих груп населення [1].

Війна в Україні створює складні умови для реалізації базових прав людини. У цих умовах омбудсман не лише здійснює моніторинг,

але й координує заходи підтримки вразливих категорій населення. Особлива увага приділяється дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам, які зазнали фізичного або психологічного насильства.

Серед важливих завдань — документування порушень прав людини та співпраця з міжнародними організаціями для підготовки матеріалів до розгляду в міжнародних судах. Омбудсман також підтримує ініціативи, спрямовані на покращення соціального забезпечення ВПО, включаючи надання житла, доступ до медичних і психологічних послуг та забезпечення права на освіту для дітей-переселенців, що сприяє їх інтеграції у нові громади.

У сучасних умовах особливого значення набуває розвиток механізмів оперативної допомоги цивільному населенню та посилення міжнародного правозахисного впливу. Це передбачає розширення мережі регіональних представництв омбудсмана, а також впровадження цифрових інструментів для подання скарг і отримання правової допомоги онлайн, що є особливо актуальним для громадян у зоні бойових дій.

Для підвищення ефективності діяльності омбудсмана доцільним є внесення змін до законодавства, спрямованих на розширення його повноважень. Це включає вдосконалення системи соціальної підтримки переселенців, забезпечення доступу до медичних і психологічних послуг, а також посилення захисту дітей, які втратили сім'ї внаслідок війни.

Після початку повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року права громадян України зазнали безпрецедентних порушень. Найбільш уразливим стало право на життя – фундаментальне право, без якого втрачають зміст усі інші права і свободи. Його захист в умовах війни набуває пріоритетного значення.

Право на життя закріплене в основних міжнародних актах і є складовою міжнародного права. Водночас у практиці його реалізація стикається з серйозними загрозами, зокрема у зв'язку зі збройними конфліктами та насильством.

Міжнародна практика визнає одночасне застосування норм міжнародного гуманітарного права (МГП) і міжнародного права прав людини (МППЛ) під час збройних конфліктів, причому норми МГП виступають як спеціальні та мають пріоритет у разі колізії.

У цих умовах право на життя регулюється насамперед нормами міжнародного гуманітарного права, які захищають цивільне населення, військовополонених, поранених та інших осіб, що не беруть участі у бойових діях. Відповідні положення закріплені у Женевських конвенціях 1949 року, Гаазьких конвенціях 1907 року та звичаєвому міжнародному праві. Сучасна війна підтверджує, що захист права на життя залишається ключовим пріоритетом міжнародної спільноти.

В умовах воєнного стану в Україні окремі права не підлягають обмеженню. До них належать право на життя, гідність, свобода від катувань, особиста недоторканність, рівність перед законом та право на судовий захист. Також гарантується недоторканність житла та заборона дискримінації.

Судовий захист залишається ключовим інструментом відновлення порушених прав. Закріплення цих гарантій у Конституції України забезпечує базовий рівень захисту навіть у найскладніших умовах. Збереження цих прав сприяє підтриманню довіри до держави та забезпеченню принципу верховенства права [2].

З початку повномасштабної агресії російської федерації систематично фіксуються численні порушення прав людини: вбивства цивільного населення, депортації, катування, незаконні затримання, руйнування об'єктів цивільної інфраструктури. Такі дії кваліфікуються як воєнні злочини та грубі порушення міжнародного права.

Особливо трагічними є наслідки для дітей, які гинуть або отримують поранення внаслідок обстрілів цивільних об'єктів. Такі дії порушують норми міжнародного гуманітарного права, що зобов'язують захищати цивільне населення, зокрема дітей.

Окремою проблемою є незаконне вивезення українських дітей на тимчасово окуповані території або до росії, що порушує Конвенцію ООН про права дитини. Дітей примусово розлучають із родинами та піддають процесам асиміляції, що має тяжкі психологічні наслідки.

Крім того, фіксуються численні випадки катувань і жорстокого поводження з українськими громадянами, у тому числі дітьми. Такі дії є грубим порушенням Конвенції ООН проти катувань [3].

Захист прав людини в умовах війни вимагає комплексної взаємодії національних і міжнародних інституцій. Омбудсман відіграє ключову роль у фіксації порушень, захисті прав постраждалих та сприянні відновленню справедливості.

Для підвищення ефективності правозахисної діяльності необхідно забезпечити ефективні механізми моніторингу порушень, оперативного реагування та надання правової допомоги постраждалим.

Важливим є розвиток міжнародної співпраці, зокрема з ООН, ОБСЄ та іншими організаціями, що сприяє посиленню захисту прав людини та притягненню винних до відповідальності.

Особливу увагу слід приділяти захисту вразливих груп населення, включаючи дітей, жінок, осіб з інвалідністю та мешканців зон бойових дій.

Перспективи розвитку інституту омбудсмана пов'язані з розширенням його повноважень і ресурсного забезпечення. Доцільним є створення розгалуженої мережі регіональних представництв для оперативного реагування на звернення громадян.

Посилення міжнародної співпраці також є ключовим напрямом розвитку. Створення спільних моніторингових місій і міжнародних правозахисних механізмів сприятиме ефективнішому документуванню воєнних злочинів та їх розгляду на міжнародному рівні.

Важливим напрямом є цифровізація діяльності омбудсмана. Запровадження онлайн-платформ, мобільних додатків та єдиних баз даних дозволить ефективніше фіксувати порушення прав людини та забезпечувати доступ громадян до правової допомоги навіть у зоні бойових дій [4, с. 325].

Таким чином, інститут омбудсмана в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні захисту прав людини в умовах війни, а його подальший розвиток є необхідною умовою зміцнення правової держави та відновлення справедливості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бунчук О. Право на життя в умовах війни?!. Юридичний факультет ЧНУ ім. Юрія Федьковича. 2022 р. URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/>
2. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. Ombudsman. 2023 р. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proti-ukrainy-zahalnyi-ohliad?tmpl=component&format=pdf>
3. Бойко О. Як захистити права людини під час війни. Відповідають правники. Суспільне новини. 2023 р. URL: <https://suspilne.media/380615-ak-zahistiti-prava-ludini-pid-cas-vijni-vidpovidaut-pravniki/>

4. Дорошенко В. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 323-326. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf.

М.С. Лобунець,
здобувач вищої освіти
Науковий керівник: К.П. Владовська,
доктор філософії з права
(м. Хмельницький, Україна)

ЕЛЕКТРОННЕ АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО : ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ

Електронне адміністративне судочинство в Україні поступово перетворюється на ключовий елемент модернізації судової влади, забезпечуючи оперативність, доступність і прозорість правосуддя в умовах зростання цифровізації державних процесів. Потреба у дистанційних формах взаємодії між судами та учасниками адміністративного процесу особливо зросла після 2020 року, що стимулювало активне впровадження електронних сервісів, орієнтованих на скорочення строків розгляду справ і зменшення паперового документообігу. Електронне судочинство дає змогу оптимізувати комунікацію між сторонами спору, забезпечити безперервність правосуддя навіть в умовах воєнного стану та створює підґрунтя для формування єдиного цифрового середовища судової системи.

Центральне місце в цифровій трансформації адміністративного процесу займає Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, яка забезпечує можливість подання документів, обміну інформацією, участі у відеоконференціях та доступу до матеріалів справи у режимі онлайн. Її запровадження дозволило суттєво підвищити ефективність діловодства та скоротити процесуальні строки. Науковці наголошують, що електронний суд створює умови для формування нового цифрового формату взаємодії між громадянами та судами, мінімізує ризики втрати документів і забезпечує процесуальну економію [1].

Проте, попри значні переваги, повноцінне функціонування ЄСІТС досі стикається із низкою технічних та організаційних

труднощів, які уповільнюють цифровізацію адміністративного судочинства. Серед ключових проблем, що ускладнюють роботу електронного судочинства, залишається неповна технічна готовність судів, недостатня оснащеність обладнанням, нестабільність мережі та обмежена цифрова компетентність працівників апаратів судів. Ці фактори створюють ситуації, коли подання документів в електронній формі стає неможливим або потребує додаткових процесуальних дій. Нерідко технічні збої у роботі ЄСІТС призводять до пропуску процесуальних строків, що породжує конфлікт між технічними обмеженнями та юридичною відповідальністю учасників процесу. Як підкреслюється у наукових дослідженнях, ефективність електронного суду можлива лише за умови стабільного функціонування всіх його підсистем, комплексного оновлення технічної бази та належного нормативного закріплення процедур [2].

Важливою проблемою залишається й недостатня поінформованість учасників адміністративних проваджень щодо правил подання електронних доказів та використання електронного підпису. Чимало адвокатів і представників юридичних осіб не дотримуються вимоги обов'язкової реєстрації електронного кабінету, що прямо передбачено процесуальним законодавством. Так, стаття 18 Кодексу адміністративного судочинства встановлює обов'язок юридичних осіб, адвокатів та органів влади реєструвати власні електронні кабінети, однак відсутність такої реєстрації призводить до порушення принципу рівності сторін та створює можливість зловживання процесуальними правами. Крім того, частина дев'ята статті 44 КАС України звільняє учасника від обов'язку надсилати копії документів стороні, яка не зареєстрована в ЄСІТС, що викликає певні колізії та нерівність у доступі до інформації [3].

Нормативна база також потребує вдосконалення. Хоча Закон України «Про судоустрій і статус суддів» містить положення щодо використання електронного підпису та функціонування електронних систем суду (Закон України «Про судоустрій і статус суддів», ст. 18), низка важливих аспектів залишається нерегламентованою [4]. Зокрема, досі відсутній уніфікований порядок фіксації технічних збоїв, алгоритм підтвердження електронних доказів, процедура електронного архівування матеріалів справи та механізми відповідальності за маніпуляції з електронними процесуальними діями. Відсутність спеціальних норм ускладнює діяльність судів та призводить до неоднакової судової практики при оцінці якості

процесуальних документів, поданих у цифровому форматі. Такі проблеми потребують комплексного вирішення шляхом внесення змін до КАС України та відповідних підзаконних актів.

Додатковим викликом є запобігання зловживанню процесуальними правами в електронному середовищі. Частина учасників може навмисно затягувати розгляд справ, посиляючись на технічні труднощі, або подавати документи в непридатному для опрацювання форматі, що прямо порушує принцип добросовісності. Нерідко виникають випадки блокування доступу до електронного кабінету через неправильне використання електронного підпису чи свідоме невиконання процесуальних вимог. Відсутність чітких інструкцій з боку законодавця та недостатній технічний контроль сприяють появі таких практик.

Попри наявні обмеження, електронне адміністративне судочинство має значний потенціал для подальшого розвитку. Цифровізація судових процесів здатна кардинально змінити підхід до здійснення правосуддя, забезпечивши швидкість, прозорість та зручність для всіх учасників процесу. Створення електронного архіву, автоматичне визначення процесуальних строків, удосконалення системи відеоконференцій та інтеграція судових сервісів із реєстрами інших органів державної влади є тими напрямками, що визначають майбутнє електронного правосуддя. Для цього необхідно ухвалити комплексні законодавчі зміни, спрямовані на детальне регулювання електронних процедур, захист персональних даних та інформаційну безпеку.

Таким чином, електронне адміністративне судочинство виступає невід'ємною складовою реформування судової системи України, забезпечуючи якісно новий рівень доступу до правосуддя та формуючи цифрову інфраструктуру адміністративного процесу. Усунення технічних бар'єрів, розвиток нормативної бази та підвищення цифрової компетентності учасників процесу дозволять реалізувати потенціал електронного суду та забезпечити відповідність українського правосуддя міжнародним стандартам.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мар'яна Вербіцька., Анастасія Гоголь., ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ URL : <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/930> (дата звернення 23.11.2025)

2. Я. Зелінська. ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО ТА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ URL : http://yurvisnyk.in.ua/v3_2024/18.pdf (дата звернення 23.11.2025)

3. Кодекс адміністративного судочинства України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 23.11.2025)

4. «Про судоустрій і статус суддів» Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 23.11.2025).

М.С. Лобунець,
здобувач вищої освіти
Науковий керівник: К.П. Владовська,
доктор філософії з права
(м. Хмельницький, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНТРОЛЮ ЗА РІШЕННЯМИ, ПРИЙНЯТИМИ З ВИКОРИСТАННЯМ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ

У сучасному публічному управлінні автоматизовані системи стають невід’ємним інструментом прийняття рішень органами влади, що створює нові виклики для адміністративно процесуального контролю. Автоматизація забезпечує оперативність, зменшує людський фактор і пришвидшує обробку даних, проте водночас породжує ризики порушення прав і свобод громадян - можливі технічні збої, непрозорість алгоритмів, недостатня логіка перевірки даних, обмеженість реальних форм оскарження рішень, прийнятих із застосуванням автоматизованих модулів. У такій ситуації основною задачею адміністративного процесу стає забезпечення доступу до правосуддя, здійснення контролю за легальністю, обґрунтованістю та процедурами прийняття рішень, коли автоматизована система зробила вирішальний вплив [1].

По перше, адміністративно процесуальні аспекти контролю таких рішень включають перевірку формальної законності рішення: чи має орган влади повноваження, чи дотримано процедуру, чи обґрунтовано використано автоматизовану систему. В даному контексті важливо, щоб рішення, яке винесено з участю автоматизованої системи, відображало відповідність нормам закону та не обмежувало прав

особи без належної підстави. Доступ до алгоритмічної логіки, реєстрів чи логів автоматизованої системи може стати суттєвою гарантією процесуального захисту. Наприклад, дослідження акцентує увагу на тому, що під час використання автоматизованих систем документообігу суду виникає необхідність ідентифікації даних, перевірки лог записів та забезпечення можливості втручання в систему з боку учасників процесу [2]. У цьому сенсі адміністративне судочинство має бути спроможним вимагати від відповідного органу надання таких даних та пояснень.

По друге, питання доказування та участі сторін у процесі набуває нових форм, коли рішення формуються за допомогою автоматизованих систем. Адміністративний процес, має адаптуватись до ситуацій, коли документи подаються електронно, автоматизована система приймає рішення на підставі даних, і особа може не мати прямого доступу до алгоритму або не розуміти, як система прийняла саме таке рішення. У лекційних матеріалах підкреслюється, що автоматизовані системи в адміністративному процесі зобов'язують учасників уважно ставитись до реєстрації електронного кабінету, подання доказів у електронному форматі, фіксації часових відміток системи та можливості звернення з клопотанням про надання логів або аудиту системи [1]. Ці процесуальні аспекти - забезпечення доказовості, прозорості системи, права на участь та право бути вислуханим - є критично важливими для справедливого розгляду.

По третє, контролюючі формати мають включати можливість оскарження рішень автоматизованої системи. Особа повинна мати можливість звернутися до суду або адміністративного органу, який перегляне рішення не лише з формальної точки зору, але й з субстантивної - чи дані, які були підставою для рішення, були достовірні; чи алгоритм врахував чинні обставини; чи не порушено принципи рівності, змагальності, права на захист. У цьому контексті науковці наголошують, що якщо автоматизована система забезпечує розподіл справ, електронний документообіг або прийняття рішень у Центрах надання адміністративних послуг, то має бути передбачений механізм контролю над алгоритмами та можливість звернення до журналів аудиту [2]. Саме адміністративно процесуальні гарантії, право на ознайомлення з матеріалами справи, на звернення до суду, на доступ до електронних доказів - формують основу контролю у «цифровому адміністративному процесі» [3].

У висновку варто зазначити, що ефективний контроль за рішеннями, ухваленими із застосуванням автоматизованих систем, вимагає поєднання трьох складників: нормативного врегулювання (у тому числі процедур подання доказів, формату автоматизованих рішень, права доступу до алгоритмів), адміністративно процесуальних механізмів (реєстрація електронного кабінету, подання клопотань про лог записи, участь у процесі) та технічної прозорості (логування, аудит, захист даних) [1],[2]. Без такого комплексного підходу існує ризик, що автоматизовані рішення стануть непрозорими, що ускладнює захист прав громадян і скорочує реальні можливості оскарження. Отже, модернізація адміністративного процесу має супроводжуватись адаптацією процесуальних правил, щоб цифрове правосуддя й електронна адміністрація забезпечували не лише швидкість, але і справедливість та законність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Адміністративно-процесуальне право» для студентів денної та заочної форм навчання за напрямом підготовки 081 "Право", спеціальністю "Правознавство" / уклад. В. В. Волік. – Київ : МДУ, 2025. – 122 с URL : https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9839/1/volik_konsp_lekc_adm_proc_pr_2025.pdf (дата звернення 24.11.2025)
2. Щербина А. О., АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ СУБ'ЄКТАМИ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ В УКРАЇНІ URL : https://phd.znu.edu.ua/page/dis/07_2020/Shcherbyna.pdf (дата звернення 24.11.2025)
3. Про адміністративні послуги Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32, ст.409) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення 24.11.2025).

М.С. Лобунець,
здобувач вищої освіти
Науковий керівник: І.П. Сторожук,
кандидат юридичних наук, професор
(м. Хмельницький, Україна)

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Цифровізація системи управління державними фінансами в Україні є стратегічною імперативною та ключовим чинником

інтеграції до європейського цифрового простору, особливо в контексті воєнного та повоєнного відновлення країни. Цей процес [3] кардинально трансформує архітектуру та методологію фінансового контролю, забезпечуючи перехід від традиційного постконтролю (ревізії, аудити, що здійснюються після завершення операцій) до превентивного та поточного контролю в режимі реального часу [1]. Впровадження електронних платформ, таких як Єдиний веб-портал використання публічних коштів E-Data та система електронних закупівель ProZorro, створює нові можливості для підвищення прозорості, оперативності та ефективності використання бюджетних коштів, які є критично важливими для економічної безпеки держави.

Суть цифрової трансформації контролю полягає у можливості автоматизовано відстежувати фінансові транзакції та бюджетні зобов'язання [2], порівнювати планові та фактичні показники, а головне - ідентифікувати аномалії та індикатори ризиків без втручання людського фактора, мінімізуючи часові та адміністративні витрати [6]. У сфері публічних закупівель, яка традиційно є найбільш вразливою до корупційних ризиків [6], система ProZorro та її аналітичні інструменти, як-от BI ProZorro, виступають потужним інструментом громадського та державного попереднього контролю. Згідно з міжнародними даними, активне впровадження таких цифрових систем дозволяє знизити рівень маніпуляцій у тендерах, що підкреслює їхню роль як запобіжника для корупційних проявів. Завдяки обов'язковості використання електронних закупівель, встановленій законодавством [5], та інтеграції з E-Data, яка є платформою відкритих даних, створюється єдине цифрове середовище, що мінімізує можливість викривлення даних та приховування фінансових порушень.

На інституційному рівні цифровізація вимагає модернізації функцій та повноважень ключових контрольних органів. Рахункова палата отримує розширені можливості для здійснення аудиту ефективності завдяки доступу до централізованих масивів даних, переходячи від вибіркового до системного, ризик-орієнтованого перевірок. Державна аудиторська служба України повинна зосередитися на розробці та впровадженні методик електронного аудиту (e-audit), використовуючи спеціалізоване програмне забезпечення для автоматизованої перевірки великих обсягів фінансової звітності. Ефективність цих процесів прямо залежить від функціонування інформаційного механізму державного управління

[6], який являє собою систему накопичення, обробки та використання інформації. Однак, як вказують дослідники, цей механізм в Україні має суттєві недоліки, включаючи фрагментарність законодавства, недостатній рівень взаємодія між системами (ProZorro, E-Data, Казначейство) та загальну недосконалість ІТ-інфраструктури контролюючих органів [6].

Крім того, постають складні виклики, пов'язані з людським фактором та технологічною підзвітністю. Незважаючи на автоматизацію, існує проблема кадрового дефіциту та низької цифрової грамотності службовців, особливо на регіональному рівні [6]. Це гальмує швидке впровадження інновацій. Найбільш значущим викликом є забезпечення "алгоритмічної підзвітності" - коли системи ШІ видають автоматичні рекомендації або рішення, необхідно гарантувати право на пояснення логіки, за якою було прийнято це рішення. Необхідне впровадження міжнародних стандартів, зокрема INTOSAI [4], які надають керівництва щодо аудиту в цифровому середовищі, та активне використання ризик-орієнтованого підходу як основи для інтелектуальних аналітичних систем. Це є стратегічним завданням для підвищення прозорості та нівелювання корупційних зловживань [6].

І ось сам, успіх цифрової трансформації контролю залежить від комплексного усунення бюрократизації всіх процесів і забезпечення єдиної стандартизації для всіх регіонів країни, що вимагає чіткого законодавчого регулювання створення та функціонування засобів інформатизації.

Загалом, подальший розвиток фінансового контролю в Україні має базуватися на створенні уніфікованого інформаційно-аналітичного простору, забезпеченні кібербезпеки (як критично важливого елемента в умовах військової агресії), посиленні незалежності контрольних органів та інвестиціях у цифрову компетентність кадрів, щоб технології стали не лише інструментом ефективності, але й надійною гарантією доброчесності та раціонального використання публічних фінансів.

Список використаних джерел та літератури :

1. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 13, ст.110). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення 26.11.2025)

2. Бюджетний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст.572). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення 26.11.2025)
3. Міністерство фінансів України. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки. URL : <https://mof.gov.ua/uk/strategija-reformuvannja-sistemi-upravlinnja-derzhavnimi-finansami-sudf> (дата звернення 26.11.2025)
4. Міжнародна організація вищих органів фінансового контролю (INTOSAI). URL : <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/88.pdf> (дата звернення 26.11.2025)
5. «Про публічні закупівлі» Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 9, ст.89) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
6. Ольга Іванова., Олексій Сидоренко., Олег Скабардін., Андрій Проценко., ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ СФЕРИ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ URL : <https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/collectioneconomy/article/view/595/577> (дата звернення 26.11.2025)

К.Т. Марценківська,
здобувачка вищої освіти
Науковий керівник: Л.В. Грицишина,
доктор філософії з права, доцент
(м. Хмельницький, Україна)

ПРАВО ДИТИНИ НА СПІЛКУВАННЯ З ОБОМА БАТЬКАМИ: СІМЕЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Право дитини на спілкування з обома батьками сьогодні розглядається в українській правовій доктрині не лише як елемент батьківських прав, а передусім як самостійне особисте немайнове право дитини, тісно пов'язане з її правом на сімейне виховання, розвиток та збереження емоційних зв'язків. Масова трудова міграція, збройна агресія РФ, внутрішнє переміщення та зростання кількості розлучень істотно загострюють проблему забезпечення реального, а не декларативного здійснення цього права, що фіксується як у наукових дослідженнях, так і у щорічних доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, де окремо наголошується на

численних зверненнях щодо перешкод у спілкуванні дитини з одним із батьків.

Міжнародно-правові стандарти визначають базові орієнтири для національного сімейного законодавства. Відповідно до ст. 9 Конвенції ООН про права дитини, держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини (наприклад, при жорстокому поводженні чи нехтуванні)[1]. Частина третя цієї статті прямо закріплює право дитини, яка проживає окремо від одного чи обох батьків, підтримувати на регулярній основі особисті відносини та прямі контакти з обома батьками, якщо це не суперечить її найкращим інтересам[1].

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Конвенції конкретизує це право в контексті возз'єднання сім'ї та перетину кордонів, підкреслюючи, що держави мають сприяти підтриманню сімейних зв'язків між дитиною та її батьками, які проживають у різних державах[1].

Національне законодавство України імплементує ці стандарти у кількох ключових актах. Сімейний кодекс України (далі – СК) у ст. 141 проголошує рівність прав та обов'язків матері й батька щодо дитини, незалежно від факту реєстрації шлюбу чи спільного проживання, а також зазначає, що розірвання шлюбу або проживання батьків окремо не впливає на обсяг їхніх прав та обов'язків щодо дитини[2].

Ключовою нормою є ст. 153 СК України, яка закріплює право матері, батька та дитини на безперешкодне спілкування між собою, за винятком випадків, коли таке право обмежене законом, і фактично фіксує право дитини на підтримання емоційного та комунікативного зв'язку з кожним із батьків як самостійний об'єкт правового захисту[2].

Стаття 157 СК України конкретизує, що питання виховання дитини вирішуються батьками спільно, а той із батьків, хто проживає окремо, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею; водночас батько чи мати, з ким проживає дитина, не мають права перешкоджати такому спілкуванню, якщо воно не шкодить нормальному розвитку дитини[2].

Суттєве значення має і Закон України «Про охорону дитинства». Стаття 11 цього Закону закріплює право дитини на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них, а також на сімейне виховання

Закон України «Про охорону дитинства»[3]. Стаття 15 передбачає право дитини на контакт із батьками, які проживають окремо: дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів, а батьки зобов'язані брати участь у її вихованні та мають право спілкуватися з нею за умови, що таке спілкування не перешкоджає нормальному вихованню дитини[3].

У доктрині сімейного права українські науковці підкреслюють, що право на спілкування з обома батьками є складовою ширшого комплексу сімейних особистих немайнових прав дитини – права на сім'ю, на сімейне виховання, на повагу до гідності та на збереження родинної ідентичності. Так, Л. Красицька, аналізуючи правову природу батьківських прав, розглядає право на контакт як спільне суб'єктивне право батьків і дитини, але при цьому наголошує, що саме інтереси дитини є визначальними, а реалізація права батьків на контакт не може суперечити її благу[4, с. 13].

Сучасні дослідження відзначають, що в умовах війни та масового вимушеного роз'єднання сімей право дитини на контакт із тим із батьків, хто проживає окремо (у тому числі за кордоном), набуває особливої актуальності. Наприклад, зростання кількості розлучень, незареєстрованих шлюбів та вимушене роз'єднання сімей під час війни призводять до системного порушення права дитини на спілкування з одним із батьків, що потребує удосконалення як законодавчих норм, так і практики органів опіки, судів та органів виконавчої служби[5, с. 53-54.]

Суди відіграють ключову роль у гарантуванні права дитини на спілкування з обома батьками. Практика Верховного Суду демонструє, що при вирішенні спорів про визначення місця проживання дитини та встановлення графіка побачень пріоритет надається саме найкращим інтересам дитини, а не формальним вимогам чи позиції одного з батьків. У постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 752/13587/20 суд прямо вказав, що батько, перешкоджаючи матері у спілкуванні з дочкою, порушує право дитини на прямі контакти з обома батьками, що не може не позначатися на її психічному здоров'ї, і розцінив такі дії як порушення принципу найкращих інтересів дитини[6].

Подібні підходи відображаються і в інших рішеннях, де суди, посилаючись на ст. 153, 157, 159 СК України та ст. 15 Закону «Про охорону дитинства», наголошують на обов'язку обох батьків сприяти

спілкуванню дитини з кожним із них, якщо немає загрози для її безпеки та розвитку[7].

Суддя Верховного Суду Ольга Ступак звернула особливу увагу на модель спільної фізичної опіки, яка вже давно застосовується в європейських країнах, але лише починає формуватися в українській судовій практиці. Вона підкреслила, що на відміну від традиційного підходу, де акцент робиться насамперед на визначенні місця проживання дитини, спільна фізична опіка передбачає реальну рівність батьків у вихованні й участі в щоденному житті дитини. Суд навів приклади справ, де така модель була застосована, зокрема коли дитина по чергово проживає з кожним із батьків або коли використовується метод «пташиного гнізда» – дитина залишається в одному житлі, а батьки по черзі проживають із нею. Такий підхід дозволяє мінімізувати стрес для дитини, уникнути частих переїздів і забезпечити відчуття стабільності, на відміну від випадків, де дитина вимушена регулярно змінювати домівку. На думку судді, саме ця концепція краще відповідає принципу найкращих інтересів дитини, адже спрямована на створення передбачуваного та безпечного середовища, у якому дитина може гармонійно розвиватися, навіть якщо батьки мають різні погляди чи конфліктують між собою.

Практичні роз'яснення органів юстиції підкреслюють, що невиконання судових рішень, що стосуються доступу до дитини, може тягнути накладення штрафів, тимчасове обмеження у праві виїзду за кордон, а в особливо тяжких випадках – розгляд питання про зміну місця проживання дитини[8].

Попри наявність розвиненої нормативної бази, у практиці реалізації права дитини на спілкування з обома батьками існує низка типових проблем. По-перше, це зловживання батьківськими правами одним із батьків, який, керуючись власними образами чи конфліктами, штучно обмежує контакти дитини з іншим із батьків: приховує місце проживання, навмисно перешкоджає виконанню рішень суду чи органу опіки. Такі дії одночасно порушують як право батька (матері) на участь у вихованні, так і право дитини на спілкування, а тому мають оцінюватися крізь призму концепції зловживання правом та тягнути відповідальність – від зміни місця проживання дитини до позбавлення батьківських прав у разі системного та свідомого перешкоджання.

По-друге, проблемою є недостатня ефективність органів опіки та піклування, висновки яких у спорах про спілкування з дитиною нерідко мають формальний характер і не завжди відображають реальні

потреби та інтереси дитини. Соціологічні дані й правозахисні дослідження, присвячені праву дитини на сім'ю, показують, що під час підготовки висновків органи опіки далеко не завжди проводять ґрунтовні бесіди з дитиною, психологічне обстеження та аналіз стосунків з кожним із батьків, що знижує якість рекомендацій суду[9].

По-третє, практика виконання рішень про побачення з дитиною стикається з новими викликами, пов'язаними з воєнним станом та виїздом одного з батьків за кордон разом з дитиною. У правових узагальненнях фіксуються випадки, коли державні виконавці фактично змінюють зміст судового рішення, пропонуючи замість особистих побачень відеозв'язок через месенджери, що породжує питання про межі їхніх повноважень та відповідність такого підходу принципу найкращих інтересів дитини[10].

Таким чином, право дитини на спілкування з обома батьками в українському праві має комплексну міжгалузеву природу: воно одночасно є сімейним особистим немайновим правом дитини, конкретизацією її конституційного права на повагу до сімейного життя та елементом міжнародних зобов'язань України за Конвенцією ООН про права дитини та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Сімейно-правові гарантії цього права закріплені насамперед у ст. 141, 150, 153, 157, 159 СК України та ст. 11, 15, 16 Закону «Про охорону дитинства», а їх реалізація забезпечується розвинутим механізмом судового захисту, адміністративно-правових та виконавчих засобів впливу. Разом з тим, фактична реалізація досліджуваного права стикається з низкою проблем: зловживанням батьківськими правами, формалізмом органів опіки, тривалим і не завжди ефективним виконанням судових рішень, новими викликами воєнного часу та міграції.

Також відображена необхідність подальшого вдосконалення законодавства в частині: чіткого визначення змісту права дитини на контакт з батьками; прямого закріплення у СК категорії «зловживання батьківськими правами» із відповідними наслідками; деталізації повноважень органів опіки та виконавчої служби; розширення застосування медіації у сімейних спорах; посилення міжгалузевої взаємодії (сімейне, адміністративне, кримінальне право) для захисту найкращих інтересів дитини. У перспективі ефективна реалізація права дитини на спілкування з обома батьками можлива лише за умови поєднання належної нормативної регламентації, послідовної судової практики, активної позиції органів опіки та виконавців і, що не менш

важливо, формування в суспільстві розуміння, що розрив стосунків між дорослими не повинен означати розрив стосунків між дитиною та кожним із її батьків.

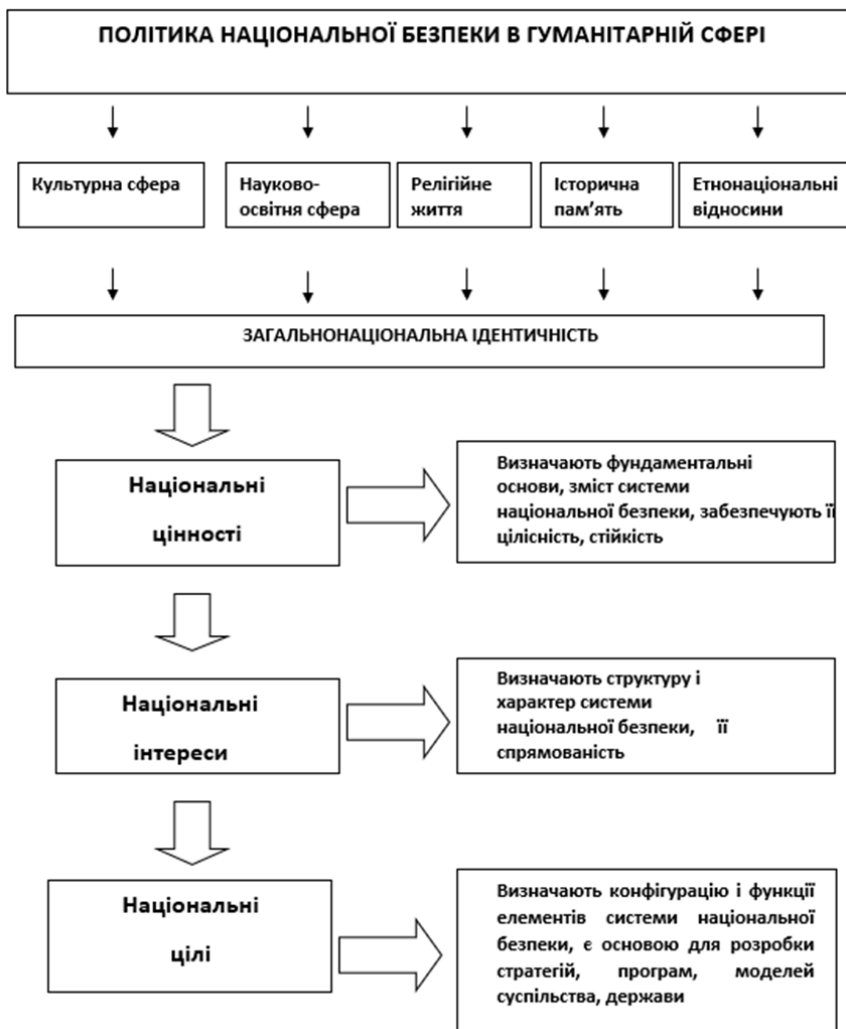
Список використаних джерел і літератури:

1. Конвенція про права дитини : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.11.1989 : станом на 16 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 21.11.2025).
2. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 21.11.2025).
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 6 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 21.11.2025).
4. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 49 с.
5. Надьон В. Право дитини на спілкування та контакт з тим з батьків, який проживає окремо. Актуальні проблеми сімейного права : Матеріали І міжнар. науково-практ. конф., присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України Жилінк. Ірини Володимирівни, м. Харків, 12 квіт. 2024 р. Харків, 2024. С. 52–55.
6. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 09.08.2023 у справі № 752/13587/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112845706>.
7. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 05.06.2024 у справі № 753/6405/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119579703>.
8. Порядок виконання рішення про встановлення побачення з дитиною або усунення перешкод у побаченні з нею - Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Одеса). URL: <https://just-dnipro.gov.ua/poriadok-vykonannia-rishennia-pro-vstanovlennia-pobachennia-z-dytynoiu-abo-usunennia-pereshkod-u-pobachenni-z-neiu> (дата звернення: 21.11.2025).
9. Звіт за результатами дослідження щодо проблемних питань розгляду справ, пов'язаних із забезпеченням права дитини на сім'ю. URL: https://znaydi.org/wp-content/uploads/2024/08/zvit_zahyst-prava-dytyny-na-simyu-12.12.23.pdf
10. Дії державного виконавця, якщо було визначено графік побачення дитини з батьком, але вона із матір'ю виїхала за кордон. Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/diyi-derzavnogo-vikonavcia-iakshho-bulo-viznaceno-grafik-pobachennia-ditini-z-batkom-ale-vona-iz-matiriu-viyixala-za-kordon> (дата звернення: 21.11.2025).

Ф.М. Медвідь,
*доктор наук в галузі політології,
кандидат філософських наук, професор МКА*
М.Ф. Чорна,
доктор філософії в галузі права
Е.В. Чорний
доктор інформаційних технологій (DIT)
А.Р. Красун,
студентка
(м. Київ, Україна)

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ

В умовах зовнішньої агресії, російської культурної експансії та реалізації Українським народом свого права на європейський вибір забезпечення гуманітарної безпеки є стратегічним пріоритетом національної державної політики. Саме гуманітарні чинники – освіта, наука, культура, релігія, мова – мають непересічне значення для формування ціннісних засад суспільного розвитку, консолідації нації, утвердження національної ідентичності української громади. Гуманітарна безпека виступає важливою складовою системи національної безпеки держави. Політика національної безпеки в гуманітарній сфері виступає як сукупність суспільно-політичних заходів, спрямованих на забезпечення захищеності культурних, освітніх, наукових, духовно-релігійних та інших життєво важливих інтересів та цінностей особи, суспільства, держави, на виявлення та подолання загроз та викликів в сфері культури, освіти, науки, релігії тощо [1; 2, с.503-509; 3; 4; 5; 6; 7, с. 697 - 707]. Функціональну модель політики національної безпеки в гуманітарній сфері на думку Л. Чупрія можна представити таким чином [8, с.16; 9; 1, с.178-180]:

Звідси, головною метою політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері є виявлення, подолання та попередження загроз та викликів в сфері культури, освіти, науки, історичної пам'яті тощо, що сприятиме досягненню консолідації, єдності та соборності Української держави, збільшенню її інтелектуального та історико-культурного потенціалу[10, с.171-174; 11, с. 266-276].

Експерти виділяють такі рівні забезпечення політики національної безпеки в гуманітарній сфері: концептуально-аналітичний, нормативно-правовий, організаційно-управлінський та ресурсний. Таким чином, гуманітарна безпека виступає якісним станом гуманітарної сфери суспільства, за якого забезпечується реалізація національних інтересів держави, захист національних цінностей, стабільний розвиток суспільства та захист невід'ємних прав і свобод громадян.

Серед найбільш актуальних чинників, що спричиняють виникнення загроз, експерти виділили: недостатній рівень підтримки української мови як державної; надмірна політизація гуманітарної сфери; заповнення інформаційного простору зарубіжним інформаційним продуктом, що несе загрозу національним інтересам та цінностям; недостатній рівень підтримки розвитку культурних індустрій; недостатній рівень розвитку інноваційних процесів в сфері освіти, науки, культури тощо[12; 13; 14; 15].

Одним з важливих завдань політики національної безпеки в гуманітарній сфері є здійснення систематизації та класифікації національних інтересів за категоріями та рівнями важливості. Дослідженням національних інтересів займається цілий ряд вчених з різних галузей знань, зокрема, О. Андрєєва, М. Вавринчук, О. Власюк, В. Горбулін, А. Гольцов, Я. Дашкевич, О. Данілян, О. Дзьобань, С. Здіорук, М. Панов, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, А. Качинський, А. Кудряченко, А. Колодій, С. Кононенко, В. Крисаченко, Ю. Римаренко, С. Римаренко, О. Рудакевич, Г. Ситник, М. Степико, В. Олуйко, М. Поручник, В. Смолянук, О. Соснін, М. Мальський, Ф. Медвідь, С. Федуняк, Л. Чупрій та ін. На наш погляд, в залежності від ступеня впливу на економічну, політичну, воєнну, науково-технічну та інші сфери функціонування держави національні інтереси можна класифікувати за ступенем важливості як життєво важливі, другорядні, критичні, і за ступенем стійкості – стратегічні, оперативні і тактичні інтереси. Стратегічні інтереси мають довгостроковий характер відповідно до обраного курсу розвитку держави. Загрози їм означають загрози життєво важливим інтересам України[16, с.176-195]. Визначення стратегічних національних інтересів та їх юридичне оформлення, як офіційно визнаних пріоритетів України, повинні бути результатом спільної праці всіх гілок влади. Формування їх є прерогативою Президента держави, однак Верховна Рада України оцінює стратегічні інтереси на відповідність життєво важливим

інтересам України.

Оперативні (середньострокові) інтереси, що виникають при вирішенні окремих проблем для подальшої реалізації стратегічних інтересів, виступають засобами впровадження в життя стратегічних завдань держави. Тактичні інтереси, що виступають засобами впровадження в життя оперативних інтересів, як правило, короткострокові і з вирішенням оперативних інтересів, зникають[17, с.724-734; 18, с.40-50; 19, с. 245 – 253; 20; 21].

Система національних цінностей утворює правову, філософську та етичну основу для забезпечення подальшого існування Української держави, адже їх втрата може привести до зникнення нації як носія суверенітету. Сучасні ціннісні тренди відслідковуються з 1981 р. в рамках проєктів Європейське дослідження цінностей та Всесвітнє дослідження цінностей. Поняття «цінностей» вперше з'явилося у філософії І. Канта, який протиставив сферу моральності (волі) сфері природи (необхідності)[22, с.74 – 130; 23; 24, с.129-132]. Цінності самі по собі не мають буття, у них є тільки значущість; вони суть вимоги, звернення до волі, мети, поставленої перед нею. Можна виділити інтегруючі та консолідуючі функції національних цінностей, спрямовані на забезпечення єдності, цілісності та впорядкованості певної спільноти. Національні цінності виступають як визначальні норми, принципи, стереотипи, що сформувалися протягом історичного розвитку українського народу і складають ядро української національної культури, забезпечуючи її стабільність та стійкість, здатність протидіяти несприятливим зовнішнім та внутрішнім впливам[25, с.707-708]. Для українців базовими національними цінностями є: соборність, соціальна справедливість, патріотизм, терпимість, духовність, гостинність, повага до родини, синівський обов'язок, «кордоцентризм» та ряд інших, що складають основу української ментальності[26, с. 369 - 370; 27, с.115-117].

Проблема формування та закріплення системи національних цінностей є надзвичайно важливою для українського суспільства. При здійсненні ціннісної ідентифікації сучасної України потрібно враховувати те, що для неї є характерним історично обумовлене співіснування рис «європейськості» і «євразійськості» (С. Хантінгтон). Слід констатувати, що в сучасному глобальному світі на зміну класичним національним ідеологіям приходять цивілізаційні світогляди. Відтак, самоідентифікація громадян здійснюється вже не за критеріями підтримки певних політичних доктрин, а за ознаками

більш високого ціннісного порядку в контексті приналежності до певної цивілізаційної спільноти (Сходу чи Заходу тощо). В даному контексті збройне протистояння на Сході України – це цивілізаційне протистояння, в якому українці намагаються відстояти європейські цінності – демократію, свободу, право вибору на протигагу азійсько-російським цінностям та установкам – патерналізму, етатизму, колективізму, деспотизму тощо)[28, с.12-15; 29, с.188 - 190; 30, с.31 - 41].

З метою посилення консолідації українського суспільства, зміцнення його стійкості в умовах зростання гібридних загроз, інформаційно-пропагандистського, морально-психологічного тиску на суспільну свідомість Указом Президента України від 14 лютого 2022 року оголошено 16 лютого 2022 року Днем єднання[31]. Ідентичність (від лат. *identicus* - однаковий, тотожний) - сукупність специфічних рис і характеристик особи і соціальної групи, які виділяють певну особу або соціальну групу з кола інших людей чи груп і є для окремої особи підставою для віднесення себе до цієї групи. Попри багато визначень поняття ідентичності у соціогуманітарних науках, найпоширеніше з них - це процес або результат ідентифікації (співвіднесення) індивідуума себе, або з іншими, з тією чи іншою групою, територією, країною, нацією, етнічністю. В залежності від поля та критеріїв, що кладуться в основу класифікації, розрізняють, на думку В.Євтуха, кілька типів: 1) просторово-територіальну - співвіднесення з конкретним місцем проживання (локальна), регіоном (регіональна), країною (геополітична), континентом (континентальна), з усім світом (ідентифікація себе як громадянина світу); 2) політико-громадянську усвідомлення себе як громадянина конкретної держави (громадянська), належність до нації, політичної нації, нації-держави (національна), належність чи прихильність до політичних структур суспільства (політична); 3) соціокультурну - включеність у соціальні структури й соціальні відносини (соціальна), ідентифікація з певною системою культурних цінностей (культурна), співвіднесення себе з тією чи іншою етнічною спільнотою або якісними (етнокультурними) характеристиками, властивими для цієї спільноти (етнічна); 4) релігійну - сповідування відповідної релігії, вірувань [32; 33, с.274].

В системі “ієрархії ідентичностей” кожна ідентичність посідає своє місце. Найпоширенішою і досить стабільною для особи є політико-громадянська ідентичність, зокрема, національна ідентичність, що характеризується почуттям належності й відданості

людини певній нації і виступає як сукупність ідей, поглядів та уявлень щодо інтересів своєї нації, засобів і шляхів забезпечення цих інтересів. Вона базується на певній системі об'єктивних рис : расових, культурних, психологічних (антропологічний тип, мова, релігійні догмати, традиційна обрядовість, звичаї). Підґрунтям національної ідентичності є біологічне, лінгвістичне, культурно-релігійне, де основою її є усвідомлений, раціональний вибір, який базується на свідомості, політичній волі, громадянстві, політичній культурі, а увага акцентується на загальнонаціональних цінностях - національних інтересах, безпеці[34, с.267-269].

Е.Д. Сміт характерними рисами національної ідентичності називає: 1) історичну територію, або рідний край; 2) спільні міфи та історичну пам'ять; 3) спільну масову, громадянську культуру; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільну економіку з можливістю пересування у межах національних територій[35, с. 9 - 57].

Консолідація суспільства належить до категорії стратегічних пріоритетів державної політики. Вона виступає різновидом об'єднавчих процесів у суспільстві. Під консолідацією вартує розуміти, насамперед, високий рівень розвитку суспільства, який характеризується розгалуженою системою зворотних зв'язків між усіма групами, верствами, спільнотами, інституціями й індивідами, які складають дане суспільство. Це дозволяє швидко реагувати на виклики часу, мобілізувати внутрішні ресурси, досягти консенсусу у проблемних ситуаціях і координувати зусилля для здійснення ухвалених рішень. Базовими умовами консолідації є збереження культурного і етнічного багатоманіття, етика солідарності, пошук спільних цінностей в режимі постійного діалогу. Основними видами суспільної консолідації, за аналізом Ю Поліщука, є: політична, національна, демократична, соціальна, етнічна, територіальна, суспільна, політичного режиму, ціннісна, влади, еліти, громадська, ситуативна. Разом з тим, усі ці різновиди суспільної консолідації виступають як взаємопов'язані процеси, які об'єднані в певну систему[36, с.168].

Особливу роль українські вчені етнологи приділили вивченню проблем національної консолідації, зокрема, Антонюк О.В., Дашкевич Я.Р., Варзар І.М., Євтух В.Б., Горбатенко В.П., Римаренко Ю.І., Курас І.Ф., Кресіна І.О., Крисаченко В.С., Колодій А.Ф., Картунов О.В., Касьянов Г.В., Климончук В.Й., Круглашов А.М.,

Котигоренко В.О., Луцишин Г.І., Магда Є.Б., Майброда О.М., Макаруч С.А., Нагорна Л.П., Обушний М.І., Поліщук Ю.І., Рудакевич О.М., Рафальський О.О., Степико М.Т., Фартушний А.А., Федуняк С.Г., Чупрій Л.В. та ін.

Проблеми етнічної консолідації як важливого елемента збереження етнічної ідентичності[37, с. 44-48; 38, с.105-112] та консолідації української нації як важливого елемента національної безпеки України піднімалися автором [39, с.84 -95; 40, с.15-19; 41, с. 95-99; 42, с. 126-136].

Серед основних видів суспільної консолідації в сьогоденні наших умовах боротьби військової і інформаційної з рашизмом заслуговує на першочергову увагу ціннісна консолідація суспільства. Можна погодитися з М. Степикою, що для України як суспільства перехідного типу відбувається зіткнення принаймі трьох систем цінностей: 1) нової системи, що «імпортується» з країн західної цивілізації разом з ринковими моделями економічної трансформації і розширенням торговельних та інвестиційних зв'язків між Сходом і Заходом; 2) старій «радянської» системи цінностей, настанов та поведінкових стереотипів, які і далі впливають на суспільну свідомість; 3) цінностей традиційної національної культури, що швидко відроджуються[43, с.16]. Крім цього, для України проблема консолідації суспільства має особливе значення ще й з огляду на її геополітичне розташування як території[44, с. 102-103], яка перебуває на розломі й у точках дотику кількох цивілізацій, і великих, і локальних[45, с.100-101].

Отже, гуманітарна безпека Української держави в умовах деокупації і післявоєнного відродження залежить від чіткої реалізації тріади основних рушійних сил системи забезпечення національної безпеки (національні цінності - інтереси - цілі), яка постійно стримується недостатнім рівнем консолідації українського суспільства, що призводить до того, що інтереси і тим більше цілі різних суспільних груп і політичних сил за певних умов набувають антагоністичного характеру і за умов розмитості загальнонаціональної ідентичності, вони не проявляють прагнення до діалогу та порозуміння заради суспільного блага.

Список використаних джерел та літератури:

1. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф. Гуманітарна безпека України // Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України: навчальний посібник: у 2-х ч.: Ч.І / В.А. Омельчук, М.П. Стрельбицький, С.Г.

Гордієнко та ін.; за ред. А.М. Кислого і М.П. Стрельбицького. Київ: МАУП, 2021. - С.178 – 188.

2.Медвідь Ф.М., Медвідь А.М., Курчина Т.О. Гуманітарна безпека української держави в умовах культурної експансії Російської Федерації // Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»/За заг. ред. М. Капраля, О. Киричук, І. Орлевич / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди; КЗ ЛОР «Львівський музей історії релігії». – Львів: «Логос», 2017.- С.503-509.

3.Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». – К.: НІСД, 2014. – 148 с.

4. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави : зб. наук.-експерт. мат-лів / за заг. ред. С. І. Здіорука. - К. : НІСД, 2015. - 104 с. - (Сер. «Гуманітарний розвиток», вип. 4).

5.Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.

6.Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. Національна безпека України: теорія і практика: Навч. пос. – За заг. ред. Г.П. Ситника. – Хмельницький; Київ: Вид-во «Кондор», 2007. – 616 с.

7. Медвідь Ф.М., Чорна М. Ф.,Твердохліб А. І., Шенгеловський В. В. Гуманітарна безпека України в умовах викликів ХХІ ст.: філософсько-правовий вимір // The 9 th International scientific and practical conference “Dynamics of the development of world science” (May 13-15, 2020) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2020. 1142 p.- С.697 – 707.

8.Чупрій Л.В. Концептуальні засади політики національної безпеки української держави в гуманітарній сфері. Автор. дис...док. політ. наук. – Київ, 2015. – 44 с.

9. Гуманітарна політика Української Держави в новітній період: Монографія / За ред. С. І. Здіорука. – К.: НІСД, 2006. – 403 с.

10. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф., Твердохліб А.І. Формування і розвиток ідеї соборності України: історико-правовий вимір // Проблеми модернізації України : [зб. наук. пр.]/ МАУП. - К.: МАУП, 2008 - Вип. 9: Матеріали звітн. наук.-практ. конф. “Проблеми розвитку демократичної державності в контексті світових модернізаційних процесів формування національних громадянських суспільств (політичний, юридичний, економічний, соціальний, психологічний та управлінський аспекти)”, присвяченої пам'яті борця за незалежність України, Героя України Левка Лук'яненка, 28 листопада 2019 р.; V Всеукраїнської науково-практичної конференції “Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку України в умовах європейської інтеграції”, 13 листопада 2019 р. / редкол. : М. Н. Курко (голова) [та ін.]. - 2019. - С.171-174.

11. Медвідь Ф.М., Курчина Т.О., Твердохліб А.І. Історична пам'ять як

важливий чинник національної безпеки України // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформація історичної пам'яті». –Вінниця: Донецький національний ун-тет імені Василя Стуса, 2018.- С.266 – 276.

12. Закон України „Про основи національної безпеки України”// Урядовий кур'єр. – 2003. – 30 липня.

13. Закон України «Про національну безпеку України» // Відомості Верховної Ради (ВВР) - 2018. - № 31, ст.241.;

14. Освіта й наука в інноваційному розвитку сучасної Європи: зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С. І. Здіорука. – К. : НІСД, 2014.-124 с. - (Сер. «Гуманітарний розвиток», вип. 2).

15.Чупрій Л.В. Політика національної безпеки української держави в гуманітарній сфері: Монографія. – К.: Друк ПП «Мастер Принт», 2015. – 508 с.

16. Смолянук В.Ф., Балан М.І. Україна як суспільство ризику: аргументація з позицій національної безпеки // Соціально-політичні процеси. Наукове видання Академії політичних наук України. Київ: Вид-во Політія, 2020. – Випуск 1 (15). - С.176 – 195.

17. Медвідь Ф.М.,Твердохліб А.І., Урбанський М.В. Національні та національно-державні інтереси України в системі міжнародної безпеки // The 9th International scientific and practical conference “Scientific achievements of modern society” (April 28-30, 2020) Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2020. – С.724-734.

18. Медвідь Ф.М. Українська козацька республіка Богдана Хмельницького: національні інтереси і геополітичні пріоритети // Гетьманська Україна між Польщею, Росією та Туреччиною. Монографія. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. - С.40-50.

19. Медвідь Ф.М. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. Спецвипуск.- С.245-253.

20. Україна в системі міжнародної безпеки / Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К.: ПЦ «Фоліант» ВД «Стилос», 2009. – 572 с.

21. Українська політична нація: проблеми становлення: зб. наук. ст. / за ред. М.М. Розумного (заг. ред.), М.Т. Степика, В.М. Яблонського. – К.: НІСД, 2012. – 384 с.

22. Денисенко В.М., Климончук В.Й. Аксіологія динаміки політичних процесів. – Львів: Простір-М, 2005. 245 с.

23.Климончук В.Й. Політичні свободи в українському націоґенезі: Монографія / В.Й. Климончук. – Львів: ПАІС, 2011. – 480 с.

24.Климончук В.Й. Цінності як проблема політики: стан наукового дослідження // УІП Методологічні читання – Сучасна політична наука: нові виклики та контексти (пам'яті Валерія Миколайовича Денисенка): Матеріали

- сьомої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 11 грудня 2020 р.). За наук. ред. д. політ.н., Г.В. Шипунова; відп. за вип. А.М. Сабара, Г. В. Іленьків. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020. – С.129 – 132.
25. Цінність // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. С.707-708.
26. Ментальність // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С.369-370.
27. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): Підручник. – К.: НАДУ, 2012. – 544 с.
28. Медвідь Ф.М., Мельниченко Я.Б., Твердохліб А.І. Гуманітарна безпека як сучасний фундамент українського суспільства // International Scientific Conference Economy and Society: modern foundation for human development: Conference Proceedings, Part I, Oktober 31, 2016, Leipzig, Germany: Baltija Publishing. - С.12-15.
29. Медвідь Ф.М., Урбанський М.В., Давидюк П. М. Національні цінності як фундаментальні основи національної безпеки держави // Проблеми модернізації України : [зб. наук. пр.] / МАУП. - К.: МАУП, 2008. - Вип. 10: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. “Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів” м. Київ, МАУП, 19 березня 2020 р. / редкол. : М. Н. Курко (голова) [та ін.]. - 2020. – С.188-190.
30. Степико М.Т. Проблеми ідентифікації громадян України в умовах іноземної агресії // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2015. – Вип. 18. – С.31 - 41.
31. Указ Президента України від 14 лютого № 53/2022. Про невідкладні заходи щодо консолідації українського суспільства.
32. Євтух В.Б. Етнічність: енциклопедичний довідник; Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Центр етноглобалістики. – К.: Фенікс, 2012. – 396 с.
33. Євтух В. Ідентичність // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю.Левенець (голова), Ю.Шаповал (заст.голови) та ін. - К.: Парламентське видавництво, 2011. - 808 с. С.274-275.
34. Медвідь Ф.М. Національна ідентичність в системі реалізації національних інтересів України // Наукові записки. Серія «Культурологія» (Проблеми культурної ідентичності: глобальний та локальний виміри. Матеріали міжнародної наукової конференції 23-24 квітня, Острогоз - 2010). Острогоз: Вид-во Національного університету «Острогозька академія», 2010. С.267-269.
35. Ентоні Д. Сміт Національна ідентичність. - К. Основи, 1994. 223 с.
36. Поліщук Ю.І. Поняття «суспільна консолідація» у вітчизняному політичному дискурсі // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.- Випуск 5-6 (91-92). – 2017. – С.158 – 171.
37. Медвідь Ф.М. Консолідація української модерної нації: проблеми збереження етнічної ідентичності // Етнічна історія народів Європи: Збірник

наукових праць. - Секція 1 . Теоретичні проблем етнології. - К.: Вид. центр Київського університету, 1999.- С.44-48.

38. Медвідь Ф.М., Твердохліб А.І., Красун А.Р. Формування української національної ідентичності та розгортання волонтерського руху в умовах гібридної війни росії проти України // Формування української ідентичності в процесі збройного протистояння російській агресії. Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару. 28 лютого 2025 р., м. Бар Вінницької області. Бар : Редакційно-видавничий відділ Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського», 2025. 191 с С.105-112.

39.Медвідь Ф.М. Консолідація української нації та проблеми національної безпеки // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. - Вип. 1 . - Львів: ІН НАН України, ДУЛП, 1999.- С.84-95.

40.Медвідь Ф.М. Консолідація сучасної української нації: проблеми національної безпеки // Універсум. -Львів: Універсум, 1999. - № 9-10.-С.15-19.

41. Медвідь Ф.М. Проблемы кансалідації сучаснай українскай нації // Культура беларускага погранича. Тематични збірник наукових прац. - Книга – С.95 -99.

42. Медвідь Ф.М. Консолідація української модерної нації як важливий елемент національної безпеки // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. -Львів: ЛІВС, 1999. -№ 1(8).- С.126-136.

43. Степико М.Т. Консолідація української нації: проблеми та перспективи \ М. Степико // Вісник НАН України. – 1999.- № 6. – С.16 -26.

44.Дашкевич Я.Р. Лабіринти історії України // Україна. Наука і культура: Щорічник. – Вип.31. 2002. - С. 102 – 120.

45. Степико М.Т. Українська національна ідентичність: феномен і засади формування. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.

Ф.М. Медвідь,
*доктор наук в галузі політології,
кандидат філософських наук, професор МКА*
М.Ф. Чорна,
доктор філософії в галузі права, здобувач
Е.В. Чорний,
*доктор інформаційних технологій (DIT),
(м. Київ, Україна)*

ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ: ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ЗАХИСТУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Конституційна демократія і захист прав людини в умовах сучасних викликів національній безпеці стикається з рядом загроз, серед яких: глибоко вкорінена корупція підриває довіру до правової системи та перешкоджає її ефективному функціонуванню; необхідно забезпечити незалежність та неупередженість судової гілки влади, підвищити її ефективність та прозорість; часті зміни законодавства створюють невизначеність та ускладнюють правозастосування; необхідно гармонізувати українське законодавство до норм права Європейського Союзу; російська військова агресія проти України створює додаткові виклики для правової системи, зокрема у сфері захисту прав людини, міжнародного гуманітарного права та відновлення територіальної цілісності.

Проблема “безпеки” на початку ХХІ ст. набула універсального змісту, бо окрім традиційної військової та військово-політичної сфери, вона поширилася на області соціальних, економічних, правових, культурних, екологічних та інформаційних відносин. До того ж, існує тенденція до появи різноманітних видів безпеки: енергетичної, продовольчої, демографічної, епідеміологічної, політичної тощо, що зумовлено виникненням відповідних загроз як національного, так і глобального рівнів[1]. При цьому безпеку часто розглядають як системне поєднання трьох ключових явищ, а саме таких, як: а) відсутність загроз; б) готовність і здатність захищатися або усувати ці загрози і відновлювати статус-кво; в) достатній ступінь стійкості до виникаючих загроз, певний імунітет, запас міцності тих або інших об’єктів[2, с.33-34].

Напередодні щорічної Мюнхенська конференція з безпеки (61-

а) (MSC 2025), яка проходила з 14 лютого по 16 лютого 2025 року в Мюнхені (Німеччина) 12-13 лютого 2025 року УКУ організував у Мюнхені міжнародний симпозіум на тему «Безпека в Європі: релігійні виміри війни та моральна відповідальність за мир». Захід зібрав науковців, політиків, дипломатів, громадських та церковних діячів для обговорення релігійного, морально-етичного виміру протистояння глобальній російській агресії та переосмислення викликів для безпеки в Європі й у світі. Підсумки: Без морально-етичних фундаментів неможливий тривалий мир та безпека у світі. Концептуальні засади аналізу національної безпеки України розглянуті автором [3, с. 42-45; 4, с. 116-122; 5, с. 201-206; 6, с.93-98; 7, с. 103-113; 8, с. 697 - 707; 9, с. 699 - 713;10, с. 734 – 747; 11, с.178 – 188; 12, с.221 – 229; 13, с. 67 - 83] .

Захист прав і свобод людини в контексті євроінтеграції України базується на міжнародному досвіді та нормах, встановлених міжнародними організаціями, де Україна зобов'язана пристосовувати свою законодавчу базу та практику до цих стандартів[14, с.21-30]. Україна прийняла ряд реформаторських заходів для забезпечення захисту прав людини, враховуючи міжнародний досвід, було створено Національну службу з питань прав людини, яка відповідає за контроль захисту прав та надання рекомендацій уряду. Також було прийнято Закон України «Про захист прав людини» [15] та інші законодавчі акти, спрямовані на забезпечення рівних прав та свобод для всіх громадян.

Захист прав людини в сучасних умовах базується на міжнародних документах, зокрема Загальній декларації прав людини (1948), Європейській Конвенції з прав людини (1950), національних конституціях держав та присвячено ряд публікацій відомих авторів, зокрема, Антонович М., Гришук О., Гончаренко О., Задорожній О., Бакалець О., Буткевич О., Головаха Є.,Євінгов В., Колодій А., Крусян А., Кельман М., Ковальчук В., Нестерович О., Оніщенко Н., Пархоменко Н., Стоєцький С., Орзіх М., Погорілко В., Сірій М., Скрипнюк О., Рабінович П.,Рабінович С., Разметаєва Ю., Хавронюк М., Шемшученко Ю. та ін. Тема захисту прав людини, людської гідності розроблялася і нами, зокрема, в працях[16, с. 166 -170; 17, с.171-181; 18, с.76-82; 19, с.97-102; 20, с.156-165; 21, с.81-83; 22, с.54-55].

Права людини виступають як визначальні засади правового статусу особи, що належать людині від народження, а тому є

природними і невідчужуваними. Вони засновані на принципах свободи, рівності та справедливості та мають універсальний характер і загальновизнані в міжнародному праві, зокрема, є: право на життя; право на незастосування до особи тортур, насильства або іншого жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання; право на недоторканість приватного життя, особистої і сімейної таємниці, захист своєї честі і гідності, свободи совісті і віросповідання; право на судовий захист, правосуддя і пов'язані з ним інші процесуальні права тощо[23, с.710; 24, с. 7-15; 25, с.6-8].

В умовах воєнного стану захист прав і свобод набирає особливої актуальності, зокрема право на життя. Право на життя - універсальне, загальновизнане природне право людини і громадянина, закріплене в міжнародно-правових актах і Конституції України. Відповідно до ст. 3 Основного Закону життя людини є найвищою цінністю в Україні. “Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та її гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави”[26]. Стаття закріплює загальнолюдське гуманітарне підґрунтя Української держави, гуманітарний вимір у здійсненні її влади та розвиває відповідні положення преамбули та ст.1 про Україну як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу. Відповідно до змісту цієї статті, дотримання прав людини - фундаментальна конституційна засада в Україні, дія якої відповідно спрямовує всю сукупність суспільно-політичних відносин.

Даний принцип у статті закріплюється багатоплунково. На рівні конституційно визнаної найвищої соціальної цінності в Україні в ч.1 ст.3 перелічені не всі права і свободи людини, які передбачені Конституцією України. Однак право на життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку належать до тих прав людини, що зумовлені її природою та не залежать від наявності певного статусу особи в державі[27, с. 91-96; 28, с. 214-222]. Саме тому всі вони в міжнародній практиці позначаються як фундаментальні.

Визначивши їх як найвищу соціальну цінність, Конституція України приєдналася до європейського і світового бачення цього питання, закріпила його загальнолюдське вирішення як обов'язкове для держави і для всіх інших учасників суспільних відносин. Як

принцип всієї практичної діяльності держави, всіх її органів та посадових осіб за ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість функціонування держави. Їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. В цій редакції конституційний принцип дотримання прав людини юридично пов'язує і позитивно обмежує дії держави, її органів та посадових осіб[29, с.32; 30, с.16-28; 31, с.11-20; 32, с.8-20].

Важливість і актуальність права на життя людини, його реалізація і захист є очевидними, адже без такого фундаментального права всі інші права перестають мати будь-яке значення. Адже життя це – передумова реалізації всіх прав і свобод людини. Дане право знаходить своє закріплення у всіх договорах з прав людини, є частиною загального міжнародного права. Незважаючи на це, право на життя має відносний характер і за певних юридичних і фактичних умов, може бути правомірно обмеженим. На практиці, головною загрозою і перешкодою для реалізації цього права стають збройні конфлікти й ситуації насильства всередині держави.

Це фундаментальне право припустимо розглядати у двох аспектах: по-перше, як право особи на свободу від будь-яких незаконних зазіхань на життя з боку держави, її представників або приватних осіб; по-друге, як право особистості вільно розпоряджатися своїм життям.

Право на життя закріплене статтею 3 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність»[33]. Ширше поняття права на життя визначене у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. У статті 6 вказано, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. В Україні право на життя закріплене статтею 27 Конституції України: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань»[26].

Відповідно до Закону України "Про правовий режим воєнного стану" воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та

органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень[34]. 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб[35]. Строк дії воєнного стану в Україні продовжувався Указами Президента України.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 - 34, 38, 39, 41 - 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" (пункт 3 Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 "Про введення воєнного стану в Україні".

Запровадження воєнного стану в Україні, звичайно ж, значно ускладнює гарантування державою прав громадян в умовах об'єктивної необхідності їх часткового обмеження. Адже таке обмеження передбачає законодавче звуження змісту та обсягу прав і свобод людини, а також чинники, що унеможливають або ускладнюють їх реалізацію.

У Конституції України закріплено стандарти правової держави у такій ситуації. Це означає, що: по-перше, обмеження прав людини і громадянина в державі є тимчасовим та мінімально необхідним за характером; по-друге, зберігається певний перелік прав, які не можуть порушуватися у жодному разі; по-третє, остаточне рішення про оголошення воєнного стану ухвалює вищий загальнодержавний представницький орган – парламент.

Вказані норми Конституції України відповідають нормам Загальної декларації прав людини, якою передбачено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати

тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших, забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Водночас у ч. 2 ст. 64 Конституції України вказано вичерпний перелік прав і свобод людини та громадянина, обмежувати які, навіть у таких скрутних обставинах, як воєнний стан, забороняється. Це, зокрема: рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом; право на громадянство та на зміну громадянства; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них; право на житло; на рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди; право знати свої права і обов'язки; гарантія, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; неможливість бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; презумпція невинуватості; гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом[36].

Отже, закріплення переліку прав, які не можуть бути обмежені навіть у час дії воєнного стану, викликів національній безпеці є конституційною гарантією прав людини і громадянина. Разом з тим, проблематика прав людини в умовах сучасних викликів і післявоєнного відродження є надзвичайно складна та багатоаспектна, тому вимагає дальшого поглибленого розпрацювання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. / О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. – К. : НІСД, 2015. – 58 с
2. Кравчук О. Ю. Загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни : дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2019.

3. Медвідь Ф.М., В.Х. Дієго Доносо, Рзаєв Ільхам Сахіб Огли Національна безпека і національні інтереси України у світі, що змінюється // Наукові праці МАУП /редкол.: А.М. Подоляка (голов.ред.) [та ін.]. –К.: МАУП, 2001. – Вип.3(30). – К.: ДП «Вид.дім «Персонал». – 2011. - С. 42-45.
4. Медвідь Ф.М. Інформаційна безпека України: генеза і становлення // Наукові праці МАУП /Редкол.: В.Б. Захожай (гол.ред.) та ін. – К.: ДП «Вид.дім «Персонал», 2010. – Вип..2(25).-С.116-122.
5. Медвідь Ф.М. Енергетична безпека України: становлення національної стратегії// Наукові праці МАУП /Редкол.: В.Б. Захожай (голов.ред.) та ін. – К.: МАУП, 2010.- Вип.. 1(24).-С.201-206.
6. Медвідь Ф.М. Національна безпека України в умовах формування європейської системи колективної безпеки // Україна в нових реаліях: політичні, економічні та правові орієнтири розвитку: збірник наукових праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції, 17 травня 2011 року / Національний університет ДПС України, НДІ фінансового права. – К.: Алеута, 2011.- С.93-98.
7. Медвідь Ф.М., Біленчук П.Д. Формування стратегії, тактики і мистецтва забезпечення національної безпеки України: національні інтереси, пріоритети, тенденції // Електронне суспільство. Електронне право. Кібербезпека: стратегія розвитку інноваційної ери. Монографія. За заг.ред.П.Д. Біленчука і Т.Ю. Тарасевич. – Київ: УкрДГРІ, 2020. – С.103 – 113.
8. Медвідь Ф.М., Чорна М. Ф., Твердохліб А. І., Шенгеловський В. В. Гуманітарна безпека України в умовах викликів ХХІ ст.: філософсько-правовий вимір // The 9 th International scientific and practical conference “Dynamics of the development of world science” (May 13-15, 2020) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2020. - С.697-707.
9. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф., Давидюк П.М., Шеленговський В.В. Децентралізація публічної влади в умовах становлення національної безпеки України // The 9th International scientific and practical conference “Perspectives of world science and education” (May 20-22, 2020) CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2020.- С.699 – 713.
10. Медвідь Ф.М., Урбанський М.В., Кутузов В.А., Марченко Р.О. Екологічна безпека в умовах введення в дію Стратегії національної безпеки України // The 4th International scientific and practical conference “Fundamental and applied research in the modern world” (November 18-20, 2020) BoScience Publisher, Boston, USA. 2020. - С.734 – 747.
11. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф. Гуманітарна безпека України // Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України: навч.пос.: у 2-х ч.: Ч.І./ В.А. Омельчук, М.П. Стрельбицький, С.Г. Гордієнко та ін.: за заг.ред. А.М. Кислого і М.П. Стрельбицького. К.: МАУП, 2021. – С.178-188.
12. Медвідь Ф.М., Твердохліб А.І. Екологічна безпека України //

Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України: навч. пос.: у 2-х ч.: Ч.І./ В.А. Омелчук, М.П. Стрельбицький, С.Г. Гордієнко та ін.: за заг. ред. А.М. Кислого і М.П. Стрельбицького. К.: МАУП, 2021. – С.221- 229.

13. Медвідь Ф.М. Проблеми децентралізації публічної влади в контексті національної безпеки України // Децентралізація публічної влади в Україні у контексті зарубіжного досвіду та євроінтеграційних процесів: колективна монографія / За наук. ред. проф. О.В. Батанова, доц. Р.Б.Бедрія; передмова академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. Львів: СПОЛОМ, 2021. – С.67 – 83.

14. Пархоменко Н. М. Організація та напрями наукових досліджень в умовах війни та повоєнної відбудови України // Юридична наука в умовах протидії іноземній військовій агресії: історія та сучасність: збірник наукових праць. Ред. колегія: О. Н. Ярмиш (співголова), І. Б. Усенко (співголова), Є. В. Ромінський (відп. секретар), І. Й. Бойко, О. А. Гавриленко, А. Ю. Іванова, І. В. Музика. Київ: Талком, 288 с. С.21- 30.

15. Закон України «Про захист прав людини». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

16. Медвідь Ф.М., Філіпова О.В., Бурдейний А.А. Обґрунтування прав людини: філософсько-правові засади // Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2024. Вип. 13. 428 с. С.166-170.

17. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф., Бурлака А.А. Права людини: питання історії та теорії // Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2024. Вип. 13. 428 с. С.171- 181.

18. Заросило В.О., Медвідь Ф.М., Авсієвич А.В. Права людини як цінність // Збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції “Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства”. Частина 1.- Київ: Вид-во Людмила, 2023. - 252 с. - С.76-82.

19. Медвідь Ф.М., Чалчинський В.І. Конституційно-правова доктрина України про забезпечення прав людини в умовах цифровізації // Актуальні питання юридичної науки та практики: зб.наук. Праць студентів та молодих вчених / гол.ред. Л.Г.Білий. Хмельницький: Вид-во МАУП, 2024.Вип. 4. С.97-102.

20. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф., Чалчинський В.І. Конституційна демократія і права людини в Україні в умовах сучасних викликів і повоєнного відновлення / Актуальні питання юридичної науки та практики: зб. наук. пр. студ. Та молодих вчених / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький : Вид-во МАУП, 2025. Вип. 5. 270 с. С.156-165.

21. Медвідь Ф.М., Твердохліб А.І., Красун А.Р. Категорія “людська гідність” в системі прав людини//Захист прав людини в Україні: сучасний стан та

перспективи вдосконалення: збірник тез Науково-практичного круглого столу, присвяченого 75-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Хмельницький, 8 грудня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. 148 с. С.81-83.

22. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф. Людська гідність як філософсько-правова категорія // Принцип поваги до людської гідності в умовах збройної агресії: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Міжнародному дню прав людини (11 грудня 2023 року): ел. збірник / Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023, 149 с. С.54-55.

23. Шемшученко Ю.С. Права людини // Юридична енциклопедія: В 6 т./Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. - К.: Укр. енцикл., 1998. - т.4.: Н-П. - 2002. - С.710.

24. Юридичний механізм захисту прав людини: посібник для вищих навчальних закладів / за заг. редакцією доктора юридичних наук, професора В.О. Заросила та доктора юридичних наук, професора А.М. Кислого. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 172 с.

25. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф. Конституційна демократія і права людини в Україні в умовах сучасних викликів і повоєнного відновлення // ЮВУ.2025. № 15, 16-31 липня. С.6-8.

26. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

27. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф., Чалчинський В.І. Конституція України як цінність і оберіг національної державності // Актуальні питання юридичної науки та практики: зб. наук. пр. студ. та молодих вчених / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький : Вид-во МАУП, 2024. Вип. 4. 188 с. С.91-96.

28. Sergiy Rybchenko, Olga Kosytsia, Tetiana Pluhatar, Vladyslaw Chalchynskyi, Fedir Medvid. The impact of globalisation on constitutional processes in Ukraine: Social consequences of the adaptation of legislation of Ukraine to European standards // Social & Legal Studios. 2024. Vol. 7, No. 3. С.214-222.

29. Коментар до Конституції України. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. 177 с.

30. Крусан А. Український конституціоналізм в умовах війни: до постановки основних науково-практичних проблем та повоєнних тенденцій // Український часопис конституційного права. 2023. №3. С.16-28.

31. Скрипнюк О.В. Конституційно-правовий механізм реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах війни: світовий досвід та Україна. Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. 2022. Вип. 33. С. 11-20.

32. Скрипнюк О. В. Реформування і розвиток науки в Україні: сучасний стан і перспективи // Юридична наука в умовах протидії іноземній військовій агресії: історія та сучасність: збірник наукових праць. Ред. колегія: О. Н. Ярмиш (співголова), І. Б. Усенко (співголова), Є. В. Ромінський (відп. секретар), І. Й. Бойко, О. А. Гавриленко, А. Ю. Іванова, І. В. Музика. Київ:

Талком, 2023. 288 с.С.8-20.

33. Загальна декларація прав людини // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

34. Про правовий режим воєнного стану: Закон України 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

35. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64 від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

36. Правове забезпечення повоєнного відродження України: монографія / за заг.ред. Р.О.Стефанчука. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 392 с.

І.Д. Меженко,

здобувачка вищої освіти

Науковий керівник: О.С. Кочина,

кандидат юридичних наук, доцент

(м. Чернігів, Україна)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІПОТЕЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Іпотека є одним із ключових інструментів забезпечення виконання зобов'язання та водночас важливим механізмом реалізації конституційного права громадян на житло. Від того, наскільки держава зможе забезпечити доступні й передбачувані механізми, залежить стабільність, післявоєнна відбудова та рівень довіри громадян до фінансових інституцій. Саме тому дослідження проблем та перспектив розвитку набуває актуальності. У сучасних умовах, що зумовлені з воєнним станом, зростанням правового соціального запиту на доступне житло, виникає необхідність перегляду та удосконалення певних правових механізмів у цій сфері.

Іпотека – це встановлене законом і договором обтяження нерухомого майна, що забезпечує виконання зобов'язання шляхом надання іпотекодержателю переважного права на задоволення своїх вимог за рахунок вартості предмета іпотеки без позбавлення іпотекодавця прав власності. Її подвійна правова природа, що пов'язує в собі зобов'язальне та речове, зумовлює складність її правового регулювання. Суб'єкти іпотечних правовідносин є іпотекодавець, іпотекодержатель та треті особи, і саме взаємодія цих учасників стає джерелом правових колізій.

Правова основа іпотеки в Україні формувалася на основі положень Цивільного кодексу України та Закону України «Про іпотеку», який набрав чинності у 2003 році. З поступовою трансформацією правової системи України збільшується кількість нормативно правових актів, що регулюють ці відносини. Це створило фрагментарність законодавства, правову невизначеність та порушення балансу між права суб'єктів іпотечних правовідносин. Нестабільність законодавчого поля дає підґрунтя до різночитань у судовій практиці, зокрема щодо порядку звернення стягнення на предмет іпотеки, виселення мешканців та визначення меж відповідальності сторін.

Повномасштабне вторгнення додатково «підсвітило» ще більше проблем іпотечного регулювання. Воно виявило відсутність у чинному законодавстві спеціальних механізмів на випадок надзвичайних ситуацій, коли виконання іпотечних зобов'язань унеможлиблюється.

Суб'єкти іпотечних відносин потребували додаткових гарантій, а саме правової визначеності в умовах війни. Тому для вирішення цієї проблеми держава ухвалила Закон № 2120-IX, що зупиняє низку статей Закону «Про іпотеку»[1].

У своїй роботі К.В. Курінна досліджує проблему знищення предмета іпотеки. На сьогодні кредитне зобов'язання продовжує існувати навіть тоді, коли предмет повністю зруйнований. На думку авторки, це створює правову колізію, оскільки чинне законодавство не містить дієвого механізму захисту боржника, який фактично позбавлений і житла, і можливості виконувати зобов'язання [2, с. 243-246]. З такою позицією складно не погодитися, адже ситуація позбавляє іпотекодавця справедливе врегулювання питання, що, в свою чергу, підкреслює потребу законодавчого удосконалення.

Підтримую думку О. І. Заславської щодо трансформацію іпотечного ринку через воєнні дії на території України. Громадяни просто не можуть дозволити собі купівлю майна. Це спричинене багатьма факторами: будівництво в окремих регіонах було зупинене, а в більш безпечних областях ціни квадратного метра подекуди зросли у два-три рази [3, с. 11-12]. Відповідні обставини впливають на ефективність цивільно-правового регулювання іпотеки, ускладняється процес виконання іпотечних зобов'язань та обмежує особу на реалізацію власного права на житло.

Економічна нестабільність породжує зростання рівня боржників, а законодавча база не забезпечує ефективне вирішення проблеми, щодо виселення іпотекодавців із іпотечного житла. Саме тому Т. В. Огнев'юк дуже слушно наголошує на розбіжностях у судовій практиці, які створюють додаткові правові ризики та свідчать про потребу законодавчого удосконалення. Аналіз рішень судів, ще більше підкреслює про відсутність єдиного підходу до вирішення спорів, що, в свою чергу, лише підтверджує фрагментарність правового регулювання та необхідність його уточнення [4, с. 20-23].

Під час складних умов кількість вразливих категорій населення зростає, особливого значення набуває належне правове регулювання іпотечного кредитування військовослужбовців. В. А. Ліпкан та В. І. Павликівського звертають увагу на те, що чинна модель ґрунтується на застарілих фінансово-економічних підходах та інструментах адміністративно-правового примусу. На їх думку збереження таких підходів не відповідає національним інтересам та новим реаліям розвитку України [5, с. 375-376]. З цим складно не погодитися, адже аналіз сучасних нормативно-правових актів свідчить про потребу в оновленні критеріїв та підходів до іпотечного кредитування військових: інтереси позичальників належним чином не враховуються, а система не адаптується до нових напрямів та базується здебільшого на адміністративному примусі та імперативних методах.

І. О. Кльоц стверджує, що програма «ЄОселя» стала ключовим інструментом держави для підтримки іпотечного ринку в умовах воєнного стану. Саме завдяки їй відбулося часткове забезпечення відновлення іпотечного кредитування. Дана програма поєднує соціальну та економічну функції, де з одного боку житло стає доступнішим, а з іншого стимулює розвиток ринку нерухомості [6, с. 107-109].

Водночас правовий механізм програми базується на моделі, яка не зовсім відповідає принципам приватного права, рівності сторін та автономної волі. Умови кредитування визначаються не ринковими факторами, а державним регулятором, що фактично обмежує договірну свободу учасників іпотечних правовідносин. На жаль, перелік здобувачі не прозорий, а банки затягують процеси, і це свідчить про дефіцит правових гарантій добросовісності й передбачуваності. Такі недоліки вказують на необхідність нормативного удосконалення програми з метою підвищення рівня

прозорості, рівного доступу та реальної реалізації принципів свободи договору і добросовісності сторін у цивільно-правових відносинах.

Розвиток Єдиного державного реєстру речових прав, електронного нотаріату та автоматизації сервісу «Дія» створює передумови для зменшення корупційних ризиків, підвищенню прозорості угод та прискоренню процесів оформлення іпотеки. Запровадження електронних джерел для перевірок документів, ідентифікації та автоматизації контролю за обтяженням дасть змогу підвищити юридичну визначенні та надасть гарантії захисту прав учасників цивільних правовідносин.

З огляду на чинне законодавство, яке не повністю враховує специфіку електронних правочинів та викликів сучасного ринку іпотеки, дуже важливо вдосконалити ряд положень. Це необхідно зробити для вдосконалення нормативно-правової бази. Оновлення потребують правовий статус електронних документів у сфері іпотечного забезпечення, правила верифікації особи та механізми електронної взаємодії між банками, нотаріусами та державними реєстраторами.

Дуже важливо сприяти розвитку процедур страхування предмета іпотеки, підвищити рівень прозорості судових процедур звернення стягнення та створити спеціальні механізми щодо реформуванні боргів у надзвичайних обставинах.

Необхідно продовжувати удосконалювати нормативну базу, забезпечувати гарантії та посилити підтримку житлових програм. Розширення пільгових програм кредитування, підвищення прозорості критеріїв доступу допоможуть не лише компенсувати економічні ризики для населення, а й сприяти розвитку ринку первинного житла. Саме ці положення допоможуть оновити законодавство, прийти до узгодження в правовій системі та можуть стати основою для ефективного іпотечного ринку у післявоєнний період.

Таким чином, основними проблемами правового регулювання іпотечних відносин в Україні залишаються фрагментарність законодавства, відсутність єдиної судової практики, обмеженість доступу громадян до кредитних ресурсів та слабка державна підтримка житлових програм. Воєнний стан та руйнування житлового фонду ще більше загострили вже існуючі проблеми. Вони показали важливість адаптації іпотечного регулювання до нових соціально-економічних умов, створення дієвих механізмів вдосконалення рішень проблем боргів та захисту позичальників.

Водночас можна побачити тенденцію на поступовий розвиток та вдосконалення правового механізму захисту сторін договору і впровадження нових соціальних ініціатив. Серед них – цифровізація, розвиток електронних сервісів, модернізація програм пільгового кредитування та вдосконалення інструментів захисту іпотекодавця. Саме запровадження сучасних технологій дають змогу підвищити ефективність правового регулювання.

Отже, підстави для прогнозування подальшого зміцнення цивільно-правового регулювання іпотеки існують лише за умов комплексного удосконалення та впровадження інноваційних підходів в законодавстві. Сама іпотека може перетворитися на реально дієвий механізм забезпечення права на житло та важливий інструмент економічного розвитку України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану»: Закон України від 15.03.2025 № № 2120-IX: станом на 30 лист. 2025р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 30.11.25).
2. Курінна К.В. Правове регулювання іпотеки в умовах воєнного стану. *Приватне право в умовах війни*: зб. матеріалів всеукр. наук. конф.(м. Одеса, 15 листопада 2022). Одеса. 2022. С. 243-246.
3. Заславська О. І. Проблеми та перспективи функціонування іпотечного ринку України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Сер. Економіка. 2023. Вип. 1(63). С. 9-14.
4. Огнев'юк Т. В. Проблеми виселення боржників з іпотечного житла та шляхи їх вирішення в судовому порядку. *Актуальні проблеми правового регулювання іпотечних відносин*: зб. матеріалів наук.-практ. семінару (м. Київ, 24 вересня 2021). Київ. 2021. С. 19-23.
5. Ліпкан В. А., Павликівський В. І. Правове регулювання іпотечного кредитування військових: теорія та практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. Вип. №10. С. 374-380.
6. Кльоц І. О. Ринок іпотечного кредитування в умовах воєнного стану. *Сталий розвиток економіки*. 2024. Вип. 1(48). С. 105-111.

С.Р. Мельник

здобувачка вищої освіти

Науковий керівник: К.П. Владовська,

доктор філософії з права

(м. Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність дослідження особливостей дисциплінарного провадження щодо працівників Національної поліції в умовах воєнного стану зумовлена трансформацією правового режиму функціонування публічної влади, необхідністю забезпечення максимальної службової дисципліни та стабільності роботи правоохоронних органів [1].

В умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України поліція виконує не лише традиційні функції охорони правопорядку, але й низку додаткових завдань, пов'язаних із забезпеченням публічної безпеки в районах бойових дій, участю у заходах територіальної оборони, евакуаційних заходах, протидії диверсійним групам [1],[4]. Виконання цих функцій потребує особливої дисципліни, чіткої вертикалі управління та ефективних механізмів реагування на порушення службових обов'язків [5]. Дисциплінарна відповідальність поліцейських у період воєнного стану зберігає загальні юридичні ознаки, однак механізм її застосування отримує низку специфічних рис, обумовлених посиленими вимогами до мобільності, підвищеної небезпеки служби та необхідності оперативного реагування на дисциплінарні проступки [1].

Як і в мирний час, фактичною підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок, що полягає у винному порушенні службової дисципліни, невиконанні або неналежному виконанні службових обов'язків, перевищенні службових повноважень чи вчиненні дій, що підривають авторитет поліції [3]. Процесуальною підставою застосування стягнення залишається наказ уповноваженого керівника. Разом з тим, у період дії воєнного стану регламентація дисциплінарного провадження набуває специфічного забарвлення. Зокрема, законодавство допускає скорочення строків окремих процедур, розширення меж повноважень керівників, а також

запровадження деяких форм службового контролю, які в мирний час мають рекомендаційний характер [1]. У цих умовах зростає значення спрощеного дисциплінарного провадження, сутність якого полягає в оперативному з'ясуванні обставин проступку та негайному ухваленні рішення на основі наявних матеріалів [2]. Такий порядок є характерним для ситуацій, коли поліцейський вчиняє адміністративне правопорушення, порушення правил несення служби або діяння, що створюють загрозу для діяльності підрозділу під час бойових або спеціальних операцій [3].

Загальний порядок дисциплінарного провадження, що включає етапи порушення провадження, формування дисциплінарної комісії, проведення службового розслідування, розгляду матеріалів і прийняття рішення, у період воєнного стану застосовується з урахуванням реальної можливості забезпечити повний цикл [1]. У багатьох випадках, особливо в районі активних бойових дій, службове розслідування може бути проведено у скорочені строки, а окремі процесуальні дії здійснюються за спрощеними процедурами, адже нагальним є відновлення боєздатності підрозділу та забезпечення дисципліни.

Важливою особливістю дисциплінарного провадження в умовах війни є можливість проведення спеціального дисциплінарного провадження, що стосується порушень, вчинених у період несення служби в бойових умовах, під час комендантської години, під час мобілізаційних заходів або виконання завдань превентивного та контрдиверсійного характеру [4]. Такі провадження часто пов'язані з порушеннями, що безпосередньо впливають на обороноздатність підрозділу, наприклад самовільне залишення місця служби, відмова від виконання наказу, втрата зброї чи засобів індивідуального захисту. У цих випадках керівники наділені ширшими повноваженнями щодо винесення рішень оперативного характеру. Під час воєнного стану дисциплінарні комісії можуть формуватися у зміненому складі або виконувати свої функції дистанційно, якщо через бойові дії неможливо забезпечити їх офлайн-роботу [1]. У разі відсутності можливості сформувати дисциплінарну комісію рішення може ухвалити уповноважений керівник одноособово, проте із подальшим оформленням матеріалів після стабілізації ситуації [2]. Така гнучкість правового механізму не знижує вимог до законності дисциплінарного рішення та обґрунтованості висновків службового розслідування [5].

Характерним є й те, що строки проведення службового розслідування, визначені Дисциплінарним статутом (один місяць + можливість продовження), у воєнний час підлягають адаптації до умов бойової обстановки [1]. Якщо завершити розслідування в установлені строки неможливо, керівник має право мотивовано продовжити термін на період, необхідний для отримання матеріалів, пояснень чи встановлення фактичних обставин [2]. Особливої уваги потребує процедура розгляду справи та прийняття рішення [1]. У воєнний час значно посилюється акцент на визначенні ступеня вини та наслідків проступку для оперативної діяльності підрозділу. Процедура виконання дисциплінарного стягнення також має свої особливості. В умовах війни доцільним є негайне виконання рішень, пов'язаних з обмеженням певних повноважень, усуненням від виконання обов'язків або пониженням у посаді [1]. Водночас рішення про звільнення можуть бути реалізовані після завершення критичної фази бойових дій, якщо негайне звільнення створює загрозу функціонуванню підрозділу.

Підсумовуючи, варто зазначити, що дисциплінарне провадження щодо працівників Національної поліції в умовах воєнного стану характеризується поєднанням загальних процедур із спеціальними правилами, спрямованими на забезпечення оперативності, чіткості та безперервності службової діяльності. В умовах війни службова дисципліна перетворюється на один з ключових елементів обороноздатності держави, а від ефективності дисциплінарного провадження прямо залежить якість роботи поліції, рівень довіри населення та спроможність правоохоронних органів виконувати свої конституційні завдання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сахно, А.П. «Деякі особливості дисциплінарного провадження в Національній поліції в умовах дії воєнного стану». URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/129627dc-8c81-4d26-87fd-f339327da12d/content> (дата звернення 15.11.2025)
2. Калаянов Д.П., Білоус-Осінь Т.І., «Особливості дисциплінарного провадження, щодо працівників органів поліції». URL: http://lsej.org.ua/2_2023/165.pdf (дата звернення 15.11.2025)
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 15.11.2025)
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 15.11.2025)

5. Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (дата звернення 15.11.2025)

С.Р. Мельник

здобувачка вищої освіти

*Науковий керівник: І.П. Сторожук,
кандидат юридичних наук, професор
(м. Хмельницький, Україна)*

РОЛЬ КРИПТОВАЛЮТИ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Цифрова економіка XXI століття, що формується на засадах кібертехнологій та глобальної мережевої взаємодії, породила новий фінансовий феномен -криптовалюту, яка швидко набуває функціональної ролі, виходячи за рамки простого платіжного інструменту [1]. Сучасне трактування поняття «криптовалюта» не є уніфікованим, але більшість науковців розглядають її як різновид цифрових грошей, емісія та облік яких засновані на криптографії та розподілених мережах (технології блокчейн), що забезпечує їхню захищеність та децентралізований характер [1]. Це принципово відрізняє криптовалюту від традиційних електронних грошей, емісія яких пов'язана із внесенням реальних (фіатних) коштів, тоді як криптовалюта «видобувається» в мережі за допомогою обчислювальної потужності (процес майнінгу) [1]. Ключовими ознаками криптовалют є децентралізація (відсутність єдиного емісійного центру), анонімність учасників операцій завдяки криптографічним методам шифрування, прозорість транзакцій (кожна операція доступна у публічній базі блокчейну) та непідконтрольність наглядовим органам [1].

Найбільш поширеною та першоствореною криптовалютою залишається Bitcoin, на фундаменті відкритого коду якого побудована більшість інших, менш популярних криптовалют (альткойнів), таких як Ethereum, Litecoin та ін. [1]. Хоча Bitcoin має найбільшу капіталізацію, він демонструє високу волатильність курсу, що є значним недоліком. Інші криптовалюти, як-от Ethereum (з системою смарт-контрактів) та Litecoin (з вищою швидкістю транзакцій), пропонують певні технологічні переваги, спрямовані на зниження інфляційних ризиків та підвищення привабливості для

довгострокових інвестицій [1]. Український внесок, криптовалюта Karbo (Karbowanec), вирізняється високим ступенем анонімності завдяки криптографії, хоча її капіталізація залишається невеликою [1]. В умовах розвитку цифрової економіки, роль криптовалют розширюється: вони використовуються як інвестиційний актив, як засіб платежу (зокрема, деякі міжнародні компанії, як Microsoft, приймають оплату в Bitcoin) та як засіб обігу в різних спільнотах, при цьому деякі криптовалюти навіть декларують незвичайне забезпечення (золотом, діамантами чи навіть урожаєм перцю) [1].

Правове регулювання та виклики фінансової системи є ключовим аспектом, що визначає перспективи криптовалюти. У більшості країн світу, включаючи Україну, правовий статус криптовалют залишається невизначеним або обмеженим [1]. В Україні, за визначенням НБУ, криптовалюта офіційно не має ніякого фінансового забезпечення і не контролюється державними органами, хоча українські користувачі активно інвестують у цей ринок, займаючи високі місця за кількістю Bitcoin-гаманців [1, с. 86]. Водночас, світова практика демонструє тенденцію до легалізації та регулювання: Японія визнала Bitcoin легальним платіжним засобом, а деякі країни (як Білорусь) звільнили майнинг від податків для стимулювання галузі [1., с. 86]. Це свідчить про зміну парадигми: від повної заборони до інтеграції криптовалют у правове поле, часто прирівнюючи їх до електронних грошей або кваліфікуючи як віртуальний товар чи власність (як в Австралії та Китаї) [1., с. 86].

Проте, незважаючи на переваги (децентралізація, швидкість, низькі комісії), криптовалюти створюють значні ризики та недоліки. Головним є підвищення ризику шахрайства, махінацій та відмивання грошей через високий ступінь анонімності та відсутність централізованого контролю [1., с. 86]. Висока волатильність ціни та відсутність регулятивних механізмів, які б надавали гарантій збереження коштів, також є стримуючими факторами [1]. Для забезпечення фінансової стабільності та захисту споживачів, необхідно створення чіткої правової бази. Прикладом цього є Закон України «Про віртуальні активи», який визначає правовий статус віртуальних активів, включаючи криптовалюти, та встановлює вимоги до їх обігу та оподаткування [2]. Крім того, регулятори, такі як Національний банк України, активно досліджують можливість випуску цифрової валюти центрального банку (Central Bank Digital Currency, CBDC), що є прямою відповіддю на виклики, які створюють

приватні криптовалюти, та спробою поєднати переваги цифрових технологій з державним контролем та монетарною політикою [3]. Подальший розвиток криптовалют є неоднозначним, але незворотним, і світове фінансове співтовариство продовжує пошук єдиної стратегії їхнього регулювання, балансуючи між інноваціями, безпекою та фінансовою стабільністю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мерінова С.В., Половенко Л.П., Роль криптовалют у цифровій економіці. URL: <https://ejournal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/725/711> (дата звернення 23.11.2025)
2. «Про віртуальні активи» Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2023, № 15, ст.51) URL : <https://eba.com.ua/zakon-ukrayiny-pro-virtualni-aktyvy/> (дата звернення 23.11.2025)
3. Національний банк України. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL : <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy/develop-strategy2023> (дата звернення 23.11.2025)
4. Міністерство цифрової трансформації України. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки. (Затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р). URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi> .

Л.М. Мозолук-Боднар,

кандидат юридичних наук, доцент

(м. Хмельницький, Україна)

МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ ЗАПОБІГАННЯ ТА УСУНЕННЯ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Правосвідомість є однією з ключових категорій юридичної науки, що відображає ставлення індивідів і соціальних груп до права, правових норм, правових інститутів та правозастосовної практики. У загальнотеоретичному сенсі правосвідомість розглядається як форма суспільної свідомості, що включає знання про право, емоційне ставлення до нього, правові переконання та установки, які визначають поведінку індивіда в правовому полі [1].

У найзагальнішому значенні правосвідомість — це форма суспільної свідомості, яка виражає ставлення особи або соціальної

групи до чинного права, до можливостей його реалізації, до справедливості правових норм, а також містить знання, оцінки й правові ідеали. Правосвідомість охоплює не лише когнітивний (раціональний) рівень, що стосується знання законів, а й емоційно-ціннісний, тобто рівень, пов'язаний із відчуттям справедливості, правди, довіри до права та до правових інститутів [2].

Сучасна правова доктрина виділяє три рівні правосвідомості: індивідуальний, груповий та суспільний. Вони тісно пов'язані між собою, і зміни на одному рівні можуть викликати трансформації на інших. Правосвідомість виконує низку важливих функцій — пізнавальну, регулятивну, оціночну та прогностичну — і є передумовою ефективного правового регулювання [2].

Однак у сучасних умовах правосвідомість часто зазнає трансформацій, що мають негативний характер, — її структура порушується, ціннісні орієнтири розмиваються, а правове мислення стає фрагментарним або суперечливим. Це явище називається деформацією правосвідомості.

На думку Ю. Калиновського, термін деформація правосвідомості описує процес, за якого відбуваються спотворення як форми, так і змісту правових установок, навичок і звичок індивідів або соціальних груп [3].

Деформація правової свідомості є процесом, у результаті якого у носіїв правових переконань формується спотворене, викривлене розуміння правових норм і принципів. Це може включати і зміну їхніх уявлень, емоційних реакцій, ставлення до законів і правопорядку, що призводить до відсутності або ослаблення поваги до діючого права [4].

До основних причин деформації правосвідомості у сучасному суспільстві належать:

1. Соціально-політична нестабільність. Політичні кризи, корупція, втрата довіри до інституцій влади формують у громадян песимістичне або критичне ставлення до права як до неефективного інструменту. Правосвідомість у таких умовах трансформується в бік правового скепсису або правової апатії, що спричиняє зневагу до законів.

2. Воєнні дії та збройні конфлікти. Умови війни призводять до руйнування правових стандартів, загострюють відчуття несправедливості, підривають правові орієнтири. Людина в екстремальних обставинах часто керується не правом, а інстинктом виживання, що провокує деформацію правової рефлексії. Війна в

Україні сприяла зростанню правового цинізму серед окремих верств населення, а також популяризації ідеї «вибіркового права» — права лише для «своїх».

3. Інформаційний вплив та медіа-середовище. Соціальні мережі, дезінформація, пропаганда та відсутність критичного мислення знижують рівень об'єктивного правового мислення. У таких умовах правосвідомість часто базується не на знанні законів, а на емоціях, чутках і маніпуляціях. Це створює ґрунт для масових форм деформації, включно з поширенням «паралельного права», заснованого на особистих інтересах або груповій моралі. Інформаційні технології можуть виконувати як позитивну, так і негативну роль [5].

4. Низький рівень правової освіти. Відсутність системної правової освіти призводить до правового інфантилізму — поверхневого або некритичного сприйняття права. Людина з низьким рівнем правової обізнаності не здатна захистити свої права, оцінити законність рішень органів влади, що також сприяє формуванню викривлених уявлень про сутність права [6].

5. Культурно-історичні стереотипи. У пострадянських країнах, зокрема в Україні, ще й досі зберігаються залишки правового патерналізму, де право розглядається не як інструмент захисту, а як каральний механізм. Це зумовлює відчуження громадян від права та сприйняття держави як ворожої сили [7].

6. Соціальна нерівність і економічна нестабільність. У кризових економічних умовах, коли люди втрачають віру у соціальну справедливість і рівність перед законом, часто спостерігається тенденція до ігнорування законів, відхилення від правової культури.

Таким чином, трансформація правосвідомості в деформований стан є багатофакторним процесом, що поєднує об'єктивні та суб'єктивні причини. Особливо загрозливою ця тенденція стає в умовах війни, коли правосвідомість втрачає стабільні морально-правові орієнтири, а правова культура зазнає деградації. Усвідомлення причин цього явища є важливим етапом на шляху до формування ефективної політики правової просвіти та стабілізації правової системи.

Проблема деформації правосвідомості є глобальною і охоплює не лише постсоціалістичні країни або країни, що переживають військові конфлікти, але й розвинуті демократії, де вона може проявлятися у різних формах, включаючи правовий нігілізм,

несприйняття законів або відсутність довіри до правової системи. Для подолання цих явищ міжнародна спільнота використовує різноманітні методи та практики, що допомогли зберегти правову стабільність та сприяти розвитку правової культури в умовах глобалізації, економічних та соціальних змін, а також природних чи техногенних катастроф.

Дослідження практики подолання деформації правосвідомості в зарубіжних країнах стосується методів і підходів, застосовуваних в інших державах для подолання негативних проявів у правосвідомості, зокрема таких, як правові помилки, спотворене сприйняття права, неадекватне ставлення до правових норм і інституцій. Для розкриття цього питання важливо вказати на основні практики та приклади з різних країн, а також порівняти їх з реаліями в Україні, з урахуванням можливості адаптації зарубіжного досвіду до українських умов.

У країнах Європейського Союзу одним з важливих напрямів боротьби з деформацією правосвідомості є правове навчання на всіх рівнях: від шкіл до вищих навчальних закладів. Наприклад, у Німеччині програми правового виховання включають не тільки теоретичні курси, а й практичні заняття, які допомагають громадянам розуміти принципи правової системи та застосовувати їх у реальному житті. Крім того, в рамках європейської інтеграції багато країн проводять спільні семінари та тренінги, на яких обговорюються практики, що знижують рівень правової деформації серед громадян [8]. Вивчення основ правових знань вже в школах, починаючи з молодших класів, через інтерактивні курси та рольові ігри.

У Німеччині, Франції та інших країнах важливим аспектом є встановлення незалежних органів, які контролюють застосування та виконання законів. Ці органи не тільки займаються правовим наглядом, але й активно сприяють виявленню випадків порушень прав людини, допомагаючи таким чином громадянам розуміти, чому важливо дотримуватися закону і що станеться в разі його порушення.

У США важливим інструментом є різноманітні програми правового просвітництва, що спрямовані на подолання правової неграмотності. Зокрема, широко відомі програми в рамках волонтерських організацій, які допомагають громадянам зрозуміти свої права і обов'язки. Такі ініціативи стали ефективними у зменшенні випадків неправомірних дій з боку органів влади та підвищенні рівня довіри до правових інституцій [9].

У скандинавських країнах, таких як Швеція та Норвегія, існують активні програми для подолання правової деформації, що орієнтуються на побудову довіри до правових інститутів і забезпечення доступності правосуддя для всіх громадян. Один з аспектів цих програм — це освіта та реформи, які націлені на підвищення рівня правосвідомості в суспільстві, а також спеціальні курси для правоохоронців і суддів щодо етики та прав людини [10].

У країнах, таких як Нідерланди та Данія, активно використовуються психологічні методи для корекції правосвідомості. Це включає психотерапевтичні програми для осіб, які скоїли правопорушення, або для тих, хто потрапив у складні юридичні ситуації. Ці програми сприяють зміні у ставленні до правових норм і допомагають особам розуміти соціальні наслідки своїх вчинків.

В багатьох західних країнах, наприклад, в Італії та Канаді, існують юридичні клініки, що пропонують безкоштовні юридичні консультації для людей, що потребують допомоги. Ці клініки дозволяють людям отримати конкретну правову інформацію, що допомагає зрозуміти й усвідомити свої права та обов'язки в різних ситуаціях. Вони також проводять семінари та тренінги для громадян з правових питань, таким чином формуючи більш обізнану правосвідомість серед населення.

У багатьох країнах існують правозахисні організації, які активно працюють над просвітницькою діяльністю та підтримкою правосвідомості. Вони проводять моніторинг ситуацій з правами людини, організовують акції та заходи, спрямовані на підвищення правового усвідомлення серед громадян, а також на боротьбу з правовими деформаціями в суспільстві.

Корупція — це одна з найсильніших причин деформації правосвідомості, адже вона руйнує принцип верховенства права, створює ілюзію, що закон не є універсальним, а «правила діють не для всіх». Тому країни, які успішно провели антикорупційні реформи, демонструють значне покращення не лише в економіці та управлінні, а й у формуванні правової культури громадян. Антикорупційні механізми, до прикладу, в Сінгапурі й Грузії показують, що успішна боротьба з корупцією формує в суспільстві почуття справедливості, рівності та відповідальності, що є критично важливим для розвитку правосвідомості. Коли громадяни щодня бачать, що закон діє для всіх однаково, зникає правовий нігілізм, підвищується довіра до держави та зміцнюється правова культура. Саме таким шляхом формується

суспільство, де право — це не абстрактна норма, а реальна цінність. Надзвичайно важливо формування культури нетерпимості до корупції.

Таким чином, міжнародний досвід показує, що для запобігання та усунення деформації правосвідомості важливо діяти комплексно: сильна правова освіта з дитинства; прозорість і чесність державних інституцій; участь громадян у виробленні рішень; системна антикорупційна політика; професійна етика держслужби; підтримка якісних медіа та критичного мислення.

Зарубіжний досвід показує, що для подолання деформації правосвідомості необхідно застосовувати комплексний підхід, що включає освітні програми, правовий моніторинг, психологічну підтримку та активну участь громадян у правотворенні. Боротьба з деформацією правосвідомості — це довготривалий процес, що потребує політичної волі, чесного правосуддя, освітніх програм і постійного діалогу з громадянським суспільством.

Для України актуальним є врахування цього досвіду в умовах війни, трансформації та потреби у відновленні довіри до права як до інструменту справедливості. В Україні можна адаптувати ці методи з урахуванням національних традицій і потреб для покращення правової культури та зміцнення правосвідомості громадян.

Список використаних джерел та літератури:

1. Правосвідомість: поняття, структура, види. URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4403-pravosvdomst-ponyattya-struktura-vidi.html> (дата звернення: 01.12.2025).
2. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навч. посіб. / С. М. Скуріхін. Одеса : Фенікс, 2020. 314 с.
3. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: Монографія. Харків: Право, 2008. 288 с.
4. Ткачук А. С. Деформація правосвідомості, їх сутність та наслідки. http://app.nuoua.od.ua/archive/43_2011/10.pdf (дата звернення: 01.12.2025).
5. Суходоля М. Фактичний стан правової культури населення України як відображення деформованої правосвідомості. Підприємництво, господарство і право. 2021. №1. С. 200-204.
6. Проблеми правничої освіти. URL: <https://dejure.foundation/education-problems/> (дата звернення: 01.12.2025).
7. Шульга А. М. Правосвідомість особи як передумова її правомірної поведінки: ретроспективний огляд, сучасна інтерпретація. Право і безпека. 2022. № 4 (87). С. 45-58.

8. Дзюба А. Ю. Виховання як основоположна ідея ювенального кримінального права ФРН. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkur_2018_3_65.pdf (дата звернення: 01.12.2025).
9. Філософія правового виховання : навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. 2-ге вид., допов. Х. : Право, 2014. 248 с.
10. Скандинавська модель: секрет успіху країн Північної Європи чи система, позбавлена майбутнього? URL: <https://adastra.org.ua/blog/skandinavska-model-sekret-uspihu-krayin-pivnichnoyi-yevropi-chi-sistema-pozbavlena-majbutnogo> (дата звернення: 01.12.2025).

V.V. Mushenok ,
Doctor of Law, Professor
(Kyiv, Ukraine)

ENHANCING BUDGETARY LEGISLATION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S COMMITMENTS AS AN EU CANDIDATE COUNTRY

One of the principles of the European Union (hereinafter referred to as the EU) is the principle of subsidiarity, which stipulates that only those issues that cannot be effectively resolved at the national level of governance are submitted to the supranational level of governance. In the context of budgetary relations, this means that the EU does not interfere in the distribution of state and local finances, does not impose requirements on the budget process, sources of budget revenues (with some exceptions), intergovernmental transfers, etc.

In general, the EU defines enlargement as the process of accession of states to the Community after they have fulfilled a number of political and economic conditions. It is declared that any European state that respects the EU's democratic values and is committed to promoting them may apply for EU membership. The Accession Criteria or Copenhagen Criteria are the main conditions that candidate countries must meet to become a member of the EU: 1) political criteria (stability of institutions guaranteeing democracy; rule of law; human right to respect and protection of minorities, etc.); 2) economic criteria (functioning market economy; ability to cope with competition and market forces within the EU); 3) ability to assume the responsibilities of membership, including: adherence to the objectives of

political, economic and monetary union, effective application and implementation of the *acquis*, etc.

At the same time, the EU imposes certain requirements on the sustainability of public finances, the ability to pay contributions to the EU budget, ensure efficient use of EU funds, etc. Given the fact that public funds are spent on the implementation of a number of policies, the Community may impose requirements for funding certain areas or bodies.

Thus, as a candidate for EU membership, Ukraine has to implement a number of measures envisaged by the negotiation framework approved on 21 June 2024, as well as to implement the recommendations of the European Commission within the framework of the Enlargement Package in accordance with the government plan approved on 9 February 2024 [1].

The purpose of this article is to study the necessary measures to improve the regulatory framework of Ukraine's budget legislation in accordance with the EU requirements for the candidate countries in general and for Ukraine in particular.

In the context of the requirements for an EU candidate country, on 09 February 2024, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved an action plan to implement the recommendations of the European Commission presented in the Ukraine Progress Report under the 2023 Enlargement Package [1].

In terms of budgetary relations, the plan contains a small number of measures (listed in Annex 1 to the above document). Their analysis shows that in addition to supporting projects that improve the regulation of the Accounting Chamber, it is proposed to address certain issues related to the martial law regime and the specifics of the regulation of budgetary and other relations at the legislative level.

An analysis will be conducted of the Public Financial Management Reform Strategy for 2022-2025 [2], which was approved following an assessment of the state of public financial management in accordance with the internationally recognized Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) methodology.

It should be noted that this assessment was conducted by World Bank experts with the support of the EU and other international partners in 2019. The assessment identified areas for improvement, including public strategic planning, public investment management, liquidity management and public finance at the local level.

Legislative regulation of the functioning of a coherent system of state forecasting and strategic planning of economic and social development
In order to establish a sound basis for the effective implementation of medium-term budgetary planning and the programme-based budgeting method, it is necessary to ensure the alignment of innovations in strategic planning with budgetary legislation, to define the leading role of medium-term activity plans of principal budget holders, and to strengthen the Ministry of Economy's oversight of their mandatory development. The introduction of independent external evaluation of macroeconomic and budget forecasts, political initiatives, and strategic planning documents by a Council of Independent Experts will enable the depoliticisation of their development.
Intergovernmental Fiscal Relations and Fiscal Decentralisation
In particular, the powers of the authorities responsible for overseeing compliance with budget legislation at the level of local budgets should be revised, in line with the fiscal decentralisation reform, ensuring an appropriate allocation of responsibilities among these bodies, taking into account the parameters and structure of the relevant local budgets.
Independent External Financial Control (Audit)
The objective is to strengthen the role and enhance the effectiveness of external financial control in accordance with INTOSAI standards.

Table 1. The measures that required legislative regulation[3].

The Strategy provides for measures to improve public sector accounting, internal public financial control, budget transparency, and citizen participation in the budget process, among other areas. It has been deemed appropriate to continue the development of secondary legislation to address existing issues in the sphere of public financial management reform.

An analysis will also be undertaken of the positions of academics and experts, who have identified a number of issues in the regulation of budgetary relations in the context of European integration:

- absence of national strategic development planning and its adjustment with budget planning (in addition to the general European Union Strategy 2030, each EU member state is obliged to develop its own sustainable development strategy (SDS), defining its priorities, goals and measures in line with the EU goals and the global Sustainable Development Goals) [4];

- Inadequate implementation of fiscal transparency standards and the disclosure of fiscal risks, taking into account the experience of EU countries in the preparation of budget declarations (in the EU and other countries, fiscal rules are typically enshrined in higher-level legislation—such as the Constitution, fiscal responsibility laws, or the budget code—while automatic correction mechanisms set out a specific set of measures that are automatically triggered upon the fulfilment of certain conditions to ensure compliance with fiscal rules or the correction of deviations) [5];

- The insufficient role of internal audit in Ukraine as a mechanism for preventing the inefficient use of public finances [6];

- The need to revise regulations governing public financial control in light of the State Audit Service being entrusted with powers to conduct external audits, including those related to local finances and cooperation with relevant European institutions [7];

- Issues concerning the independence of external public audit institutions, their coordination, and the appropriate allocation of responsibilities [8];

- The need to clarify provisions on budgetary oversight and to introduce preliminary budgetary control and public monitoring mechanisms [9];

- The lack of a reliable information base to support a comprehensive system of strategic financial planning, the incomplete transformation of the accounting and financial reporting system of public sector entities, and the resulting failure to achieve full alignment with EU requirements [10].

The analysis outlined above underscores the need for a more in-depth examination of specific financial instruments, the improvement of which should be pursued in the application of the European integration trajectory within the framework of transforming budget legislation, in line with Ukraine's commitments as an EU candidate country.

Conclusions. Ukraine is currently at an early stage of preparing for the implementation of the EU *acquis* concerning European standards of financial control and budgetary regulation. The European Union has

repeatedly emphasised that Ukraine's accession to the Community (including the timing thereof) is conditional upon the fulfilment of its obligations under the Association Agreement, including those related to the Deep and Comprehensive Free Trade Area, as well as progress made by the country in key areas identified in the Commission's reports and in accordance with the conclusions of the European Council.

Full alignment with the EU *acquis* will require further reform of the institutional structure of the Accounting Chamber, including the explicit enshrinement of its independence within the Constitution, the extension of its powers, and the application of international standards in audit procedures.

The absence of provisions in national legislation defining the powers of those involved in the control and auditing of public funds, in accordance with the concept of internal public financial control in Ukraine, currently undermines the accountability of public expenditure, which does not meet the legislative requirements of the EU.

An analysis of Ukraine's budgetary legislation in terms of its alignment with EU law indicates that, in general, national norms comply with the relevant requirements. Nevertheless, certain provisions could be further improved, based on the general approaches applied within the EU and its Member States.

It has been identified that the strategic objectives of reforming the public finance management system under current conditions include the transformation of the system of state financial control, the establishment of a system of municipal financial control – by local self-government bodies – and the completion of the ongoing transformation of the system of accounting and financial reporting by public sector entities.

Moreover, Ukraine is at an initial stage of preparing the regulatory framework for the financing of the EU budget ("own resources"). These resources mainly comprise contributions based on each Member State's gross national income, customs duties, the resource based on non-recycled plastic waste, and the resource based on value added tax. Member States must possess the administrative capacity necessary to coordinate and ensure the accurate calculation, collection, payment, and control of own resources.

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). On approval of the action plan for the implementation of the recommendations of the European Commission presented in the Progress Report of Ukraine within the framework of the 2023 : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 133-p, 9 February 2024. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-vykonannia-rekomendatsii-ievropeiskoi-komisii-predstavlenykh-u-t90224>

2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). Strategy for reforming the public finance management system for 2022–2025 and the action plan for its implementation: approved by Order No. 1805, 29 December 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>

3. Parliament of Ukraine. (n.d.). Research on legislative regulation of the activities of the Accounting Chamber in the field of external financial control in Ukraine. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32591.pdf>

4. Sitnikova, N. P., & Kulak, A. O. (2024). Strategic planning of national development: international and domestic experience. *Statistics of Ukraine*, (2), 95–107

5. Borzenko, O. O., Bohdan, T. P., Sharov, O. M., et al. (2019). *Development of EU financial institutions and challenges for the financial policy of Ukraine*. NAS of Ukraine, State Institution "Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine"

6. Popovych, S. O. (2024). Financial control in Ukraine: essence, its components, and tasks. *Economics, Management and Administration*, (3(105)), 203–205. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-3\(105\)-203-205](https://doi.org/10.26642/ema-2023-3(105)-203-205).

7. Plis, G. V. (2021). The future of state audit. *Economics, Finances, Law*, (7), 28–33.

8. Gladchenko, L., Syvulska, N., & Volkovsky, E. (2024). Independent state financial control in Ukraine on the path to European integration. *Economy and Society*, (66). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-96>

9. Vygovska, N. G., & Dyachek, S. M. (2020). Reforming the system of financial control over the execution of local budgets. *Bulletin of SumDU. Series "Economy"*, (3), 63–71. DOI: 10.21272/1817-9215.2020.3-7

10. Svirko, S. V., Bardash, S. V., & Kraevsky, V. M. (2024). Assessment of the level of transformation of information support for public finance management. *Economy, Management and Administration*, (3(105)), 89–97. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-3\(105\)-89-97](https://doi.org/10.26642/ema-2023-3(105)-89-97).

А.С. Нестеренко,
доктор юридичних наук, доцент
Ю.Р. Козак,
здобувач вищої освіти
(м. Львів, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У ВЗАЄМОДІЇ З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ: НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджено поєднання норм адміністративного права та міжнародних стандартів захисту прав людини в контексті функціонування публічної адміністрації. Проаналізовано адміністративно-правові механізми забезпечення та захисту прав і свобод людини, роль принципу верховенства права, а також значення судового та позасудового адміністративного контролю. Особливу увагу приділено впливу практики Європейського суду з прав людини на формування національного адміністративного законодавства та правозастосування в Україні.

Ключові слова: адміністративне право, права людини, публічна адміністрація, верховенство права, ЄСПЛ, адміністративне судочинство.

Адміністративне право традиційно розглядається як галузь права, що регулює відносини у сфері публічного управління. Водночас сучасні трансформації правової держави зумовлюють переосмислення його ролі як одного з ключових інструментів забезпечення та захисту прав людини. Саме у сфері адміністративно-правових відносин особа найчастіше взаємодіє з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, реалізуючи або захищаючи свої суб'єктивні публічні права. Це актуалізує питання ефективності правових гарантій від свавільних, непропорційних або дискреційно необґрунтованих рішень публічної адміністрації, а також необхідність забезпечення реального доступу особи до механізмів адміністративного та судового оскарження [1, ст. 3].

Поєднання норм адміністративного права з міжнародними стандартами прав людини є необхідною умовою функціонування демократичної держави та важливим чинником сучасного державотворення. Адміністративне право в цьому контексті перестає

бути виключно «правом управління» і набуває характеру «права захисту особи» від надмірного втручання держави. Такий підхід відповідає європейській моделі публічного адміністрування, у межах якої діяльність органів влади підпорядковується вимогам поваги до прав людини, прозорості, підзвітності та ефективного контролю за владними повноваженнями.

Конституція України визначає людину, її життя, честь і гідність найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини — головним обов'язком держави [2, ст. 3]. Зазначене конституційне положення має фундаментальне значення для формування змісту та спрямованості адміністративного права, оскільки зобов'язує публічну адміністрацію діяти не лише в межах закону, а й у спосіб, який максимально враховує інтереси та права особи. Відповідно, будь-яке адміністративне рішення повинно оцінюватися з позиції його відповідності конституційним цінностям і стандартам прав людини.

Адміністративно-правове регулювання має бути орієнтоване не лише на забезпечення ефективності управління, а й на дотримання прав особи у відносинах з публічною адміністрацією. Це проявляється у закріпленні та практичній реалізації принципів законності, пропорційності, правової визначеності, рівності перед законом і належного врядування [3, ст. 2]. Зазначені принципи покликані обмежувати дискреційні повноваження органів влади, запобігати зловживанням та гарантувати передбачуваність адміністративної діяльності.

Особливе значення у цьому контексті має розвиток адміністративної юстиції як ефективного механізму судового контролю за рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єктів владних повноважень. Саме через адміністративне судочинство забезпечується баланс між публічними інтересами держави та приватними інтересами особи, а також реалізується право на ефективний засіб юридичного захисту. Таким чином, поєднання норм адміністративного права із правозахисною функцією є не лише теоретичною концепцією, а й практичною необхідністю, що визначає сучасний вектор розвитку адміністративного законодавства України.

Захист прав людини в адміністративному праві реалізується через систему матеріальних і процесуальних норм, які утворюють комплексний механізм правових гарантій у сфері публічно-правових відносин. Матеріальні норми визначають зміст і обсяг прав та

обов'язків учасників адміністративних правовідносин, тоді як процесуальні норми встановлюють порядок їх реалізації та захисту у випадку порушення. Такий підхід забезпечує не лише формальне закріплення прав особи, а й реальні можливості їх відновлення у разі протиправних дій або рішень органів публічної влади.

До ключових механізмів захисту прав людини в адміністративному праві належать:

1. Право на звернення та оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів влади, закріплене в адміністративному законодавстві та деталізоване у Кодексі адміністративного судочинства України. Це право гарантує особі можливість ініціювати перевірку законності владних рішень і є одним із базових інструментів протидії адміністративному свавіллю [3, ст. 5].

2. Адміністративне судочинство, яке забезпечує ефективний судовий контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень і виступає одним із найрезультативніших способів захисту порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Саме через механізми адміністративного судочинства реалізується принцип доступу до правосуддя та гарантується неупереджений розгляд публічно-правових спорів [3, ст. 2].

3. Позасудові адміністративні процедури, що передбачають можливість перегляду, скасування або зміни адміністративних актів у межах самої системи публічної адміністрації. Такі процедури сприяють оперативному відновленню порушених прав без звернення до суду та відповідають принципам ефективності, економії процесуальних ресурсів і належного врядування.

Зазначені механізми в сукупності сприяють реалізації принципу підзвітності публічної влади перед суспільством та окремою особою, а також формуванню довіри громадян до діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Важливу роль у формуванні сучасної моделі адміністративного права відіграють міжнародні стандарти захисту прав людини, насамперед положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які закріплюють право на справедливий суд та ефективні засоби юридичного захисту [4, ст. 6; ст. 13]. Дані положення є орієнтиром для розвитку національного адміністративного законодавства та практики його застосування.

Практика Європейського суду з прав людини суттєво вплинула на тлумачення адміністративних процедур в Україні, зокрема у

частині забезпечення права на справедливий суд, доступу до ефективних засобів юридичного захисту та дотримання принципу пропорційності втручання держави у права особи. Рішення ЄСПЛ формують стандарти оцінки законності та обґрунтованості адміністративних рішень, які мають враховуватися національними судами [5, §145].

Зазначені підходи зумовлюють необхідність приведення національного адміністративного законодавства у відповідність до європейських стандартів, що передбачає не лише формальне запозичення норм, а й їх ефективне практичне застосування у діяльності публічної адміністрації.

Кодекс адміністративного судочинства України визначає завданням адміністративного судочинства справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів особи [3, ст. 2]. Реалізація цього завдання є ключовою умовою забезпечення верховенства права у сфері публічного управління.

Суди адміністративної юрисдикції відіграють особливу роль у забезпеченні балансу між публічними інтересами держави та правами особи. Вони здійснюють контроль за законністю, обґрунтованістю та пропорційністю рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, що безпосередньо сприяє утвердженню принципу верховенства права та підвищенню рівня правового захисту особи у публічно-правових відносинах [3, ст. 9].

Незважаючи на наявність розвиненої нормативної бази, практика застосування адміністративного законодавства в Україні стикається з низкою системних проблем, що негативно впливають на рівень захисту прав людини у сфері публічно-правових відносин. Серед них особливе місце посідає формалізм адміністративних процедур, який проявляється у надмірній зарегульованості, шаблонному підході до прийняття управлінських рішень та недостатньому врахуванні індивідуальних обставин конкретної справи. Окрім цього, складність доступу до ефективного правового захисту зумовлена тривалістю розгляду справ, процесуальними бар'єрами та нерівністю фактичних можливостей сторін у публічно-правових спорах. Важливою проблемою також залишається недостатня імплементація стандартів Європейського суду з прав людини у повсякденну діяльність органів публічної влади, що

призводить до повторюваних порушень конвенційних прав особи [6, с. 214].

Вирішення зазначених проблем потребує комплексного та системного підходу, який має поєднувати нормативні, інституційні та практичні заходи. Насамперед ідеться про подальше вдосконалення адміністративного законодавства з урахуванням європейських стандартів належного врядування та практики ЄСПЛ. Не менш важливим є підвищення рівня правової культури посадових осіб органів публічної влади, формування у них орієнтації на сервісну модель публічного управління та усвідомлення пріоритетності прав і свобод людини. Водночас ключовим завданням залишається забезпечення реальної процесуальної рівності сторін у публічно-правових спорах, що передбачає ефективні механізми доведення, доступ до інформації та реальні гарантії неупередженого розгляду справ.

Адміністративне право є однією з ключових галузей національної правової системи, через яку безпосередньо реалізується захист прав людини у взаємовідносинах особи з державою. Саме в межах адміністративно-правового регулювання формується баланс між владними повноваженнями публічної адміністрації та правами і законними інтересами приватних осіб. Поєднання національних адміністративно-правових норм із міжнародними стандартами прав людини забезпечує формування сучасної, людиноорієнтованої моделі публічного управління, заснованої на принципах законності, пропорційності, підзвітності та правової визначеності.

Подальший розвиток адміністративного законодавства та правозастосовної практики має бути спрямований на послідовне посилення гарантій прав людини, удосконалення адміністративних процедур і механізмів судового контролю, а також на утвердження принципу верховенства права як фундаментальної засади функціонування публічної влади в демократичній правовій державі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР) // *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.
5. Kudla v. Poland : Judgment of the European Court of Human Rights of 26 October 2000 (Application no. 30210/96).
6. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 544 с.

Л.О. Нікітіна,
кандидат юридичних наук, доцент
І.В. Гладинець,
здобувачка вищої освіти
(м. Бар Вінницької області, Україна)

РОЛЬ АКЦИЗНОГО ПОДАТКУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ В УКРАЇНІ

Відповідно до пункту 14.1.4 статті 14 чинного Податкового кодексу України, акцизний податок трактується як непрямий платіж, що накладається на споживання певних категорій товарів (продукції), які згідно з положеннями Кодексу належать до підакцизних. Цей податок інтегрується у вартість відповідної продукції, фактично сплачуючись споживачем під час придбання [1]. Платником такого виступає кінцевий споживач товару, на який нараховується акциз. Сам термін «акциз» має кілька версій походження: одна з них пов'язана зі старофранцузьким словом «accise», що означає «оцінка для оподаткування», інша — з латинським «accidere», що перекладається як «вирізати» і, ймовірно, стосується нанесення спеціальних насічок на мірний інструмент, який використовувався для визначення об'єму алкогольного напою з метою його оподаткування. Акциз, поряд із митом, належить до найдавніших форм податкових зборів, що застосовувалися ще в період становлення перших фінансових систем. В Україні акцизний збір був запроваджений у 1992 році як елемент фіскальної політики, спрямований на збільшення бюджетних надходжень шляхом оподаткування високорентабельних товарів, які не є предметами першої необхідності та споживаються переважно особами з доходами, що перевищують середній рівень.

Відповідно до чинного Податкового кодексу України, до переліку підакцизних товарів на сьогодні належать такі категорії продукції:

- спирт етиловий, спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво (крім квасу «живого» бродіння);
- тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну;
- тютюнова сировина, тютюнові відходи;
- рідини, що використовуються в електронних сигаретах;
- пальне, у тому числі товари (продукція), що використовуються як пальне для заправлення транспортних засобів, обладнання або пристроїв з двигунами внутрішнього згоряння із запалюванням від стиснення, з двигунами внутрішнього згоряння з іскровим запалюванням, з двигунами внутрішнього згоряння з кривошипно-шатунним механізмом та коди яких згідно з УКТ ЗЕД не зазначені у підпункті 215.3.4 пункту 215.3 цієї статті (крім газу природного у газоподібному стані за кодом 2711 21 00 00 згідно з УКТ ЗЕД);
- автомобілі легкові, кузови до них, причеми та напівпричеми, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів;
- електрична енергія [2].

Акцизний податок становить ключовий інструмент державної фінансової політики, який виконує регулятивну функцію у сфері економічного розвитку та соціального управління. Завдяки здатності впливати на ціноутворення, акцизне оподаткування забезпечує механізм цілеспрямованого впливу на обсяги виробництва і реалізації окремих видів підакцизних товарів. Це дозволяє державі ефективно втручатися в ринкові процеси, формуючи бажану структуру споживання та виробництва всередині країни. Крім того, акцизна політика має зовнішньоекономічне значення, оскільки вона дає змогу регулювати товарообіг на міжнародному рівні, підтримуючи національні інтереси у сфері торгівлі, охорони громадського здоров'я та забезпечення соціальної стабільності. Акцизний збір належить до податкових інструментів із глибокими історичними коренями, оскільки його застосування має багатовікову традицію як у європейських країнах, так і на українських землях. Цей вид платежу функціонує вже протягом кількох століть, слугуючи важливим елементом фіскальної системи, що формувався в контексті економічного розвитку та державного регулювання торгівлі. Його тривале існування свідчить про стабільність і значущість акцизного

оподаткування в історії податкової політики. [3, с. 114]. Тематика акцизного оподаткування в Україні стала предметом ґрунтовного наукового аналізу з боку багатьох дослідників, серед яких варто відзначити В. Андрущенка, В. Буряковського, В. Вишневецького, О. Данілова, Ю. Іванова, А. Крисоватого, І. Луніну, І. Лютого, В. Опаріна, А. Соколовську, В. Федосова та С. Юрія. У своїх працях вони розкрили ключові теоретичні та практичні аспекти функціонування акцизного податку, його роль у формуванні доходів бюджету, механізми адміністрування та вплив на ринок підакцизних товарів. Водночас, незважаючи на вагомий внесок зазначених науковців у розвиток фінансової науки, слід зауважити, що низка важливих питань, зокрема пов'язаних із соціальними наслідками акцизного навантаження, його впливом на поведінку споживачів, регіональні диспропорції та довгострокові економічні ефекти, залишаються недостатньо дослідженими. Це відкриває простір для подальших наукових розвідок, спрямованих на комплексне осмислення акцизного оподаткування як інструменту не лише фіскального, а й соціально-економічного регулювання.

Значущість акцизного оподаткування як ефективного інструмента фінансової політики визнавали ще з давніх часів. Його здатність забезпечувати стабільні та вагомі надходження до бюджету неодноразово підкреслювалася провідними економістами. Так, у XVII столітті французький економіст Філіпп Демезон зазначав, що акциз може приносити державній скарбниці такі обсяги доходів, які не лише дорівнюють, а й перевищують сумарні надходження від усіх інших податків. Такий історичний підхід свідчить про виняткову фіскальну ефективність акцизу та його ключову роль у забезпеченні фінансової стійкості держави [4, с. 56].

Протягом останніх десяти років основним джерелом надходжень акцизного податку до державного бюджету залишалося оподаткування продукції, виготовленої на території України. Серед найбільш популярних серед споживачів товарів переважають вироби харчової та легкої промисловості, зокрема продукти харчування, одяг і взуття. Формування їхньої собівартості охоплює низку важливих елементів, таких як вартість сировини й матеріалів, заробітна плата працівників разом із нарахуваннями на соціальне страхування, загальновиробничі витрати, втрати від браку, витрати на обробку та транспортні послуги. В умовах сучасного виробництва значну частину витрат на обробку становить споживання електроенергії, що

пов'язано з активним використанням автоматизованого електронного обладнання. Транспортні витрати виникають на різних етапах виробничого циклу — як під час доставки сировини до підприємства, так і при перевезенні готової продукції до місць реалізації. Водночас, частка транспортних послуг у загальній структурі собівартості залишається порівняно невеликою й, за деякими оцінками, становить близько 4–6%, змінюючись залежно від таких чинників, як відстань перевезення, обсяг вантажу, характер продукції та логістичні умови [5].

Формування собівартості транспортних послуг передбачає комплексне врахування усіх витрат, пов'язаних із організацією та здійсненням перевезень. До основних елементів цієї собівартості належать витрати на паливно-мастильні матеріали, які забезпечують роботу транспортних засобів і є базовим ресурсом для їх функціонування. Значну частку становлять амортизаційні нарахування, що відображають поступове фізичне та моральне зношення транспортних одиниць і допоміжного обладнання, яке використовується в логістичних процесах. Обов'язковим компонентом є витрати на оплату праці водіїв та іншого персоналу, безпосередньо залученого до перевезень, включаючи відповідні нарахування на соціальне страхування. До складу собівартості також входять витрати на супутні логістичні послуги, зокрема страхування вантажів, що гарантує їхню безпеку під час транспортування. Крім того, враховуються податки, збори та мита, які виникають у процесі здійснення транспортної діяльності та є обов'язковими до сплати згідно з чинним законодавством. Додатково включаються загальновиробничі витрати, що охоплюють утримання інфраструктури та технічне обслуговування, адміністративні витрати, пов'язані з управлінням логістичними операціями, а також витрати на збут, які забезпечують ефективну доставку товарів до кінцевих споживачів або торговельних мереж. Усі ці складові разом формують повну вартість транспортного обслуговування в межах виробничо-збутового ланцюга [6].

Акцизне оподаткування в Україні виконує не лише фіскальну функцію, забезпечуючи стабільні надходження до державного бюджету, а й слугує важливим інструментом державного впливу на економічні та соціальні процеси. Як зазначено в Податковому кодексі, акциз є непрямим податком, що включається у вартість окремих категорій товарів і фактично сплачується споживачем під час

придбання продукції. Такий механізм дозволяє державі регулювати структуру виробництва та споживання, впливаючи на ціноутворення як на внутрішньому ринку, так і в зовнішньоекономічній сфері. Історичне коріння акцизу сягає європейської податкової традиції, а його ефективність як джерела доходів визнавали ще в XVII столітті, зокрема французький економіст Ф. Демезон, який підкреслював здатність цього податку приносити надходження, що перевищують доходи від інших податків. Така історична тяглість свідчить про універсальність і стійкість акцизного оподаткування в різних економічних умовах. У науковому дискурсі акцизна тематика активно досліджується українськими вченими, які аналізують її фінансову ефективність, адміністрування та вплив на ринок підакцизних товарів. Водночас залишаються недостатньо розкритими питання соціального впливу акцизного навантаження, його впливу на поведінку споживачів, регіональні відмінності та довгострокові економічні наслідки, що вимагає подальших міждисциплінарних досліджень. Особливої уваги заслуговує структура акцизних надходжень, де протягом останніх десяти років домінує оподаткування продукції, виготовленої в Україні. Найбільшим попитом серед споживачів користуються товари харчової та легкої промисловості, собівартість яких формується з урахуванням витрат на сировину, оплату праці, енергоносії, логістику та інші виробничі складові. Це свідчить про тісний взаємозв'язок між акцизною політикою, економічною структурою виробництва та споживчими уподобаннями населення, що потребує зваженого та системного підходу до подальшого вдосконалення механізмів акцизного регулювання в Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI : станом на 5 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 18.11.2025).
2. Державна податкова служба України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tax.gov.ua/nk/rozdil-vi--aktsizniy-podatok-/>
3. Фарадинський О. А. Еволюція акцизного оподаткування в Україні / О. А. Фарадинський // Вісн. Хмельницького національного університету. 2009. Вип. 1. С. 112-116.
4. Олійник О. В. Податкова система : навч. посіб. / О. В. Олійник, І. В. Філон. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 160 с.
5. Юрченко Ю. М. Витрати на транспорт і розміщення виробництва. Вісник економіки, транспорту і промисловості. 2010. вип. 29. С. 295-298. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/expenseses-on-transport-and-accomodation-production.pdf>

6. Воробець Є. О. Управлінський облік витрат в міжнародній логістиці: формування собівартості логістичних послуг. Економіка та суспільство. 2024. Вип. 66. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-2>

І.В. Макогончук,

підполковник внутрішньої служби

В.М. Бруневич,

майор внутрішньої служби

(м. Хмельницький, Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ТА ПРАВНИЧУ (ПРАВОВУ) ДОПОМОГУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність обраної тематики тез зумовлена необхідністю наукового осмислення процесу ефективного забезпечення прав засуджених під час воєнного стану, а також пошуку балансу між інтересами національної безпеки та дотриманням міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Право засуджених осіб на звернення до суду та отримання правничої (правової) допомоги є одним із ключових елементів гарантій прав людини у суверенній, незалежній, демократичній та правовій державі. Обмеження особистої свободи внаслідок засудження не означає позбавлення особи інших конституційних прав, зокрема права на судовий захист, доступ до правосуддя та кваліфіковану правову допомогу.

Ведучи мову про правову й правничу допомогу, слід звернути увагу на різне смислове наповнення цих понять. Зокрема, право на правничу допомогу включає в себе допомогу адвоката або іншого фахівця з права, право ж на правову допомогу є більш ширше за змістом та смисловим наповненням та означає будь-яку допомогу з правових питань, не обов'язково адвокатську. Згідно ст. 59 Конституції України, кожному гарантується право на професійну правничу допомогу [1]. Право на правову допомогу вживається у контексті, коли іде мова щодо отримання загальних консультацій засудженими з правових питань, допомога юристів, які не є адвокатами, правоосвітницька діяльність тощо.

В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні у зв'язку зі збройною агресією проти держави, функціонування всієї системи правосуддя та кримінально-виконавчої системи зазнає суттєвих викликів. Безпекові обмеження, переміщення установ виконання покарань, кадрові проблеми та ускладнення комунікації безпосередньо впливають на можливості засуджених реалізовувати свої права в повному обсязі.

Навіть в умовах триваючого воєнного стану держава виступає гарантом реалізації прав та свобод людини, в тому числі й засуджених. Зокрема, ведучи мову щодо нормативно-правових засад права засуджених на звернення до суду та правничу (правову) допомогу, то для належного їх аналізу вважаємо за доцільне поділити їх на три групи:

- Конституційні гарантії – сутність яких зводиться до основоположних норм у сфері судового захисту, а саме статті 55 Конституції України, яка гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Окрім того, згідно зі статтею 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу, а у випадках, передбачених законом, така допомога надається безоплатно [1]. Аналізуючи конституційні гарантії, слід зазначити, що Конституція України не передбачає можливості повного скасування цих прав навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що свідчить про їх фундаментальний характер.

- Галузеве законодавство, яке включає в себе Кримінально-виконавчий кодекс України, що закріплює право засуджених звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до суду, прокуратури, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також до інших органів державної влади. Засудженим гарантується можливість листування та подання процесуальних документів без цензури у випадках, визначених законом [2]. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» забезпечує право засуджених на отримання безоплатної вторинної правничої допомоги, зокрема захисту та представництва інтересів у судах [3].

- Міжнародні стандарти, які відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні стандартів захисту прав засуджених, зокрема, Європейська конвенція з прав людини та практика Європейського суду з прав людини. Стаття 6 Конвенції гарантує право на справедливий суд, а стаття 13 — право на ефективний засіб

юридичного захисту [4]. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандела) передбачають право ув'язнених на доступ до адвоката та можливість подавати скарги без ризику переслідування тощо.

Воєнний стан як особливий правовий режим запроваджується відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Його метою є створення умов для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки [5].

Хоча воєнний стан допускає тимчасове обмеження окремих прав і свобод, такі обмеження повинні бути пропорційними, законними та обґрунтованими. Щодо засуджених осіб воєнний стан не може бути підставою для свавільного обмеження доступу до суду чи адвоката.

Практика свідчить, що найбільший вплив воєнний стан має не через прямі законодавчі заборони, а через фактичні обставини: переміщення установ виконання покарань із зон бойових дій, евакуацію засуджених, обмеження транспортного сполучення та ризику для життя учасників судових процесів.

Право засуджених на звернення до суду охоплює широкий спектр процесуальних можливостей: оскарження вироку, подання апеляційних і касаційних скарг, звернення щодо умов тримання, застосування умовно-дострокового звільнення, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким тощо.

В умовах воєнного стану особливого значення набувають альтернативні та дистанційні форми реалізації цього права. Зокрема, широко застосовується:

- подання процесуальних документів через адміністрацію установ виконання покарань;
- направлення скарг і заяв поштовим зв'язком;
- використання підсистеми «Електронний суд»;
- участь засуджених у судових засіданнях у режимі відеоконференції.

Разом з тим, існують проблеми дотримання розумних строків розгляду справ, особливо у судах, розташованих поблизу зони бойових дій або тимчасово переміщених.

Правнича (правова) допомога є необхідною умовою ефективної реалізації права на судовий захист. Засуджені мають право на допомогу адвоката як на платній основі, так і за рахунок держави через систему безоплатної правничої допомоги.

У період воєнного стану роль системи безоплатної правничої допомоги суттєво зростає, оскільки значна частина засуджених не має фінансових можливостей для залучення адвоката за договором.

Серед основних проблем забезпечення правничої допомоги засудженим можна виділити:

- Ускладнений доступ адвокатів до установ виконання покарань з міркувань безпеки. Одним зі шляхів вирішення даної проблематики може бути законодавче закріплення пріоритету адвокатського доступу, що полягає в необхідності прямо передбачити у законі, що доступ адвоката до засудженого не може бути обмежений з міркувань режиму, окрім виняткових і обґрунтованих випадків, а будь-які обмеження вводяться лише за мотивованим письмовим рішенням.

- Обмежені можливості конфіденційного спілкування між адвокатом і засудженим. Шляхом вирішення даної проблематики може бути обов'язкове створення у кожній установі спеціальних кімнат для адвокатських побачень, заборона аудіо- та відеоконтролю змісту спілкування. Окрім того, доцільно чітко передбачити заходи дисциплінарного та адміністративного впливу персоналу за порушення конфіденційності.

- Недостатній рівень правової обізнаності засуджених щодо механізмів захисту своїх прав. Одним із варіантів подолання даної проблематики може бути розширення системи надання безоплатної правничої допомоги у питаннях умов тримання, перегляду винесеного вироку, звернення до Європейського суду з прав людини.

Для подолання цих проблем доцільним є розширення практики дистанційного спілкування з адвокатом, проведення просвітницьких заходів у місцях позбавлення волі та вдосконалення міжвідомчої координації.

Аналізуючи право засуджених в частині звернення до суду, доцільно звернути увагу на наступні рішення Європейського суду з прав людини, а саме:

- справу «Салдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey), де ЄСПЛ встановив, що для реалізації права на справедливий суд (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини) необхідно, як правило, забезпечувати доступ до адвоката з моменту першого допиту поліцією. Якщо цього не забезпечити, зібрані докази можуть бути визнані непридатними, оскільки порушується право на захист і справедливий процес. Тобто, найвищий орган міжнародної судової інстанції керувався наступним загальним принципом - особа, яка

підозрюється в кримінальному правопорушенні, повинна мати доступ до адвоката від самого початку поліцейського допиту, якщо її показання можуть бути використані пізніше у кримінальному провадженні. Відсутність такого доступу створює ризик необґрунтованого примусу та ставить під загрозу рівноправність сторін у процесі. З аналізу вказаного рішення можна виробити чітку рекомендацію для застосування в національному законодавстві, а саме-забезпечення гарантованого фактичного доступу до адвоката з моменту першого допиту: не лише формально прописати право у кодексі, а створити механізми його реалізації (телефонні лінії, чергування адвокатів, опція віддаленого зв'язку, якщо фізичний адвокат недоступний тощо) [6] .

- Справа «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. United Kingdom*) — доступ до суду як елемент справедливого розгляду ЄСПЛ у справі *Golder v. the United Kingdom* підкреслив, що право на доступ до суду є невід'ємною частиною справедливого судового розгляду за ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, право доступу до суду. Заборона на доступ до суду або до юридичного захисту робить право на справедливий процес теоретичним і нереальним. Найважливішим висновком ЄСПЛ у цій справі стало те, що право на доступ до суду є невід'ємною складовою цієї Конвенції, навіть якщо воно прямо не сформульоване в її тексті, окрім того саме тлумачення змісту цього правовстановлюючого документа має бути ефективним, а не носити формальний характер. Судом було визнано, що право на доступ до суду не є абсолютним, держава може встановлювати окремі обмеження, однак такі обмеження не можуть знехтувати самою сутністю належного людині права, крім того вони повинні бути пропорційними та легітимними. Незважаючи на наявність в особи правового статусу засудженого, вона не втрачає належних їй цивільних прав, зокрема, права на звернення до суду. Це рішення заклало основу всієї подальшої практики ЄСПЛ щодо обмежень доступу до правосуддя [7].

- Справа ААК Туреччина (*Aykaç v. Türkiye*) — доступ до правової допомоги у кримінальному провадженні У новішому рішенні ЄСПЛ у справі *Aykaç v. Türkiye* Суд наголосив, що відмова у доступі до адвоката під час допиту може становити порушення права на справедливий суд Європейської конвенції з прав людини (ст. 6), якщо це вплинуло на захист особи під час кримінального процесу. Окрім того, ЄСПЛ підтвердив, що Туреччина порушила право заявника на

справедливий суд, оскільки: допити були проведені без участі адвоката, основоположні принципи справедливого суду вимагають, як правило, доступу до адвоката з моменту першого допиту під вартою, якщо ці свідчення можуть бути використані у кримінальному провадженні. Практичне значення зазначеного рішення для правозастосування полягає в тому, що воно для захисників посилює важливість доступу до адвоката з самого початку допиту, використання стандартів ЄСПЛ у національних судах для захисту прав підозрюваних, для судів же та правоохоронних органів воно підтверджує, що законодавчі гарантії щодо адвокатської допомоги повинні бути ефективними на практиці, а не лише формальними, докази, отримані з процедурними порушеннями, можуть бути визнані непридатними у кримінальному провадженні [8].

Аналіз чинного законодавства та практики його застосування свідчить про наявність системних проблем у сфері реалізації прав засуджених під час воєнного стану. До них належать організаційні, технічні та кадрові труднощі.

Перспективними напрямками вдосконалення є:

- подальша цифровізація судочинства, оскільки швидка адаптація системи відеоконференцій для всіх етапів судочинства, включно з допитами свідків, слуханням справ засуджених, оскарженням вироків є досить важливою для засуджених, які перебувають в ізоляції або у віддалених місцях.

- нормативне закріплення гарантій безперешкодного доступу адвокатів до засуджених навіть у надзвичайних умовах, а саме прийняття змін до Кримінально-процесуального кодексу України, які чітко встановлюють, що доступ до адвокатів не може бути обмежений під час воєнного стану без письмового обґрунтування від органів влади.

- посилення контролю з боку судів і правозахисних інституцій за дотриманням прав засуджених, а саме запровадження регулярних перевірок з боку омбудсмена або правозахисних організацій, що дозволяють виявляти порушення прав засуджених у реальному часі, створення незалежного органу моніторингу, який регулярно перевіряє умови утримання, наявність медичних послуг, а також правовий доступ засуджених.

- врахування практики ЄСПЛ у національному правозастосуванні, внесення змін до законодавства, які прямо включають принципи з рішень ЄСПЛ, зокрема у питаннях доступу до

адвоката, правосуддя та умов утримання засуджених під час воєнного стану.

Право засуджених на звернення до суду та правничу (правову) допомогу в умовах воєнного стану залишається одним із ключових індикаторів рівня дотримання принципів верховенства права та прав людини в Україні. Незважаючи на об'єктивні труднощі, спричинені військовими діями, держава зобов'язана забезпечувати реальну, а не декларативну можливість захисту прав засуджених.

Ефективна реалізація цих прав потребує комплексного підходу, що поєднує належне правове регулювання, організаційні заходи та активну участь інститутів громадянського суспільства. Це є необхідною умовою збереження довіри до правової системи навіть у найскладніші для держави часи, особливо за умов триваючого воєнного стану.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4381>
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. №1129-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
3. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
4. Європейська конвенція з прав людини : Міжнародний документ: від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
6. Справа «Салдуз проти Туреччини» (CASE OF SALDUZ v. TURKEY). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-117602%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-117602%22]})
7. Справа «Голдер проти Сполученого Королівства» (Golder v. United Kingdom). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57496%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57496%22]})
8. Справа ААК с. Туреччина (Aykaç v. Türkiye). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-227714%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-227714%22]})

А.Р. Осовик,
фізична-особа підприємець
Науковий керівник: О.С. Кочина,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Чернігів, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ТРАНСПОРТНИХ ДОГОВОРІВ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

В умовах війни проти росії перевезення посідають особливо важливе місце з огляду на їх суспільну значимість. Крім того, актуальність дослідження транспортних договорів у цивільному праві зумовлена стрімким розвитком мобільності, зростанням ролі логістики, міжнародної торгівлі та транспортної інфраструктури, які сьогодні визначають динаміку економічного й соціального життя суспільства. У сучасних умовах ефективне, безпечне та юридично врегульоване переміщення людей, товарів і ресурсів стає ключовою передумовою стабільності держави та конкурентоспроможності бізнесу. Транспортні договори виступають фундаментальним правовим інструментом, через який реалізуються відносини між учасниками перевезень, забезпечується узгодженість їхніх прав та обов'язків, встановлюються гарантії виконання зобов'язань і відповідальність у разі їх порушення.

Перш за все проблема полягає, з точки зору Є. М. Деркач, в тому, що європейська інтеграція є ключовим пріоритетом у державній політиці України, що визначає напрямок реформування багатьох секторів економіки та права. Україна офіційно підтвердила свою готовність здійснити необхідні кроки для модернізації транспортної системи через підписання та ратифікацію широкого спектру міжнародних угод і конвенцій. Водночас, державні зусилля спрямовані на гармонізацію внутрішнього законодавства та стандартів роботи транспортної галузі з вимогами *acquis communautaire*, що є невід'ємною складовою правового поля Європейського Союзу [1, с. 77].

Дійсно, така гармонізація передбачає не лише формальне прийняття норм, а й їх практичне впровадження, що зумовлює важливість подальшого удосконалення системи транспортних договорів у контексті євроінтеграції. Тому потрібно проаналізувати

особливості удосконалення системи транспортних договорів в Україні з урахуванням стандартів ЄС.

Проблематика також полягає в тому, що в сучасних умовах посилення інтеграційних процесів Україна активно адаптує свою нормативно-правову базу до стандартів ЄС, що передбачає масштабне реформування правового поля, включно із транспортним законодавством. Вдосконалення системи транспортних договорів є одним із ключових чинників, який забезпечує ефективність, безпеку та підвищення конкурентоспроможності українського транспорту на європейському ринку. Таким чином, основною метою таких змін є створення прозорих і зрозумілих правил, що дозволять підвищити рівень довіри між учасниками ринку та знизити кількість правових конфліктів.

Звернімо увагу на позицію відомого українського науковця Є. О. Харитонова, який вказує, що особливий акцент слід робити на гармонізації національного законодавства з нормами Європейського Союзу, що дозволить подолати існуючі правові бар'єри для здійснення транскордонних перевезень. На думку вищезазначеного науковця, такий підхід сприяє залученню інвестицій у транспортну інфраструктуру та створенню умов для сталого розвитку галузі. Важливим аспектом у цьому контексті є приведення договорів перевезення у відповідність до європейських конвенцій і регламентів, зокрема у питаннях відповідальності перевізників, механізмів страхування ризиків, а також захисту прав пасажирів і вантажовласників. Впровадження чітких норм щодо укладання, виконання та розірвання транспортних договорів допоможе підвищити ефективність правового регулювання і забезпечить належний рівень безпеки транспортних операцій [2, с. 130].

Таким чином, гармонізація національного законодавства і права Європейського Союзу щодо договорів сприятиме удосконаленню регулювання відносин в досліджуваній галузі.

Не менш важливою є цифровізація та розвиток електронних систем документообігу, що відповідає сучасним європейським тенденціям. Запровадження електронних транспортних документів, автоматизованих систем моніторингу вантажів і пасажирів дозволить оптимізувати логістичні процеси, підвищити прозорість діяльності, а також суттєво зменшити корупційні ризики. Цифровізація сприяє оперативності контролю за виконанням договірних зобов'язань і

забезпечує гнучке адаптування системи правового регулювання до умов динамічного ринку.

Крім того, надзвичайно важливим елементом є розвиток ефективних механізмів врегулювання спорів у сфері транспортних договорів. Це передбачає впровадження сучасних претензійних процедур, використання альтернативних способів розв'язання конфліктів, таких як медіація та арбітраж, а також удосконалення судової практики. Європейські стандарти акцентують увагу на швидкому, справедливому і прозорому розгляді спорів, що сприяє захисту прав усіх учасників транспортних відносин і стимулює інвестиції в транспортний сектор. Для України це вимагає підвищення кваліфікації суддів, адвокатів та інших фахівців, а також постійного оновлення нормативно-правової бази.

Звертаємо увагу на позицію Н. Г. Дуни та А. П. Матвієнко, що не можна оминути й екологічний аспект розвитку транспортного законодавства, що сьогодні набуває особливої актуальності в контексті євроінтеграції. Впровадження екологічних та сталих стандартів, які активно просуваються в ЄС, стає необхідністю і для України. Ці стандарти передбачають заходи зі зменшення негативного впливу транспортної діяльності на довкілля, підтримку використання екологічно чистих видів палива, розвиток «зелених» логістичних ланцюгів, що відповідає сучасним викликам та створює додаткові конкурентні переваги на міжнародному ринку [3, с. 25]. Особливо сьогодні коли йде боротьба за збереження довкілля то транспортна сфера спрямована на мінімізацію викидів в повітря. А тому приведення національного законодавства у відповідність з правом ЄС повинно відбуватися також і в рамках даного напрямку.

Отже, модернізація системи транспортних договорів у контексті європейської інтеграції є комплексним і багатограним процесом. Він включає не тільки гармонізацію національного законодавства з європейськими нормами, а й впровадження цифрових технологій, розвиток ефективних механізмів захисту прав, а також дотримання екологічних стандартів. Отож, такий комплексний підхід створює передумови для підвищення якості транспортних послуг, розвитку конкурентоспроможного транспортного сектору та успішної інтеграції України у європейський транспортний простір, що є запорукою сталого економічного зростання і розвитку країни в цілому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Деркач Є.М. Щодо врахування європейських перспектив у правовому забезпеченні транспортної політики України. *Право і суспільство. Серія: Господарське право і процес*. 2017. № 4. С. 76-83.
2. Вступ до приватного права : навчально-методичний посібник. за ред. проф. Є. О. Харитонов. Одеса : Фенікс, 2019. 200 с.
3. Дуна Н.Г., Матвієнко А.П. Перспективи розвитку українського ринку автомобільних вантажоперевезень: євроінтеграційний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2022. Випуск 44 (спецвипуск). С. 21-29.

О.В. Охман,

*кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)*

СУТНІСТЬ І ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи займають особливе місце в системі кримінального законодавства України, що зумовлено їх спрямованістю на посягання на найвищі соціальні цінності, які визнаються та охороняються державою. Відповідно до положень Конституції України життя і здоров'я людини визнаються найвищою соціальною цінністю, що обумовлює пріоритетність їх кримінально-правового захисту. Саме з цих міркувань законодавець виокремив кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи у Розділ II Особливої частини КК України [1].

Сутність кримінальних правопорушень, передбачених статтями 115–145 КК України, полягає у протиправному заподіянні шкоди життю або здоров'ю людини чи створенні реальної загрози заподіяння такої шкоди. У сучасній українській кримінально-правовій доктрині обґрунтовується підхід, відповідно до якого життя і здоров'я особи розглядаються не лише як біологічні категорії, а й як самостійні кримінально-правові блага, що мають соціальне та правове значення. Як зазначають М.І. Хавронюк та О.О. Дудоров, саме в межах цього

розділу КК України найбільш повно реалізується охоронна функція кримінального права [2; 3].

Зокрема, М.І. Хавронюк підкреслює, що кримінально-правова охорона життя і здоров'я особи має комплексний характер, оскільки спрямована не лише на реагування на факт заподіяння шкоди, а й на превентивне недопущення найбільш небезпечних посягань на фізичне існування людини. Науковець звертає увагу на те, що законодавець, конструюючи склади кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, виходить із необхідності забезпечення балансу між суворістю кримінально-правових заборон і принципом справедливості кримінальної відповідальності, що особливо чітко простежується у диференціації складів умисного вбивства та тілесних ушкоджень залежно від тяжкості наслідків і способу вчинення діяння [2, с. 359]. О.О. Дудоров, у свою чергу, обґрунтовує тезу про те, що життя і здоров'я людини в системі об'єктів кримінально-правової охорони мають автономний статус і не можуть розглядатися лише як складова інших соціальних благ. Учений наголошує, що саме ця обставина зумовлює розміщення відповідних норм на початку Особливої частини КК України та визначає підвищений рівень кримінально-правового захисту [3, с. 47]. Крім того, науковець акцентує увагу на тому, що у кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я особи суспільна небезпечність зумовлюється не тільки фактом настання тяжких наслідків, а й характером посягання на базові природні права людини.

Подібної позиції дотримується і В.О. Навроцький, який розглядає життя і здоров'я особи як абсолютні кримінально-правові блага, позбавлення або істотне обмеження яких не може бути виправдане жодними соціально корисними цілями, за винятком випадків, прямо передбачених законом. Науковець підкреслює, що саме з цієї причини кримінальні правопорушення, передбачені статтями 115–145 КК України, характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпечності, а їх кваліфікація потребує особливої точності з боку правозастосовних органів [4, с. 61]. У наукових дослідженнях Ю.В. Бауліна також обґрунтовується, що сутність кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи полягає у безпосередньому посяганні на природні права людини, які існують незалежно від їх нормативного закріплення. На думку вченого, кримінальне право у цій сфері виконує не лише каральну, а й чітко виражену гарантійну функцію, забезпечуючи реальний механізм

захисту життя та здоров'я особи від будь-яких форм протиправного посягання [5, с. 207].

Таким чином, узагальнення позицій провідних українських науковців дає підстави стверджувати, що кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи за своїм змістом виходять за межі суто біологічного підходу та мають глибоке соціально-правове наповнення, що обумовлює особливе місце відповідних норм у системі кримінального законодавства України та визначає підвищені вимоги до їх тлумачення і застосування.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи є суспільні відносини, що забезпечують фізичне існування людини та належний стан її здоров'я. Водночас безпосередній об'єкт конкретизується залежно від характеру посягання: у кримінальних правопорушеннях проти життя – це життя людини як біологічне та соціальне благо, а у кримінальних правопорушеннях проти здоров'я – фізичний або психічний стан особи. У наукових працях українських авторів наголошується, що чітке розмежування цих об'єктів має принципове значення для правильної кримінально-правової кваліфікації діянь та відмежування суміжних складів правопорушень.

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи характеризується наявністю суспільно небезпечного діяння у формі дії або бездіяльності, настанням суспільно небезпечних наслідків та причинного зв'язку між ними. Для більшості складів, зокрема умисного вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, законодавець передбачає матеріальний склад, у якому обов'язковою ознакою є настання конкретного шкідливого результату. У доктрині кримінального права підкреслюється, що саме наслідки у вигляді смерті або шкоди здоров'ю визначають ступінь суспільної небезпечності відповідного кримінального правопорушення. Як зазначає Д. Цвігун, нерідко перед органами досудового розслідування й судом постає завдання відмежувати умисне вбивство (ст. 115 КК України) від злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, – умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого. Склади цих злочинів доволі схожі, адже призводять урешті-решт до однакових наслідків [6, с. 329]. У правозастосовній практиці обґрунтовується, що для правильного відмежування зазначених кримінальних правопорушень суди зобов'язані всебічно та повно досліджувати докази, які мають

значення для встановлення характеру та спрямованості умислу особи, що вчинила діяння. Вирішення питання про наявність і зміст умислу здійснюється з урахуванням сукупності всіх фактичних обставин події, зокрема способу вчинення кримінального правопорушення, застосованих знарядь, кількості, характеру та локалізації тілесних ушкоджень, причин припинення протиправних дій, а також поведінки винного і потерпілого до та під час події, характеру їхніх взаємовідносин. Ключове значення при цьому має встановлення суб'єктивного ставлення винного до наслідків своїх дій. Так, у разі умисного вбивства настання смерті потерпілого охоплюється умислом особи, тоді як при заподіянні тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть, психічне ставлення винного до такого наслідку характеризується необережною формою вини.

З огляду на зазначене, слід дійти висновку, що відповідні кримінальні правопорушення різняться насамперед за змістом і спрямованістю умислу. При кваліфікації діяння за ч. 2 ст. 121 КК України особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї поведінки, передбачала можливість настання смерті потерпілого, однак легковажно розраховувала на її відвернення або ж не передбачала такого наслідку, хоча за обставин справи повинна була і могла його передбачити. Натомість у випадку, коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачала настання смерті потерпілого та бажала її або свідомо допускала, вчинене підлягає кваліфікації за ст. 115 КК України. Отже, основна розмежувальна ознака кримінальних правопорушень, передбачених статтями 115 та 121 КК України, полягає у особливостях їх суб'єктивної сторони, передусім у формі вини та характері психічного ставлення винного до настання смерті потерпілого.

Суб'єктом кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи є фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності. Водночас КК України передбачає знижений вік кримінальної відповідальності за окремі найбільш тяжкі посягання на життя людини, що, на думку В.В. Сташиса, обумовлено підвищеним рівнем усвідомлення суспільної небезпечності таких діянь навіть у неповнолітньому віці [7, с. 102]. Такий законодавчий підхід відображає прагнення держави забезпечити належний рівень кримінально-правової охорони життя людини, враховуючи не лише формальні вікові межі, а й фактичну

здатність особи усвідомлювати характер і наслідки власної поведінки. У науковій літературі зазначається, що зниження віку кримінальної відповідальності за окремі посягання на життя людини ґрунтується на психологічних і соціальних чинниках, які свідчать про можливість формування у неповнолітніх стійкого уявлення про забороненість та крайню суспільну небезпечність таких діянь. Зокрема, В.В. Сташис підкреслює, що вчинення насильницьких посягань на життя зазвичай супроводжується усвідомленням непоправності заподіяної шкоди, що дозволяє покладати кримінальну відповідальність на осіб молодшого віку за умови встановлення їх осудності [7, с. 104].

Водночас у сучасних дослідженнях акцентується увага на необхідності індивідуалізованого підходу до оцінки суб'єкта кримінального правопорушення проти життя та здоров'я особи, з урахуванням рівня його психічного розвитку, умов виховання та соціального середовища. Такий підхід відповідає загальним засадам кримінального права України, зокрема принципам справедливості та гуманізму, і дозволяє забезпечити баланс між невідворотністю кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні посягання та захистом прав і законних інтересів неповнолітніх осіб.

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, як правило, характеризується умисною формою вини. Разом із тим законодавець визнає можливість необережної вини, зокрема у складах необережного вбивства або заподіяння тілесних ушкоджень з необережності. Більшість науковців наголошують, що правильне встановлення форми вини є ключовим чинником для відмежування умисних посягань від необережних, а також для індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Отже, кримінальні правопорушення проти особи за кримінальним законодавством України становлять самостійну та системоутворюючу групу кримінально караних діянь, спрямованих на посягання на базові природні та невід'ємні права людини. Їх сутність полягає у протиправному завданні шкоди або створенні реальної загрози заподіяння шкоди життю, здоров'ю, свободі, честі, гідності та іншим особистим немайновим благам, які є фундаментом існування людини як біосоціальної істоти. Особливість цієї групи кримінальних правопорушень полягає в тому, що об'єктом посягання виступають не похідні соціальні цінності, а першооснови людського буття, що зумовлює їх підвищений ступінь суспільної небезпечності та пріоритетність кримінально-правової охорони. Сучасна українська

кримінально-правова доктрина виходить із розуміння кримінальних правопорушень проти особи як таких, що мають не лише біологічний, а й глибокий соціально-правовий зміст, оскільки посягають на права, визнані державою найвищими соціальними цінностями. Саме через норми, що передбачають відповідальність за ці правопорушення, кримінальне право найбільш повно реалізує свою охоронну та гарантійну функції, забезпечуючи реальний механізм захисту людини від найбільш небезпечних форм протиправної поведінки. У цьому контексті кримінальні правопорушення проти особи виступають ключовим інструментом утвердження принципу пріоритету прав і свобод людини у системі кримінального законодавства України.

Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи характеризуються сукупністю взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають їх специфіку та відмежовують від інших посягань на особисті немайнові блага: родовим об'єктом таких діянь є суспільні відносини у сфері забезпечення життя і здоров'я людини, безпосереднім – життя особи або її фізичне чи психічне здоров'я; об'єктивна сторона переважно має матеріальний характер і охоплює суспільно небезпечне діяння у формі дії або бездіяльності, настання шкідливих наслідків та причинний зв'язок між ними; суб'єктом є фізична осудна особа, яка досягла встановленого віку кримінальної відповідальності, з урахуванням зниженого віку за найбільш тяжкі посягання на життя людини; суб'єктивна сторона здебільшого характеризується умисною формою вини, тоді як необережність властива окремим складам, що зумовлює підвищену суспільну небезпечність цих правопорушень і підвищені вимоги до точності їх кваліфікації та індивідуалізації кримінальної відповідальності відповідно до сучасних стандартів захисту життя і здоров'я людини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Редакція від 17.07.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.12.2025).
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
3. Дудоров О. О. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи: проблеми теорії та практики застосування. *Вісник кримінального судочинства*. 2020. № 3. С. 45–54.

4. Навроцький В. О. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти особи. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 412 с.
5. Баулін Ю. В. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2021. 768 с.
6. Цвігун Д. Особливості кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 328–333. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/57.pdf> (дата звернення: 20.12.2025).
7. Сташис В. В. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення. *Право України*. 2021. № 6. С. 98–107.

О.О. Панчук,
аспірант
(м. Хмельницький, Україна)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ СПРАВ У ПРИСКОРЕНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА ПОЗОВАМИ З СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ ТА ПРОЦЕСОМ РЕФЕРЕНДУМУ

Проведення судово-правової реформи в Україні у 2016 році призвело до значних змін у адміністративному судочинстві, серед яких можна назвати й запровадження категорій «типова справа» та «зразкова справа» як однієї із форм правового прецеденту та прискорення вирішення однотипних адміністративних справ, у яких співпадають підстави та предмет позову; переважне застосування спрощеного позовного провадження, а в окремих випадках – й письмового провадження. Запровадження цих видів позовних проваджень в адміністративному судочинстві України було викликане широким зростанням випадків звернень до судів з адміністративними позовами, що зумовило необхідність оптимізації процесу їх розгляду та розвантаження адміністративних судів. Запровадження письмового, спрощеного позовного провадження, інститутів типових та зразкових справ, завдяки скороченим строкам та спрощеній процедурі (які можна об'єднати терміном «прискорені провадження») по аналогії із прискореними провадженнями в кримінальному процесі), стало дієвим інструментом для забезпечення своєчасного та ефективного захисту прав громадян та юридичних осіб. Подібна правова модель є у багатьох державах та наразі запроваджена і в

Україні з викладенням у новій редакції чинного Кодексу адміністративного судочинства України.

На нашу думку, поняття «прискорені провадження» охоплює такі форми адміністративного судочинства, як: спрощене позовне провадження, що проводиться із повідомленням учасників справи та у судовому засіданні; письмове провадження; провадження у зразковій і типовій справі. В усіх цих випадках відбувається «спрощення» адміністративного судочинства, що виявляється у зменшенні процесуальних стадій (за рахунок підготовчого провадження та судових дебатов), а в окремих випадках – і у зменшенні документів по суті справи, що подаються та кількості учасників справи. З іншого боку, ці види проваджень характеризуються як формальним зменшенням строків розгляду та вирішення справи (у випадку вирішення термінових справ – ці строки надзвичайно скорочені, а у випадках виборчих спорів та спорів, пов'язаних з реалізацією права на мирні зібрання – прив'язані до фактичної події – дня голосування чи дати проведення заходу), так і фактичним, зважаючи на опціональність проведення судового засідання [1]. Одним із видів адміністративних справ, що вирішуються у прискореному провадженні є справи щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму. Ці справи стосуються як питань оскаржень рішень, дій, бездіяльності суб'єктів виборчого процесу (кандидатів, спостерігачів, політичних партій), суб'єктів, що залучені до організаційного чи інформаційного забезпечення виборчого процесу (в тому числі виборчих комісій), суб'єктів, що є суб'єктами владних повноважень (ЦВК, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування), так і питань реалізації виборчого права (справи про уточнення списку виборців). В цьому аспекті ці категорії спорів відрізняються від спорів, що вирішуються у прискореному провадженні, в яких суб'єктами, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржується є лише суб'єкти владних повноважень.

У адміністративно-правовій доктрині така категорія публічно-правових спорів розглядається як правовідносини, які виникають між суб'єктами і характеризуються суперечностями та порушеннями права громадян під час виборчого процесу чи референдуму і розв'язуються в судовому та адміністративному порядку [2, с. 193], як правовий конфлікт, який розв'язується в судовому або адміністративному порядку, якщо на це немає заборони, за

зверненням спеціально установлених законодавством суб'єктів, який виник під час виборчого процесу чи процесу референдуму і пов'язаний з порушенням виборчого законодавства суб'єктами, що відповідно до законодавства можуть нести відповідальність за це порушення [3, с. 23], як публічно-правові спори, підґрунтям яких є не врегульовані суперечності між суб'єктами матеріальних та (або) процесуальних правовідносин щодо питань забезпечення реалізації виборчих прав, переданий для розгляду та вирішення юрисдикційному органу [4, с. 122], як справа адміністративної юрисдикції за позовом суб'єктів виборчого процесу з приводу порушення їхніх прав, свобод та інтересів під час призначення, підготовки й проведення виборів [5, с. 17]. На нашу думку, спір, що пов'язаний з виборчим процесом та процесом референдуму – це публічно-правовий спір, що стосується порушень законодавства про вибори та референдум з боку суб'єктів виборчого процесу (виборців, кандидатів, спостерігачів), інших осіб, які здійснюють організаційне та інформаційне забезпечення виборчого процесу (до останніх можемо віднести виборчі комісії, ініціативні групи, їх представники, ЗМІ, тощо).

Правова природа спорів у справах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму передбачає наявність наступних особливостей: а) пов'язаність з інтересами всього суспільства, з політичними правами щодо участі у виборах та референдумах, з реалізацією інститутів прямої представницької демократії; б) обмеженість у часі, а саме виборчий спір виникає з моменту початку виборчого процесу і завершується оприлюдненням результатів виборів; в) є терміновими адміністративними справами, а тому мають особливості порівняно із іншими публічно-правовими спорами щодо повідомлення учасників справи про дату, час та місце розгляду справи, подання заяв по суті справи, обчислення процесуальних строків, проголошення та вручення судових рішень, апеляційного та касаційного оскарження; г) наявність особливостей щодо підсудності, суб'єктного складу, строків звернення до суду, складу суду при вирішенні справи, сплати судового збору, судових рішень за наслідками розгляду справ, здійснення представництва [6, с. 175]. В той же час, виборчий спір хоч і виникає в процесі виборчого процесу або процесу референдуму, однак завершується не з моменту оприлюднення результату виборів, референдуму, а з моменту його вирішення адміністративним судом.

При цьому, частина виборчих спорів стосується оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу, вчинених не до голосування, а під час голосування, тому вони в принципі можуть бути завершені вже після оприлюднення результатів виборів, референдуму (особливо якщо суб'єктами, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржуються є не виборчі комісії, а наприклад ЗМІ чи окремі юридичні особи, задіяні у виборчому процесі. Крім того, ознака «обмеженість в часі» стосується передусім можливості звернення до адміністративного суду та вирішення спору судом щодо порушень, що відбулися до голосування, саме у ті строки, що забезпечують вирішення цього спору до закінчення голосування на виборах, референдумі. При цьому, ця прив'язка до конкретної дати стосується лише виборчих спорів, а також справ, пов'язаних з реалізацією свободи мирних зібрань. Інші термінові адміністративні справи вирішуються у скорочені процесуальні строки, підставою для відкриття провадження у справі також є подання адміністративного позову у скорочені строки, однак прив'язки до певного терміну, настання якого зумовлює позбавлення права на звернення до адміністративного суду та вирішення справи судом немає.

Важливою рисою спорів, пов'язаних з виборчим процесом та процесом референдуму є особливості у інстанційній та територіальній адміністративній юрисдикції. Зокрема, справи про оскарження рішень, дій чи бездіяльності дільничних виборчих комісій, дільничних комісій з референдуму, членів цих комісій, про уточнення списку виборців, щодо дій чи бездіяльності суб'єктів у сфері медіа, підприємств, установ, організацій, їх посадових та службових осіб, творчих працівників суб'єктів у сфері медіа, що порушують законодавство про вибори та референдум, про оскарження дії чи бездіяльності кандидата у депутати сільської, селищної ради, кандидатів на посаду сільського, селищного голови, їхніх довірених осіб є підсудними місцевим загальним судам як адміністративним судам. Спеціалізованому апеляційному адміністративному суду як суду першої інстанції підсудні справи про оскарження рішень, дій чи бездіяльності ЦВК, членів цієї комісії (крім рішень щодо встановлення результатів виборів чи всеукраїнського референдуму, що підсудні Верховному Суду), про оскарження дій кандидатів на пост Президента України, їхніх довірених осіб; Спеціалізованому окружному адміністративному суду – справи щодо оскарження дій та бездіяльності ініціативних груп всеукраїнського референдуму, члена

ініціативної групи всеукраїнського референдуму, що порушують законодавство про вибори чи референдум. Інші справи, пов'язані з виборчим процесом та процесом референдуму розглядаються окружними адміністративними судами. Судами апеляційної інстанції у спорах, пов'язаних з виборчим процесом та процесом референдуму є апеляційні адміністративні суди – щодо рішень місцевих загальних та окружних адміністративних судів, ухвалених у таких спорах; Верховний Суд – щодо рішень апеляційних адміністративних судів, Спеціалізований апеляційний адміністративний суд – щодо рішень Спеціалізованого окружного адміністративного суду, Велика палата Верховного Суду – щодо рішень Верховного Суду, прийнятого у виборчому спорі [7].

Додатково можемо визначити ще дві ознаки адміністративних справ, пов'язаних з виборчим процесом та процесом референдуму, не визначені в адміністративно-правовій доктрині: а) їх вирішення у прискореному провадженні, тобто у строки, прив'язані до фактичної події – дня голосування на виборах чи референдуму; б) відповідачами у цій категорії справ не завжди є суб'єкти владних повноважень, а й інші особи, залучені до виборчого процесу (процесу референдуму) – як безпосередні учасники (кандидати, спостерігачі, політичні партії), так і суб'єкти, що залучені до організаційного чи інформаційного забезпечення виборчого процесу (ініціативні групи, виборчі комісії, ЗМІ тощо).

Отже, можемо визначити, що спір, що пов'язаний з виборчим процесом та процесом референдуму – це публічно-правовий спір, що стосується порушень законодавства про вибори та референдум з боку суб'єктів виборчого процесу (виборців, кандидатів, спостерігачів), інших осіб, які здійснюють організаційне та інформаційне забезпечення виборчого процесу (до останніх можемо віднести виборчі комісії, ініціативні групи, їх представники, ЗМІ, тощо).

Спір, що пов'язаний з виборчим процесом та процесом референдуму, виникає в процесі виборчого процесу або процесу референдуму, а завершується з моменту його вирішення адміністративним судом. При цьому, частина виборчих спорів стосується оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу, вчинених не до голосування, а під час голосування, тому вони в принципі можуть бути завершені вже після оприлюднення результатів виборів, референдуму (особливо якщо суб'єктами, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржуються є не

виборчі комісії, а наприклад ЗМІ чи окремі юридичні особи, задіяні у виборчому процесі). Ознаками таких спорів є: їх обмеженість в часі, що означає звернення до адміністративного суду та вирішення спору судом щодо порушень, що відбулися до голосування, саме у ті строки, що забезпечують вирішення цього спору до закінчення голосування на виборах, референдумі, наявність прив'язки до конкретної дати – дати голосування; особливості у інстанційній та територіальній адміністративній юрисдикції; вирішення спору у прискореному провадженні, тобто у строки, прив'язані до фактичної події – дня голосування на виборах чи референдуму; відповідачами у цій категорії справ не завжди є суб'єкти владних повноважень, а й інші особи, залучені до виборчого процесу (процесу референдуму) – як безпосередні учасники (кандидати, спостерігачі, політичні партії), так і суб'єкти, що залучені до організаційного чи інформаційного забезпечення виборчого процесу (ініціативні групи, виборчі комісії, ЗМІ тощо).

Список використаних джерел та літератури:

1. Панчук О. О. Правова природа та види прискорених проваджень в адміністративному судочинстві. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2025. № 16. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-16-01-16>
2. Сьох К. Механізми вирішення виборчих спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 192-197. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.35>.
3. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 576 с.
4. Стукаленко В. А. Актуальні питання розуміння виборчих спорів. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 119-123. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132873>.
5. Ківалов С. В. Виборчий спір як різновид публічно-правового спору. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. Т. 10. С. 7-19. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1f1a5e70-d9a5-4634-8d7e-61a8eba24c49/content> (дата звернення: 23.12.2025).
6. Скочиляс-Павлів О. В. Виборчі спори в адміністративному судочинстві України: поняття та особливості. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 173-180. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/02/173-Skochylyas_Pavliv.pdf (дата звернення: 23.12.2025).
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV / Верховна Рада України. URL:

Ю.С. Петлюк,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ГАРАНТІЙ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ

У системі земельних прав особливе місце займає інститут права приватної власності на землю. Уся історія розвитку людства свідчить про те, що питання земельних відносин загалом і власності на землю зокрема завжди були, є і залишаються одним з головних стержнів та проблем будь-якого суспільно-політичного ладу.

Закріплена законодавчо можливість мати власність на підставі одного з речових чи зобов'язальних прав – невід'ємне право людини, оскільки в ньому втілюється її природне прагнення задовольняти різноманітні потреби за рахунок ресурсів, які її оточують.

Питання власності на земельні ділянки часто політизується. Адже правовий режим землі як природного об'єкта, економічної і територіальної основи суверенітету держави та як нерухомого майна часто створює конфліктні ситуації між інтересами суспільства й окремих власників земельних ділянок. У цих умовах так важливий пошук компромісів між приватними та публічними інтересами.

Право власності на землю є відносинами між різними суб'єктами з приводу володіння нею, користування і розпорядження. Ці відносини реалізуються як нормативно визначений спосіб присвоєння, використання і визначення юридичної долі цього майна.

Поняття юридичної природи гарантій здійснення права приватної власності на землю вважаємо сукупністю їх ознак і функцій, а також місця серед інших правових явищ.

Під ознаками гарантій здійснення і захисту права приватної власності на землю ми розуміємо властивості, які визначають їх характерні риси, що дають можливість виділити подібність або відмінність цих гарантій від інших правових явищ.

До них, на нашу думку, відносяться такі ознаки.

1). Нормативність, яка передбачає закріплення гарантій

здійснення і захисту права приватної власності на землю лише в текстах нормативно-правових актів.

Як справедливо зазначає І.О. Костяшкін, що «законодавче гарантування земельних прав повинно включати гарантії набуття права власності на землю, свободу здійснення відповідного права, можливість вільного розпорядження земельною ділянкою та наявність ефективного механізму захисту такого права; крім того, гарантування земельних прав має забезпечувати суспільні інтереси, що пов'язані зі збереженням землі як основного національного багатства та місця життєдіяльності людини» [1, с. 116].

Законодавство, що здійснює правове регулювання гарантування власності на землю, зокрема здійснення і захисту права приватної власності на земельні ділянки, охоплюється рядом галузей права. Ключовими з них є норми земельного та конституційного права. Але важливу роль виконують також правові приписи цивільної, адміністративної, кримінальної галузі, а також норми міжнародного законодавства, зокрема міжнародних декларацій (Декларація Організації Об'єднаних Націй щодо навколишнього середовища і розвитку, м. Ріо-де-Жанейро, 1992), конвенцій (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.), договорів України та ін.

2). Системність, яка передбачає, що всі гарантії перебувають у взаємодії і взаємозалежності, утворюючи цілісну систему гарантування здійснення та захисту права приватної власності на землю.

Основу цієї системи безумовно складають гарантії, закріплені в Конституції України про йшлося вище та в нормах Земельного кодексу України (статті 153) [2].

Зважаючи на те, що мова йде про право приватної власності, яке має також і цивілістичну основу, логічно зробити висновок, що в системі його гарантування норми цивільного права також відіграють не останню роль.

Питання власності врегульовані багатьма нормативно-правовими актами (насамперед Цивільним кодексом України), оскільки інститут власності є міжгалузевим. Однак це викликає питання про допустимість цивільно-правових способів гарантування права приватної власності на такий об'єкт як земельна ділянка. Тим паче, що ч 1. ст. 3 Земельного кодексу України до переліку нормативно-правових актів, які регулюють земельні правовідносини

окрім даного кодексу віднесла також Конституцію України, а також прийняті відповідно до них нормативно-правові акти. А земельні відносини ч. 1 ст. 2 Земельного кодексу України визначила як суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею [3], фактично дублюючи дефініцію права власності на землю через тріаду повноважень власника. Тобто земельні відносини охоплюють і питання права власності на землю загалом і його гарантування зокрема.

Аналіз положень чинного Цивільного кодексу України показує, що він не виключає можливості використання його норм для врегулювання земельно-правових правовідносин. Стаття 9 передбачає застосування даного Кодексу до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства [4].

З приводу цього проблемного питання слушною вважаємо позицію О.А. Вівчаренка, який вважає, що «на сьогодні реально існують земельні майнові відносини та регулюються вони, насамперед, чинним Земельним кодексом, що не виключає, в окремих випадках, регулювання їх нормами цивільного законодавства». Вчений вважає, що така двозначність викликана недовершеністю земельного законодавства України, що спричинено політичними факторами [5, с. 39].

На нашу думку, земельні відносини, в тому числі майнові, мають ряд специфічних рис, що не дозволяє їм бути належним чином врегульованими нормами цивільного права, де ця специфіка не враховується. Однак ми не виключаємо, можливість субсидіарного використання цивільно-правових норм для гарантування права приватної власності на земельну ділянку у випадку, якщо земельне право не матиме потрібних правових приписів. До прикладу, земельне законодавство недостатньо врегульовує ряд питань стосовно недійсності правочинів з земельними ділянками (підстав, наслідків).

Отже, системність гарантій реалізації і захисту права приватної власності на земельну ділянку проявляється в їх структурно-системній внутрішній збалансованості, несуперечливості, інтегрованості та водночас диференційованості на певні види.

3). Комплексність – ознака, яка вказує на спільну взаємодію всіх гарантій, взаємопосилення і підкріплення одна іншої.

Зважаючи на те, що інститут права власності має міжгалузевий характер, а норми, що гарантують право приватної власності на землю також характеризуються полігалузевою належністю, висловлюються думки про можливість сформування на їх основі єдиного комплексного інституту.

Таку наукову ідею зустрічаємо, зокрема, у О.А. Вівчаренка. Вчений вважає, що цей тубінститут має включати норми Конституції України, норми земельного законодавства, цивільного, адміністративного, кримінального, цивільного процесуального законодавства, положення Конвенції з прав людини та основних свобод, Протоколу № 1 до цієї Конвенції [5, с. 147].

Так само І.О. Дзера пропонує згрупувати правові приписи, що спрямовані на захист права власності в окремий комплексний інститут. Вчений вважає, що означене питання не достатньо досліджене в правовій науці, а лише в загальному окреслене [6, с. 23].

Але не всі науковці підтримують в цьому питанні вищенаведену ідею колег, обґрунтовуючи свою позицію необхідністю зберегти галузеву специфіку та особливості гарантування, що викликані методом та предметом регулювання. Хоча при цьому погоджуються з міжгалузевим характером зазначених правових приписів [7, с. 144].

4). Стабільність відображає сталість та постійність гарантій здійснення та захисту права приватної власності на земельну ділянку.

Норми права, що їх закріплюють не повинні виникати епізодично і спонтанно, а бути твердим підґрунтям для реалізації уповноваженими суб'єктами своїх правомочностей. Нестабільність правового регулювання є однією з причин виникнення великої кількості правопорушень та породжує зниження правової культури та правової свідомості громадян.

Навіть при зміні правових приписів, що їх закріплюють та розкривають зміст, самі гарантії можуть залишатися в незмінному вигляді. Тобто, гарантії права приватної власності на землю за своєю сутністю є більш стійким правовим явищем порівняно з правовими нормами, що врегульовують дані питання.

5) Гарантії повинні бути наділені і такою ознакою, як об'єктивна зумовленість, під якою пропонуємо розуміти відповідність гарантій права приватної власності на землю характеру суспільних економічних, політичних, соціальних відносин та всім іншим процесам, які відбуваються в суспільстві. Дані гарантії повинні бути відображенням існуючих тенденцій суспільного розвитку, виникнути

не як довільна правова конструкція, що відображає суб'єктивні погляди її автора, а стати формою вираження об'єктивних соціальних закономірностей.

До прикладу, введення в Україні воєнного стану викликало потребу внести ряд змін до земельного законодавства України, які стосуються в тому числі реалізації та захисту права приватної власності на земельні ділянки. З цією метою Верховною Радою України 12 травня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» [8].

6). Реальність (дієвість) – ознака гарантій, що вказує на можливість їх практичної реалізації і надання тим самим суб'єктам права приватної власності на землю нормативно закріпленого, чіткого та зрозумілого алгоритму дій для безперешкодного здійснення та захисту своїх повноважень та інтересів. Тобто ці гарантії повинні бути наділені певним матеріальним змістом, який знаходить свій прояв у реальному повсякденному житті.

Слід зазначити, що ця ознака є однією з найгірш забезпечених, оскільки переважна більшість проблем в приватного власника землі під час здійснення та захисту свого права виникає не через відсутність законодавчого регулювання, а через відсутність чи недосконалість механізму застосування правових норм. Посилює проблемність перманентна адміністративна реформа, внаслідок якої постійно змінюються органи влади, що відповідають за той чи інший аспект гарантування права приватної власності на землю або їх функції чи повноваження.

Наведені ознаки гарантій здійснення і захисту права приватної власності на земельну ділянку обумовлюють функції, які вони виконують. Так, можна виокремити такі основні напрями їх впливу на суспільні відносини.

1). Забезпечувальна – шляхом застосування гарантій відбувається належне закріплення, здійснення і захист права приватної власності на землю. Прикладом втілення цієї функції є ст. 90 Земельного кодексу України, яка дає перелік прав власників земельних ділянок [3].

У радянський період роль гарантій прав зводилась до їх охорони та захисту від будь-яких порушень з боку зобов'язаних осіб. Пізніше розуміння призначення гарантій розширилось і збагатилось

забезпеченням реалізації прав. З часом саме ця функція гарантій вийшла на перший план і стала ключовою. Адже процес гарантування здійснюється задля досягнення його кінцевого результату – належної реалізації прав і свобод. Але, беручи до уваги реалії, можна визначити і проміжну ціль гарантій – зменшення кількості порушень прав, посилення довіри з боку громадян до державно-правового механізму їх забезпечення.

2). Інструментальна – саме правові гарантії є інструментом, який законодавчо закріпленому праву приватної власності на землю надає реальний вираз у правозастосуванні. До прикладу, ч. 4 ст. 124 Земельного кодексу закріплює один з інструментів реалізації права приватної власності на землю – передача її в оренду.

Отже, гарантії створюють систему взаємопов'язаних нормативно-правових, процесуальних та інституційних інструментів, які забезпечують належне визнання, захист і реалізацію права власності на земельну ділянку.

3). Стабілізаційна – гарантії надають стабільності земельним правовідносинам власності, оскільки при їх наявності всі суб'єкти розуміють «правила гри» і можуть планувати свої наступні дії. До того ж, приватний власник впевнений в застосуванні захисного механізму в разі порушення його прав. В умовах загальної соціально-економічної нестабільності ця функція має особливе значення. Її можна проілюструвати нормами ст. 153 Земельного кодексу, яка дає власнику землі впевненість у тому, що ніхто свавільно не позбавить його права власності на земельну ділянку.

Таким чином, гарантії здійснення і захисту права приватної власності на землю безперечно справляють позитивний вплив на поведінку суб'єктів земельних правовідносин та на систему суспільних відносин загалом, а це, в свою чергу, відображається в їх забезпечувальній, інструментальній та стабілізаційній функціях.

Отже, основний зміст і призначення гарантій здійснення і захисту права приватної власності на земельну ділянку – акумулювання потенціалу різних правових інститутів, які б юридичними засобами забезпечували можливість реалізації прав та виконання обов'язків власника, а також захищали й охороняли його права від порушень з боку окремих осіб, державних органів, громадян. Ми переконані, що гарантії є вкрай важливим інструментом втілення нормативно закріплених земельних прав власників землі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Костяшкін І.О. Проблеми правового забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні: дис.. д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2016. [URL:https://mydisser.com/ru/catalog/view/6/347/529829.html](https://mydisser.com/ru/catalog/view/6/347/529829.html).
2. Конституція України : від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. *Урядовий кур'єр*. 2001. 15 листопада. № 211–212.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
5. Вівчаренко О.А. Гарантії права власності на землю в Україні : дис.. канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 199 с.
6. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 256 с.
7. Природноресурсове право України: навч. посіб. / за ред. І.І. Каракаша. Київ : Істина, 2005. 376 с.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 р. №2247-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 47. Ст. 255.

С.С. Плахтій,

здобувачка фахової передвищої освіти

Науковий керівник: Ю.С. Петлюк,

кандидат юридичних наук, доцент

(м. Хмельницький, Україна)

ГАРАНТІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ СУДДІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

У правовій державі, заснованій на принципах верховенства права, поділу влади та поваги до прав і свобод людини, судова влада посідає особливе місце, оскільки саме на неї покладається завдання забезпечення ефективного захисту конституційних прав і свобод, стримування зловживань владою та гарантування дотримання Конституції України як Основного Закону держави. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє Конституційний Суд України, який здійснює конституційний контроль, розглядає справи конституційного значення та забезпечує офіційне тлумачення положень Конституції України.

Суддя Конституційного Суду України є одним із ключових носіїв судової влади в Україні, на якого покладається особливо відповідальна місія — ухвалення рішень, що мають визначальний вплив на правову систему держави, діяльність органів публічної влади та реалізацію прав і свобод людини. З огляду на це його професійна діяльність повинна здійснюватися виключно на основі закону, незалежно та без будь-якого зовнішнього впливу, а сам суддя має право користуватися недоторканністю у межах, встановлених Конституцією України та законами України [1].

Саме тому для суддів Конституційного Суду України встановлено особливі гарантії незалежності й недоторканності, які виступають не формальними елементами їхнього правового статусу, а фундаментальними умовами здійснення справедливого та неупередженого правосуддя. Ці гарантії є ключовими ознаками правової держави та невід'ємною передумовою довіри громадян до судової влади, оскільки вони забезпечують здатність суддів ухвалювати рішення виключно на підставі Конституції України та законів України, без політичного, адміністративного чи суспільного тиску, незаконного впливу або страху перед можливими наслідками.

Незалежність судді є базовим конституційним принципом, що означає підпорядкування судді при здійсненні правосуддя виключно Конституції України та законам України [2]. Вона передбачає відсутність будь-якого зовнішнього чи внутрішнього тиску з боку органів державної влади, посадових осіб, політичних сил, громадських об'єднань або інших суб'єктів.

При цьому незалежність не зводиться лише до заборони прямого втручання у діяльність судді. Вона охоплює створення таких правових, організаційних і матеріальних умов, за яких суддя може вільно, без страху чи залежності, виконувати свої професійні обов'язки. Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що: «Незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону» [3].

Незалежність суддів забезпечується низкою взаємопов'язаних гарантій, зокрема: особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності;

забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; заборорою суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням.

Незалежність судді має багатовимірне значення. Вона є необхідною умовою поділу влади. Для суддів Конституційного Суду України незалежність має особливе, подвійне значення, оскільки вони не лише застосовують право, а й здійснюють перевірку законів та інших нормативно-правових актів на відповідність Конституції України. Будь-який тиск на таких суддів фактично створює загрозу для стабільності конституційного ладу та дії Основного Закону України.

Недоторканність судді є комплексною правовою гарантією, спрямованою на захист судді від неправомірного втручання, переслідування або тиску у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків. Вона покликана забезпечити реальну незалежність суддів і створити умови для здійснення неупередженого та справедливого правосуддя.

Недоторканність судді не є особистим привілеєм. Вона має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом [3]. Спрямована насамперед на охорону інтересів правосуддя та суспільства в цілому. Суддя не може бути притягнутий до відповідальності за ухвалені судові рішення, якщо воно було прийняте в межах його повноважень, а також не може бути затриманий чи утримуваний під вартою без дотримання спеціальної процедури, визначеної Конституцією та законами України [2].

Водночас недоторканність не означає безкарності. Законодавство передбачає можливість притягнення судді до відповідальності у разі вчинення злочину або дисциплінарного проступку. Інститут недоторканності покликаний забезпечити баланс між захистом незалежності суддів і принципом юридичної відповідальності.

Основним джерелом правового регулювання статусу суддів є Конституція України. Частини перша і друга статті 126 Конституції

України встановлюють, що незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією та законами України, а вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється [2].

Недоторканність охоплює як процесуальні гарантії (наприклад, затримання чи арешт судді лише за передбачених законом підстав), так і інші гарантії (наприклад, матеріальне, соціальне забезпечення, нерозголошення певної інформації тощо).

Особливе значення має стаття 149 Конституції України, яка закріплює спеціальні гарантії для суддів Конституційного Суду України. Зокрема, суддю Конституційного Суду України не може бути притягнуто до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням Судом рішень та надання ним висновків, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку. Без згоди Конституційного Суду України суддю Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Держава також зобов'язана забезпечувати особисту безпеку судді Конституційного Суду України та членів його сім'ї [2].

Також важливу роль відіграє Закон України «Про Конституційний Суд України», який визначає порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, статус суддів Конституційного Суду України, їхні повноваження, гарантії незалежності та недоторканності. Значний вплив має і практика Конституційного Суду України, яка конкретизує та розкриває зміст цих гарантій.

Конституція України, Закон України «Про Конституційний Суд України» та рішення Конституційного Суду України утворюють цілісну систему гарантій, яка покликана забезпечити суддям можливість діяти неупереджено, самостійно та відповідально, виключно на основі закону і внутрішнього переконання. Забезпечення реального дотримання цих гарантій є запорукою незалежності судової влади, утвердження правової держави та зміцнення довіри громадян до правосуддя в Україні.

Гарантії незалежності суддів становлять цілісну систему правових, організаційних, матеріальних, моральних і соціальних умов, що забезпечують можливість здійснення правосуддя виключно відповідно до закону.

До організаційно-процедурних гарантій належить особливий порядок формування складу Конституційного Суду України. Суд складається з вісімнадцяти суддів, які призначаються Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України по шість осіб кожним суб'єктом [1, 2]. Такий підхід сприяє балансу та унеможливорює монополізацію впливу на Суд.

Судді Конституційного Суду України призначаються строком на дев'ять років без права повторного призначення, що зменшує ризики політичної залежності [2]. Важливою гарантією є також заборона будь-якого впливу на суддів, а також кримінальна відповідальність за втручання у здійснення правосуддя [5].

Матеріально-соціальні гарантії включають належну суддівську винагороду, соціальне та пенсійне забезпечення, службове житло та інші форми державного захисту. Конституційний Суд України наголошує, що зменшення або необґрунтоване обмеження таких гарантій може розглядатися як посягання на незалежність суддів і визнаватися неконституційним [6].

Важливе значення мають і заборони та обмеження, встановлені для суддів Конституційного Суду України. Вони не можуть брати участь у політичній діяльності, належати до політичних партій чи профспілок, мати представницький мандат або обіймати інші оплачувані посади, що сприяє запобіганню конфлікту інтересів [2].

Недоторканність суддів Конституційного Суду України охоплює такі аспекти:

1) Загальні положення — ст. 126 Конституції України передбачає недоторканність суддів і встановлює, що суддя користується особливим процесуальним захистом, який унеможливорює його безпідставне притягнення до відповідальності чи обмеження особистої свободи. Без згоди Конституційного Суду України суддю Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку. Жоден нормативно-правовий акт чи закон не може містити положень, які б звужували зміст або знижували рівень гарантій незалежності та недоторканності суддів. Такий особливий порядок покликаний забезпечити реальну недоторканність суддів і захистити

їх від можливого тиску або переслідування, що може вплинути на об'єктивність здійснення правосуддя.

2) Особливості недоторканності та її обмеження – Конституційний Суд України зазначив, що недоторканність не є «особистим привілеєм», а має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя. При цьому важливо, що недоторканність має межі для притягнення до відповідальності судді за рішення чи вчинки передбачено законодавством підстави (злочин, дисциплінарний проступок) [2]. Це означає, що недоторканність не означає безкарності.

Незважаючи на ґрунтовне конституційно-правове закріплення гарантій незалежності та недоторканності суддів Конституційного Суду України, практика їх реалізації свідчить про наявність низки проблем, які негативно впливають на ефективність здійснення конституційного судочинства та рівень довіри суспільства до судової влади. Формальна наявність гарантій не завжди забезпечує їх реальний характер, особливо в умовах політичної нестабільності, соціальної напруги та дії воєнного стану.

Серед проблем варто виокремити:

1) Однією з актуальних проблем є ризик законодавчого звуження або опосередкованого обмеження гарантій незалежності суддів. Хоча Конституція України прямо забороняє зниження рівня таких гарантій, на практиці виникають законодавчі ініціативи, які можуть впливати на матеріальне та соціальне забезпечення суддів, диференціювати суддівську винагороду або змінювати умови її виплати. Подібні підходи суперечать принципу єдиного статусу суддів.

2) Суттєвим викликом залишається політичний та інформаційний тиск на суддів Конституційного Суду України. У сучасних умовах такий тиск може проявлятися не лише у прямих формах втручання, а й у публічній дискредитації суддів, кампаніях у засобах масової інформації або соціальних мережах, що формує негативний суспільний фон і створює морально-психологічний тиск. Це особливо небезпечно для органу конституційної юрисдикції, рішення якого мають остаточний характер і безпосередньо впливають на політико-правові процеси в державі.

3) Окремою проблемою є суспільна недовіра до судової системи, яка посилюється в кризових умовах і може трансформуватися у форму непрямого тиску на суддів. За відсутності

належної комунікації між судовою владою та суспільством суддівська незалежність сприймається не як гарантія справедливого правосуддя, а як інструмент уникнення відповідальності. Це зумовлює необхідність пошуку балансу між гарантіями недоторканності суддів та принципом їх підзвітності.

4) Існують дискусії щодо того, чи не стає імунітет суддів (недоторканність) іноді способом уникнення відповідальності, що потребує балансування між гарантіями захисту та підзвітністю суддів перед законом.

5) Особливої актуальності проблеми забезпечення незалежності та недоторканності суддів набувають в умовах воєнного стану. Воєнні дії, загрози безпеці, обмеження свободи пересування та зміни умов роботи органів державної влади створюють додаткові ризики для здійснення судочинства. Забезпечення особистої безпеки суддів Конституційного Суду України та членів їхніх сімей, охорона приміщень Суду, збереження належних умов праці та безперервності діяльності Суду стають пріоритетними завданнями держави. Водночас навіть за таких обставин неприпустимим є обмеження конституційно гарантованих прав і гарантій суддів, оскільки це підриває засади правової держави.

3 метою удосконалення практичного забезпечення гарантій незалежності та недоторканності суддів Конституційного Суду України доцільним є:

1) Законодавчо зафіксувати чіткі та стабільні механізми матеріального і соціального захисту суддів, які не можуть змінюватися залежно від політичної кон'юнктури чи фінансової ситуації в державі, з метою уникнення правової невизначеності та вибіркості. Це сприятиме реальному зміцненню економічної незалежності суддів.

2) Необхідно посилити практичні механізми захисту недоторканності суддів, зокрема шляхом забезпечення ефективних процедур реагування на будь-які форми втручання в їх діяльність, незалежного та оперативного розслідування таких випадків, а також притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

3) Важливим напрямом удосконалення є підвищення прозорості діяльності судової влади та розвиток ефективної комунікації з суспільством, що сприятиме формуванню розуміння публічно-правової природи гарантій незалежності та недоторканності суддів і зміцненню довіри громадян до правосуддя. Також

гарантувати, що будь-який вплив на суддю або суд розслідується належним чином у відкритій процедурі.

4) Заборонити або ретельно регулювати будь-які нові законодавчі зміни, які можуть знижувати гарантії суддів, забезпечивши збереження існуючого рівня захисту.

5) Підтримувати суддівський корпус у питаннях етики, професійної незалежності та запобігання конфлікту інтересів, що посилює реальний характер гарантій.

6) Особливо важливо для Конституційного Суду України створити умови, що дозволяють його суддям виконувати функції без перешкод, включаючи технічне забезпечення, захист особистої безпеки та адміністративну автономію.

7) Законодавчо уточнити процедури затримання, арешту чи звільнення суддів Конституційного Суду України.

8) В умовах воєнного стану особливо важливо забезпечити безперервність діяльності Конституційного Суду України та належний рівень безпеки його суддів, включаючи фізичну охорону, захист службових приміщень, технічне забезпечення та можливість здійснення повноважень у безпечних умовах без втрати незалежності.

Таким чином, вирішення актуальних проблем практичного забезпечення гарантій незалежності та недоторканності суддів Конституційного Суду України потребує системного підходу, що поєднує законодавчу стабільність, ефективні інституційні механізми захисту та належний рівень суспільної довіри. Лише за таких умов можливе повноцінне функціонування органу конституційної юрисдикції та утвердження принципу верховенства права в Україні.

Отже, гарантії незалежності і недоторканності суддів, зокрема суддів Конституційного Суду України, є ключовим елементом правової держави. Вони забезпечують те, що судді виконують свої функції вільно, без будь-якого тиску чи втручання, а ухвалені ними рішення базуються виключно на Конституції України та законах України.

Ці гарантії включають як формальні положення, закріплені в Конституції України та законах України, так і реальні умови діяльності: призначення та звільнення, матеріальне і соціальне забезпечення, захист від неправомірного впливу та втручання, а також недоторканність, що оберігає суддю від необґрунтованого затримання чи притягнення до відповідальності. Практика Конституційного Суду України підтверджує, що незалежність суддів є невід'ємною

складовою їх статусу, а недоторканність гарантує, що вони не стануть «заручниками» політичного, економічного чи іншого тиску.

Водночас на практиці існують виклики: законодавчі норми інколи створюють ризик диференціації гарантій, а механізми забезпечення безпеки та незалежності суддів не завжди працюють належним чином, особливо в умовах кризових ситуацій, надзвичайного або воєнного стану. Удосконалення гарантій незалежності і недоторканності суддів Конституційного Суду України є стратегічним завданням держави. Це передбачає не лише зміни у законодавстві, а й створення реальних механізмів їх застосування: надійний матеріальний та соціальний захист, прозорі процедури запобігання та реагування на втручання, підвищення професійної етики та довіри громадян до судової системи.

Таким чином, зміцнення незалежності та недоторканності суддів є запорукою ефективного функціонування судової влади, утвердження верховенства Конституції України, забезпечення верховенства права та розвитку демократичних цінностей у державі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Інформаційна довідка про Конституційний Суд України. Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynyy-sud-ukrayiny-2>.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) : Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004, справа № 1-1/2004. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04>.
4. Про Конституційний Суд України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
6. Незалежність. Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/55264-nezalezhnist>.

С.В. П'янов,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Науковий керівник: *Д.В. Коробцова,*
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Харків, Україна)

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ КІНЦЕВИХ БЕНЕФІЦІАРНИХ ВЛАСНИКІВ В УКРАЇНІ: БАЛАНС МІЖ ПРОЗОРІСТЮ ФОНДОВОГО РИНКУ ТА ПРАВОМ НА ПРИВАТНІСТЬ ЛЮДИНИ

Фондовий ринок залежить від довіри. Інвестори готові вкладати фінансові ресурси лише тоді, коли можуть зрозуміти, хто контролює компанію. Тому ідентифікація кінцевого бенефіціарного власника (КБВ) стала важливою частиною державної політики. В Україні вимога розкривати цю інформацію закріплена у законодавстві про протидію відмиванню доходів [3]. Вона вплинула на корпоративне управління та на регулювання обігу цінних паперів. Водночас інформація про КБВ пов'язана з персональними даними. Це приватні дані конкретної людини. Доступ до них створює як економічні переваги, так і ризики. Сучасна модель фондового ринку вимагає відкритості. А Конституція гарантує захист приватного життя. Для учасників фондового ринку важливо зберігати рівновагу між цими двома принципами.

Окрему увагу привертає той факт, що функціонування акціонерних товариств напряму залежить від прозорості структури власності. Закон України «Про акціонерні товариства» вимагає розкриття відомостей, необхідних для забезпечення прав акціонерів [1]. Якщо власник прихований - не працює принцип рівності корпоративних прав. Та надмірна відкритість може нашкодити самій людині. Схожий баланс забезпечує законодавство про ринки капіталу [2]. Мета - чесний ринок, який захищений від маніпуляцій. Але з урахуванням того, що Україна перебуває у стані війни, навіть мінімальні персональні відомості можуть становити небезпеку. Кіберзагрози, шпигунство, економічний тиск - усе це реальні виклики. Отже, питання полягає не в тому, чи розкривати інформацію. А в тому, яким має бути рівень відкритості, щоб зберегти як довіру на фондовому ринку, так і право людини на приватність.

Фондовий ринок не терпить невідомості. Чим більше прихованих власників, тим більше ризику для інвестора. Прозорість допомагає оцінити реальну стабільність компанії. Тому відомості про КБВ стали одним із ключових елементів захисту прав учасників фондового ринку. Це прямо закріплено у вимогах законодавства про ринки капіталу [2]. Коли інвестори бачать лише назву компанії, їм важко визначити її реальну надійність. Життя показувало, що за формальними структурами можуть ховатися зовсім інші особи. Наприклад, ті, хто несе кримінальні або політичні ризики. Або ті, чий вплив на рішення компанії буде несподіваним. Очевидно, що розкриття структури власності зменшує такі загрози.

Вимоги доступу до інформації про КБВ виникли не випадково. Вони стали результатом послідовної боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням злочинних схем. Законодавство про фінансовий моніторинг створило обов'язок ідентифікації осіб, які реально контролюють бізнес [3]. Це робить економіку більш чесною та передбачуваною. Україна прийняла також сучасні норми щодо акціонерних товариств [1]. Вони спрямовані не лише на прозорість управління, а й на посилення відповідальності власників. Якщо особа контролює частку у компанії, вона повинна бути відомою. І не лише державним органам. Іншим акціонерам теж важливо бачити повну картину.

Публічність бенефіціарів створює переваги для самого бізнесу. Чесні компанії виграють, коли ринок бачить їх чесність. Репутація стає ресурсом, який не купити швидко. Вона формується саме на довірі. А довіра не виникає без доступу до інформації. Разом із тим прозорість - це не статичне поняття. Воно змінюється. Те, що вважалося достатнім десять років тому, сьогодні сприймається як застаріле. Нові інструменти електронного обігу цінних паперів змінюють підходи до розкриття власності. Дані стають більш доступними. Інвестори звикають отримувати інформацію швидко та без зайвих перепон. Але зростання доступності створює нові питання. Хто саме має бачити персональні дані КБВ? Де межа між публічним інтересом та приватною сферою? У цієї відкритості є свій зворотний бік - зловживання, тиск, шантаж. Особливо коли йдеться про людей, які не звикли до публічності. Саме тому прозорість фондового ринку повинна бути продумано керованою. Вона не має перетворюватися на безконтрольний доступ. Інакше той, хто повинен відчувати себе

захищеним завдяки відкритості, може відчувати себе навпаки - вразливим.

Законодавство передбачає баланс між прозорістю та приватністю. Дані КБВ збираються та обробляються з конкретною метою, визначеною законом про фінансовий моніторинг [3; 4; 5]. Більш того, порядок встановлення КБВ для юридичних осіб продовжує уточнюватися, що відображено у спеціальній методології Кабінету Міністрів та Національного банку України [6]. Держава не відмовляється від своїх обов'язків щодо контролю, але намагається мінімізувати ризики для громадян. У цьому процесі важливо враховувати не лише національний інтерес, а й рекомендації міжнародних організацій. Наприклад, FATF наголошує на необхідності обмеження доступу до даних лише для тих суб'єктів, які можуть обґрунтувати свій інтерес [7]. Тому захист персональних даних - не перешкода для економічної безпеки. Це її частина.

Події останніх років в Україні суттєво змінили ставлення до відкритих державних даних. Те, що ще вчора вважалося кроком до розвитку економіки, сьогодні може бути використане проти інтересів держави. Інформація про власників бізнесу іноді має стратегічний характер. Наприклад, вона може свідчити про зв'язок людини з важливою інфраструктурою або критичними ресурсами. Тому держава була змушена тимчасово обмежити доступ до реєстрів. Це не питання приховування. Це питання безпеки.

Проте фондовий ринок не може існувати без мінімального рівня відкритості. Інвестор має знати, з ким він має справу. Недостатність даних створює невизначеність. А невизначеність знижує інвестиційні потоки. Це дуже відчутно у воєнний час, коли економіка переживає сильний тиск. Тому пошук компромісу - це не теоретичне обговорення. Це реальна потреба для виживання фондового ринку. Баланс має будуватися на диференційованому доступі. Частина інформації повинна бути доступною публічно, без зайвих обмежень. Інша - лише тим, хто може довести законний інтерес. У цьому можуть допомогти сучасні цифрові технології. Наприклад, авторизація через державні сервіси, обмежені рівні перегляду, фіксація кожного доступу. Тоді користувач розуміє, що його дії не залишаться непоміченими, а власник даних - що він не беззахисний.

Ще один важливий момент - актуальність та точність даних. У період турбулентності власність змінюється дуже швидко. Якщо реєстри не будуть оновлюватися, вони втратять цінність. Тож

обмеження доступу має супроводжуватися тим, що реєстри продовжують працювати у фоновому режимі, забезпечуючи коректність інформації.

Баланс - це не лише про правові обмеження. Це про відповідальність кожного учасника фондового ринку. Держава повинна створити механізми захисту. Ринок - не зловживати довірою. А суспільство - розуміти тонку грань між правом знати та правом зберегти особисте. У результаті головне завдання - зробити прозорість керованою. Вона не повинна перетворюватися на хаотичне оприлюднення чутливих даних. Але не може і зникнути повністю. Фондовий ринок без прозорості втрачає сенс. А відкритість без захисту руйнує приватність. Саме в уміння поєднати ці два принципи й полягає стійкість фондового ринку України в умовах цифровізації та війни.

Висновки. Прозорість фондового ринку та захист персональних даних не повинні конкурувати між собою. Навпаки, ці принципи можуть доповнювати один одного. Фондовий ринок потребує відкритості для інвесторів. Але жоден економічний інтерес не може скасувати право людини на приватність. Тому головне завдання законодавця - знайти межу, яка не дозволить прозорості перетворитися на загрозу. Останні роки Україна багато зробила у цьому напрямі. Запроваджено сучасні механізми фінансового моніторингу. Чіткіші правила визначення КБВ підвищили підзвітність власників компаній. Це важливо для довіри до корпоративного сектору. Разом із тим держава визнає чутливість таких даних та їх можливу небезпечність у період війни. Тому доступ до реєстрів поступово вдосконалюється та стає більш контрольованим.

Баланс, про який ідеться у цій роботі, не є раз та назавжди визначеним. Він повинен змінюватися. Розвиток цифрових технологій приносить нові виклики. Розвиток фондового ринку також змінює запит на інформацію. Якщо ще вчора достатньо було імені власника, то сьогодні ринок вимагає більшого. Але що більше ми відкриваємо, то відповідальніше маємо поводитися з цими даними. Питання прав людини не можна відкладати на другий план. Персональні дані КБВ - це не лише частина корпоративної інформації. Це дані про реальну людину з її життям, сім'єю, безпекою. Тому контроль за їх обробкою має бути точним та обґрунтованим. Недостатній захист може створити ризики для самої людини. Надмірний - може поставити під загрозу прозорість бізнесу.

У найближчій перспективі Україна продовжуватиме євроінтеграційні реформи. Це означає більш високу планку стандартів захисту персональних даних. А також більшу відповідальність учасників фондового ринку за обробку такої інформації. Усе це сприятиме формуванню фінансової системи, у якій права людини захищені не гірше, ніж капітал. Таким чином, оптимальний шлях - це не протиставлення цінностей, а їх поєднання. Прозорість має працювати на ринок. Приватність - на людину. Якщо обидва ці напрями рухатимуться разом, то Україна зможе досягти справді стійкого розвитку фондового ринку. І водночас захистить тих, хто цей ринок створює.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 27 лип. 2022 р. № 2465-IX [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (дата звернення: 28.11.2025)
2. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 19.06.2020 № 738-IX [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text> (дата звернення: 28.11.2025)
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 р. № 361-IX [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 28.11.2025)
4. Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку: Рішення НКЦПФР від 11.03.2021 № 176 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0532-21> (дата звернення: 28.11.2025)
5. Про затвердження Положення про здійснення установами фінансового моніторингу: Постанова Правління Національного банку України від 28 липня 2020 р. № 107 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0107500-20> (дата звернення: 28.11.2025)
6. Про затвердження Методології визначення юридичною особою кінцевого бенефіціарного власника: Постанова Кабінету Міністрів України; Національний банк від 19.09.2023 № 1011 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1011-2023-%D0%BF> (дата звернення: 28.11.2025)
7. Бенефіціарна власність юридичних осіб: Посібник FATF / Мінфін України. - Київ: Міністерство фінансів України, 2023. - 66 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:

https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_FATF_%D0%91%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D1%8E%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1.pdf (дата звернення: 28.11.2025)

В.Ф. Рибцова,
здобувачка вищої освіти
(м. Чернівці, Україна)

АДАПТАЦІЯ ІНСТИТУТУ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Євроінтеграційні процеси в Україні зумовлюють необхідність комплексного реформування національної правової системи, зокрема інституту недійсності правочинів, який посідає центральне місце у механізмі захисту прав учасників цивільних відносин та забезпеченні стабільності договірних зв'язків. Актуальність дослідження визначається необхідністю подолання суперечностей між традиційною українською дуалістичною системою нікчемних та оспорюваних правочинів, успадкованою від радянського права, та сучасними європейськими стандартами, що ґрунтуються на принципах *favor negotii*, судового контролю за визнанням недійсності та посиленого захисту добросовісних набувачів.

Імплементація Угоди про асоціацію з ЄС, інтенсифікація транскордонних комерційних відносин, розвиток цифрових технологій у сфері укладення договорів, а також практика Європейського суду з прав людини щодо забезпечення правової визначеності створюють об'єктивну потребу в адаптації українського законодавства про недійсність правочинів до європейських норм, що сприятиме формуванню передбачуваного правового середовища, захисту інтересів усіх учасників цивільного обороту та створенню сприятливих умов для економічного розвитку України як повноправного члена європейської правової спільноти.

Євроінтеграційні процеси в Україні зумовлюють необхідність комплексного реформування національної правової системи, зокрема приватного права, яке становить основу цивільного обороту. Інститут

недійсності правочинів посідає центральне місце у механізмі захисту прав учасників цивільних відносин та забезпеченні стабільності договірних зв'язків. Адаптація цього інституту до європейських стандартів є не лише технічним завданням законодавчого узгодження, а й стратегічним напрямом формування сучасної правової культури, орієнтованої на принципи верховенства права, захисту добросовісності та балансу інтересів усіх учасників цивільного обороту [4].

Європейські стандарти у сфері недійсності правочинів формуються на основі багатовікових традицій континентального та загального права, узагальнених у міжнародних документах та практиці наднаціональних судових інституцій. Основу цих стандартів становлять принципи Європейського договірної права, розроблені Комісією з європейського договірної права (Комісія Ландо), Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, а також практика Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини. Ці документи та судові рішення формують уніфіковане розуміння підстав недійсності правочинів, механізмів захисту сторін та правових наслідків визнання угод недійсними [6, 7, с. 101-102].

Українське законодавство про недійсність правочинів, закріплене переважно в Цивільному кодексі України, має власну історичну традицію, що походить від радянського цивільного права з його специфічним розумінням нікчемних та оспорюваних правочинів. Класична українська доктрина розрізняє правочини за механізмом визнання їх недійсними. До першої категорії належать нікчемні правочини, які є недійсними з моменту вчинення незалежно від судового рішення та визнання їх такими будь-ким. До другої категорії належать оспорювані правочини, недійсність яких має бути встановлена судом за позовом зацікавленої особи [4].

Попри внутрішню логічність такої дуалістичної системи, вона породжує численні практичні труднощі, які особливо виразно проявляються при порівнянні з європейськими правовими моделями.

Європейська юридична практика тяжіє до уніфікованих підходів і судового механізму встановлення недійсності – це забезпечує вищий рівень правової передбачуваності та ефективніший захист інтересів сумлінних учасників правовідносин. Фундаментом європейської правової доктрини є принцип *favor negotii* (презумпція чинності правочину), що передбачає тлумачення будь-яких сумнівів щодо законності договору на користь його підтримання. На противагу

цьому, українська система допускає автоматичну втрату чинності окремими правочинами без судового втручання.

Аналіз європейського досвіду демонструє кілька ключових відмінностей від української моделі. По-перше, більшість європейських правопорядків не знають інституту нікчемності у тому вигляді, в якому він існує в Україні, віддаючи перевагу судовому порядку визнання правочинів недійсними. По-друге, європейське право значно більше уваги приділяє захисту добросовісного набувача та третіх осіб, які можуть постраждати від визнання правочину недійсним. По-третє, європейські стандарти передбачають ширші можливості для конвалідації (оздоровлення) дефектних правочинів, що відповідає принципу економічної ефективності та сприяє стабільності обороту.

Адаптація українського регулювання недійсності правочинів до європейських норм передбачає реформування підстав недійсності, процедур оспорування та захисту третіх осіб, при цьому ключовим є звуження переліку випадків автоматичної недійсності нікчемних правочинів і розширення судового контролю за визнанням дефектів договорів. Така модель забезпечить принцип правової визначеності, виключаючи ситуації, коли правовий статус угоди залишається неясним протягом тривалого часу.

Особливу увагу в контексті євроінтеграції заслуговує адаптація підстав недійсності правочинів.

Європейське право виробило сталі категорії вад правочинів, які можна класифікувати за природою дефекту. По-перше, вади волевиявлення, що включають помилку, обман, насильство та погрозу, причому європейське розуміння цих категорій часто відрізняється від українського більшою гнучкістю та орієнтацією на захист слабшої сторони. По-друге, вади форми та змісту, де європейський підхід більш ліберальний щодо формальних вимог та акцентує увагу на суті волевиявлення сторін. По-третє, вади правосуб'єктності, де європейська практика розробила детальні механізми захисту контрагентів недієздатних або обмежено дієздатних осіб. По-четверте, порушення публічного порядку та моралі, де європейські стандарти виходять з більш обмеженого тлумачення цих категорій порівняно з пострадянською традицією.

Імплементація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом створює правові рамки для адаптації національного законодавства. Хоча Угода безпосередньо не регулює

цивільно-правові інститути, вона встановлює загальні принципи правової конвергенції та зобов'язання України щодо наближення свого законодавства до *acquis communautaire* у тих сферах, які впливають на функціонування внутрішнього ринку. Це стосується передусім споживчого права, де питання недійсності правочинів мають критичне значення для захисту слабшої сторони договору [3].

Трансформація інституту недійсності правочинів має відбуватися з урахуванням практики Європейського суду з прав людини стосовно охорони права власності та права на справедливий судовий розгляд. ЄСПЛ систематично підкреслює важливість рівноваги між забезпеченням законності угод та правовою визначеністю, стійкістю майнових правовідносин. Використання концепції нікчемності у такий спосіб, що дозволяє безстроково оспорювати правочини будь-якою заінтересованою особою, може не відповідати зазначеним європейським стандартам, адже породжує надмірну нестабільність у правових відносинах.

Суттєвим елементом адаптації є покращення правового регулювання реституції як правового наслідку недійсності правочинів. Європейська правова система сформувала розгалужену систему норм щодо повернення одержаного за недійсною угодою, яка бере до уваги численні фактори, включаючи сумлінність сторін, можливість натурального повернення, трансформацію економічних умов. Українське право традиційно базується на принципі двосторонньої реституції, однак практика його реалізації потребує значного вдосконалення з огляду на європейські механізми захисту добросовісних набувачів і третіх осіб.

Майбутня гармонізація передбачає створення нових законодавчих норм про недійсність, які б забезпечували чіткішу диференціацію різних категорій недійсності, встановлювали зрозумілі часові межі для оспорювання правочинів і передбачали дієві механізми охорони інтересів третіх осіб. Доцільним видається впровадження інституту санації дефектних правочинів за зразком європейських правових систем, що надасть можливість у визначених ситуаціях усувати недоліки угод без їх повного анулювання, забезпечуючи таким чином вищу гнучкість та економічну доцільність правового регулювання.

Компаративний аналіз окремих європейських правопорядків демонструє різноманітність підходів до регулювання недійсності правочинів, проте виявляє й спільні тенденції. Німецьке цивільне

право з його детальною систематизацією підстав нікчемності та оспорюваності правочинів у BGB може слугувати певним орієнтиром, однак необхідно враховувати його складність та обтяженість формалізмом.

Французький підхід, що традиційно базується на концепції відносної та абсолютної нікчемності, зазнав суттєвих змін у результаті реформи договірної права 2016 року, яка спростила систему недійсності та посилила захист добросовісних контрагентів. Англійське загальне право з його концепцією void та voidable contracts пропонує більш гнучкий підхід, орієнтований на судовий розсуд та справедливість у кожному конкретному випадку [5].

Особливе значення для України має досвід країн Центральної та Східної Європи, які здійснили правову трансформацію в процесі євроінтеграції. Польське, чеське, румунське цивільне законодавство демонструють різні моделі адаптації пострадянської правової спадщини до європейських стандартів.

Польський досвід свідчить про можливість поступового реформування інституту недійсності через судову практику та точкові законодавчі зміни без повної заміни цивільних кодексів. Чеський новий цивільний кодекс 2012 року являє приклад радикального оновлення цивільного законодавства з урахуванням найкращих європейських практик, зокрема щодо недійсності правочинів.

Адаптація інституту недійсності правочинів нерозривно пов'язана з реформуванням судової системи та підвищенням кваліфікації суддів у сфері європейського приватного права. Європейські стандарти передбачають активну роль суду у з'ясуванні обставин справи, балансуванні інтересів сторін та застосуванні принципів добросовісності та розумності. Українські суди потребують не лише ознайомлення з європейським законодавством, а й усвідомлення європейської правової методології, яка орієнтується на телеологічне тлумачення норм права та врахування економічних і соціальних наслідків судових рішень.

Технологічна революція у сфері цифрових транзакцій ставить під питання базові принципи інституту недійсності правочинів, що вимагає скоординованої відповіді на рівні Європи. Традиційна цивілістична доктрина щодо моменту виникнення договірних відносин, способів вираження волі та механізмів реституції втрачає свою релевантність у світі смарт-контрактів, блокчейн-технологій та електронних угод. У контексті реформування цивільного

законодавства України критично важливо імплементувати європейські підходи до регулювання цифрової комерції та онлайн-послуг, створивши правові рамки для самовиконуваних угод, що функціонують без активної участі сторін, і побудувавши ефективну систему правового захисту у випадках виявлення їх юридичних вад.

Процес адаптації має також урахувати соціальні реалії та рівень правосвідомості в українському соціумі. Автоматичне запозичення європейських норм без врахування національної специфіки може спричинити їх неефективність або спотворене застосування. Потрібна всеохопна програма правової просвіти, яка б пояснювала нові концепції недійсності правочинів не тільки професійним юристам, але й широкому загалу учасників цивільного обороту. Критично важливо забезпечити рівновагу між новаторським характером реформ та збереженням континуїтету правового регулювання, аби запобігти правовій невизначеності перехідного етапу.

Міжнародне приватне право створює додаткові виміри проблематики недійсності правочинів у контексті євроінтеграції. Правочини з іноземним елементом, зокрема ті, що укладаються між українськими та європейськими контрагентами, вимагають чіткого визначення застосовного права.

Римська конвенція про право, що застосовується до договірних зобов'язань, та Регламент Риму I встановлюють правила колізійного регулювання, які повинні враховуватися при реформуванні українського законодавства про недійсність правочинів. Зокрема, необхідно забезпечити, щоб українські норми про недійсність не створювали надмірних колізій з правом інших держав та відповідали загальноновизнаним принципам міжнародного приватного права [1, 3].

Спеціальні режими недійсності у окремих галузях цивільного права також потребують адаптації до європейських стандартів. Споживче право, корпоративне право, право інтелектуальної власності мають специфічні правила щодо недійсності правочинів, які повинні узгоджуватися між собою та з загальними положеннями цивільного законодавства. Європейські директиви у сфері захисту прав споживачів встановлюють детальні вимоги щодо недійсності несправедливих договірних умов, права споживача на відмову від договору та інших форм захисту, які мають бути повністю імплементовані в українське законодавство. Аналогічно, європейські стандарти корпоративного управління передбачають специфічні

правила щодо оспорування рішень органів управління юридичних осіб та правочинів із заінтересованістю.

Результативність реформи інституту недійсності правочинів визначається синергією законодавчих змін, судової практики, правової доктрини та правосвідомості суспільства, ефективним моніторингом застосування нових норм, а також провідною роллю наукового середовища у дослідженні європейського досвіду та міжнародній співпраці з уніфікації приватного права.

Таким чином, приведення інституту недійсності правочинів до європейських стандартів є тривалим процесом, що потребує політичної рішучості, професійної експертизи та підтримки суспільства. Ефективність цього процесу визначатиметься не лише формальним узгодженням українського законодавства з європейськими нормами, а й реальною спроможністю правової системи гарантувати належний захист прав учасників цивільного обороту, стійкість договірних відносин і сприятливі умови для економічного поступу. Європейська інтеграція у цій галузі є не кінцевою метою, а інструментом досягнення більш широкої цілі: формування в Україні сучасної правової держави з розвиненим громадянським суспільством та дієвою ринковою економікою, заснованою на засадах верховенства права й охорони прав людини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (Європейська конвенція з прав людини) / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Регламент (ЄС) № 593/2008 Європейського Парламенту та Ради від 17.06.2008 про право, яке підлягає до застосування щодо договірних зобов'язань ("Рим I"). URL: https://zakononline.ua/documents/show/287485__287550
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. German Civil Code (BGB). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/
6. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2010 / Міжнародний інститут уніфікації приватного права (УНІДРУА) ; пер. з англ. О. С. Білоус. Рим : UNIDROIT, 2010. 40 с. URL: <https://www.unidroit.org/wp->

7. Жданкіна Л. Сучасні концепції уніфікації цивільного права (Комісія Ландо, Draft of Common Frame of Reference) та місце в них інституту припинення цивільних зобов'язань. *Evropský politický a právní diskurz (European Political and Law Discourse)*. 2017. Vol. 4. Issue 6. P. 100–106.

З.О. Світана,

аспірантка

(м. Хмельницький, Україна)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ЗАХОДІВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Постановка проблеми. На Державну службу України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС України) як центральний орган виконавчої влади, покладаються завдання щодо реалізації державної політики в сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму невинного характеру, а також гідрометеорологічної діяльності [1, п. 1].

Стан опрацювання цієї проблематики є недостатнім. Питанням правового регулювання діяльності органів державної влади щодо виконання заходів правового режиму надзвичайного стану були присвячені наукові праці таких вчених як: А. В. Басов, Ю. П. Битяк, А. О. Виприцький, В. І. Вичавка, Т. О. Коломосьць, С.О. Кузніченко, Р. М. Ляшук [2; 3], К. А. Мяснянкіна, О. І. Остапенко, В. Г. Пилипчук, О. В. Трофіменко [4] та інших. Однак, зважаючи на зміни обставин у цій сфері суспільних відносин та розвиток відповідного законодавства, комплексного дослідження правового регулювання діяльності ДСНС України щодо виконання заходів правового режиму надзвичайного стану не проводилося.

Метою статті є дослідження правового регулювання діяльності ДСНС України під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану.

Виклад основного матеріалу. Під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану діяльність ДСНС України

здійснюється відповідно до вимог Конституції України [5], Кодексу цивільного захисту України [6], розділу III Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [7], постанови КМУ від 16.12.2015 № 1052 «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» [1], постанови КМУ від 21.01.2013 № 33 «Про утворення територіальних органів Державної служби з надзвичайних ситуацій» [8], постанови КМУ від 14.03.2018 № 223 «Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня» [9], наказу МВС України від 30.04.2015 № 500 «Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації між ДСНС і Адміністрацією ДПСУ» [10], наказу МВС України від 03.07.2014 № 631 «Про затвердження Положення про Оперативно-рятувальну службу цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій» [11], наказу Наказ ДСНС України від 06.07.2015 № 358 «Статут Спеціального авіаційного загону оперативно-рятувальної служби цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій» [12], інших нормативних документів, які визначають діяльність територіальних органів ДСНС у разі виникнення надзвичайних ситуацій.

ДСНС України здійснює заходи з ліквідації наслідків НС та заходи правового режиму надзвичайного стану. Основними завданнями ДСНС України під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану є:

- забезпечення функціонування державної системи цивільного захисту. Під цивільним захистом законодавець розуміє функцію держави, спрямовану на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період [6];

- організація планування заходів цивільного захисту місцевими органами виконавчої влади;

- проведення підготовки органів управління функціональних і територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту та їх ланок;

- здійснення заходів щодо впровадження інженерно-технічних заходів цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, підготовка пропозицій щодо віднесення населених пунктів та

суб'єктів господарювання до відповідних груп (категорій) цивільного захисту;

координація та контроль здійснення заходів щодо захисту населення і територій у разі виникнення радіаційних аварій та надзвичайних ситуацій, пов'язаних із виливом (викидом) небезпечних хімічних речовин;

здійснення разом із місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями прогнозування імовірності виникнення надзвичайних ситуацій, визначення показників ризику та здійснення районування території України щодо ризику виникнення надзвичайних ситуацій;

визначення рівнів надзвичайних ситуацій, видання експертних висновків про рівень надзвичайної ситуації;

забезпечення здійснення заходів з мінімізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, пов'язаних із технологічними терористичними проявами та іншими видами терористичної діяльності під час проведення антитерористичних операцій;

проведення через підрозділи оперативно-рятувальної служби цивільного захисту заходів з розмінування;

забезпечення гасіння пожеж, рятування людей, надання допомоги в ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та інших видів небезпечних подій, що становлять загрозу життю або здоров'ю людей чи призводять до завдання матеріальних збитків;

організація та забезпечення охорони від пожеж підприємств, установ, організацій та інших об'єктів на підставі договорів;

участь в аеромедичній евакуації осіб, що потребують медичної допомоги [1; 12, п. 2];

здійснення оповіщення й інформування центральних та місцевих органів виконавчої влади про загрозу виникнення і виникнення надзвичайних ситуацій;

організація та проведення перевірки стану готовності функціональних і територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту та відповідних органів управління ними до дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій [1, п. 4];

проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій в умовах екстремальних температур, задимленості, загазованості, загрози вибухів, обвалів, зсувів, затоплень, радіоактивного, хімічного забруднення та біологічного зараження, інших небезпечних проявів;

здійснення комплексу заходів з метою ліквідації небезпек, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами, зокрема нетехнічне та технічне обстеження територій, складення карт, виявлення, знешкодження та/або знищення вибухонебезпечних предметів, маркування, підготовки документації після розмінування, надання громадам інформації про протимінну діяльність та передачу очищеної території;

пошук і рятування людей на уражених об'єктах і територіях, надання домедичної (невідкладної медичної), психологічної допомоги постраждалим на місці небезпечної події та транспортування їх до закладів охорони здоров'я [11, п. 2];

координація діяльності органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання щодо здійснення заходів з евакуації населення;

координація проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт авіаційними силами та засобами ДСНС, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності [9].

ДСНС України для виконання заходів правового режиму надзвичайного стану в установленому порядку має право:

залучати підрозділи пошуково-рятувальних сил та аварійно-рятувальних служб місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій державного і регіонального рівня та проведення пошуково-рятувальних робіт;

залучати представників місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, фахівців підприємств, установ, організацій (за погодженням з їх керівниками), вчених, представників інститутів громадянського суспільства (за згодою) до розгляду питань, що належать до компетенції ДСНС України;

залучати органи, організації, сили та засоби місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій (за погодженням з їх керівниками) до участі в навчаннях з питань цивільного захисту;

одержувати безоплатно інформацію, документи і матеріали від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових осіб;

скликати наради, утворювати комісії та робочі групи, проводити наукові конференції, семінари з питань, що належать до компетенції

ДСНС України;

користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державною системою урядового зв'язку та іншими технічними засобами;

використовувати телебачення і радіомовлення для оприлюднення повідомлень про надзвичайні ситуації [1, п. 6];

використовувати безпілотні системи (безпілотні авіаційні комплекси, безпілотні літальні апарати, безпілотні наземні (роботизовані) комплекси, безпілотні водні (плаваючі) комплекси) під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж, нетехнічного обстеження територій та акваторій на наявність вибухонебезпечних предметів, здійснення пошуку людей, оцінки ступеня руйнувань будівель та споруд внаслідок вибухів [8; 11, п. 4].

Під час дії правового режиму надзвичайного стану, територіальний орган ДСНС для виконання заходів з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації призначає керівника таких робіт, який реалізує таку послідовність дій:

1. Виїжджає на місце виникнення надзвичайної ситуації та здійснює безпосереднє керівництво організацією та проведенням робіт у зоні надзвичайної ситуації.

2. Створює штаб, призначає начальника штабу й організовує його роботу, дає вказівки та розпорядження щодо проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

3. Уточнює завдання суб'єктам, задіяним до ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

4. Організовує зв'язок з мобільними оперативними групами, утвореними в центральних органах виконавчої влади, які залучаються до реагування на надзвичайну ситуацію.

5. Утворює ешелоноване угруповання сил і засобів реагування на надзвичайну ситуації та організовує залучення сил цивільного захисту до ліквідації наслідків надзвичайної ситуації [9].

6. Організовує через штаб виконання таких заходів:

визначення зони ураження надзвичайної ситуації, кількості і місць перебування в ній людей, організовує їх рятування та надання медичної допомоги;

збирання даних про обстановку в зоні надзвичайної ситуації, їх аналіз та узагальнення;

визначення головного напрямку ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, прийняття рішення щодо проведення аварійно-рятувальних робіт, захисту населення і території від наслідків надзвичайної ситуації та забезпечення життєдіяльності постраждалих;

розроблення оперативних планів заходів з ліквідації надзвичайної ситуації, зосередження в районі надзвичайної ситуації необхідних сил і технічних засобів та своєчасне введення їх у дію;

визначення кількості і складу аварійно-рятувальних формувань, необхідних для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, порядку і строків їх залучення згідно з планами реагування на надзвичайні ситуації і планами взаємодії;

організація взаємодії аварійно-рятувальних служб та формувань, залучених до ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, з метою ефективного використання їх потенціалу;

здійснення керівництва роботами з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;

ведення обліку робіт, що були проведені аварійно-рятувальними службами та формуваннями під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;

ведення обліку загиблих та постраждалих унаслідок надзвичайної ситуації;

інформування населення про наслідки та прогноз розвитку надзвичайної ситуації, хід її ліквідації та правила поведінки в зоні надзвичайної ситуації;

проведення евакуаційних заходів, крім загальної або часткової евакуації населення;

зупинення діяльності об'єктів, що розташовані в зоні надзвичайної ситуації, незалежно від форми власності і підпорядкування, введення обмеженого доступу на територію цієї зони;

залучення в установленому порядку до проведення робіт аварійно-рятувальних формувань, громадських організацій та окремих громадян за їх згодою, необхідних транспортних та інших технічних засобів підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, які перебувають в зоні надзвичайної ситуації;

зупинення аварійно-рятувальних робіт у разі підвищення рівня загрози життю рятувальників та інших осіб, які беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

7. Організовує взаємодію органів управління і сил цивільного захисту, що залучаються до ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

8. Організовує з метою першочергового життєзабезпечення постраждалих та оперативної ліквідації наслідків надзвичайної ситуації контроль за виконанням усіх видів забезпечення під час дій у зоні надзвичайної ситуації.

9. Організовує забезпечення, контроль та координацію робіт, пов'язаних зі здійсненням заходів безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

10. Подає до КМУ звіт щодо прийнятих рішень і стану справ під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації [9].

На виконання вищезазначених завдань на ДСНС України покладаються відповідні обов'язки щодо реалізації заходів правового режиму надзвичайного стану.

Процедури діяльності ДСНС України під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану врегульовані через визначення порядку дій під час ліквідації надзвичайних ситуацій. У таких випадках територіальний орган ДСНС для виконання заходів з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації призначає керівника таких робіт, який створює штаб, призначає начальника штабу й організовує його роботу, дає вказівки та розпорядження щодо проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт. Такий оперативний штаб організовує виконання всіх необхідних заходів [9].

Висновки. Отже, правове регулювання діяльності ДСНС України під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану спрямоване на врегулювання необхідних дій шляхом визначення завдань та прав.

Установлено, що нормативно-правові акти містять, як правило, загальні положення, що, з одного боку, вказує на позитивні аспекти з врегулювання цієї сфери, а з іншого, – на необхідність деталізації діяльності шляхом складання відповідних планів та вдосконалення чинного законодавства.

Перспективами подальших наукових розвідок у цій сфері є правове забезпечення механізму діяльності ДСНС України щодо забезпечення правового режиму надзвичайного стану.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету міністрів України від 16.12.2015

р. № 1052: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#n16> (дата звернення: 12.05.2025).

2. Світана З.О., Ляшук Р. М. Правове регулювання діяльності органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право» : зб. наук. пр. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2024. № 85. Ч. 3. С. 106–112. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/18-2.pdf>.

3. Ляшук Р. М. Обов'язки органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо виконання заходів правового режиму надзвичайного стану. Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану: тези III міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 21 листопада 2024 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2024. С. 951–953. URL: <https://surl.li/wuxgmw>

4. Трофіменко О. В., Ляшук Р. М., Вичавка В. І. Правове регулювання взаємодії Державної прикордонної служби України та суб'єктів сектору безпеки і оборони. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція : зб. наук. пр. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. № 70. С. 59–63. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc70/12.pdf>

5. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://cutt.ly/FwklvRNH> (дата звернення - 27.05.2025).

6. Кодекс цивільного захисту України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 34-35, ст.458. Ст. 1.

7. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 23, ст.176.

8. Про утворення територіальних органів Державної служби з надзвичайних ситуацій та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету міністрів України від 21.01.2013 № 33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення - 27.06.2025).

9. Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня: Постанова Кабінету міністрів України від 14.03.2018 р. № 223: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.06.2025).

10. Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації між ДСНС і Адміністрацією ДПСУ: наказ МВС України від 30.04.2015 № 500. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0590-15#Text> (дата звернення: 22.05.2025).

11. Про затвердження Положення про Оперативно-рятувальну службу цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій:

Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.07.2014 № 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0853-14#Text> (дата звернення: 22.06.2025).

12. Статут Спеціального авіаційного загону оперативно-рятувальної служби цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій: Наказ ДСНС України від 06.07.2015 № 358. Офіційний інформаційний сервер Спеціального авіаційного загону оперативно-рятувальної служби ДСНС. URL: <https://surl.li/sipslf> (дата звернення: 22.06.2025).

В.І. Сікорака,
здобувачка вищої освіти
(м. Київ)

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ТА СУДОВИЙ ЗАХИСТ

Соціальні права військовослужбовців є особливою категорією прав людини, які гарантують певний рівень добробуту, безпеки й соціальної справедливості під час виконання службових обов'язків у специфічних умовах військової діяльності. Принцип соціальної держави є одним із засадничих конституційних принципів, на яких засновано Українську державу. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (стаття 1 Конституції України).

У Рішенні від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 Конституційний Суд України вказав, що «в Україні як соціальній, правовій державі політика спрямовується на створення умов, які забезпечують достатній життєвий рівень, вільний і всебічний розвиток людини як найвищої соціальної цінності, її життя і здоров'я, честь і гідність. Утвердження та дотримання закріплених у нормативно-правових актах соціальних стандартів є конституційним обов'язком держави. Діяльність її правотворчих і правозастосовчих органів має здійснюватися за принципами справедливості, гуманізму, верховенства і прямої дії норм Конституції України, а повноваження – у встановлених Основним Законом України межах і відповідно до законів» [55].

Згідно з позицією Конституційного Суду України, яка висловлена у рішенні від 04 червня 2019 року № 2-р/2019, до основних обов'язків держави належить забезпечення реалізації громадянами соціальних, культурних та економічних прав; гарантування державою

конституційного права на соціальний захист є однією з необхідних умов існування особи і суспільства; рівень соціального забезпечення в державі має відповідати потребам громадян, що сприятиме соціальній стабільності, забезпечуватиме соціальну справедливість та довіру до держави; гарантування державою цих прав, у тому числі права на пенсійне забезпечення як складової конституційного права на соціальний захист, має здійснюватися на основі Конституції України та у спосіб, що відповідає їй [48].

А. В. Клячко та А. Л. Бейкун стверджують, що належний рівень обороноздатності держави прямо пов'язаний із системою соціальних гарантій для військовослужбовців [1, с. 92–93].

Л. М. Новак-Каляєва підкреслює, що через специфіку військової служби її проходження неминуче пов'язане з добровільним прийняттям законних обмежень окремих основних прав і свобод військовослужбовців – зокрема свободи пересування і вибору місця проживання, участі в політичних партіях, страйках та демонстраціях, а також права займатися підприємництвом. [14, с. 159].

У підручнику під назвою «Соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» В. І. Кириленко стверджує, що забезпечення соціально-правового захисту військовослужбовців є компенсацією за обмеження деяких їхніх прав і свобод [7, с. 280–321].

Військовослужбовець – це не лише носій обов'язку із захисту Вітчизни, а й особа з особливим правовим статусом, що вирізняється наявністю спеціальних прав, обов'язків та гарантій, які випливають із характеру військової служби як форми публічної державної діяльності. Згідно з частиною першою та четвертою статті 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військова служба є державною службою особливого характеру, що полягає у професійній діяльності громадян, пов'язаній із захистом Вітчизни. При цьому вона зараховується до страхового, трудового та державного стажу [24].

Забезпечення конституційних прав та свобод військовослужбовців, надання додаткових прав, пільг, гарантій і компенсацій, які мають відшкодовувати навантаження, пов'язані зі службою, є одним із пріоритетних напрямів державної політики в сфері національної безпеки [17, с. 651].

Важливо зазначити, що відповідно до статті 64 Конституції України, навіть в умовах воєнного стану не допускається обмеження базових прав військовослужбовців, таких як: право на життя, право на

гідність, свободу від дискримінації, особиста недоторканність, право на справедливе ставлення [10].

У структурі правового статусу військовослужбовців науковці виділяють:

- загальний статус – як громадянина України (конституційний рівень);
- спеціальний статус – як особи, що проходить військову службу й наділена спеціальними правами;
- індивідуальний статус – який охоплює конкретні права і обов'язки певної особи залежно від посади, місця служби тощо [16, с. 27].

Розглядати військовослужбовця як спеціального суб'єкта – означає визнати, що механізм реалізації його прав не ідентичний до загальногромадянського. Його статус передбачає одночасну наявність конституційних гарантій і обґрунтованих обмежень, що прямо зумовлюють необхідність посиленої соціальної підтримки з боку держави.

Павленко В. С. виділяє чотири рівні нормативно-правових актів, що регулюють соціальний і правовий захист військовослужбовців в Україні: конституційний, міжнародно-правовий, законодавчий та підзаконний [15, с. 131].

Л. Ю. Малюга також акцентує, що складність реалізації соціальних прав військовослужбовців у період збройної агресії Росії зумовлює потребу в посиленому захисті з боку як державних органів, так і громадянського суспільства. У цьому контексті соціально-правовий захист має подвійну природу: з одного боку – це матеріальне забезпечення, з іншого – це гарантована можливість на оскарження порушень прав в адміністративному чи судовому порядку [11, с. 154].

Так, у системі захисту прав і гарантій військовослужбовців ключову роль відіграє судова влада. Саме суди часто стають останньою інстанцією, де військовослужбовці можуть реалізувати та захистити свої соціальні права – зокрема щодо забезпечення житлом, виплат компенсацій, захисту честі, гідності чи права на справедливе ставлення.

Право на судовий захист є базовою гарантією реалізації соціальних прав військовослужбовців, особливо в умовах воєнного стану. Відповідно до частини другої статті 55 Конституції України,

кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це право не може бути обмежене навіть у період воєнного чи надзвичайного стану [55].

Конституційний Суд України також наголошує, що будь-які виключення з цього права суперечать конституційним принципам, і що право громадян безпосередньо звертатися до суду не може бути обмежене жодними спеціальними законами. Наприклад, у справі про вибори народних депутатів Суд прямо вказав, що норми спеціального законодавства не можуть зменшувати зміст конституційного права на судовий захист [52].

У світлі сучасних викликів, зокрема повномасштабної військової агресії проти України, реалізація соціальних прав військовослужбовців через судову систему набуває особливого значення. Як зазначає Л. Ю. Малюга, навіть в умовах бойових дій право військовослужбовців на звернення до суду залишається чинним і юридично захищеним, хоча його практична реалізація часто ускладнюється специфікою служби [11, с. 153].

Особливої уваги заслуговує реалізація статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає право кожного на ефективний засіб правового захисту навіть у випадках, коли порушення прав здійснюється посадовими особами, що діють від імені держави [9].

Судовий захист є не лише гарантією відновлення порушеного права, а й важливим елементом у структурі соціальної безпеки, який уможливорює реалізацію таких прав, як належне грошове забезпечення, медичне обслуговування, забезпечення житлом, соціальні виплати та компенсації. Наприклад, у Рішенні Конституційного Суду України від 18.07.2024 № 8-р(П)/2024 наголошено на обов'язку держави гарантувати право бути почутим (заслуханим) до моменту прийняття будь-якого рішення, що може зачепити права особи, включаючи військовослужбовця. Це положення розкриває суть принципу превентивного правового захисту, згідно з яким суд повинен враховувати позицію особи перед ухваленням будь-яких юридично значимих рішень [49].

У Рішенні від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018 Суд зазначив, що військовослужбовці здійснюють конституційно значущу функцію, тому держава має створити для них особливий правовий режим соціального захисту, що поширюється як на період служби, так і на

післяслужбовий етап; у Рішенні від 06.04.2022 № 1-р(П)/2022 Конституційний Суд підкреслив, що захист прав військових не є пільгою, а впливає з самого факту виконання ними державних функцій, що супроводжуються ризиками для життя, обмеженням прав і свобод та неможливістю реалізовувати інші права на загальних умовах [54].

Більше того, у наведеному Рішенні Суд прямо вказав, що соціальний захист військовослужбовців має розглядатись як механізм мотивації, збереження боєздатності армії та виконання функцій оборони України [54].

Загалом, судовий захист розглядається як форма здійснення державою своїх безумовних зобов'язань, що прямо впливає з частини другої статті 3 Конституції України про відповідальність держави перед людиною за свою діяльність. Судовий захист є не лише правом, а й механізмом, що забезпечує ефективне поновлення порушених прав через правосуддя, що прямо відображено у правовій позиції Конституційного Суду України в рішенні № 8-рп/2002.

Особливу увагу вітчизняні суди приділяють міжнародним договорам, що згідно зі статтею 9 Конституції України мають пріоритет перед національним законодавством. Згідно зі статтею 7 Кодексу адміністративного судочинства України, у разі розбіжностей між законом і ратифікованим міжнародним договором, суд зобов'язаний застосувати останній [49].

На практиці це означає, що суди України зобов'язані дотримуватися європейських стандартів, що ґрунтуються, зокрема, на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Рекомендації № (94) 12 Ради Європи щодо незалежності, ефективності та ролі суддів, Європейській хартії про статус суддів (1998 р.) та Висновках Консультативної ради європейських суддів. Ці акти визначають суд як основний інструмент реалізації та охорони прав людини [2].

Водночас, роль суду як гаранта справедливого доступу до соціальних благ підтверджена і на національному рівні. У правовій практиці українських судів уже сформовано підходи до оцінки дій (бездіяльності) органів влади у справах щодо забезпечення військових житлом, виплати компенсацій за поранення чи загибель, пенсійного забезпечення, правової допомоги тощо. Така практика є надзвичайно важливою в умовах зростання кількості спорів, пов'язаних із

порушенням соціальних прав військовослужбовців у період мобілізації.

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 06.04.2022 № 1-р(П)/2022 наголосив, що виконання державою обов'язку із забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців має системний характер і охоплює не лише допомогу у сфері охорони здоров'я, освіти, житлових питань, а й підтримку при поверненні до цивільного життя [54].

Соціальні права військовослужбовців є важливою частиною конституційних гарантій, спрямованих на забезпечення належних умов служби, соціальної стабільності та довіри до держави. Особливості військової служби зумовлюють необхідність певних обмежень прав, які держава компенсує наданням додаткових гарантій і пільг відповідно до принципу соціальної держави, закріпленого в Конституції України. Такий підхід поєднує правовий статус військовослужбовця з обов'язком держави підтримувати належний рівень його соціальної захищеності.

Ефективний судовий захист соціальних прав військовослужбовців є показником реального виконання державою своїх конституційних обов'язків. Суд не лише фіксує порушення, а й забезпечує відновлення соціальної справедливості у публічно-правових відносинах, де стороною виступає держава. Право на звернення до суду, гарантоване Конституцією та міжнародними стандартами, набуває особливого значення в умовах воєнного стану, коли навантаження на державні інституції суттєво зростає.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бейкун А. Л., Клачко А. В. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 90–94. URL: <http://www.pgpg-journal.kiev.ua/archive/2021/6/14.pdf>
2. Войтович Іван. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування в адміністративному судочинстві України. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України* (м. Київ, 1–2 жовтня 2015 року). Київ: Ваїте, 2015. С. 188–192.
3. Кириленко В. І. Соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : підручник. К. : Наука, 2019. 320 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. / Верховна Рада України.

URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 31.10.2025).

5. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.11.2025).

6. Малюга Л. Ю. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 150–159. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/6_2023/22.pdf

7. Павленко В. С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 131–133. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/32>

8. Пашинський В. Й. Поняття та структура конституційно-правового статусу військовослужбовців. *Юридична наука*. 2012. № 4. С. 27.

9. Пашинський В. Й., Медвідь Л. П., Шамрай Б. М. Правовий статус та соціальний захист військовослужбовців: поняття і правове регулювання. *Право та держава в умовах глобалізаційних трансформацій: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 17 березня 2023 р.). Київ: ГО «Інститут правових досліджень і стратегій», 2023. С. 650–660. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-33>

10. Постанова Верховного Суду від 15 лютого 2023 р. у справі № 463/2626/21 (провадження № 61-8409св22) URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109674258&red=100003d4fbea2451f161c3d3d41a46325fd04b&d=5> (дата звернення: 30.10.2025).

11. Рішення Конституційного Суду України від 04 червня 2019 року № 2-р/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text> (дата звернення: 29.10.2025).

12. Рішення Конституційного Суду України від 17 квітня 2024 р. № 8-р(П)/2024 // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text> (дата звернення: 29.10.2025).

13. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98> (дата звернення: 30.10.2025).

14. Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22> (дата звернення: 30.10.2025).

15. Рішення Конституційного Суду України від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02> (дата звернення: 15.10.2025).

Т.А. Соколов,
здобувач вищої освіти
Науковий керівник: О.В. Охман,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМИ ПАРТНЕРАМИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИЧНІ ВЗАЄМОДІЇ

Розвиток співпраці України з міжнародними партнерами у кримінальних провадженнях є важливим чинником забезпечення ефективного розслідування злочинів, що мають міжнародний характер, та реалізації міжнародних зобов'язань держави у сфері кримінального судочинства.

Питання кримінального провадження займає особливу роль у сфері права. Саме поняття розглядають, як врегульовану нормами кримінально-процесуального права діяльність органів досудового розслідування, слідчого, прокурора, судді і суду з розкриття злочинів, викриття й покарання винних та недопущення покарання невинних. У певній мірі, кримінальні провадження також розглядають, як певну систему дій, у теоретичному та практичному форматі. Законодавством України чітко закріплені особливості цієї сфери права. Найважливіша роль тут, належить Кримінальному процесуальному кодексу України. Він конкретно визначає порядок проведення кримінального провадження в Україні. Однак, є особливі випадки, коли виконання таких дій стосується не лише нашої держави. Інколи, кримінальне провадження, окрім України, може бути пов'язане з іншими країнами. У таких випадках, використання загальних норм, передбачених українським законодавством, може не вистачати, або, навіть, може бути недоречним. Саме тому, передбачений особливий порядок проведення цих кримінальних проваджень та окремих процесуальних дій.

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та

виконання вироків [1]. До правових джерел цих правовідносин відносять: Конституцію України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закони України та міжнародно-правові угоди, які є частиною національного законодавства, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

В українському законодавстві, велике правове значення в цьому питанні досі належить Кримінальному процесуальному кодексу України. Розділ IX визначає як раз питання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, а саме: загальні засади міжнародного співробітництва; особливості міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій; питання екстрадиції; особливості кримінального провадження у порядку перейняття; порядок визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб [2]. Однак, Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає всі особливості такого виду проведення кримінальних процесуальних дій, що передбачено в його тексті.

Як було зазначено раніше, серед джерел цього елементу права присутні міжнародно-правові угоди, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. На сьогоднішній день, таких актів, що є чинними в українському законодавстві є чимала кількість. Кожен з них регулює свої питання, або навіть, відносини з якоюсь країною-партнером стосовно вчинення таких кримінально-процесуальних дій.

Серед ключових міжнародно-правових актів, до яких приєдналася Україна та які становлять нормативну основу міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях, особливе місце посідають відповідні конвенції Ради Європи. Зокрема, до них належать Європейська конвенція про видачу правопорушників разом із Додатковим та Другим додатковим протоколами, Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах із Додатковим протоколом, Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах, Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками, Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, а також Конвенція про передачу засуджених осіб та інші міжнародні договори. Такі документи є більш напрямленими в, конкретно, сферу міжнародних кримінальних проваджень, та партнерську взаємодію між Україною та інших учасників цих документів у них.

Вирішенням питань міжнародного співробітництва займається центральний орган України в цій сфері. Кримінальним процесуальним кодексом України передбачено 2 таких органи (крім деяких випадків, коли інший орган виконує функції центрального), кожен з яких займається своїми окремими питаннями. Цими органами є Офіс Генерального прокурора (він звертається із запитом про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні під час досудового розслідування та розглядає відповідні запити іноземних компетентних органів, крім досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, яке у таких випадках здійснює функції центрального органу України) та Міністерство юстиції України (воно звертається із запитом судів про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні під час судового провадження та розглядає відповідні запити судів іноземних держав) [2].

Так, Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає різноманітні форми та механізми міжнародного партнерства, що реалізуються під час здійснення кримінального провадження. Кожен із таких напрямів міжнародної взаємодії чітко врегульований положеннями КПК України, де визначено порядок їх застосування, особливості виконання відповідних процесуальних дій, а також процедури досягнення домовленостей і належного їх документального оформлення. Такий підхід спрямований на забезпечення правової визначеності та узгодженості дій компетентних органів України з іноземними партнерами у сфері кримінального судочинства.

Варто також зазначити, що поряд із багатосторонніми міжнародними договорами, укладеними між значною кількістю держав (зокрема, міжнародними конвенціями), важливе місце займають двосторонні міжнародні договори, укладені між Україною та окремими державами. Такі договори мають більш конкретизований характер, оскільки детально визначають правовий режим взаємодії сторін, обсяг взаємних зобов'язань, процесуальні форми співробітництва та порядок реалізації відповідних запитів. Саме на положення таких двосторонніх договорів необхідно орієнтуватися у разі виникнення правовідносин, що потребують безпосередньої взаємодії між компетентними органами відповідних держав.

Як приклад можна навести Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах, який є одним із важливих двосторонніх міжнародних актів у цій сфері. Структурно цей договір складається з чотирьох основних частин: загальних положень, у яких визначаються принципи співробітництва та сфера дії договору; положень, присвячених наданню правової допомоги у цивільних справах; окремого розділу, що регламентує порядок співпраці у кримінальних справах; а також заключних положень, які встановлюють умови набрання чинності договором, порядок внесення змін і припинення його дії.

У першій частині договору окреслюються загальні риси та характерні особливості правової взаємодії між державами – учасницями відповідного міжнародного акта. Водночас у ній детально та чітко регламентується механізм їхньої співпраці у правовій сфері. Зокрема, у зазначеній частині визначається порядок надання правової допомоги, встановлюються правила офіційних зносин між компетентними органами сторін, окреслюється обсяг правової допомоги, регулюється процедура вручення та підтвердження процесуальних і інших офіційних документів, надання правової інформації, а також підстави та умови відмови у наданні правової допомоги тощо [3, ст. 1–19]. Таким чином, перша частина договору формує загальну нормативну основу для ефективної та узгодженої взаємодії держав-учасниць у межах правових відносин.

Третя частина зазначеного договору повністю присвячена врегулюванню питань, що виникають у сфері кримінальних справ. У ній комплексно розглядаються аспекти взаємодії держав-учасниць з питань здійснення кримінального провадження, а також проведення окремих кримінальних процесуальних дій у межах таких проваджень. Дана частина має спеціальний характер і спрямована на забезпечення належної координації діяльності компетентних органів різних держав у сфері кримінальної юстиції.

Зокрема, у третій частині договору передбачено правове регулювання таких ключових аспектів кримінального провадження та відповідних процесуальних дій, як:

- перейняття кримінального переслідування;
- видача осіб з метою притягнення до кримінальної відповідальності або виконання призначеного покарання;

- встановлення особливих положень щодо надання правової допомоги у кримінальних справах;
- виконання судових рішень у кримінальних справах [3, Частина 3].

Аналіз зазначених положень дає підстави для висновку, що у разі виникнення під час здійснення кримінального провадження необхідності у взаємодії, наприклад, між органами кримінального процесу України та органами кримінального процесу Республіки Молдови, така співпраця здійснюватиметься з використанням норм цього міжнародного договору. Саме положення договору слугуватимуть правовою основою для координації дій компетентних органів, забезпечуючи законність, узгодженість і ефективність міжнародної правової допомоги у кримінальних справах. Існують, також, і інші способи, якими країни взаємодіють між собою для вчинення тих чи інших кримінально-процесуальних дій. До прикладів таких способів взаємодії можна віднести створення спільних слідчих груп у межах міжнародного співробітництва. Цей інститут не є дуже розвинутим на території України, однак її практична участь у таких групах є доступною та можливою.

Н.М. Ахтирська зазначає важливість такого виду організації, визначаючи, що створення і діяльність спільних слідчих груп, є вищою формою організації взаємодії компетентних органів держав при розслідуванні злочинів міжнародного характеру [4, с. 181]. З цим важко не погодитись, адже такий вид організації вимагає найвищого рівня взаємодії та співпраці між учасниками та вимагає повного розуміння обставин справ, що розглядаються та дій своїх партнерів.

Законодавче закріплення такого виду дій присутнє в Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. У ній зазначено: «Держави-учасниці розглядають можливість укладання двосторонніх або багатосторонніх угод чи домовленостей, в силу яких у зв'язку зі справами, що є предметом розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду в одній або декількох державах, заінтересовані компетентні органи можуть створювати органи з проведення спільних розслідувань. За відсутності таких угод або домовленостей спільні розслідування можуть проводитися за угодою в кожному окремому випадку. Відповідні Держави-учасниці забезпечують повну повагу суверенітету Держави-учасниці, на території якої повинно бути проведене таке розслідування» [5, ст. 19].

Важливим у цьому контексті є той факт, що для України й надалі залишається актуальною потреба у розвитку та вдосконаленні такого способу міжнародної співпраці. Зазначене твердження стосується не лише окремих форм взаємодії у сфері кримінального процесу, а й охоплює доволі широкий спектр інших напрямів міжнародної правової взаємодії загалом. Наявні механізми співробітництва потребують подальшого осмислення, адаптації та практичного наповнення з урахуванням сучасних викликів і тенденцій розвитку міжнародного права. Водночас слід зауважити, що зі зростанням теоретичного та практичного рівня розвитку національного законодавства України у сфері кримінального процесу поступово поглиблюється і розуміння державою сутності та змісту партнерських відносин з іншими країнами. У процесі вдосконалення нормативно-правової бази та правозастосовної практики формується більш системне бачення концептів міжнародного партнерства, що, у свою чергу, сприяє підвищенню ефективності співпраці, узгодженості дій компетентних органів та інтеграції України у міжнародний правовий простір.

Отже, на сьогодні Україна вже володіє достатнім рівнем розуміння особливостей міжнародної взаємодії у сфері кримінальних проваджень. Національне законодавство забезпечує міцну теоретико-правову базу та містить численні практичні приклади співпраці з іноземними партнерами, що підтверджує наявність системного підходу до організації міжнародного правового співробітництва. Водночас це не свідчить про повну завершеність розвитку цієї сфери: міжнародна співпраця України у кримінальному процесі залишається динамічною та потребує подальшого вдосконалення, розширення нормативного забезпечення та покращення практичних механізмів взаємодії. Проте, навіть на сучасному етапі розвитку держави, Україна демонструє помітні досягнення у реалізації міжнародних зобов'язань та ефективному співробітництві з іноземними партнерами, що свідчить про поступовий і системний розвиток цього напрямку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Міжнародне співробітництво у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми. WikiLegalAid. URL: https://legalaid.wiki/index.php/Міжнародне_співробітництво_у_кримінальних_провадженнях_про_торгівлю_людьми
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Станом на 01.08.2025 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

3. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах : Договір; Україна від 13.12.1993 № 498_604. Станом на 10.11.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/498_604/sp:dark

4. Ахтирська Н.М. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: теоретичні та практичні аспекти. Монографія. Київ: Логос, 2019. 576 с. URL: https://nsj.gov.ua/files/1722510766Міжнародне_співробітництво.pdf

5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Конвенція; ООН від 15.11.2000 № 995_789. Станом на 04.02.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

М.Ю. Стасюк,

здобувачка фахової передвищої освіти,

Науковий керівник: А.В. Дідик,

викладач вищої кваліфікаційної категорії,

викладач-методист

(м. Хмельницький, Україна)

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОПОРУШЕНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

В умовах стрімкої цифровізації суспільства Інтернет та цифрові технології стали невід'ємною складовою повсякденного життя дітей і молоді. Сучасні неповнолітні активно використовують соціальні мережі, месенджери, онлайн-ігри, освітні платформи та різноманітні сервіси для комунікації, навчання й дозвілля. Цифрове середовище істотно впливає на формування світогляду, ціннісних орієнтацій, моделей поведінки та соціальних ролей молодого покоління.

Разом із позитивними можливостями цифровий простір несе значні ризики, зокрема пов'язані з вчиненням правопорушень або залученням неповнолітніх до протиправної діяльності. Анонімність, доступність інформації, відсутність належного контролю та недостатній рівень цифрової й правової культури створюють умови для поширення кібербулінгу, порушень приватності, незаконного обігу контенту та інших форм цифрових правопорушень.

У цьому контексті актуалізується потреба у науковому аналізі масштабів і структури правопорушень неповнолітніх у цифровому

середовищі. Статистичні дані дозволяють виявити основні тенденції, визначити найбільш проблемні напрями та обґрунтувати ефективні заходи профілактики.

Метою статті є статистичний аналіз правопорушень, скоєних неповнолітніми у цифровому середовищі, визначення їх основних видів, причин виникнення та обґрунтування напрямів запобігання.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- розкрити поняття та структуру цифрового середовища;
- охарактеризувати нормативно-правові засади захисту прав неповнолітніх в інформаційному просторі;
- визначити основні види цифрових правопорушень, що вчиняються неповнолітніми;
- проаналізувати узагальнені статистичні дані національних і міжнародних організацій;
- виявити основні причини та соціально-психологічні чинники цифрових правопорушень;
- запропонувати напрями профілактики правопорушень у цифровому середовищі.

Цифрове середовище є сукупністю інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових сервісів та онлайн-платформ, що забезпечують створення, обробку, зберігання та поширення інформації. Воно охоплює мережу Інтернет, соціальні мережі, месенджери, онлайн-ігрові платформи, хмарні сервіси, відеохостинги та інші цифрові ресурси.

Для неповнолітніх цифрове середовище виконує функції соціалізації, самовираження та формування комунікативних навичок. Водночас вікові та психологічні особливості підлітків зумовлюють підвищену вразливість до негативних впливів цифрового простору. Нерідко молоді користувачі не усвідомлюють юридичних і моральних наслідків власних дій в Інтернеті, що підвищує ризик протиправної поведінки.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» [1] та Закону України «Про інформацію» [2], держава гарантує захист прав дітей на безпечне інформаційне середовище. Проте ефективність реалізації цих норм значною мірою залежить від рівня правової культури суспільства, цифрової грамотності батьків, педагогів і самих неповнолітніх.

Одним із найпоширеніших видів правопорушень у цифровому середовищі є кібербулінг. Під кібербулінгом розуміють систематичне переслідування, приниження чи залякування особи з використанням цифрових засобів комунікації. Такі дії можуть мати форму образливих повідомлень, поширення неправдивої інформації, публікації компрометуючих матеріалів.

Не менш актуальною проблемою є порушення права на приватність, що проявляється у незаконному зборі, використанні або поширенні персональних даних. Неповнолітні часто без належного усвідомлення правових наслідків поширюють фотографії, відео, особисте листування інших осіб.

Окрему групу становлять правопорушення, пов'язані з поширенням забороненого або шкідливого контенту. Йдеться про матеріали, що містять сцени насильства, жорстокості, порнографії, пропаганду протиправної поведінки чи мови ворожнечі. Участь неповнолітніх у створенні або розповсюдженні такого контенту може мати серйозні правові наслідки.

Дослідження правопорушень неповнолітніх у цифровому середовищі здійснювалося з використанням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, що забезпечило об'єктивність і достовірність отриманих результатів. Методологічну основу дослідження становлять положення соціальної статистики, педагогіки, психології та інформаційного права.

У процесі роботи застосовувалися такі методи дослідження: аналіз і синтез – для узагальнення наукових підходів до визначення сутності цифрового середовища та цифрових правопорушень; системний підхід – для розгляду правопорушень неповнолітніх як комплексного соціально-правового явища; порівняльний метод – для зіставлення статистичних даних національних та міжнародних організацій; статистичний метод – для обробки, узагальнення та інтерпретації кількісних показників; графічний метод – для наочного подання результатів дослідження у вигляді таблиць і рисунків.

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України [3], матеріали міжнародних організацій UNICEF [4] та EU Kids Online [5], а також відкриті аналітичні звіти, присвячені питанням безпеки дітей у цифровому просторі. Аналіз здійснювався на основі відносних показників, що дало змогу визначити структуру та співвідношення

основних видів правопорушень, вчинених неповнолітніми у цифровому середовищі.

У межах дослідження було проведено класифікацію цифрових правопорушень за такими критеріями: характер впливу (психологічний, інформаційний, правовий), форма реалізації (активна або пасивна участь), рівень суспільної небезпеки та правові наслідки. Особливу увагу приділено правопорушенням, що мають масовий характер і пов'язані з комунікацією у соціальних мережах та месенджерах.

Статистична обробка даних передбачала визначення питомої ваги окремих видів правопорушень у загальній структурі, що дозволило виявити домінуючі тенденції та проблемні напрями. Отримані результати стали підґрунтям для формування висновків щодо причин цифрових правопорушень та обґрунтування напрямів профілактичної роботи серед неповнолітніх у закладах освіти. Тому обрана методологія дослідження забезпечила комплексний підхід до аналізу проблеми правопорушень неповнолітніх у цифровому середовищі та дала змогу поєднати теоретичні положення з аналізом реальних статистичних даних.

За даними Міністерства внутрішніх справ України, а також міжнародних організацій UNICEF та EU Kids Online, кількість правопорушень у цифровому середовищі за участю неповнолітніх має тенденцію до зростання. Узагальнений аналіз статистичних даних свідчить, що близько 45 % таких правопорушень становить кібербулінг, 25 % – порушення приватності, 20 % – поширення забороненого контенту, а 10 % припадає на інші види правопорушень. Такий розподіл свідчить про переважання психологічно й комунікативно обумовлених форм правопорушень, які найчастіше виникають у процесі онлайн-спілкування (таблиця 1).

Таблиця 1 – Структура правопорушень неповнолітніх у цифровому середовищі

Вид правопорушення	Частка, %
Кібербулінг, кіберзлочини	45
Порушення приватності	25
Поширення забороненого контенту	20
Інші правопорушення	10

Наведені дані в таблиці 1 свідчать про домінування комунікативних форм правопорушень, що виникають у процесі онлайн-взаємодії. Візуалізація статистичних показників (рисунок 1) дозволяє наочно продемонструвати структуру цифрових правопорушень та визначити пріоритетні напрями профілактичної роботи.

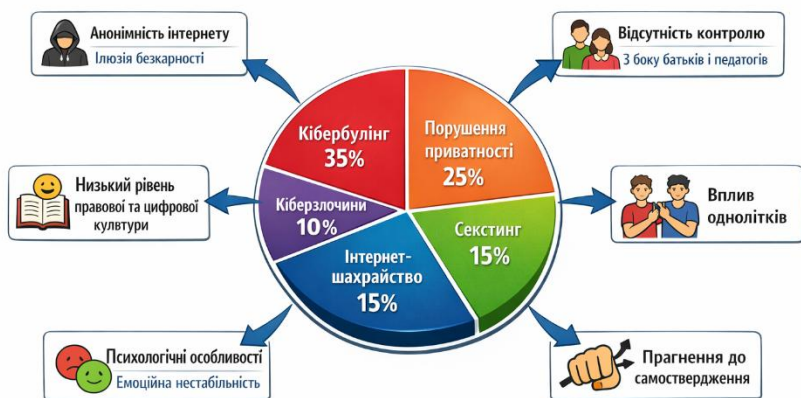

Рисунок 1 – Структура правопорушень неповнолітніх у цифровому середовищі

Отримані в ході статистичного аналізу дані дають змогу здійснити узагальнення основних тенденцій правопорушень неповнолітніх у цифровому середовищі та визначити їх характерні особливості. Аналіз структури цифрових правопорушень свідчить про домінування форм поведінки, пов'язаних із міжособистісною комунікацією, що підтверджує соціально-психологічну природу більшості правопорушень у мережі Інтернет.

Значна частка кібербулінгу у загальній структурі правопорушень вказує на те, що цифрове середовище стає простором конфліктної взаємодії між підлітками. Це зумовлено високим рівнем емоційності онлайн-спілкування, зниженим контролем за власними висловлюваннями та відсутністю безпосереднього контакту з потерпілою стороною. У таких умовах неповнолітні часто не усвідомлюють масштабів психологічної шкоди, яку можуть завдати своїми діями.

Порушення приватності, що посідають друге місце за поширеністю, свідчать про недостатній рівень сформованості правової та цифрової культури неповнолітніх. Поширення персональних даних, фотографій або відеоматеріалів без згоди особи сприймається підлітками як звичайна практика онлайн-спілкування, що суперечить нормам чинного законодавства та етичним засадам інформаційної безпеки.

Частка правопорушень, пов'язаних із поширенням забороненого контенту, демонструє наявність ризиків залучення неповнолітніх до протиправної діяльності в цифровому просторі. Особливу небезпеку становить те, що такі дії можуть мати як адміністративні, так і кримінальні наслідки, впливаючи на подальшу соціалізацію та життєві перспективи молодшої людини.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє стверджувати, що цифрові правопорушення неповнолітніх мають системний характер і обумовлені поєднанням соціальних, психологічних та правових чинників. Виявлені тенденції підтверджують необхідність переходу від реактивних заходів реагування до превентивної моделі роботи, орієнтованої на формування відповідальної поведінки у цифровому середовищі. Тобто результати статистичного аналізу не лише відображають поточний стан проблеми, а й слугують науковим підґрунтям для подальшого обґрунтування причин правопорушень та розробки ефективних профілактичних заходів у сфері цифрової безпеки неповнолітніх.

Аналіз причин правопорушень неповнолітніх у цифровому середовищі дає змогу виокремити низку взаємопов'язаних чинників. Серед них провідне місце посідає анонімність Інтернету, яка формує у підлітків ілюзію безкарності. Значний вплив має також недостатній контроль з боку батьків і педагогів, низький рівень правової та цифрової грамотності.

Важливу роль відіграють психологічні особливості підліткового віку, зокрема емоційна нестабільність, прагнення до самоствердження та підвищена чутливість до думки однолітків. У сукупності ці чинники створюють сприятливе підґрунтя для девіантної поведінки у цифровому середовищі.

Наслідки цифрових правопорушень для неповнолітніх можуть бути як правового, так і соціально-психологічного характеру. Вони включають адміністративну або кримінальну відповідальність,

психологічні травми, погіршення міжособистісних відносин, а також обмеження майбутніх освітніх і професійних можливостей.

Запобігання правопорушенням неповнолітніх у цифровому середовищі потребує комплексного підходу. До основних напрямів профілактики належать: підвищення рівня цифрової та правової грамотності; інтеграція питань кібербезпеки в освітні програми; психологічна підтримка підлітків; активна співпраця між закладами освіти, сім'єю та державними інституціями.

У результаті дослідження встановлено, що цифрове середовище істотно впливає на характер і масштаби правопорушень серед неповнолітніх. Найпоширенішими є кібербулінг, порушення приватності та поширення забороненого контенту. Основними причинами таких правопорушень є анонімність Інтернету, недостатній рівень цифрової культури та психологічні особливості підліткового віку. Ефективна профілактика можлива лише за умови реалізації комплексних міждисциплінарних заходів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про охорону дитинства: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. Дата оновлення: 06.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 30.11.2025).
2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. Дата оновлення: 14.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 30.11.2025).
3. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/> (дата звернення: 30.11.2025).
4. UNICEF Україна для кожної дитини. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/> (дата звернення: 30.11.2025).
5. EU Kids Online. URL: <http://globalkidsonline.net/eu-kids-online/> (дата звернення: 30.11.2025).

М.О. Стьобал,
здобувачка фахової передвищої освіти
Науковий керівник: Ю.С. Петлюк,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Права людини, які закріплені у чинних міжнародно-правових договорах, є результатом довготривалого історичного розвитку суспільно-політичної думки, поступового формування стандартів, що стали нормою життя сучасного демократичного суспільства. Права людини регулюють наше повсякденне життя. Вони структурують спільне життя осіб в суспільстві та спрямовані на постійний захист людської гідності. Усі права людини однаково важливі для забезпечення людської гідності, будь то громадянські, політичні, економічні, соціальні чи культурні права. Права людини є основою внутрішніх і зовнішніх дій політики ЄС. Лісабонський договір (статті 2 і 21) передбачає, що усі дії Союзу на міжнародній арені повинні керуватися цінностями, які передбачають повагу до прав людини та до людської гідності.

Основоположні права і свободи людини, проголошені універсальними і регіональними міжнародно-правовими актами в галузі прав людини, серед яких – Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та ін., є основою демократичного суспільства. Підґрунтям зазначених актів є загальнолюдські цінності, зокрема свободи людини; рівність людей у своїй гідності та правах; невідчуженість і непорушність прав і свобод людини; гарантованість прав, свобод та обов’язків людини і громадянина; невичерпність переліку прав та свобод людини і громадянина; рівність перед законом; єдність прав людини та її обов’язків перед суспільством тощо.

Досвід Європейського Союзу у сфері захисту прав і свобод людини, на думку І.І. Мариніва, є актуальним для України, оскільки країна прагне інтегруватися в європейські структури та адаптувати свої стандарти до європейських норм. Захист прав і свобод людини є

ключовим елементом демократичного розвитку та стабільності, що важливо для побудови справедливого суспільства. Крім того, в умовах сучасних викликів, таких як агресія РФ, конфлікти та соціальна напруга, запровадження ефективних механізмів захисту прав і свобод людини може сприяти зміцненню внутрішньої безпеки та довіри до державних інституцій. Вивчення та впровадження європейських практик також може допомогти Україні отримати підтримку зі сторони міжнародних партнерів та організацій [1, с. 77].

Дослідник Н. Дейвіс з цього приводу вказує на те, що принцип пріоритетності прав людини було визначено у травні 1948 року, коли ініціатори європейської інтеграції провели Конференцію міжнародного комітету рухів за європейську єдність у м. Гаага. У Резолюції вказаної Конференції, зокрема, було сказано, що Конгрес вважає, що майбутній союз або федерація має бути відкритим для всіх європейських країн, в яких існує демократичне правління, й які зобов'язуються дотримуватись Хартії прав людини; приймає рішення заснувати Комісію для негайного вирішення подвійного завдання, а саме: підготовки проекту такої Хартії та визначення стандартів, яким повинна відповідати держава, що прагне називатись демократичною [2, с. 549].

Захист прав людини є одним з найважливіших векторів діяльності Європейського Союзу, як у його середині, так і у співпраці з партнерами. Уся його діяльність та цінності ЄС ґрунтуються на повазі до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та повазі до прав людини. Шляхом постійного удосконалення Брюссель створив унікальну систему інституцій, яку не можна порівняти з іншими міжнародними організаціями та державами. Інституції ЄС мають власний комплексний механізм захисту прав людини. Утвердження, забезпечення та реалізація прав людини в діяльності інституцій Європейського Союзу є важливим чинником, що вказує на їх демократичність та зацікавленість у розвитку організації, а також на те, що ця структура є правовою. Таким чином у сфері дослідження процесів демократизації одну з найбільш гострих і важливих проблем становить питання захисту прав людини та громадянина інституціями Європейського Союзу.

Загалом Європейський Союз пройшов тривалий шлях становлення своєї власної системи захисту прав людини: від повного відхилення ідеї, що захист прав людини може користуватися перевагою перед положеннями права ЄС, до розробки власного

каталогу прав людини, яким стала Хартія основних прав. Крім того, набуття чинності Лісабонським договором запровадило правові підстави для приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Все це ставить перед Україною питання про необхідність удосконалення власної системи захисту прав людини, оскільки відповідно до критеріїв вступу до ЄС лише держава із відповідним рівнем дотримання прав та основних свобод людини може стати повноправним членом Євросоюзу.

Забезпечення дотримання і захисту прав людини є невід'ємною частиною міждержавного співробітництва на сучасному етапі, незалежно від сфери його здійснення. При цьому найбільш тісна взаємодія, характерна для міжнародних організацій інтеграційного типу, здатна викликати до життя до певної міри відокремлену систему захисту прав людини. Підтвердженням тому служить ЄС, в якому принцип дотримання прав людини став основним в процесі функціонування його інститутів та органів [3, с. 80].

Міжнародно-правові механізми захисту прав людини, як зазначає К.В. Смирнова, охоплюють дві основні моделі, які охоплюють як універсальну, так і регіональні системи захисту прав людини. На сьогодні дві ці моделі не складають відокремленої частини цілісного, а постійно знаходяться у взаємозв'язку, що проявляється у методах співробітництва та взаємовпливу. Європейська система захисту прав людини складається з основних трьох компонентів – Ради Європи, ОБСЄ та Європейського Союзу. При чому процеси реформування на регіональному рівні слугують дієвим фактором удосконалення механізму забезпечення захищеності прав людини через судові установи та інші органи [4, с. 71].

Основним інструментом забезпечення захисту прав і свобод людини на рівні Ради Європи є Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, яка була підписана членами Ради Європи 4 листопада 1950 року в Римі, і набрала чинності 3 вересня 1953 року.

Європейська конвенція включає права і свободи людини першого покоління, тобто основні права людини (громадянські, політичні). Ці права опосередковано поділяються положенням про відступ у статті 15 Конвенції на непорушні права, які не можуть бути призупинені за жодних обставин, та інші права, які можуть бути обмежені за певних обставин. Процитуємо категоризацію Шуміло І.А., яка поділяє окремі положення Конвенції на права, спрямовані на

захист людського життя та гідності, права, що виражають принципи верховенства права, які мають переважно процедурний характер, та права, що забезпечують плюралізм і толерантності в житті суспільства [5, с. 65].

Набуття міжнародної правосуб'єктності Європейським Союзом та інституційні зміни в середині нього, зміна міжнародно-правового статусу Хартії основних прав Євросоюзу, переговорний процес щодо приєднання Євросоюзу до Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод слугують підґрунтям для видозміни всієї європейської системи захисту прав людини. Постає питання – яку роль відіграє Європейський Союз в європейській системі захисту прав людини та її реформуванні.

Однак спочатку Союз створювався як суто економічна організація, тому належної уваги питанню захисту прав людини в діяльності ЄС не приділялось, тривалий час воно було поза економічною інтеграцією. Причина полягала в тому, що інтеграційний процес не досяг тієї стадії, коли Європейський Парламент прийняв би статут основних прав, що забезпечував би належний рівень захисту.

Поступово ЄС рухався в напрямку захисту прав людини та громадянина. Розвиток інтеграційних процесів ЄС поширився і на політичну сферу, що спонукало держави-члени та установи Співтовариства приділяти більше уваги захисту прав людини, і першими позитивними зрушеннями була ціла низка документів, що стосувались захисту прав людини. Це і підштовхнуло ЄС до розвитку, еволюції і розширення прав людини та громадянина [6, р. 54].

Так, Т.В. Лесько вважає, що створення Європейських співтовариств, а потім Європейського Союзу супроводжувалося передачею компетенції в зазначених установчих договорах ЄС сферах інтеграційним інститутам. У процесі поглиблення європейської інтеграції розширювалось коло делегованих повноважень, це необхідно для того щоб, інтеграція могла розвиватися, а інтеграційні інститути в рамках установчих договорів були ефективними. В результаті розширення їх функцій інститути ЄС стали приймати законодавчі акти, так названі, акти вторинного права. У зв'язку з цим для громадян членів-держав ЄС виникла потреба у правовому захисті від порушень їх прав з боку інститутів Європейського Союзу [7].

Отже, захист прав людини в ЄС здійснюється усіма інституціями, органами й структурами в рамках Союзу, а усі додаткові органи, створені для підтримки інституцій ЄС, також сприяють

співпраці між ЄС і національними урядами, поєднуючи технічні та спеціальні знання як установ ЄС, так і національних посадовців. Їх діяльність завжди узгоджується з цілями та правовими вимогами ЄС, вони постійно співпрацюють один з одним, щоб сприяти спільній підтримці прав людини в ЄС та все більше розширюють свою діяльність щодо подальшого включення демократії та прав людини до порядку денного ЄС. Це вимагає вироблення спільної позиції щодо прав людини, яка є достатньо сильною, щоб надихнути партнерів долучатись до співпраці з ними.

Європейський Союз прагне підтримувати демократію та права людини всередині Союзу та у своїх зовнішніх відносинах відповідно до своїх основоположних принципів. Він прагне включити питання прав людини у всі свої політики, діалоги, партнерства та програми. ЄС різні інструменти для конкретних дій у сфері прав людини, включаючи фінансування конкретних проєктів за допомогою своїх інструментів інвестицій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Маринів І.І. Захист прав людини в контексті євроінтеграції – основні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 76–78.
2. Дейвіс Н. Європа: історія / Дейвіс Н., [пер. з англ. П. Тарашук]. Київ : Основи, 2001. 1463 с.
3. Саракуца М.О. Інституційні гарантії прав людини в Європейському Союзі. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Другі юридичні читання* : матеріали Всеукраїнської дистанційної наук. конф. (26 квітня 2019 р., м. Одеса). Одеса : Фенікс, 2019. С. 80–83.
4. Смирнова К.В. Роль Європейського Союзу у процесі реформування Європейської системи захисту прав людини. URL: <file:///D:/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96-24/2025/%D0%9C%D0%90%D0%A3%D0%9F-%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A4.-11.12.25/Smirnova%20166-177.pdf>.
5. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.
6. Samantha Velluti. The Promotion and Integration of Human Rights in EU External Trade Relations. *Utrecht Journal of International and European Law*. 2016. pp. 41–68.
7. Лесько Т.В. Захист прав людини в Європейському Союзі. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/4269-15500-1-PB.pdf>.

Б.М. Телебей,
здобувачка вищої освіти
Науковий керівник: О.В. Когут,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)

МЕХАНІЗМИ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ: ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Інститут безоплатної правничої допомоги (далі – БПД) відіграє фундаментальну роль у реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу та забезпеченні доступу до правосуддя, особливо для вразливих верств населення. В умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України та введення воєнного стану, запит на якісну та доступну правничу допомогу значно посилюється. Мільйони внутрішньо переміщених осіб, цивільних осіб, які постраждали від бойових дій, військовослужбовців та їхніх родин зіткнулися з новими складними правовими проблемами, що потребують кваліфікованого втручання [1]. Незважаючи на існування розгалуженої законодавчої бази, насамперед Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», практична реалізація механізмів БПД стикається з низкою системних викликів, що потребують наукового осмислення та вироблення шляхів їх подолання. Проаналізуємо організаційно-правові механізми надання БПД в Україні та ключові проблеми їх функціонування в умовах воєнного стану, а також сформулюємо деякі пропозиції щодо вдосконалення відповідної законодавчої та практичної бази.

Аналіз останніх досліджень показує, що питання БПД в Україні активно досліджувалися: О.В. Бандуркою, Я.Ю. Кондратовою, М.В. Пановим, які розглядали загальні засади функціонування системи [2]. Однак трансформація цієї системи під впливом воєнних реалій, зокрема питання надання допомоги у кримінальному провадженні щодо воєнних злочинів, специфіки роботи із ВПО та адаптації процедур в умовах децентралізації та кібератак, потребує поглибленого вивчення. При цьому доцільно дотримуватись комплексного підходу, що поєднує аналіз нормативно-правової бази,

інституційних механізмів та соціально-економічних чинників впливу на систему БПД.

Результати проведеного аналізу дозволяють виокремити кілька ключових механізмів надання БПД, які зазнали суттєвих змін. Насамперед слід зазначити, що хоча система БПД в Україні є відносно молодого, але вона динамічно розвивається. Її становлення пов'язане з євроінтеграційними процесами та необхідністю виконання міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав людини. Прийняття Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [3] у 2011 році стало відправною точкою для формування сучасної національної моделі БПД. Однак, як зазначають дослідники, імплементація цього закону виявила низку системних проблем, які лише загострилися в умовах воєнного стану.

По-перше, основним механізмом залишається діяльність центрів надання БПД та бюро правничої допомоги. В умовах воєнного стану їх робота ускладнилась через масові переміщення населення, тимчасову окупацію частини територій, погіршення матеріально-технічного забезпечення та підвищене психологічне навантаження на працівників. Виникла нагальна потреба у розвитку мобільних форматів роботи, посиленні дистанційних консультацій через платформи е-суду та інші інструменти, що, втім, ускладнюється проблемами цифрової нерівності серед клієнтів [4]. Зокрема, для літніх людей, осіб з інвалідністю та мешканців сільських територій доступ до цифрових технологій залишається обмеженим, що створює додаткові бар'єри в отриманні якісної правничої допомоги. Організаційна структура системи БПД передбачає наявність Центрального органу з питань БПД, який здійснює координацію та методичне керівництво діяльністю бюро правничої допомоги в регіонах. Проте, як свідчить практика, в умовах воєнного стану ця координація не завжди є ефективною через обмеженість ресурсів, комунікаційні проблеми та необхідність швидкого реагування на локальні кризові ситуації. Багато бюро правничої допомоги змушені діяти в умовах автаркії, що призводить до нерівномірності у наданні послуг в різних регіонах країни.

По-друге, особливої уваги потребує механізм захисту прав жертв воєнних злочинів. Система БПД стала одним з ключових елементів документування порушень міжнародного гуманітарного права. Однак адвокати, які надають таку допомогу, стикаються з унікальними викликами: необхідністю застосування норм

міжнародного права, роботою з травмованими свідками, забезпеченням безпеки клієнтів та власної безпеки, а також взаємодією з міжнародними правосудними органами, такими як Міжнародний кримінальний суд [5]. Це вимагає спеціалізованих знань і підвищеного рівня підготовки, які ще не стали масовими у системі БПД. Важливим аспектом є також психологічна підготовка адвокатів, які працюють із постраждалими від воєнних злочинів. Робота з травмованими клієнтами вимагає спеціальних навичок та підходів, які не передбачені стандартною програмою юридичної освіти. Відсутність системної підготовки адвокатів у цій сфері може призводити до вторинної травматизації клієнтів та зниження ефективності правової допомоги. Тому необхідним є розробка спеціальних тренінгових програм для адвокатів БПД, що спеціалізуються на наданні допомоги жертвам воєнних злочинів.

По-третє, механізм фінансування системи БПД залишається її «ахіллесовою п'ятою». Незважаючи на зростання потреб, бюджетне фінансування не завжди є достатнім та стабільним. Низький розмір винагороди адвокатам за надання БПД порівняно з ринковими ставками призводить до відтоку кваліфікованих кадрів і зниження якості послуг, що безпосередньо впливає на ефективність доступу до правосуддя [2, с.45]. В умовах воєнного стану ця проблема лише загострилася через необхідність фінансування термінових потреб оборони країни. Аналіз бюджетних призначень на функціонування системи БПД свідчить про системну недостатність фінансування. Зокрема, у 2023 році фактичні видатки на БПД становили лише близько 70% від необхідного обсягу коштів, розрахованого експертами [6]. Це призводить до того, що багато бюро правничої допомоги не можуть забезпечити належний рівень оплати праці своїх співробітників, що, у свою чергу, негативно впливає на мотивацію працівників та якість наданих послуг. Крім того, обмеженість бюджетного фінансування не дозволяє здійснювати ефективне матеріально-технічне забезпечення бюро, особливо в умовах необхідності переходу на цифрові формати роботи.

По-четверте, механізм координації між різними суб'єктами, що надають БПД (державні бюро, адвокати за призначенням, неурядові організації), потребує оптимізації. Часто спостерігається дублювання зусиль або, навпаки, наявність прогалин у наданні допомоги, особливо в нових громадах, що приймають ВПО. Впровадження єдиних стандартів якості послуг та створення ефективних інформаційних

каналів між усіма учасниками системи є нагальним завданням. Особливої уваги потребує питання взаємодії між державною системою БПД та неурядовими організаціями, які також надають безоплатні правничі послуги. На сьогодні відсутня єдина система координації діяльності цих суб'єктів, що призводить до неефективного використання ресурсів та нерівномірного охоплення потреб населення. Створення координаційних центрів на регіональному рівні могло б значно покращити ефективність взаємодії між усіма суб'єктами, що надають БПД.

По-н'яте, важливим аспектом є також механізм контролю якості наданої правничої допомоги. На сьогодні відсутня ефективна система моніторингу та оцінки якості послуг, що надаються в рамках БПД. Це призводить до того, що клієнти не завжди отримують кваліфіковану допомогу, а адвокати не несуть належної відповідальності за неналежне виконання своїх обов'язків. Впровадження системи внутрішнього та зовнішнього контролю якості БПД є необхідним кроком для підвищення ефективності всієї системи.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що система безоплатної правничої допомоги в Україні пройшла значний шлях розвитку але на сьогодні ця система потребує системного вдосконалення. Основними проблемами залишаються недостатнє та нестабільне фінансування, дефіцит кваліфікованих кадрів, особливо у спеціалізованих сферах, та неефективна координація між різними провайдерами послуг в умовах гуманітарної кризи.

Слід зазначити, що система БПД продемонструвала значний адаптаційний потенціал в умовах воєнного стану. Багато бюро правничої допомоги швидко перейшли на дистанційні формати роботи, налагодили взаємодію з міжнародними організаціями та розробили нові методики роботи з уразливими категоріями населення. Однак ці позитивні зрушення не вирішують системних проблем, пов'язаних із фінансуванням та кадровим забезпеченням.

Доцільним вважаємо розробку концепції стійкої системи фінансування БПД, включаючи механізми державно-приватного партнерства та залучення міжнародної допомоги. Особливу увагу слід приділити розробці механізмів цільового фінансування пріоритетних напрямів діяльності системи БПД, таких як надання допомоги жертвам воєнних злочинів та внутрішньо переміщеним особам. Подальшого аналізу потребує ефективність дистанційних механізмів надання БПД та розробка методичних рекомендацій щодо їх

застосування. Це стосується вивчення правових, технічних та організаційних аспектів впровадження цифрових технологій у систему БПД, а також оцінку їх впливу на якість наданих послуг. Необхідно також звернути увагу на питаннях спеціалізації адвокатів БПД у сферах міжнародного кримінального права, військового права та права біженців. Доцільною є розробка шляхів підвищення кваліфікації адвокатів БПД та створення системи їх спеціалізації за пріоритетними напрямками. Для максимального охоплення потреб населення в умовах післявоєнного відновлення потребує розробки і модель оптимальної взаємодії між державною системою БПД та неурядовими організаціями. З цієї метою доцільно вивчити найкращі практики координації діяльності різних суб'єктів, що надають БПД та розробити механізми їх ефективної взаємодії.

Удосконалення механізмів надання безоплатної правничої допомоги є не лише виконанням міжнародно-правових зобов'язань України, але й ключовим чинником відбудови правової держави, забезпечення соціальної згуртованості та захисту прав кожної людини в один з найскладніших періодів її історії. Ефективна система БПД є невід'ємною складовою демократичного суспільства та гарантією реалізації конституційних прав громадян.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Бандурка О. В., Кондратова Я. Ю. Безоплатна правнича допомога в Україні: теоретичні та практичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. Вип. 67. С. 42-48. URL: <http://visnyk-raz.uzhnu.uz.ua/archive/67/8.pdf>
3. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
4. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей в Україні та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>
5. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом: Закон України від 03.05.2022 р. № 2236-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>
6. Панов М.І. Фінансове забезпечення системи безоплатної правничої допомоги в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Академії адвокатури України*. 2023. № 2(45). С. 78-85. URL: http://aau.edu.ua/visnyk/2023_2/12.pdf

В.В. Томашевська,
здобувачка вищої освіти
Науковий керівник: О.В. Охман,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)

КВАЛІФІКУЮЧА ОЗНАКА «ОСОБЛИВА ЖОРСТОКІСТЬ» У СКЛАДІ ВБИВСТВА: РОЗМЕЖУВАННЯ ЕМОЦІЙНОСТІ ДІЯННЯ ТА КРИМІНАЛЬНОГО УМИСЛУ

Злочини, що посягаються на життя та здоров'я особи, належать до найтяжчих у системі кримінального права, а їх окремі форми викликають особливу увагу правоохоронних органів. Однією з таких форм є вбивство, вчинене з ознаками надмірної жорстокості. Відповідно до пункту 4 частини 2 статті 115 розділу II Особливої частини Кримінального кодексу України, умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, визнається кваліфікованим видом злочину проти життя і тягне за собою посилену кримінальну відповідальність [1]. У законі ця характеристика визначена як обтяжуюча, однак відсутність чіткого нормативного пояснення поняття «особлива жорстокість» призводить до неоднозначного його тлумачення. Загалом, під особливою жорстокістю слід вважати умисну дію, що супроводжує або наступає за насильницьким злочином, є необов'язковою для його вчинення і настання звичайних для злочину наслідків, що полягає в заподіянні потерпілому або його близьким додаткового, як правило, тяжкого фізичного або психічного страждання, тобто винний усвідомлює, що він вчиняє діяння, які є надмірними для досягнення злочинного наслідку та обирає спосіб вчинення злочину, який охоплює діяння зайві (надмірні) для позбавлення життя потерпілого [2]. Зокрема, складно відмежувати випадки, коли особа діяла під впливом сильного емоційного збудження, від ситуацій, у яких жорстокість була усвідомленим елементом умислу. Така межа має ключове значення для правильної кваліфікації діяння та встановлення справедливого покарання.

Проблеми кваліфікації у судовій практиці, зокрема щодо кваліфікуючої ознаки «особлива жорстокість» у складі вбивства, є важливим аспектом кримінального судочинства. У разі розгляду справ, де ця ознака має місце, суди часто стикаються з низкою складнощів, які можуть призвести до різних трактувань і

кваліфікаційних помилок. Основними проблемами, що виникають у процесі кваліфікації є наступні:

- 1) невизначеність критеріїв «особливої жорстокості»;
- 2) розмежування емоційності та умислу;
- 3) визначення мети вчинення;
- 4) різні судові трактування;
- 5) пом'якшення покарання через емоційну обстановку;
- 6) доказова база та суб'єктивна сторона;
- 7) недооцінка обставин, що зменшують рівень жорстокості.

Особливу складність для правозастосовної практики становить оцінка сукупності об'єктивних і суб'єктивних ознак діяння, що дозволяють дійти висновку про наявність або відсутність особливої жорстокості. Так, кількість заподіяних тілесних ушкоджень, способ позбавлення життя, тривалість насильницьких дій, використання тортур або знущання над потерпілим самі по собі не завжди є достатніми підставами для інкримінування пункту 4 частини 2 статті 115 КК України. Вирішальне значення має встановлення того, що винна особа усвідомлювала характер своїх дій, передбачала завдання додаткових страждань і бажала або свідомо допускала їх настання. Саме відсутність єдиних підходів до оцінки цих обставин призводить до неоднакової судової практики та порушення принципу правової визначеності.

У науковій та судовій практиці неодноразово порушувалося питання про критерії, які дозволяють визнати дії винної особи такими, що містять ознаку «особливої жорстокості». Йдеться не лише про об'єктивний спосіб вчинення злочину, а й про наявність відповідного внутрішнього ставлення особи до страждань потерпілого, а саме, вини, що свідчить про особливий рівень жорстокості умислу. Особлива жорстокість може проявлятися не лише в способі позбавлення життя, але й у ставленні винного до страждань потерпілого. Так, у постанові Верховного Суду від 19 березня 2020 року у справі № 753/19091/16-к зазначено, що особлива жорстокість може проявлятися не лише в способі позбавлення життя, але й у ставленні винного до страждань потерпілого, зокрема, у продовженні дій після втрати ним свідомості або нанесенні численних ран після фактичної смерті [3]. У зв'язку з цим актуальним є питання подальшого вдосконалення кримінально-правового регулювання та вироблення сталих орієнтирів для судової практики. Доцільним видається нормативне або принаймні доктринальне уточнення змісту

поняття «особлива жорстокість» із визначенням його ключових критеріїв, а також узагальнення судової практики Верховним Судом з метою забезпечення єдності застосування кримінального закону. Це сприятиме більш точній кваліфікації умисних убивств, забезпеченню справедливості кримінальної відповідальності та підвищенню ефективності захисту права людини на життя як найвищої соціальної цінності.

На думку О. М. Капліної, «правова оцінка цієї ознаки потребує врахування комплексу обставин: тривалості дій, характеру знаряддя, інтенсивності спричинених страждань, а також емоційного стану винного на момент вчинення злочину. У цьому контексті важливо розмежовувати емоційно забарвлену поведінку, спричинену, наприклад, раптовим афектом, від усвідомленої цілеспрямованої жорстокості, яка має кваліфікуюче значення» [4, с. 159].

Як ж тоді варто розмежовувати емоційність діяння від кримінального умислу?

Розмежування емоційності діяння та кримінального умислу є ключовим для правильної кваліфікації злочинів, зокрема, таких, як умисне вбивство з особливою жорстокістю. На нашу думку, іншими словами, емоційність можна виразити як певний стан афекту або порівняти з емоційним вибухом. Це може бути пов'язане з раптовим сильним душевним хвилюванням, може виникати через несподівану чи не контрольовану поведінку особи, що потерпіла. У таких випадках, зазвичай, здатність особи усвідомлювати чи керувати своїми діями під час вчинення злочину знижена, хоча, як на мене, повністю не є втраченою. Тому, основною ознакою такого емоційного діяння виступає відсутність попереднього обміркованого наміру.

Водночас кримінальний умисел, у тому числі такий, що охоплює ознаку особливої жорстокості, передбачає наявність усвідомленого ставлення особи до способу вчинення злочину та його наслідків. На відміну від емоційного стану, який може мати імпульсивний і короткочасний характер, умисна жорстокість виявляється у виборі таких дій і засобів, що об'єктивно виходять за межі необхідного для позбавлення життя потерпілого та супроводжуються заподіянням додаткових страждань. При цьому винний усвідомлює надмірність своїх дій і, як правило, цілеспрямовано реалізує саме такий спосіб посягання. Саме здатність особи усвідомлювати характер власної поведінки й керувати нею, незважаючи на емоційне напруження, свідчить про наявність

кримінального умислу, а не лише афективного стану. З огляду на це, під час розмежування емоційності діяння та умисної жорстокості вирішальне значення мають дані про передумови конфлікту, поведінку особи до, під час і після вчинення злочину, а також характер і послідовність насильницьких дій. Якщо жорстокість є результатом тривалого впливу, повторюваних дій, застосування різних способів заподіяння страждань або продовження насильства після втрати потерпілим здатності чинити опір, це свідчить про усвідомлений характер поведінки винного. Таким чином, встановлення межі між емоційністю та умислом має здійснюватися з урахуванням сукупності фактичних обставин справи, що дозволяє забезпечити об'єктивну кримінально-правову оцінку та дотримання принципу справедливості під час кваліфікації злочину.

Перейдемо до оцінки злочину вчиненого з усвідомленою та цілеспрямованою жорстокістю. Тут особа заздалегіть формує намір вчинити злочин, проте, у деяких випадках, наслідки можуть усвідомитись під час вчинення самої дії. Умисел передбачає усвідомлення та бажання, або свідоме допущення настання тяжких наслідків. Залежно від поєднання у свідомості злочинця інтелектуальної і вольової ознак умисел буває прямий і непрямий. Умисел, що виник раптово формується безпосередньо перед самим початком вчинення злочину, тобто винний здійснює свій злочинний намір одразу ж після його виникнення.

Афектований умисел виникає у процесі сильного душевного хвилювання (стан афекту) раптово, під впливом тих чи інших обставин, найчастіше внаслідок протизаконного насильства з боку потерпілого [5, с. 980]. Також при особливій жорстокості кримінального умислу винний усвідомлює страждання потерпілого, але продовжує дії навмисно. Така поведінка характеризується цинізмом, байдужістю та зверхністю.

Зазначимо, що розмежування таких елементів, як афект й умисел у кримінальному процесі є важливим, оскільки вони визначають суб'єктивну сторону вчинення вбивства і можуть істотно вплинути на кваліфікацію діяння. Якщо емоційність діяння є наслідком миттєвого пориву, то це може пом'якшити кваліфікацію і бути обставиною, що знижує тяжкість злочину (наприклад, вбивство через раптову злість). В той же час, якщо особлива жорстокість пов'язана з умисним і спланованим вчиненням злочину, то це свідчитиме про наявність більш тяжких обставин, які підвищують

відповідальність винного. Тобто, розмежування афекту та умислу має принципове значення для встановлення суб'єктивної сторони вбивства і безпосередньо впливає на кримінально-правову кваліфікацію діяння. Якщо емоційність поведінки є наслідком короточасного психічного вибуху без попереднього наміру і без усвідомленого заподіяння додаткових страждань, це може бути враховано як обставина, що пом'якшує відповідальність. Водночас умисна, цілеспрямована жорстокість, що проявляється у виборі надмірних способів насильства та свідомому ігноруванні страждань потерпілого, свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпеки особи та обґрунтовує застосування кваліфікуючих ознак, передбачених пунктом 4 частини 2 статті 115 КК України.

Отже, розмежування емоційності діяння та кримінального умислу полягає в тому, що правильне розуміння та застосування цієї кваліфікуючої ознаки є критично важливим для адекватної оцінки вчиненого злочину. Встановлення того, чи діяла особа під впливом короточасного емоційного стану, чи її поведінка була результатом усвідомленого та цілеспрямованого вибору, має визначальне значення для правильної кримінально-правової кваліфікації. Саме від цього залежить не лише обсяг інкримінованих обставин, а й справедливність призначеного покарання. Водночас відсутність чітких та уніфікованих критеріїв оцінки особливої жорстокості у законодавстві зумовлює складність у правозастосовній діяльності судів і призводить до неоднакового тлумачення цієї кваліфікуючої ознаки. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває необхідність комплексного аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак злочину, з урахуванням поведінки винного до, під час і після вчинення діяння, а також його психоемоційного стану.

З метою підвищення єдності судової практики та забезпечення принципу правової визначеності доцільним є подальше узагальнення практики Верховного Суду, а також доктринальне уточнення змісту ознаки «особлива жорстокість». Такий підхід сприятиме більш обґрунтованому розмежуванню емоційності та умислу, мінімізації кваліфікаційних помилок і, зрештою, ефективнішому захисту права людини на життя як найвищої соціальної цінності, гарантованої кримінальним законодавством України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Редакція від 17.07.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341->

[14#Text](#) (дата звернення: 10.12.2025).

2. Кірюшин А. А. Для кваліфікації вбивства, як такого, що вчинено з особливою жорстокістю, винна особа повинна мати умисел на те, щоб потерпілий відчував додаткові страждання. Протокол : юридичний інтернет ресурс. 2019. 26 червня. URL: https://protocol.ua/ua/vs_kks_dlya_kvalifikatsii/ (дата звернення: 06.12.2025).

3. Верховний Суд. Постанова від 19 березня 2020 року у справі № 753/19091/16-к URL: <https://supreme.court.gov.ua/> (дата звернення: 07.12.2025).

4. Капліна О. М. Кваліфікуючі ознаки умисного вбивства: проблеми теорії та практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021р. № 2. С. 158–162. URL: <http://lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=134> (дата звернення: 07.12.2025).

5. Умисел у кримінальному праві // Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право / В. Я. Тацій (відп. ред.) та ін. 2017. С. 980.

О.В. Шемерда,

викладач

Б.Р. Олексюк,

здобувач фахової передвищої освіти

(м. Хмельницький, Україна)

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА БЕЗПЕКИ ТУРИСТІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТУРИЗМУ

У сучасних умовах розвитку глобалізованого світу туризм став одним з най динамічніших та найінноваційніших секторів економіки. Активне впровадження цифрових технологій суттєво змінює методи організації туристичної діяльності, надання послуг та взаємодії між туристами, суб'єктами туристичного бізнесу та державними органами. Цифрова трансформація туризму відкриває нові можливості для підвищення якості обслуговування, доступності інформації, персоналізації туристичних продуктів та оптимізації управлінських процесів. Водночас вона породжує низку нових ризиків та викликів, пов'язаних із захистом прав та безпекою туристів.

Метою статті є комплексний аналіз проблем захисту прав та безпеки туристів в умовах цифрової трансформації туризму, визначення основних ризиків та загроз для реалізації прав туристів у цифровому середовищі, а також обґрунтування шляхів удосконалення

правового регулювання та практичних механізмів забезпечення прав та безпеки туристів з урахуванням міжнародних та європейських стандартів.

В умовах цифровізації туристи все частіше використовують онлайн-платформи для бронювання готелів, купівлі авіаквитків, оформлення туристичних пакетів, страхування та отримання інформаційних та навігаційних послуг. Соціальні мережі, мобільні додатки, цифрові карти, сервіси відгуків та оцінок стали невід'ємною частиною туристичного досвіду. Однак, разом зі зручністю та швидкістю доступу до послуг, зростає ймовірність порушення прав споживачів туристичних послуг, витоку персональних даних, кібершахрайства, маніпуляцій інформацією та недобросовісної конкуренції [2].

Цифрова трансформація туризму – це складний процес впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери туристичної діяльності. Вона включає використання платформ онлайн-бронювання, електронних квитків, мобільних додатків, цифрових платіжних систем, великих даних, штучного інтелекту та соціальних мереж. Ці інструменти значно спрощують доступ туристів до послуг, скорочують часові та фінансові витрати, забезпечують прозорість на ринку туристичних послуг [4].

Водночас цифровізація змінює традиційні правові відносини між туристами та туристичними операторами. Відбувається перехід від класичних договорів до електронних форм, що часто супроводжується складними умовами використання послуг, які недостатньо зрозумілі пересічному споживачеві. Це створює передумови для порушення прав туристів, зокрема права на повну та точну інформацію, права на захист як споживача та права на безпеку [1].

Однією з ключових проблем у сфері цифрового туризму є недостатній рівень захисту прав туристів як споживачів. Онлайн-бронювання готелів та транспортних послуг часто супроводжується прихованими платежами, недостовірною інформацією про умови проживання чи транспортування, маніпуляціями з цінами та рейтингами. Туристи стикаються з труднощами в отриманні повернення коштів, скасуванні бронювання або зміні умов подорожі [3].

Особливо гостро стоїть проблема відповідальності платформ цифрових агрегаторів, які формально не є прямими постачальниками

туристичних послуг. У разі порушення прав туристів такі платформи часто перекладають відповідальність на готелі, перевізників чи інших партнерів, що ускладнює захист прав споживачів. Відсутність чітких механізмів правового захисту та доступу до ефективних засобів правового захисту негативно впливає на рівень довіри туристів до цифрових послуг [2].

У контексті цифрової трансформації туризму особливої актуальності набуває проблема захисту персональних даних туристів. Під час користування цифровими послугами туристи передають значні обсяги конфіденційної інформації, включаючи паспортні дані, платіжну інформацію, дані про подорожі та особисті вподобання. Недостатня кібербезпеки та недотримання принципів обробки персональних даних створюють загрозу витоку інформації та її незаконного використання.

Порушення інформаційної конфіденційності може призвести до фінансових втрат, шахрайства, дискримінації або навіть фізичної небезпеки для туристів. У цьому контексті важливим є дотримання міжнародних стандартів захисту персональних даних, зокрема принципів законності, прозорості, мінімізації даних та обмеження термінів їх зберігання. Для України актуальним залишається питання адаптації національного законодавства до європейських стандартів, зокрема положень GDPR, з урахуванням специфіки туристичної галузі [4].

Ефективний захист прав та безпеки туристів в умовах цифрової трансформації неможливий без належного правового регулювання. Сьогодні українське законодавство у сфері туризму та захисту прав споживачів потребує подальшого вдосконалення з урахуванням цифрових викликів. Зокрема, актуальними є питання правового статусу онлайн-платформ, визначення меж їхньої відповідальності та запровадження ефективних механізмів вирішення спорів у цифровому середовищі.

Важливу роль у забезпеченні прав туристів відіграє держава, яка повинна контролювати діяльність суб'єктів туристичного ринку, розвивати інфраструктуру цифрової безпеки та підвищувати рівень правової та цифрової грамотності громадян. Не менш важливими є співпраця з міжнародними організаціями та впровадження європейських стандартів у сфері прав людини та захисту цифрових прав [3].

Серед основних напрямків покращення захисту прав та безпеки туристів в умовах цифровізації доцільно виділити: розробку комплексного правового регулювання цифрового туризму; посилення відповідальності онлайн-сервісів; впровадження сучасних стандартів кібербезпеки; підвищення рівня цифрової грамотності туристів; забезпечення ефективного захисту персональних даних.

Впровадження цих заходів сприятиме формуванню безпечного та прозорого середовища цифрового туризму, підвищенню довіри споживачів та сталому розвитку туристичної галузі в цілому.

Висновки. Отже, забезпечення балансу між інноваційним розвитком туристичної галузі та гарантуванням прав і безпеки туристів є необхідною умовою сталого розвитку туризму. Впровадження запропонованих напрямків удосконалення сприятиме формуванню безпечного, прозорого та орієнтованого на людину середовища цифрового туризму, яке відповідає сучасним викликам та європейським стандартам.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондаренко Н. О. Захист прав споживачів у сфері туристичних послуг // Право України. – 2021.
2. Кравченко О. В. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. – Київ : Юрінком Інтер, 2020.
3. Мельник М. І. Цифрова трансформація економіки та її вплив на сферу послуг. – Львів : ЛНУ, 2020.
4. Савченко В. А. Інформаційна безпека в умовах цифровізації суспільства. – Київ : КНЕУ, 2019.

О.В. Шемерда,

викладач

В.Є. Шемерда,

*здобувач фахової передвищої освіти
(м. Хмельницький, Україна)*

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ ТА ЇЇ ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

На початку XXI століття туристична галузь України зазнає глибоких трансформацій, що відображають масштабні соціально-економічні та політичні зміни в суспільстві. Туризм поступово посідає

важливе місце в національній економіці, впливаючи на розвиток транспорту, зв'язку, готельного господарства, сфери послуг, рекреаційного комплексу та інших галузей. У сучасних умовах туристичний сектор перебуває в стадії структурної перебудови, інституціонального оформлення, формування нових внутрішньогалузевих і зовнішніх зв'язків, що зумовлює необхідність створення ефективної системи державного регулювання. Зростання попиту на туристичні послуги, глобалізація ринку та посилення конкуренції сприяють переосмисленню ролі держави у сфері туризму та актуалізують потребу у виробленні нової державної туристичної політики.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати сучасний стан державної політики України у сфері туризму, розкрити її зміст, інструменти, інституційне забезпечення та обґрунтувати необхідність формування ефективної, системної та інноваційної туристичної політики відповідно до глобальних тенденцій.

Світовий досвід підтверджує, що ефективний розвиток туристичної галузі неможливий без системної та стратегічної державної підтримки. У країнах зі значним туристичним потенціалом держава відіграє провідну роль у формуванні правил функціонування галузі, забезпеченні стандартів якості, підтримці інвестиційної діяльності, популяризації туристичного продукту та гарантуванні безпеки туристів. В умовах глобалізації ця роль лише посилюється, оскільки зростають обсяги міжнародних туристичних потоків, уніфікуються стандарти, трансформуються технології комунікації та продажу, активізуються світові готельні мережі та туроператори. Україна, володіючи значним природним, культурним та історичним потенціалом, повинна враховувати ці тенденції, формуючи сучасну та конкурентоспроможну модель туристичної політики [4].

Державна політика у сфері туризму — це комплекс стратегічних поглядів, методів і заходів, спрямованих на задоволення потреб населення в туристичних послугах, забезпечення сталого розвитку галузі, раціональне використання туристичних ресурсів і зміцнення позицій України на світовому туристичному ринку. Закон України «Про туризм» визначає ключові напрями реалізації державної політики: формування стратегічних пріоритетів розвитку туризму, класифікація туристичних ресурсів, бюджетна підтримка національних програм, забезпечення безпеки, нормативне регулювання, ліцензування, стандартизація й сертифікація,

організація статистичного моніторингу, міжнародна співпраця та кадрове забезпечення. Усі ці аспекти створюють системне підґрунтя для розвитку галузі [2].

Головною метою державної політики у сфері туризму є формування високорозвиненого, інноваційного, ефективного туристичного комплексу, здатного конкурувати на світовому ринку. До ключових завдань належать: збереження та раціональне використання рекреаційних ресурсів, підвищення міжнародної конкурентоспроможності, стимулювання інвестиційної активності, розвиток туристичної інфраструктури та забезпечення гармонійного розвитку різних видів туризму. Оскільки туристична індустрія має міжгалузевий характер, державна політика у цій сфері повинна бути інтегрованою із соціальною, економічною, екологічною, культурною та регіональною політиками [1].

Глобалізація суттєво впливає на розвиток туризму. З'являються глобальні інформаційні мережі, міжнародні стандарти якості, інноваційні маркетингові інструменти, цифрові платформи. Соціальні мережі та онлайн-сервіси стали важливими каналами комунікації, формуючи нові підходи до просування туристичних продуктів. Міжнародні туристичні організації встановлюють стандарти, якими користуються країни-учасниці. Глобальні готельні мережі та туроператори формують світовий конкурентний простір. У таких умовах державна політика України повинна відповідати викликам глобального середовища та забезпечувати інноваційний розвиток галузі [2].

Для реалізації державної політики застосовуються інструменти, що охоплюють правову, економічну, соціальну, науково-освітню, організаційну та інноваційну сфери. До правових інструментів належать удосконалення законодавства, регулювання умов в'їзду й виїзду, розвиток механізмів ліцензування та сертифікації. Економічні інструменти включають податкове стимулювання, бюджетне фінансування програм, створення привабливого інвестиційного клімату, розвиток державно-приватного партнерства. Соціальні механізми спрямовані на підтримку соціального туризму, забезпечення доступності туристичних послуг, залучення громадських і профспілкових організацій. Науково-освітня сфера охоплює розвиток досліджень, підготовку кадрів, створення інформаційно-аналітичних систем. Організаційні інструменти передбачають просування туристичного продукту України на

світовому ринку, формування позитивного іміджу, участь у міжнародних програмах. Інноваційні механізми забезпечують розвиток нових технологій, цифровізацію галузі, підтримку нових видів туризму [3].

Аналіз світового досвіду демонструє, що механічне перенесення моделей країн-лідерів є неможливим без адаптації до українських реалій. Проте на основі цих практик можна запропонувати низку перспективних заходів: розвиток маркетингових досліджень у сфері туризму, законодавче закріплення державної іміджевої стратегії, створення зарубіжних представництв ДАРТ для просування національного туристичного продукту, розробку регіональних програм підтримки туристичного та рекреаційного бізнесу. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню привабливості України, залученню інвестицій, активізації підприємництва та підвищенню конкурентоспроможності туристичної індустрії [1].

Висновки. Ураховуючи комплексний характер туризму та його значення для соціально-економічного розвитку держави, державна політика у сфері туризму повинна бути системною, стабільною, інноваційною та інтегрованою з іншими напрямками державного управління. Лише за умови координації дій держави, бізнесу, громадськості та наукових установ можливе досягнення сталого розвитку галузі. Туризм може стати одним із ключових драйверів модернізації економіки України, інструментом формування її міжнародного іміджу та засобом зміцнення внутрішнього соціального потенціалу. Для цього необхідна послідовна реалізація державної політики, побудованої на сучасних глобальних тенденціях, науковому обґрунтуванні та ефективному інституційному забезпеченні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алексеева М. М. Державне регулювання сфери туризму : навч. посіб. Київ : Вид-во КНЕУ, 2018.
2. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : підручник. Чернівці : Книги–XXI, 2017.
3. Любіцева О. О. Туристичні ресурси та туристична політика : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2016.
4. Мальська М. П., Худо В. В. Туризм та регіональний розвиток : монографія. Львів : Львівська політехніка, 2019.

А.О. Шматлай,
здобувачка вищої освіти
Науковий керівник: С.Г. Волкотруб,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану є винятковим викликом для судової системи, особливо коли йдеться про кримінальні провадження щодо неповнолітніх. Війна створює подвійну вразливість для дітей, оскільки вони стають жертвами воєнних злочинів, а також, на тлі соціальної дезорганізації та психоемоційного стресу, можуть бути втягнуті у злочинну діяльність.

Судовий розгляд, як центральна стадія кримінального провадження, виконує важливу імперативну функцію процесуального контролю за дотриманням прав і свобод неповнолітнього на етапі досудового розслідування.

Статус неповнолітнього вимагає максимально суворого дотримання процесуальних гарантій, тому суд у ході розгляду зобов'язаний критично оцінити своєчасність залучення захисника з моменту встановлення факту участі неповнолітнього, законність отримання показань, дотримання вимог процесуального законодавства та врахування принципу найкращих інтересів дитини при проведенні процесуальних дій на попередніх стадіях провадження, допустимість, достатність, належність і достовірність доказів.

Під час безпосередньо судового розгляду неповнолітні особи, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, наділені спеціальними правами та додатковими гарантіями. До особливих рис, характерних етапу розгляду кримінальної справи у суді, відносять спосіб повідомлення та виклику неповнолітнього відповідною спеціально уповноваженою особою або судом, що може реалізуватися через батьків та інших законних представників, у виключних випадках допускається інший порядок, якщо це зумовлене обставинами, які об'єктивно виникли у ході кримінального провадження.

Для суду також важливо пам'ятати, що неповнолітній – це, інакше кажучи, дитина, тому під час судового розгляду потрібно роз'яснювати хід судового засідання зрозумілою йому мовою: намагатись уникати використання складної структури норм кримінального та кримінального процесуального законодавства, нагадувати захиснику та законному представнику про необхідність пояснювати кожну дію у процесі. судового розгляду неповнолітньому.

На стадії судового розгляду зберігається вимога щодо спеціалізації уповноважених суб'єктів, що здійснюють досудове розслідування (слідчого, дізнавача, прокурора), присутності законного представника, психолога, педагога, лікаря, але з'являються і нові суб'єкти – суд, представники служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції. Стаття 18 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» вказує на те, що для розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх діє спеціалізація суддів у місцевих загальних судах та апеляційних судах [1].

Проте воєнний стан зумовив низку причин у зв'язку з якими КПК України передбачена норма, яка вказує на те, що дія положень про спеціалізацію відповідних суб'єктів на здійснення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх може не застосовуватися в умовах воєнного стану, якщо наявні обставини, що унеможливають участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Зазначені положення на період дії воєнного стану фактично й впливають на судову практику, адже до 24 лютого 2022 року судами було винесено значну кількість реабілітуючих судових рішень або вироків, у яких суд змінював перекваліфікацію кримінально караних діянь неповнолітнього у зв'язку з здійсненням процесуальних дій суб'єктом, у якого відсутня спеціалізація для провадження щодо неповнолітніх. Так, наприклад, у постанові ККС ВС від 23.10.2018 у справі № 158/2313/15-к визнано недопустимим доказом висновок судово-медичної експертизи про визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілому у зв'язку з тим, що експертизу призначила особа, яка не уповноважена згідно з ч. 2 ст. 484 КПК України на проведення розслідування щодо неповнолітніх. Як наслідок, суд змінив кваліфікацію дії обвинуваченого з ч. 2 ст. 187 на ч. 2 ст. 186 КК України [2].

Якщо ж враховувати положення ч. 13 ст. 615 КПК України, то такі наслідки щодо недопустимості доказів не будуть застосовані під

час дії правового режиму воєнного стану у разі підтвердження наявності обставини, які унеможливають участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Участь у судовому розгляді представників служби у справах дітей та відділу ювенальної превенції - втілення принципу міжвідомчої співпраці та соціально-юридичного патронажу. Ці суб'єкти виконують унікальні функції, що доповнюють суто змагальний процес: представники служби у справах дітей виступають у процесі не як сторони обвинувачення чи захисту, вони інформують про соціально-побутові умови дитини, дають висновки щодо доцільності обрання певних виховних заходів та, що критично важливо, забезпечують виконавчий контроль за реалізацією цих заходів після ухвалення рішення; участь представників поліції також має двоякий характер, адже вони не лише підтримують публічне обвинувачення, але й, у контексті превенції, допомагають у зборі розширеної інформації про соціальне середовище та потенціал дитини, а також вживають заходів для усунення причин та умов, що сприяли вчиненню правопорушення.

Ще однією з найбільш фундаментальних відмінностей ювенального судочинства є імперативна необхідність складання досудової доповіді щодо неповнолітнього обвинуваченого. Документ, підготовлений уповноваженим органом з питань пробації, функціонально виводить судовий розгляд за межі традиційного кримінально-правового аналізу, це не просто формальний звіт, а багатоаспектний соціально-психологічний профіль особистості. Вона містить аналіз умов життя, виховання, впливу сімейного та соціального оточення, освітнього рівня, психоемоційного стану та, що найважливіше, прогноз ризику вчинення повторних правопорушень.

Пристосованість судового процесу до потреб неповнолітніх обвинувачених ґрунтується насамперед на встановленій законодавством вимозі прискореного розгляду справ щодо цієї категорії осіб. Доцільність цього аспекту обумовлена тим фактом, що затягування судового розгляду і надмірна його тривалість має регресивний вплив на їхню психіку та суттєво знижує ефективність подальших заходів ресоціалізації та реінтеграції у суспільство.

Незважаючи на принципи відкритості та гласності відправлення правосуддя, законодавець передбачає можливість проведення закритого судового засідання у справах про злочини неповнолітніх. З

огляду на вразливість психіки підліткового віку, це положення вкрай доцільне. Судовий розгляд сам по собі є сильним стресовим чинником, і зайва публічна увага з боку сторонніх осіб може лише поглибити емоційний дискомфорт та негативно позначитися на стані обвинуваченого. Крім можливості повної закритості, передбачена й часткова ізоляція неповнолітнього обвинуваченого від травмуючих аспектів процесу.

Відповідно до статті 495 КПК України суд має право ухвалити рішення про видалення неповнолітнього із зали судового засідання на час дослідження обставин, здатних негативно вплинути на його емоційний стан. Як слушно зазначають фахівці, мета такого вилучення принципово відрізняється від ізоляції дорослого – вона спрямована виключно на психологічний захист та полегшення становища неповнолітнього [3].

Необхідність забезпечення фізичної безпеки учасників процесу, зокрема і неповнолітніх, особливо в прифронтових зонах, призвела до поширення дистанційного судочинства через відеоконференцзв'язок.

Хоча проведення судового засідання в режимі відеоконференцзв'язку вважають виправданим заходом безпеки, він створює прямий конфлікт із принципом безпосередності дослідження доказів. Для судді ювенальної спеціалізації життєво необхідний невербальний контакт, який дозволяє оцінити психоемоційний стан дитини, рівень усвідомлення нею провини та щирість каяття, що є критично важливим для індивідуалізації виховних заходів. Екран монітора створює бар'єр для такої глибинної оцінки.

Проте, незважаючи на очевидну доцільність цього заходу, його універсальне застосування до проваджень щодо неповнолітніх виявило правову прогалину у вітчизняному процесуальному законодавстві, яка полягає не стільки у відсутності самої процедури відеоконференцзв'язку, скільки у неврахуванні особливих ювенальних процесуальних стандартів у контексті її реалізації. Стаття 336 КПК України встановлює загальні підстави для відеоконференцзв'язку, не роблячи жодного винятку чи спеціального застереження для суб'єктів віком до вісімнадцяти років.

Оцінку особистості неповнолітнього обвинуваченого, його поведінки, психічного стану та рівня усвідомлення суспільної небезпеки вчиненого діяння відносять до центральної частиною судового розгляду.

Принцип безпосередності вимагає, щоб суд особисто сприймав докази. У ювенальному процесі цей принцип має поглиблене тлумачення: суддя має встановити психологічний та емоційний контакт із дитиною. Дистанційний формат, опосередкований технічними засобами, тому що екран монітора обмежує сприйняття міміки, моторики та загального емоційного фону, що є ключовим для оцінки щирості каяття або прихованої травми, а технічний бар'єр заважає суду повноцінно виконувати функцію захисту інтересів дитини, оскільки формалізує спілкування, яке має бути максимально довірливим.

Неповнолітні, які є внутрішньо переміщеними особами або постраждали від бойових дій, часто мають ознаки гострого стресового або посттравматичного стресового розладу.

КПК не зобов'язує суд у дистанційному режимі забезпечувати спеціальні умови, які б мінімізували ретравматизацію, наприклад, гарантувати наявність кваліфікованого психолога саме в місці перебування дитини для негайної підтримки під час процесуальних дій.

Така недосконалість процесуального регулювання дистанційного судового розгляду справ щодо неповнолітніх призводить до об'єктивного зниження рівня процесуальних гарантій. Задля усунення цієї прогалини та дотримання міжнародних стандартів судового розгляду, необхідно доповнити ст. 336 КПК України нормою щодо обов'язкової безпосередньої присутності захисника та психолога чи педагога у місці проведення відеоконференцз'язку разом з дитиною й активного моніторингу судом якості зв'язку та психоемоційного стану дитини. Лише шляхом зазначеної законодавчої зміни можливо відновити баланс між необхідністю забезпечення безпеки та невід'ємним правом неповнолітнього на справедливе та виховне правосуддя.

Діяльність суду у провадженні щодо неповнолітніх виходить за межі суто вирішення питання про винуватість чи невинність. Суд бере на себе функцію турботи про майбутнє таких осіб. Про це свідчить вирішальне положення частини 3 статті 497 КПК України: суд може замінити кримінальне покарання примусовими заходами виховного характеру, якщо неповнолітній вчинив кримінальний проступок, необережний нетяжкий злочин вперше. Ця можливість є яскравим підтвердженням гуманного пріоритету виховання над каральною репресією [4, с. 87].

Таким чином, судовий розгляд кримінальних проваджень щодо неповнолітніх є кульмінаційною та доленосною стадією, на якій відбувається не лише встановлення винуватості чи невинуватості неповнолітнього, але й оцінка всієї попередньої діяльності органів досудового розслідування, а також приймається остаточне рішення щодо долі неповнолітнього – притягнення до відповідальності, звільнення від відповідальності чи застосування альтернативних виховних заходів. В умовах воєнного стану цей етап набув критичних особливостей, які є викликами для дотримання ювенальних стандартів: тимчасове скасування спеціалізації суддів та універсальне застосування дистанційного судочинства. Попри обґрунтовану необхідність безпеки, відеоконференцз'язок створює процесуальну прогалину, оскільки унеможливорює повноцінну реалізацію принципу безпосередності та травма-інформованого підходу, критично важливих для оцінки особистості дитини та індивідуалізації виховних, тому забезпечення прав неповнолітніх вимагає негайного законодавчого доповнення ст. 336 КПК нормами про обов'язкове соціально-психологічне супроводження (захисник, психолог чи педагог) у місці проведення дистанційного засідання, що є ключовою особливістю якісного правосуддя в умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 02.06.2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#top> (дата звернення: 22.12.2025).
2. Постанова ККС ВС від 23.10.2018 у справі № 158/2313/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77393408>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.12.2025).
4. Льченко О. В., Ткаченко О. А. До питання специфіки кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Науковий вісник УжНУ. Серія: Право. Випуск 81 (3). 2024. 351 с.

Є.А. Ющенко,
здобувачка вищої освіти
Науковий керівник: О.В. Охман,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У сучасному кримінально-правовому дискурсі категорія військових кримінальних правопорушень посідає особливе місце, оскільки вона поєднує загальні положення кримінального законодавства з урахуванням специфіки функціонування військової організації держави. У межах правової системи України ці діяння становлять окрему, самостійну групу, що має власну внутрішню логіку та юридичну структуру, зумовлену особливістю відносин військової служби, її цілей, завдань і нормативної регламентації.

Вихідною точкою для розуміння поняття військового кримінального правопорушення є загальне визначення кримінального правопорушення, закріплене у статті 11 Кримінального кодексу України. Саме воно формує основний змістовий каркас відповідної дефініції, доповнюючи його ознаками, що стосуються військової сфери. Спеціалізація цього виду правопорушень відбувається через норми статті 401 Кримінального кодексу України, де вказано, що військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені законом діяння, які посягають на встановлений порядок несення чи проходження військової служби [1]. Як зазначають Д. Посашева та О. Предместніков, ця норма по суті створює межі явища та окреслює коло суспільних відносин, що перебувають під охороною відповідного розділу кодексу [2, с. 152].

Військове кримінальне правопорушення, за своїм юридичним змістом, являє собою суспільно небезпечне діяння, яке спрямоване проти нормативно врегульованого порядку функціонування військових формувань, передбачених законодавством України. Тобто мова йде про такі дії або бездіяльність, що несумісні з вимогами дисципліни, належної організації військової служби, виконання покладених на військових обов'язків та дотримання встановлених правил службової діяльності. Цей порядок є складною системою норм та процедур, що забезпечують боєздатність, керованість, узгодженість

дій військових підрозділів, їх готовність до захисту держави та виконання інших визначених законом функцій. Водночас важливо підкреслити, що військові кримінальні правопорушення мають специфічні ознаки, які відрізняють їх від загальних кримінальних правопорушень. До них належить спеціальний суб'єкт – військовослужбовець, службове положення якого визначає обов'язки та відповідальність перед військовим колективом і державою; специфічний об'єкт – внутрішній порядок і функціонування військової організації; а також особлива суб'єктивна сторона, що враховує характер дисциплінарного або службового умислу. Ці особливості зумовлюють необхідність диференційованого підходу до кваліфікації, розслідування та призначення покарання за військові злочини, забезпечуючи ефективний захист боєздатності та оперативної спроможності Збройних Сил України.

Специфіка поняття військового кримінального правопорушення значною мірою пов'язана з тим, що військова діяльність характеризується підвищеним рівнем відповідальності, чіткою ієрархічністю та необхідністю безумовного виконання наказів, що впливає з самої природи оборонної функції держави. Будь-яке порушення встановленого порядку у цій сфері може призвести до істотних наслідків, які здатні вплинути не лише на конкретний підрозділ, а й на обороноздатність країни в цілому. Саме тому законодавець виокремлює цю групу правопорушень в окремий розділ Особливої частини Кримінального кодексу [3, с. 88].

Сутність поняття «військове кримінальне правопорушення» виявляється через його складники, серед яких центральне місце посідає характер суспільних відносин, що перебувають під охороною кримінально-правових норм. Ідеться про порядок несення та проходження військової служби, порядок експлуатації спеціальної військової техніки, дотримання вимог військової дисципліни, збереження військового майна та інформації, яка має спеціальний статус. Водночас, на відміну від загальних кримінальних правопорушень, військові правопорушення регламентуються з урахуванням тісного зв'язку між окремим військовослужбовцем і військовою організацією держави, що зумовлює підвищені стандарти поведінки та відповідальності.

Для повного розуміння цієї категорії необхідно звернутися до її системної характеристики. Законодавець структурував військові кримінальні правопорушення у вигляді розділу XIX Особливої

частини КК України, що охоплює комплекс норм, спрямованих на охорону різних аспектів військової діяльності. Система військових кримінальних правопорушень – це впорядкована сукупність складів діянь, які за своїм характером та спрямованістю посягають на ті чи інші елементи встановленого порядку військової служби. Систематизація цих норм дає змогу визначити внутрішню логіку та взаємозв'язки між окремими видами правопорушень, а також виявити ключові проблеми їх застосування на практиці [4, с. 501].

Провідні науковці й практики розглядають систему військових кримінальних правопорушень як багатокомпонентну конструкцію, що відображає різні форми посягань на військову сферу. Класифікація здійснюється насамперед за змістом суспільних відносин, що охороняються. У доктрині пропонується декілька підходів до систематизації, проте найпоширенішою є структура, що відтворює логіку законодавця та ґрунтується на статтях КК України.

Одним із найбільш традиційних напрямів класифікації є поділ військових кримінальних правопорушень залежно від того, на яку саме ланку військового порядку вони посягають. До першої великої групи зараховують правопорушення, пов'язані з підлеглистю та правилами військової честі. Ці норми охоплюють діяння, що стосуються взаємовідносин між військовослужбовцями різних рівнів, підтримання належного рівня дисципліни, усунення порушень, які здатні підірвати авторитет командирів або вплинути на службову субординацію. У військовій організації підлеглисть є основоположним принципом, що визначає ефективність реагування на загрози та виконання службових завдань. Тому законодавець відносить порушення у цій сфері до окремої категорії.

Другою ключовою групою є діяння, пов'язані з проходженням військової служби. Вони охоплюють випадки, коли особа самовільно припиняє виконання обов'язків, залишає місце служби або ухиляється від виконання завдань. Такі дії становлять небезпеку для забезпечення належної організації служби, оскільки призводять до порушення комплексу заходів, від яких залежить ефективність діяльності військових формувань у мирний час та особливо у період збройної агресії [4, с. 522].

Окремою групою виступають правопорушення проти порядку користування, збереження та розпорядження військовим майном. Військове майно належить до категорії ресурсів, що перебувають під особливою охороною, оскільки їхнє нецільове використання чи

неналежне зберігання може створити загрозу для безпеки підрозділів або негативно вплинути на можливість виконання бойових завдань. У цій групі містяться норми, що регулюють поведінку не лише зі зброєю, боєприпасами чи технікою, але й з іншими матеріальними ресурсами, які становлять матеріальну основу військової діяльності.

Суттєву частину системи складають правопорушення у сфері експлуатації військової техніки. Мова йде про дії, що порушують правила управління, використання або технічної експлуатації спеціальних машин, літальних апаратів, кораблів та іншого обладнання. Військова техніка відзначається складністю, високою вартістю та значною роллю у виконанні оборонних функцій, тому законодавець приділяє окрему увагу її збереженню та правильній експлуатації.

До наступної групи належать діяння, які стосуються порядку несення бойового чергування та інших спеціальних видів служби. Бойове чергування є однією з ключових форм забезпечення обороноздатності держави, а тому будь-які порушення порядку його несення створюють загрозу широкого спектра. Ця група охоплює діяння, пов'язані з недбалим ставленням до службових завдань, порушенням процедур, що регулюють постійне чергування, та недотриманням внутрішніх вимог військових частин.

До системи вклучено також правопорушення, що посягають на порядок збереження інформації, яка має статус військової таємниці. На думку О. І. Петрова, ці норми спрямовані на охорону даних, розголошення яких може призвести до серйозних наслідків у сфері національної безпеки. Законодавець встановлює спеціальні правила щодо поведінки з інформацією, що має особливий режим доступу, а порушення цих правил становить окремий склад військового кримінального правопорушення [5, с. 193].

Особливе місце у системі посідають військові посадові правопорушення. Йдеться про діяння, що здійснюються службовими особами, наділеними певним обсягом повноважень у військовій сфері. У цій групі виокремлюються діяння, пов'язані з перевищенням повноважень, недобросовісним виконанням службових функцій, а також інші форми порушення правил, що регулюють поведінку військового командира або посадовця. Особливість військових посадових правопорушень полягає у тому, що вони безпосередньо впливають на організацію та функціонування військових підрозділів, підривають дисципліну, знижують ефективність виконання

службових завдань і можуть створювати загрозу безпеці підпорядкованого особового складу та держави в цілому. Науковці підкреслюють, що такі діяння за своєю суспільною небезпечністю часто перевищують шкоду, заподіяну звичайними дисциплінарними порушеннями, оскільки вони порушують довіру, необхідну для керованості військових формувань, та підривають принципи взаємної відповідальності й підпорядкування. Крім того, суб'єктивна сторона цих правопорушень зазвичай характеризується умислом або грубою необережністю, що проявляється у свідомому ігноруванні обов'язків або зловживанні службовим становищем. Врахування специфіки військових посадових правопорушень у кримінально-правовій оцінці дозволяє забезпечити адекватність покарання, підвищити дисциплінарну відповідальність керівного складу та зберегти боєздатність і ефективність військових підрозділів.

Заключну частину системи становлять правопорушення, що посягають на порядок несення служби у районі бойових дій або на полі бою. Ці діяння мають особливий характер, оскільки відбуваються в умовах підвищеної небезпеки, у ситуаціях, коли виконання службових обов'язків безпосередньо пов'язане із захистом життя, здоров'я та безпеки військових підрозділів. Законодавець передбачає окремі склади діянь, які враховують специфіку воєнного стану, бойових операцій та діяльності підрозділів у зоні активних бойових дій. Особа може бути суб'єктом військових кримінальних правопорушень лише у чітко визначених часових межах, що встановлені ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», тобто з моменту початку і до моменту закінчення проходження військової служби [6, с. 25].

Отже, військові кримінальні правопорушення в кримінальному праві України визначаються як суспільно небезпечні діяння, що посягають на встановлений законодавством порядок функціонування військових формувань і безпосередньо впливають на дисципліну, організацію та ефективність виконання службових обов'язків військовослужбовців. Вони відрізняються спеціальним суб'єктом – військовослужбовцем або посадовцем, наділеним відповідними повноваженнями, та специфічним об'єктом – внутрішнім порядком, організаційною структурою і боєздатністю військового формування. Система військових кримінальних правопорушень має важливе значення для забезпечення правопорядку у військовій сфері та підтримання дисципліни у Збройних Силах України. Вона дозволяє

чітко структурувати можливі порушення та розподілити відповідальність за різними напрямками військової діяльності. Крім того, систематизація сприяє правильному застосуванню норм кримінального закону у практичній діяльності правоохоронних органів, військових командирів і судів. Системність і чітке законодавче закріплення військових кримінальних правопорушень забезпечують не лише підтримання дисципліни та правопорядку, а й формують передбачувану та прозору систему відповідальності, що підвищує ефективність управління військовими підрозділами. Вона дозволяє враховувати специфіку різних категорій порушень – від загальних дисциплінарних проступків до тяжких службових злочинів, пов'язаних із зловживанням посадовими повноваженнями або недбальством під час виконання бойових та адміністративних завдань. Крім того, чітка класифікація сприяє індивідуалізації покарання, забезпечує пропорційність та справедливості застосування заходів кримінальної відповідальності, а також підвищує правову культуру військовослужбовців, стимулює дотримання військових норм і стандартів поведінки та зміцнює боєздатність і організованість Збройних Сил України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Редакція від 17.07.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.12.2025).
2. Посашева Д., Предместніков О. Аналіз законодавства щодо військових кримінальних правопорушень в Україні. *Grail of Science*. 2023. № 27. С. 152–157.
3. Берзін П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник: у 3 т. Т. I: Загальні засади. Київ: ВД «Дакор», 2019. 562 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ: КНТ, 2023. 966 с.
5. Петров О. І. Основи кримінального права. Київ: Юридична наука, 2021. 360 с.
6. Кваліфікація військових кримінальних правопорушень : навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. Юриста України М. С. Цуцкірідзе. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 280 с.

А.Р. Яцемірська,
здобувачка вищої освіти
Науковий керівник: Петлюк Ю.С.,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Конституція України чітко закріплює положення, що забезпечення прав і свобод людини та громадянина є головним обов'язком держави. Тому саме держава зобов'язана докладати максимум зусиль для виконання цього завдання. В основі будь-якої демократичної централізованої держави на першому місці стоїть захист та дотримання прав і свобод людини та громадянина.

Права та свободи людини й громадянина є фундаментальними цінностями, які гарантують гідність, автономію та розвиток кожної особи. Вони формують основу для становлення та соціалізації індивіда, дозволяючи останньому вільно виражати свої думки, переконання та ідеї, обирати життєві цілі і способи їх досягнення.

Права людини в умовах війни є невід'ємною та ключовою цінністю сучасного соціуму. Вони повинні бути, як стверджує Х.М. Маркович, захищені та гарантовані як на рівні конституційних положень, так і на рівні нормативно-правового регулювання. Зважаючи на складні сучасні реалії, викликані збройною агресією росії та її повномасштабним вторгненням на українські землі, права людини підлягають виключній охороні. Зумовлено це конституційною нормою, яка визнає найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Під час збройного конфлікту пріоритетність дотримання прав людини є не тільки ознакою високого рівня демократії та розвиненості суспільства, але й показником визнання особи як найвищої соціальної цінності та національного пріоритету [1, с. 71].

Для досягнення балансу між правами кожного індивіда та інтересами суспільства загалом держави все ж змушені обмежувати права людини. Міжнародне право дозволяє державам відступати в деяких випадках від виконання взятих ними на себе міжнародних зобов'язань із захисту прав людини і відповідно призупиняти дію

національного законодавства. Наразі конституційне законодавство держав світу, зокрема, й України, передбачає можливість обмеження прав і свобод людини на цілком законних підставах.

Обмеження прав і свобод людини та громадянина як у мирний час та і в період дії воєнного стану виступає необхідним елементом правової системи будь-якої правової демократичної держави світу, зокрема України, в якій наразі вже четвертий рік триває війна, що об'єктивно зумовлює його законодавче врегулювання, сталість і законність судової практики та характеризується тим, що такі обмеження повинні мати виключно правовий характер і накладатися лише відповідно до загального інтересу – національної безпеки, правопорядку, захисту прав і свобод іншої людини, але з урахуванням приватних інтересів шляхом встановлення справедливого балансу [2, с. 46].

Такі обмеження не можуть бути наслідком вилучення у людини самої сутності цього права. Надзвичайно актуальним у контексті захисту прав людини є рішення у справі Конституційного Суду України, з назвою «справа про посилений соціальний захист військовослужбовців». У ньому, зважаючи на реалії сьогодення, пов'язані зі збройною агресією РФ проти України, було захищено право військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань. Конституційний Суд України підкреслив головну роль ЗСУ та інших формувань, що «здійснюють ефективний захист Української держави та всього Українського народу», відзначив, що найвищим державним інтересом є «підтримання високого рівня обороноздатності», а підтримка військовослужбовців ЗСУ є «одним із засобів розширення оборонних можливостей держави» [3].

Законодавство України забезпечує можливість введення воєнного стану у разі загрози національній безпеці або територіальній цілісності держави. Під час дії воєнного стану можуть бути обмежені деякі права і свободи громадян з метою забезпечення оборони країни та збереження її безпеки. Однак, ці обмеження не можуть поширюватися на всі права громадян. Згідно із ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4] в указі Президента України про введення воєнного стану зазначається вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини та громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень.

Водночас воєнний стан не може бути використаний для того, щоб «відмовитись» від свого обов'язку забезпечувати права людини. Сам воєнний стан вводиться задля відновлення умов, за яких людина зможе ефективно реалізовувати свої права та свободи. Оскільки у преамбулі Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначається, що метою цього нормативного акту є «гарантії прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб» [5, с. 287].

Держава як учасник соціально-економічних відносин, несе відповідальність перед людиною за свою діяльність, а отже зобов'язана забезпечувати захист прав і свобод громадян, створювати умови для їх розвитку та нести відповідальність перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави незалежно від умов, навіть у воєнний стан. Отже, як бачимо, саме на державу покладається обов'язок забезпечувати права людини про, що нам говорить ст. 3 Конституції України. Виходячи з цього постулату, можна стверджувати, що під час дії правового режиму воєнного стану держава не може відмовитися від обов'язку щодо забезпечення прав людини.

На думку І.М. Проця, запровадження воєнного стану становить собою загрозу для основних прав та свобод. Саме тому, обмеження конституційних прав та свобод людини та громадянина, які закріплені чинним законодавством України та які можуть бути застосовані в умовах воєнного стану, є вичерпними та не підлягають розширеному тлумаченню [6, с. 72].

Необхідно наголосити на тому, що поняття обмеження прав людини відрізняється від поняття порушення прав людини. Обмеження прав людини відбуваються, коли держава обмежує використання окремих прав людини в певних ситуаціях із законною метою, такою як забезпечення безпеки, громадського порядку, захисту прав та свобод інших осіб або інтересів суспільства загалом. Обмеження прав людини постійно пов'язані з певними умовами та повинні бути пропорційними до легітимних цілей. Насамперед порушення прав людини завжди перебуває поза межами дозволеного та законодавчого підґрунтя.

Конституція України встановлює перелік прав і свобод, які не можуть бути порушені за будь-яких обставин. Вони перераховані в частині 2 статті 64 Конституції. Серед них: право на набуття та зміну громадянства, право мати рівні конституційні права та свободи, право

на життя, на повагу до гідності людини, на свободу та особисту недоторканість, на житло, на професійну правничу допомогу, право не виконувати злочинні розпорядження, право на рівні права та обов'язки подружжя в шлюбі та сім'ї, право на рівність дітей у своїх правах, право захисту судом прав і свобод людини та громадянина, право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, право на можливість

бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, презумпція невинуватості, право надсилати колективні або індивідуальні звернення та отримати обґрунтовану відповідь на них, гарантії, що особа не буде нести відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом і незворотність дії законів у часі та інших нормативно-правових актів.

Найчастіше в умовах війни беззахисним стає основне право людини – це право на життя. Ця страшна війна призводить до жорстоких вбивств, важких тілесних ушкоджень, викрадення людей та дітей на захоплених територіях і примусове вивезення, катування та нелюдське поводження, зґвалтування та інші форми насильства – є прямим порушенням як права на життя, так і прав на гідність та недоторканність. Крім того, завдання шкоди здоров'ю внаслідок травмувань, неможливість доступу до медицини – є порушенням права людини на охорону здоров'я. Пошкодження або руйнування майна, порушення права власності у результаті відібрання майна, обмеження прав людини на окупованій території, відібрання дітей та розлучення із батьками, порушення права на освіту тощо. Як би прикро це не звучало, однак цей перелік порушень не є вичерпним, але існуюча система правових форм, способів і засобів захисту допоможе відновити порушене право та відшкодувати завдану шкоду нашому населенню [7, с.12].

Держава декларативно гарантує права громадян, однак в умовах гострої фази збройного конфлікту реальне забезпечення конституційних прав усіх громадян сумнівне, оскільки люди втрачають можливість реалізації свого права на життя. На тимчасово окупованих територіях не реалізується право на свободу та особисту недоторканність. Право на повагу до людської гідності не дотримується в окупаційних реаліях, навпаки, людей піддають нелюдському поводженню. Право на житло з початком збройної

агресії також є сумнівним, оскільки право у громадян є, а житло фізично зруйновано [8, с. 34].

Підсумовуючи, зазначимо, що війна вимагає від держави прийняття складних рішень, але ці рішення не повинні порушувати основних принципів демократії та прав людини. Верховенство права — це не лише юридична норма, а й фундамент демократичного суспільства, який надає нам сили вистояти навіть у найскладніші часи. Законодавчі зміни повинні враховувати конституційні цінності, адже тільки так ми зможемо зберегти баланс між безпекою, свободою та гідністю. Під час воєнного стану важливо, щоб закони відповідали не лише реаліям часу, а й гарантували цінності, закріплені у Конституції та міжнародних документах, таких як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Тільки за таких умов держава може гарантувати своїм громадянам безпеку, не відступаючи від демократичних принципів, які є основою боротьби за незалежність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Маркович Х.М. Права, свободи та законні інтереси людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 8. С. 67–75.
2. Гриньо Д.Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. Вип. 2. 2023. С. 45–48.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16⁻³ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про соціальний захист військовослужбовців). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>.
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 2 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
5. Моца А.А., Моца В.В. Права людини в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. № 4(22). 2022. С. 280–291.
6. Проць І.М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381–384.
7. Биков О.М., Старков І.О. Загальнотеоретичні аспекти забезпечення прав людини в умовах війни. *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2024. № 1(11). С. 10–15.
8. Вахненко Т.В., Удовенко О.В. Правові аспекти забезпечення прав людини в умовах російсько-української війни: аналіз практики та рекомендації. *Академічні візії*. 2023. Вип. 24. С. 31–37.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Авсієвич Алла Валеріївна – доктор філософії в галузі права, декан гуманітарно-економічного факультету, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту МАУП; аспірант Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Київ, Україна).

Авсієвич Руслан Леонідович – вчитель інформатики першої категорії Комунального закладу загальної середньої освіти «Ліцей №11» Хмельницької міської ради (м. Хмельницький, Україна).

Алексов Сергій Вікторович – викладач другої категорії, викладач циклової комісії інформаційних технологій Хмельницького кооперативного фахового коледжу Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту (м. Хмельницький, Україна).

Баштова Марія Віталіївна – здобувачка вищої освіти Національного університету «Чернігівська політехніка» (м. Чернігів, Україна).

Бруневич Володимир Миколайович – старший викладач центру спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України, майор внутрішньої служби (м. Хмельницький, Україна)

Вергелес Олександра Анатоліївна – аспірантка кафедри земельного та аграрного права Навчально наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Владовська Катерина Петрівна – доктор філософії з права, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна).

Волкотруб Сергій Григорович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна).

Гаврік Роман Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна).

Гладинець Іванна Віталіївна – студентка Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж

імені Михайла Грушевського» (м. Бар Вінницької області, Україна).

Гоцман Ксенія Петрівна – здобувачка вищої освіти юридичного факультету Національного університету «Чернігівська політехніка» (м. Чернігів, Україна).

Граб Марія Іванівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Львів, Україна).

Грицишина Лариса Валеріївна – доктор філософії з права, доцент, доцент кафедри приватного права Хмельницького університету управління і права ім. Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна).

Дідик Алла Василівна – викладач вищої кваліфікаційно категорії, викладач-методист, викладач циклової комісії інформаційних технологій Хмельницького кооперативного фахового коледжу Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту (м. Хмельницький, Україна).

Dr. Larysa Zhdankina - Visiting academic at the University of Glasgow, lecturer at the University of Strathclyde (Glasgow, UK); доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м.Хмельницький, Україна).

Зарічнюк Юлія Миколаївна – здобувачка освіти Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна).

Кабанов Вадим- Владислав Вікторович – здобувач освіти другого (магістерського) рівня освіти Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Львів, Україна).

Касимова Айсель Рашадівна -- здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» Національного університету «Чернігівська політехніка» (м. Чернігів, Україна).

Керекеша Аліна Віталіївна – здобувачка освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна).

Керноз Неля Євгеніївна – старший викладач кафедри публічного та приватного права Національного університету «Чернігівська політехніка» (м. Чернігів, Україна).

Кісілевич Владислав Юрійович – здобувач вищої освіти Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Хмельницький, Україна).

Когунь Андрій Миколайович – кандидат юридичних наук, старший інспектор з особливих доручень (з дислокацією в Хмельницькій області) УДПЛ ДГІДПЛ НПУ (м. Хмельницький, Україна).

Когут Ольга Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна).

Козак Юрій Романович – здобувач освіти другого (магістерського) рівня освіти Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Львів, Україна).

Коломієць Олександра Едуардівна - здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна).

Коробцова Дар'я Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна).

Кочина Олександра Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права Національного університету «Чернігівська політехніка» (м. Чернігів, Україна).

Красун Аліна Русланівна - здобувачка вищої освіти ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Київ, Україна).

Кулик Вадим Петрович – старший інспектор з особливих доручень відділу уповноважених з контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності (з дислокацією у Вінницькій області) УДПЛ ДГІДПЛ НПУ (м. Вінниця, Україна).

Лебідь Христина Ігорівна – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Хмельницький, Україна).

Лиса Анастасія Олександрівна – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» Національного університету «Чернігівська політехніка» (м. Чернігів,

Україна).

Лобунець Максим Сергійович - здобувач вищої освіти юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна).

Макогончук Ірина Володимирівна – старший викладач центру спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України, підполковник внутрішньої служби (м. Хмельницький, Україна).

Марценківська Катерина Тарасівна - здобувачка вищої освіти юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна).

Медвідь Федір Михайлович – доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, професор МКА, академік Міжнародної академії безпеки життєдіяльності, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Меженко Ірина Денисівна - здобувачка вищої освіти юридичного факультету Національного університету «Чернігівська політехніка» (м. Чернігів, Україна).

Мельник Софія Русланівна – здобувачка вищої освіти юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна).

Мозолюк-Боднар Людмила Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових та інформаційних технологій Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна» (м. Хмельницький, Україна).

Мушенок Віктор Васильович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Київського міжнародного університету (м. Київ, Україна) Mushenok V.V. - Doctor of Law, Professor, Kyiv International University (Kyiv, Ukraine).

Нестеренко Алла Станіславівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Львів, Україна).

Нікітіна Леся Олегівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» (м. Бар Вінницької області, Україна).

Ніколаєва Ірина Андріївна – старший інспектор з особливих доручень відділу уповноважених з контролю за дотриманням прав

людини в поліцейській діяльності УДПЛ ДГІДПЛ НПУ (м. Тернопіль, Україна).

Олексюк Богдан Русланович - здобувач фахової передвищої освіти Хмельницького економіко-правового фахового коледжу ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Хмельницький, Україна).

Осмолян Віталій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький, Україна).

Осовик Анастасія Романівна – фізична особа-підприємець (м. Чернігів, Україна).

Охман Ольга Василівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Хмельницького національного університету; доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький, Україна).

Панчук Олександр Олександрович – аспірант Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна).

Парандій Валентина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, директор Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП», доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький, Україна).

Петлюк Юрій Степанович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного адміністрування Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту; доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький, Україна).

Плахтій Софія Сергіївна – здобувачка фахової передвищої освіти Хмельницького кооперативного фахового коледжу Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту (м. Хмельницький, Україна).

П'янов Сергій Валерійович – здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Державного біотехнологічного університету (м. Харків, Україна).

Рибцова Вікторія Федорівна – студентка 2 курсу Національного університету «Чернігівська політехніка» (м. Чернігів, Україна).

Світана Зоя Олександрівна – начальник служби охорони праці 1ДПРЗ ГУ ДСНС України в Хмельницькій області; аспірантка Національної академії Державної прикордонної служби України імені

Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна).

Сікорака Вікторія Ігорівна – здобувачка освіти Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Соколов Тимур Андрійович – здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна).

Стасюк Марина Юрійвна – здобувачка фахової передвищої освіти за спеціальністю D6 Секретарська та офісна справа Хмельницького кооперативного фахового коледжу Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту (м. Хмельницький, Україна).

Сторожук Ірина Петрівна - кандидат юридичних наук, професор, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна).

Стьобал Маргарита Олександрівна – здобувачка фахової передвищої освіти Хмельницького кооперативного фахового коледжу Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту (м. Хмельницький, Україна).

Телебей Богдана Миколаївна – здобувачка освіти другого (магістерського) рівня освіти Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна).

Тодоріко Альона Миколаївна – старший інспектор з особливих доручень Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України (з дислокацією у Чернівецькій області) (м. Чернівці, Україна).

Томашевська Вікторія Вікторівна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Хмельницький, Україна).

Чорна Марія Федорівна – доктор філософії в галузі права, аспірантка Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого

Чорний Едуард Володимирович - доктор інформаційних технологій (DIT) ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Київ, Україна).

Шемерда Володимир Євгенович - здобувач фахової передвищої освіти Хмельницького економіко-правового фахового

коледжу ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Хмельницький, Україна).

Шемерда Олена Василівна – викладач циклової комісії з туризму, рекреації, загальноосвітньої та фундаментальної підготовки Хмельницького економіко-правового фахового коледжу ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Хмельницький, Україна).

Шматлай Анастасія Олександрівна - здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна).

Ющенко Єлизавета Анатоліївна – здобувачка вищої освіти Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький, Україна).

Яцемірська Анастасія Романівна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом» (м. Хмельницький, Україна).

ЗМІСТ

А.В. Авсієвич

ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОСУДДЯ ТА СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ 4

А.В. Авсієвич 12

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ
ТЕХНОЛОГІЙ У ВИРІШЕННІ СПОРІВ У МІЖНАРОДНОМУ
КОМЕРЦІЙНОМУ АРБІТРАЖІ (КРІЗЬ ПРИЗМУ АНАЛІЗУ
КОМУНІТАРНОГО ПРАВА ДИРЕКТИВ ЄС)..... 12

Р.Л. Авсієвич 17

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТІ:
БАЛАНС МІЖ ІННОВАЦІЯМИ ТА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ
ЛЮДИНИ 17

М.В. Баштова, Н.Є. Керноз

ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ В УКРАЇНІ: НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ЯК
ВИКЛИКИ ТА ЇХ ПЕРСПЕКТИВИ 21

О.А. Вергелес 31

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ 31

У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ
.....31

Р.О. Гаврік 37

СПОСОБИ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ
ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ
ВІДНОСИНАХ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 37

К.П. Гоцман, О.С. Кочина

ГАРМОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА З
ПРАВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 44

М.І. Граб, В.-В. В. Кабанов

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ	50
--	----

А.В. Дідик, С.В. Алексов

ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ	53
--	----

А.В. Дідик	59
------------------	----

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ГРОМАДЯН У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	59
--	----

Ю. М. Зарічнюк, О.В. Когут

МІЖНАРОДНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У ВОЄННИЙ ЧАС	66
---	----

Dr. Larysa Zhdankina	71
----------------------------	----

NECESSITY OF THE FRAMEWORK CONVENTION ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) AND HUMAN RIGHTS (POLICY BRIEF).....	71
--	----

А.В. Керекеша, О.В. Когут

ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ	77
--	----

Н.Є. Керноз, А.Р. Касимова

ПРЕДСТАВНИЦТВО В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМНІСТЬ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	83
--	----

Н.Є. Керноз, А.О. Лиса

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ	95
---	----

В.Ю. Кісілевич, А.В. Авсієвич

ПОРУШЕННЯ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	103
В.Ю. Кісілевич, В.А. Осмолян	
ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ ЯК КОМПЛЕКСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ	115
В.Ю. Кісілевич, О.В. Охман	
СУЧАСНА СИСТЕМА ПОКАРАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	123
А.М. Когунь, В.П. Кулик, І.А. Ніколаєва, А.М. Тодоріко	
ВЕТЕРАНСЬКА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: РЕАЛЬНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОКРАЩЕННЯ (З ПОЗИЦІЇ ПРАВОХОРОННОГО МОНІТОРИНГУ).....	131
О.Є. Коломієць, К. П. Владовська	
ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	135
Х.І. Лебідь, А.В. Авсієвич	
ОМБУДСМАН УКРАЇНИ: ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	141
М.С. Лобунець, К.П. Владовська	
ЕЛЕКТРОННЕ АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО : ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ	145
М.С. Лобунець, К.П. Владовська	
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНТРОЛЮ ЗА РІШЕННЯМИ, ПРИЙНЯТИМИ З ВИКОРИСТАННЯМ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ....	148
М.С. Лобунець, І.П. Сторожук	
ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ	150

К.Т. Марценківська, Л.В. Грицишина	
ПРАВО ДИТИНИ НА СПІЛКУВАННЯ З ОБОМА БАТЬКАМИ: СІМЕЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ	153
Ф.М. Медвідь, М.Ф. Чорна, Е.В. Чорний, А.Р. Красун	
КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ	159
Ф.М. Медвідь, М.Ф. Чорна, Е.В. Чорний	
ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ: ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ЗАХИСТУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ	170
І.Д. Меженко, О.С. Кочина	
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІПОТЕЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ	179
С.Р. Мельник, К.П. Владовська	
ОСОБЛИВОСТІ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	184
С.Р. Мельник, І.П. Сторожук	
РОЛЬ КРИПТОВАЛЮТИ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	187
Л.М. Мозолюк-Боднар	
МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ ЗАПОБІГАННЯ ТА УСУНЕННЯ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ	189
V.V. Mushenok	
ENHANCING BUDGETARY LEGISLATION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S COMMITMENTS AS AN EU CANDIDATE COUNTRY	195
А.С. Нестеренко, Ю.Р. Козак	
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У ВЗАЄМОДІЇ З МІЖНАРОДНИМИ	

СТАНДАРТАМИ: НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	201
Л.О. Нікітіна, І.В. Гладинець	
РОЛЬ АКЦИЗНОГО ПОДАТКУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ В УКРАЇНІ	206
І.В. Макогончук, В.М. Бруневич	
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ТА ПРАВНИЧУ (ПРАВОВУ) ДОПОМОГУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	211
А.Р. Осовик, О.С. Кочина	
ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ТРАНСПОРТНИХ ДОГОВОРІВ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	218
О.В. Охман	
СУТНІСТЬ І ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....	221
О.О. Панчук	
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ СПРАВ У ПРИСКОРЕНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА ПОЗОВАМИ З СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ ТА ПРОЦЕСОМ РЕФЕРЕНДУМУ	227
Ю.С. Петлюк	
ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ГАРАНТІЙ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ	233
С.С. Плахтій, Ю.С. Петлюк	
ГАРАНТІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ СУДДІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ.....	239
С.В. П'янов	

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ КІНЦЕВИХ БЕНЕФІЦІАРНИХ ВЛАСНИКІВ В УКРАЇНІ: БАЛАНС МІЖ ПРОЗОРИСТЮ ФОНДОВОГО РИНКУ ТА ПРАВОМ НА ПРИВАТНІСТЬ ЛЮДИНИ.....	248
---	-----

В.Ф. Рибцова

АДАПТАЦІЯ ІНСТИТУТУ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	253
--	-----

З.О. Світана

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ЗАХОДІВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ	260
---	-----

В.І. Сікорака

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ:	268
--	-----

Т.А. Соколов, О.В. Охман

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМИ ПАРТНЕРАМИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИЧНІ ВЗАЄМОДІЇ	275
---	-----

М.Ю. Стасюк, А.В. Дідик

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОПОРУШЕНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ	281
---	-----

М.О. Стьобал, Ю.С. Петлюк

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	288
У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	288

Б.М. Телебей, О.В. Когут

МЕХАНІЗМИ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ: ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	293
---	-----

В.В. Томашевська, О.В. Охман

КВАЛІФІКУЮЧА ОЗНАКА «ОСОБЛИВА ЖОРСТОКІСТЬ» У СКЛАДІ ВБИВСТВА: РОЗМЕЖУВАННЯ ЕМОЦІЙНОСТІ ДІЯННЯ ТА КРИМІНАЛЬНОГО УМИСЛУ	298
О.В. Шемерда, Б.Р. Олексюк	
ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА БЕЗПЕКИ ТУРИСТІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТУРИЗМУ	303
О.В. Шемерда, В.Є. Шемерда	
РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ ТА ЇЇ ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	306
А.О. Шматлай, С.Г. Волкотруб	
ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	310
Є.А. Ющенко, О.В. Охман	
ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	316
А.Р. Яцемірська, Петлюк Ю.С.	
ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ.....	322
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	327
ЗМІСТ	334

**Наукове видання
НАУКОВЕ ВИДАННЯ
НДДКР УкрІНТЕІ: 0123U104042**

Актуальні питання державотворення
та захисту прав людини в Україні

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 15

Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр.
/ гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький : Вид-во МАУП, 2026. Вип. 15. 342 с.

*За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела
відповідальність несуть автори.*

Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.

**Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України**

29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101А

Тел.: +380382- 78-94-36

Ел. адреса: himaup@ukr.net, maupsrs2020@gmail.com;

www.km.maup.com.ua

Здано в набір 10 березня 2026 р. Підписано до друку 10 березня 2026 р.

Формат 60x84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 9,9.

Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 50 прим.

